

Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών

Πρακτικά
Συνεδρίου Στρατιωτικής Ιστορίας

Μικρασιατική εκστρατεία: Στρατηγικές και επιχειρησιακές διαστάσεις

Αθήνα, Δεκέμβριος 2023

Πρακτικά
Συνεδρίου Στρατιωτικής Ιστορίας

**Μικρασιατική εκστρατεία:
Στρατηγικές
και
επιχειρησιακές διαστάσεις**

Αθήνα, Μάρτιος 2024

Μικρασιατική εκστρατεία: Στρατηγικές και επιχειρησιακές διαστάσεις

Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, Δεκέμβριος 2023

Οργανωτική Επιτροπή

- α. Μαυρόπουλος Παναγιώτης
- β. Νοταρίδης Χρήστος

Επιστημονική Επιτροπή

- α. Γκαρτζονίκας Παναγιώτης
- β. Κανελλόπουλος Νικόλαος
- γ. Κουτρής Σταύρος
- δ. Μαυρόπουλος Παναγιώτης
- ε. Νοταρίδης Χρήστος
- στ. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος
- ζ. Τσιριγώτης Διονύσιος
- η. Χατζηβασιλείου Ευάνθης

Έκδοση

Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών

Επιμέλεια

Μαυρόπουλος Παναγιώτης

ISBN: 978-618-87054-1-8

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, η κατά παράφραση ή διασκευή απόδοση του παρόντος περιεχομένου με οποιονδήποτε τρόπο χωρίς τη γραπτή άδεια του προέδρου της Οργανωτικής Επιτροπής.

Νόμος 2121/1993 και κανόνες διεθνούς δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα.....	3
Σημείωμα έκδοσης.....	5
Εισηγητές-Συντονιστές Συνεδρίου.....	7
Πρόγραμμα συνεδρίου.....	9
Χαιρετισμός προέδρου ΔΣ ΙΔΙΣ.....	13
Χαιρετισμός προέδρου οργανωτικής επιτροπής.....	15
Το πολιτικό-στρατιωτικό πλαίσιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας, <i>Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Καθηγητής ΕΚΠΑ</i>	19
Η ελληνική υψηλή και στρατιωτική στρατηγική στη Μικρά Ασία, <i>Διονύσιος Τσιριγώτης, Αναπ. Καθηγητής πανεπιστημίου ΠΕΙΡΑΙΩΣ</i>	37
Ο διχασμός των Ελλήνων αξιωματικών στη Μικρά Ασία, <i>Ιωάννης Δασκαρόλης, Ιστορικός ερευνητής</i>	57
Ο ελληνικός τρόπος διεξαγωγής των επιχειρήσεων, <i>Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Καθηγητής πανεπιστημίου ΠΕΙΡΑΙΩΣ</i>	83
Η στρατιωτική σκέψη και το δόγμα του Ελληνικού Στρατού 1919-1922: Η σχέση τους με τα αντίστοιχα των κεμαλικών δυνάμεων, <i>Δρ Πολυχρόνης Ναλμάντης, Υποστράτηγος ε.α</i>	103
Ο τρόπος πολέμου των κεμαλικών δυνάμεων, <i>Βασίλειος Λουμιώτης, Ταξίαρχος ε.α. – Ιστορικός ερευνητής</i>	117

- Οι Επιχειρήσεις των κεμαλικών στρατευμάτων στο εσωτερικό της Ανατολίας, *Μάρκος Τρούλης, Διδάσκων ΕΚΠΑ*.....**179**
- Έκθεση και κριτική των επιχειρήσεων του Σαγγαρίου από το Γ' Σώμα Στρατού, *Νικόλαος Κανελλόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής ΣΣΕ*..... **197**
- Ο Αγώνας του Νοτίου Συγκροτήματος την 13η και 14η Αυγούστου 1922, *Ανδρέας Ματζάκος, Αντιστάτηγος ε.α., Υπ. διδάκτορας ΔΠΘ* **215**
- Η οπτική της Ανωτάτης ηγεσίας επί των επιχειρήσεων του Αυγούστου 1922, *Κωνσταντίνος Βλάσσης, Ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας*..... **243**
- Ο ρόλος του τουρκικού ιππικού στη μάχη του Αφιόν Καραχισάρ, *Ιωάννης Μπακιρτζής, Αναπληρωτής καθηγητής ΔΠΘ & Φεγγομύτης Δημήτριος, Υπ. διδάκτορας ΔΠΘ*.....**271**
- Συμπεράσματα συνεδρίου, *Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, καθηγητής ΠΑΝΤΕΙΟΥ πανεπιστημίου*.....**301**

Σημείωμα έκδοσης

Η παρούσα έκδοση αφορά το περιεχόμενο των εισηγήσεων του συνεδρίου Στρατιωτικής Ιστορίας με τίτλο «**Μικρασιατική εκστρατεία: Στρατηγικές και επιχειρησιακές διαστάσεις**» που οργανώθηκε από τον Σύνδεσμο Αξιωματικών ΣΣΕ Τάξεως 1978 και το περιοδικό ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΝ, στην Αθήνα, την 1 Απριλίου 2023, με συμμετοχή διαπρεπών εισηγητών.

Στον ανά χείρας τόμο παρουσιάζονται οι εισηγήσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια της ημερίδας. Καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια να τηρηθεί η πιστότητα του πρωτότυπου περιεχομένου των εισηγήσεων. Οι όποιες παρεμβάσεις κατά την επιμέλεια στο τελικό κείμενο των πρακτικών είχαν ως σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας της παρουσίασης των εισηγήσεων, χωρίς όμως να επιφέρουν ουδεμία αλλοίωση της ουσίας του περιεχομένου.

Ευχαριστούμε θερμά όλους τους εισηγητές της ημερίδας για τη συμβολή τους στην παρούσα έκδοση και για την ιδιαίτερη προσοχή και ευαισθησία που επέδειξαν κατά την επεξεργασία των κειμένων τους.

Αθήνα, Δεκέμβριος 2023

Η Οργανωτική Επιτροπή

Εισηγητές-Συντονιστές Συνεδρίου*

Βλάσσης Κωνσταντίνος

Ιστορικός ερευνητής, συγγραφέας

Γκαρτζονίκας Παναγιώτης

Αντιστράτηγος ε.α., Διευθυντής περιοδικού ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΝ

Γκίνης Κωνσταντίνος

Στρατηγός ε.α., πρώην Α/ΓΕΣ

Δασκαρόλης Ιωάννης

Ιστορικός ερευνητής, συγγραφέας

Κανελλόπουλος Νικόλαος

Επίκουρος Καθηγητής ΣΣΕ

Κολιόπουλος Κωνσταντίνος

Καθηγητής πανεπιστημίου ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Κουτρής Σταύρος

Αντιστράτηγος ε.α., Πρόεδρος ΕΑΑΣ

Λουμιώτης Βασίλειος

Ταξίαρχος ε.α., Ιστορικός ερευνητής

Ματζάκος Ανδρέας

Αντιστράτηγος ε.α., Υποψήφιος διδάκτορας ΔΠΘ

Μπακιρτζής Ιωάννης

Αναπληρωτής Καθηγητής ΔΠΘ

Ναλμπάντης Πολυχρόνης

Υποστράτηγος ε.α., Ιστορικός ερευνητής

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος

Καθηγητής, ΠΑΝΤΕΙΟ Πανεπιστήμιο

Πασχαλίδου Ευπραξία

Διευθύντρια Υπηρεσίας Ιστορικού Αρχείου ΔΙΣ

Συρίγος Άγγελος

Υφυπουργός, Καθηγητής, ΠΑΝΤΕΙΟ Πανεπιστήμιο

Τρούλης Μάρκος

Διδάσκων ΕΚΠΑ

Υφαντής Κωνσταντίνος

Καθηγητής, ΠΑΝΤΕΙΟ πανεπιστήμιο

Φεγγομύτης Δημήτριος

Υποψήφιος διδάκτορας ΔΠΘ

Χατζηβασιλείου Ευάνθης

Καθηγητής ΕΚΠΑ

* Στον παρόντα τόμο πρακτικών παρουσιάζονται τα κείμενα που με ευθύνη των ίδιων των εισηγητών δόθηκαν προς έκδοση στην οργανωτική επιτροπή του συνεδρίου.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Χαιρετισμός κ. Κωνσταντίνου Υφαντή, Καθηγητού του ΠΑΝΤΕΙΟΥ πανεπιστημίου, Διευθυντού και Προέδρου του Διοικητικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων

Πρώτο μέρος: Το γενικό πλαίσιο της μικρασιατικής εκστρατείας

Συντονιστής

Συρίγος Άγγελος, Υφυπουργός, Καθηγητής, ΠΑΝΤΕΙΟ

Το πολιτικό-στρατιωτικό πλαίσιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Η υψηλή-στρατιωτική στρατηγική της εκστρατείας

Τσιριγώτης Διονύσιος, Επίκουρος Καθηγητής, ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ο διχασμός των Ελλήνων αξιωματικών στη Μικρά Ασία: οι συνωμοσίες στο μέτωπο

Δρ. Δασκαρόλης Ιωάννης, Ιστορικός ερευνητής, συγγραφέας

Δεύτερο μέρος: Ο ελληνικός τρόπος πολέμου

Συντονιστής

Γκίνης Κωνσταντίνος, Στγος ε.α., πρώην Α/ΓΕΣ

Ο ελληνικός τρόπος διεξαγωγής των επιχειρήσεων

Κολιόπουλος Κων-νος Καθηγητής πανεπιστημίου ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Στρατηγική, επιχειρήσεις και τακτική: Μια επισκόπηση του πολέμου στη Μικρά Ασία

Γκαρτζονίκας Παναγιώτης, Αντγος ε.α., Διευθυντής περιοδικού ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΝ

Η στρατιωτική σκέψη και το δόγμα του Ελληνικού Στρατού 1919-1922: Η σχέση τους με τα αντίστοιχα των κεμαλικών δυνάμεων

Δρ. Ναλμπάντης Πολυχρόνης, Υποστράτηγος ε.α.

Τρίτο μέρος: Ο τρόπος πολέμου των κεμαλικών δυνάμεων

Συντονίστρια

Δρ Πασχαλίδου Ευπραξία, Διευθύντρια Ιστορικού Αρχείου Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού

Ο τρόπος πολέμου των κεμαλικών δυνάμεων

Λουμιώτης Βασίλειος, Ταξίαρχος ε.α.

Οι επιχειρήσεις των κεμαλικών στρατευμάτων στο εσωτερικό της Ανατολίας

Τρούλης Μάρκος, Επίκουρος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Έκθεση και κριτική των επιχειρήσεων του Σαγγαρίου από το Γ' Σώμα Στρατού

Κανελλόπουλος Νικόλαος, Επίκουρος Καθηγητής Στρατιωτικής Ιστορίας Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Τέταρτο μέρος: Αφιόν Καραχισάρ: η αποφασιστική μάχη του πολέμου

Συντονιστής

Κουτρής Σταύρος, Αντγος ε.α., Πρόεδρος ΕΑΑΣ

Ο αμυντικός αγώνας του Νοτίου Συγκροτήματος την 13^η και 14^η Αυγούστου 1922

Ματζάκος Ανδρέας, Αντγος ε.α., ΜΑ Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές, Υποψήφιος Διδάκτωρ ΔΠΘ

Η οπτική της Ανωτάτης ηγεσίας επί των επιχειρήσεων του Αυγούστου 1922

Βλάσσης Κωνσταντίνος, Ιστορικός ερευνητής, συγγραφέας

Ο ρόλος του τουρκικού ιππικού στη μάχη του Αφιόν Καραχισάρ

Μπακιρτζής Ιωάννης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο

Φεγγομύτης Δημήτριος, Υποψήφιος Διδάκτωρ στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου

Συμπεράσματα συνεδρίου

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Καθηγητής, ΠΑΝΤΕΙΟ Πανεπιστήμιο

Χαιρετισμός

*Κωνσταντίνος Υφαντής **

Διευθυντής και Πρόεδρος ΣΔ του ΙΔΙΣ

Καλημέρα σε όλες και σε όλους

Θέλω να ευχαριστήσω εκ μέρους του ΙΔΙΣ τους διοργανωτές, το Σύνδεσμο Αξιωματικών Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων Τάξεως 78 και το περιοδικό ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΝ, μια εξοχή πρωτοβουλία, και βεβαίως και τους χορηγούς.

Δεν θα πω πάρα πολλά πράγματα γιατί νομίζω ότι αυτό που προέχει είναι να μπούμε κατευθείαν στη συζήτηση των πολύ σημαντικών θεμάτων. Κάποια από αυτά υπάρχουν βεβαίως στη βιβλιογραφία, έχουν αναλυθεί από τη μία ή την άλλη οπτική γωνία, κάποια από αυτά ίσως δεν έχουν συζητηθεί και τόσο επιστημονικά και όχι μόνο, και νομίζω ότι υπάρχει όντως μια ουσιαστική συνεισφορά της σημερινής εκδήλωσης.

Θα ήθελα να κλείσω λέγοντας για το '22 το αυτονόητο, αυτό στο οποίο συμφωνούμε όλες και όλοι, ότι διαμορφώνει αν θέλετε τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις στη χώρα για δεκαετίες. Ακόμα και σήμερα, 100 χρόνια μετά, ξέρουμε πάρα πολύ καλά, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν μαζί μας αυτοί και αυτές που έχουν ζωντανές μνήμες και βιωματική εμπειρία από το 1922, ότι παρόλα αυτά εξακολουθεί να συνοδεύει με αποφασιστικό τρόπο, σχεδόν με εκκωφαντικό τρόπο, την πορεία του έθνους. Είναι ένα γεγονός το οποίο εν πολλοίς προκαλεί τον απότομο, το βίαιο μετασχηματισμό της χώρας σε όλα τα επίπεδα· είναι ο καμβάς πάνω στον οποίον εξελίσσονται τα πάντα, τουλάχιστον μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σε πολιτικό, στρατιωτικό, στρατηγικό, ο οποίος έχει να κάνει με τον προσανατολισμό της χώρας και τις μεγάλες επιλογές, αλλά και σε κοινωνικό

επίπεδο του ελληνικού έθνους τις δεκαετίες που ακολουθούν.

Είμαι σίγουρος ότι οι περισσότερες από αυτές τις μεγάλες αλλαγές που σηματοδοτούν αυτό το μετασχηματισμό θα ακουστούν και θα συζητηθούν σήμερα και προσβλέπω σε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ημέρα.

Σας ευχαριστώ και εκ μέρους του ΙΔΙΣ τους διοργανωτές για τη διάθεσή τους να συνεργαστούμε.

Χαιρετισμός

Παναγιώτης Μαυρόπουλος

Υπτος ε.α., Πρόεδρος Οργανωτικής Επιτροπής

Καλημέρα σε όλες και σε όλους

Καλώς ορίσατε στο συνέδριο στρατιωτικής ιστορίας «*Μικρασιατική Εκστρατεία: στρατηγικές και επιχειρησιακές διαστάσεις*». Σας ευχαριστούμε που είστε εδώ σήμερα, γεγονός που υποδηλώνει τη σημασία που αποδίδετε στην αξία της Στρατιωτικής Ιστορίας.

Η οργάνωση του συνεδρίου αποτελεί τη συνέχεια μιας προσπάθειας που ξεκίνησε με την οργάνωση το 2021 της ημερίδας Στρατιωτικής Ιστορίας με τον τίτλο «*Η αξία της μελέτης και της διδασκαλίας της Στρατιωτικής Ιστορίας στην Ελλάδα*». Χαιρόμαστε που καταφέραμε, παρά τις εγγενείς δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε, να συνεχίσουμε την προσπάθεια ανάδειξης του αντικειμένου της Στρατιωτικής Ιστορίας στη χώρα μας με την οργάνωση του σημερινού συνεδρίου.

Είναι βέβαια προφανής ο λόγος για τον οποίο επελέγη το συγκεκριμένο θέμα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο: η συμπλήρωση ενός αιώνα από τη μεγαλύτερη καταστροφή του έθνους δεν μπορούσε να περάσει απαρατήρητη.

Ο σκοπός του συνεδρίου είναι η διερεύνηση των αιτίων της στρατιωτικής μας ήττας στην κοιτίδα του ελληνισμού, εκεί όπου ο ελληνισμός έζησε για περίπου τρεις χιλιάδες χρόνια· την ανάδειξη της πολεμικής δράσης σε στρατηγικό, επιχειρησιακό και τακτικό επίπεδο, τον εντοπισμό και την ανάδειξη λαθών όσον αφορά τη σχεδίαση και τη διεξαγωγή της.

Η οργανωτική επιτροπή ευχαριστεί τους διακεκριμένους συντονιστές και εισηγητές οι οποίοι ανταποκρίθηκαν στην

πρόσκλησή μας και είναι εδώ σήμερα για να μας μεταδώσουν τις γνώσεις τους για το συγκεκριμένο θέμα.

Ευχαριστούμε επίσης:

το ΙΔΙΣ, το οποίο μας πρόσφερε αφενός μεν στέγη για την οργάνωση και διεξαγωγή της συγκεκριμένης εκδήλωσης, αφετέρου δε την τεράστια τεχνογνωσία που διαθέτει για την οργάνωση υψηλού επιπέδου ημερίδων και συνεδρίων όπως το συγκεκριμένο.

Τον Σύνδεσμο Αξιωματικών ΣΣΕ Τάξεως 1978,

την Πανελλήνια Ομοσπονδία Στρατιωτικών,

τον Σύλλογο ΛΕΩΝΙΔΑ ΤΡΟΠΑΙΟ, και

τους κ.κ. Γεώργιο Δρίτσα και Δημοσθένη Δόγκα

για την οικονομική τους υποστήριξη στην υλοποίηση του εγχειρήματος.

Επίσης ευχαριστούμε τον κ. Γιώργο Πατεράκη, ιδρυτή και υπεύθυνο του Τηλεοπτικού Διαδικτυακού Καναλιού «ΦΡΥΚΤΩΡΙΕΣ», για τη δωρεάν τηλεοπτική εγγραφή της εκδήλωσης και την ανάρτησή της στο διαδίκτυο, γεγονός που συνέβαλε στην ευρεία διάδοσή της.

Τέλος, σας ευχαριστούμε και πάλι όλες και όλους για την παρουσία σας σήμερα εδώ

Πρώτο μέρος: Το γενικό πλαίσιο της μικρασιατικής εκστρατείας

Συντονιστής

Συρίγος Άγγελος

Υφυπουργός, Καθηγητής, ΠΑΝΤΕΙΟ

Το πολιτικό-στρατιωτικό πλαίσιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Η υψηλή-στρατιωτική στρατηγική της εκστρατείας

Τσιριγώτης Διονύσιος, Επίκουρος Καθηγητής, πανεπιστήμιο ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ο διχασμός των Ελλήνων αξιωματικών στη Μικρά Ασία: οι συνωμοσίες στο μέτωπο

Δρ. Δασκαρόλης Ιωάννης, Ιστορικός ερευνητής, συγγραφέας

Το πολιτικό-στρατιωτικό πλαίσιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας

*Χατζηβασιλείου Ευάνθης**

Καθηγητής της Ιστορίας του Μεταπολεμικού Κόσμου στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Υπάρχει μια παγίδα στο ιστορικό φαινόμενο που περιγράφουμε με τον γενικό όρο Μικρασιατική Εκστρατεία. Το πολιτικό και στρατιωτικό πλαίσιο του δεν έμεινε σταθερό στα τρία χρόνια της εξέλιξής του. Οι αρχικές συνθήκες του 1919 άλλαξαν σε διάφορα χρονικά σημεία, όχι μόνον επειδή άλλαξαν οι ίδιες οι ελληνικές ηγεσίες αλλά και επειδή μεταβλήθηκε ριζικά το διεθνές και το περιφερειακό σκηνικό, συνακόλουθα και οι συναφείς συσχετισμοί της ισχύος. Η αποτίμηση της εκστρατείας απαιτεί την συστηματική εξέταση αυτών των μεταβολών καθώς και του τρόπου με τον οποίο οι ελληνικές ηγεσίες προσπάθησαν να τις αντιμετωπίσουν.

Ασφαλώς, οι πρώτες ρεαλιστικές σκέψεις για την ανάληψη ενεργειών στην Ιωνία ανάγονται στο 1915, αμέσως μετά την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου. Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, γνωρίζοντας τους σκληρότατους διωγμούς που υφίσταντο ήδη από το 1914 οι χριστιανοί της Ανατολής, θεώρησε ότι ο μόνος τρόπος διάσωσής τους (και παραμονής τους στις εστίες τους σε συνθήκες ασφάλειας) ήταν η επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στην Ιωνία. Κάτι τέτοιο ήταν πλέον, κατά τη γνώμη του, εφικτό, αφού η Ελλάδα δεν θα αντιμετώπιζε την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε μια «μονομαχία», αλλά στο πλαίσιο ενός μεγάλου ευρωπαϊκού/παγκόσμιου πολέμου συνασπισμών, στον οποίο θεωρούσε βέβαιη τη νίκη της συμμαχικής Αντάντ.

Δεν θα πρέπει, πάντως, να πέσουμε στην παγίδα της εντυπωσιακής αντιπαράθεσης απόψεων ανάμεσα στον Βενι-

ζέλο και τον Ιωάννη Μεταξά στις αρχές του 1915, και να θεωρήσουμε ότι στο ζήτημα της Ιωνίας οι δύο αναδυόμενες τότε παρατάξεις των βενιζελικών και των αντιβενιζελικών εκπροσωπούσαν δύο αντιθετικές θέσεις – η μια «υπέρ» της διεκδίκησης της Ιωνίας και η άλλη «εναντίον». Ο Μεταξάς πράγματι προέβαλε με έντονο και ξεκάθαρο τρόπο τους στρατηγικούς λόγους για τους οποίους η Ελλάδα, κατά τη γνώμη του, δεν έπρεπε να επιχειρήσει κάτι τέτοιο.¹ Ωστόσο, η θέση αυτή του Μεταξά δεν εξέφραζε την άποψη της αντιβενιζελικής παράταξης στο σύνολό της, ως προς το επιθυμητό ή μη της απόκτησης της Ιωνίας. Και οι βενιζελικοί και οι αντιβενιζελικοί ήταν ένθερμοι υποστηρικτές της Μεγάλης Ιδέας και ήθελαν να αποκτήσει η Ελλάδα την Ιωνία. Απλώς οι πρώτοι θεωρούσαν ότι τούτο θα ήταν εφικτό μέσω της εξόδου στον πόλεμο στην πλευρά της Αντάντ, και οι δεύτεροι όχι. Η διαφωνία μεταξύ τους ήταν μεγάλη – άγγιζε το ίδιο το μέλλον και τις προοπτικές επιβίωσης του έθνους μέσω της επιλογής της συμμετοχής στον Μεγάλο Πόλεμο ή όχι –, αλλά αφορούσε το πρόβλημα του «πώς» θα γινόταν μια τέτοια διεκδίκηση, όχι το ερώτημα εάν ήταν αυτή επιθυμητή. Από εκεί και πέρα, αναμφίβολα η βενιζελική πλευρά είχε μια πολύ πιο συγκροτημένη αντίληψη για τους διεθνείς συσχετισμούς της ισχύος και τη δυναμική της διαμόρφωσής τους. Οι αντιβενιζελικοί φάνηκαν πάντοτε λιγότερο συστηματικοί στην ανάλυσή τους. Τέλος, οι εντάσεις του αναδυόμενου Εθνικού Διχασμού επηρέαζαν δυναμικά την εξελισσόμενη εσωτερική σύγκρουση. Ο ιδιότυπος «διάλογος» Βενιζέλου-Μεταξά το 1915 ήταν επομένως ένα σημαντικό στοιχείο στην εξέταση των ελληνικών επιλογών, αλλά όχι το σύνολό της.²

¹ Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου. Φ. 312-078, Μεταξάς, υπόμνημα περί Μικράς Ασίας στον Βενιζέλο, 14 Ιανουαρίου 1915, διαθέσιμο και στο <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=35677>, έγινε πρόσβαση στις 23 Δεκεμβρίου 2022.

² Από την μεγάλη σχετική βιβλιογραφία, βλ. μεταξύ άλλων, Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, *1915: ο Εθνικός Διχασμός* (Αθήνα: Πατάκης, 2015)· Σωτήρης Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας: ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2015)· Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Η «σιδηρά» δεκαετία: Οι Εθνικοί Πόλεμοι της Ελλάδας (1912–1922)* (Αθήνα: Μίνωας, 2022)· Άγγελος Συρίγος και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή: 50 ερωτήματα και απαντήσεις* (Αθήνα: Πατάκης, 2022).

1919-20: η ώρα της μεγάλης ελληνικής υπεροχής

Μετά την έκρηξη του Μεγάλου Πολέμου ήταν φανερό (ή έστω, εξαιρετικά πιθανό) ότι η εποχή των αυτοκρατοριών στην ευρύτερη περιοχή της «Εγγύς Ανατολής» έφθανε στο τέλος της και θα εδραιωνόταν πλέον και εδώ το μοντέλο διακυβέρνησης του έθνους-κράτους. Στο πλαίσιο αυτό, οι διάσπαρτες ελληνικές κοινότητες στην περιοχή, εφόσον περιέρχονταν υπό την εξουσία ενός εχθρικού έθνους-κράτους, αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της εκδίωξης ή ακόμη και της εξόντωσης. Αυτό είχε ήδη συμβεί με τους Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας που είχαν εκδιωχθεί μετά την προσάρτησή της από την Βουλγαρία και κυρίως μετά το 1906.³ Εξ άλλου, εξαιρετικά έντονες πιέσεις δεχόταν ο ελληνισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον «πρώτο διωγμό», μετά το 1914.⁴ Ήταν λοιπόν σαφές το δίλημμα: εάν η Ελλάδα δεν διεκδικούσε τη ζώνη της Σμύρνης, θα άφηνε μοιραία τους Έλληνες της περιοχής να εκδιωχθούν σε τραγικές συνθήκες.

Μετά το 1918, η Βουλγαρία είχε τεθεί εκτός μάχης, η Οθωμανική Αυτοκρατορία διαλυόταν, και ο Βενιζέλος μπορούσε να στείλει τον στρατό στη Σμύρνη ως μέρος ενός μεγάλου διεθνούς συνασπισμού ή έστω με την υποστήριξη ορισμένων μεγάλων δυνάμεων και την ανοχή άλλων. Ήταν λοιπόν εφικτή – και πάντως έτσι κρίθηκε – μια τέτοια κίνηση.⁵ Η απόκτηση της Ιωνίας, κατά τη στρατηγική του Βενιζέλου, αναβαθμίζοντας τη διεθνή θέση της χώρας, θα της επέτρεπε να προστατεύσει και τους άλλους πληθυσμούς που δεν θα εντάσσονταν στο ελληνικό κράτος – π.χ. τους Έλληνες του Πόντου που θα περιλαμβάνονταν σε ένα άλλο, αλλά φίλιο έθνος-κράτος, το αρμενικό. Ήταν λοιπόν μια στρατη-

³ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια: Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη 1878-1914* (Αθήνα: Πατάκης, 2006).

⁴ Y. G. Mourelou, «The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities between Greece and Turkey», *Balkan Studies*, 26 (1985), 389-413.

⁵ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία: κριτική επαναψηλάφηση* (Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» και Εκδόσεις Ίκαρος, 2009).

γική κίνηση η αποστολή του στρατού στη Σμύρνη: προστάτευε τον ελληνικό πληθυσμό της Ζώνης, αναβάθμιζε τη διεθνή θέση της Ελλάδας και δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για την προστασία και άλλων ελληνικών κοινοτήτων. Βασιζόταν, βέβαια, στην ικανότητα της Ελλάδας να αποκτήσει και να διατηρήσει τη στήριξη ενός μεγάλου διεθνούς μετώπου.⁶

Η προσπάθεια απόκτησης της Ζώνης της Σμύρνης φαινόταν να αρχίζει το 1919 με καλούς οiwονούς. Υπήρχε βέβαια το μείζον και αναπόφευκτο πρόβλημα της έλλειψης χερσαίας γεωγραφικής συνέχειας με την Ιωνία, αλλά ο ελληνικός στρατός ήταν πλήρως αναπτυγμένος ως προς τη δύναμή του, σχετικά λιγότερο καταπονημένος από ό,τι άλλοι στρατοί της εποχής λόγω της σχετικά σύντομης συμμετοχής του στον πόλεμο των χαρακωμάτων (1917-18), και εισερχόταν σε μια περιοχή με μεγάλους, φίλιους πληθυσμούς. Διέθετε τη στήριξη ή έστω την ανοχή των μεγάλων δυνάμεων της εποχής (ίσως όχι της Ιταλίας, αλλά αναγκαστικά και την ανοχή και αυτής). Επιπλέον, την ώρα εκείνη δεν είχε αντίπαλο. Δεν υπήρχε σημαντικός εχθρικός τουρκικός στρατός τον Μάιο του 1919: οι σουλτανικοί παρέμεναν όμηροι των συμμάχων στην Πόλη, ενώ το κίνημα του Κεμάλ τότε μόλις ξεκινούσε και δεν διέθετε (τουλάχιστον, όπως τώρα ξέρουμε, δεν διέθετε ακόμη) αξιόπιστες ένοπλες δυνάμεις.

Δεν ήταν, όμως, μόνον το ότι το 1919 αναδυόταν μια ευκαιρία. Αξίζει να αναρωτηθούμε εάν μπορούσε ο Βενιζέλος να μην στείλει τον στρατό στη Σμύρνη. Σε μια τέτοια περίπτωση, η Ελλάδα, νικήτρια στον πόλεμο και μέλος του διεθνούς συνασπισμού των νικητών, θα άφηνε τους Έλληνες της Ιωνίας να εκδιωχθούν, ενώ δεν αντιμετώπιζε τη στιγμή εκείνη ισχυρή αντίσταση από το εσωτερικό της Τουρκίας. Εάν ο Έλληνας πρωθυπουργός δεν ενεργούσε και άφηνε τον ελληνισμό της Σμύρνης να χαθεί, όταν όλα τα πλεονεκτήμα-

⁶ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και η "Εγγύς Ανατολή": η ανατροπή των γεωπολιτικών δεδομένων του ελληνικού κόσμου και τα διλήμματα της προσαρμογής», στο Αθανάσιος Μαρκόπουλος και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *1914-1924, τα χρόνια των ανατροπών: Ευρώπη και Ελλάδα. Πρακτικά Συμποσίου* (Αθήνα: Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, 2017), σσ. 145-166, διαθέσιμο στο https://www.eccd.gr/uploads/flipbooks/8/praktika_symposiou_1914-1924.html.

τα φαίνονταν να είναι στα χέρια της Ελλάδας, θα είχαμε περάσει τα επόμενα 100 χρόνια συζητώντας για την «προδοσία του Βενιζέλου». Το 1919 δεν μπορούσε να μην πάει στη Σμύρνη. Είμαι πεπεισμένος ότι ακόμη και ο Ιωάννης Μεταξάς, ο τόσο σταθερός αντίπαλος της σκέψης για επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία, εάν ήταν πρωθυπουργός το 1919 δεν θα μπορούσε να μην στείλει τον στρατό στη Σμύρνη.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το εγχείρημα, έστω και έτσι, ήταν δυσχερές, καθώς ο ελληνικός στρατός καλείτο να αναπτυχθεί στην απέναντι πλευρά του Αιγαίου. Από το 1920 ήταν εμφανής η ανάπτυξη – αλλά όχι ακόμη η κυριαρχία στην τουρκική πλευρά – του εθνικιστικού κινήματος του Κεμάλ. Υπήρχαν επιπλέον αναταράξεις στις θέσεις των μεγάλων δυνάμεων, ενώ είχε ξεκινήσει ένας αγγλογαλλικός ανταγωνισμός στην Ανατολική Μεσόγειο, στον οποίο θα εμπλακεί (τελικά, θα τον «πληρώσει») και η Ελλάδα. Πάντως, έως τον Νοέμβριο του 1920, η πολιτική της Ελλάδας υπό τον Βενιζέλο διατηρούσε έναν υψηλό βαθμό ανοχής από τις μεγάλες δυνάμεις. Δεν μπορούσαν οι Γάλλοι και οι Ιταλοί να εγκαταλείψουν τον Βενιζέλο. Στο πλαίσιο αυτό, πράγματι, ο στρατός έκανε μια πρώτη προέλαση εκτός της Ζώνης της Σμύρνης, προς το Ουσάκ, αυτή όμως ήταν σχετικά περιορισμένης έκτασης και ελέγξιμη, ανελήφθη χωρίς να υπάρχει απέναντί του συγκρίσιμος αντίπαλος, και κατέστησε τον στρατό χρήσιμο στους Βρετανούς. Όσο για τις συζητήσεις περί ανάληψης ευρύτερων επιχειρήσεων εναντίον του κεμαλικού κινήματος το 1920, πρέπει να τονιστεί ότι οι μεν ανώτατοι στρατιωτικοί έβλεπαν δυνατότητες επιτυχίας της, αλλά ο Βενιζέλος (κατά την πάγια στρατηγική του) εμπλεκόταν σε αυτές υπό την αυστηρή προϋπόθεση της στήριξης από τις μεγάλες δυνάμεις, και όχι ως μια μοναχική ελληνική ενέργεια.⁷ Υπήρχαν επομένως σύννεφα στον ορίζοντα, αλλά όχι προοπτική ήττας. Η δε Ελλάδα διατηρούσε την εγκατά-

⁷ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, «Υπήρξε “μεγάλη χαμένη ευκαιρία” το φθινόπωρο του 1920; Το σχέδιο Παρασκευόπουλου-Πάγκαλου για την εξόντωση των κεμαλικών δυνάμεων και η στάση του Βενιζέλου», στο Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Από τις Σέβρες στη Λωζάννη* (Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», υπό έκδοση).

σταση της εντοπισμένη στη δυτική μικρασιατική ακτή και είχε αποφύγει μια δραματική – πόσο μάλλον μια μονομερή – επιθετική κίνηση προς το εσωτερικό.

Με άλλα λόγια, έως τον Νοέμβριο του 1920, είναι ακριβές να γίνεται αναφορά σε ένα ιωνικό «εγχείρημα» της Ελλάδας – εγχείρημα ασφαλώς και στρατιωτικό – αλλά πρέπει τούτο να διακρίνεται, τόσο διεθνοπολιτικά όσο και στρατιωτικά, από τη μεγάλης κλίμακας επιθετική ενέργεια που αναλήφθηκε στις αρχές του 1921.

1920-22: χάνοντας την υπεροχή

Στα τέλη του 1920 επήλθαν τεράστιας κλίμακας αλλαγές σε όλα τα επίπεδα. Καταλύτης ήταν οι εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 και η επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου, που συνέβαλαν καθοριστικά στην διεθνή απομόνωση της Ελλάδας, ενώ αντίστοιχα άνοιξαν τον δρόμο για την απόκτηση διεθνών ερεισμάτων από το κεμαλικό κίνημα, με πρώτο τη Σοβιετική Ένωση. Οι εκλογές, επιπλέον, απομάκρυναν από την εξουσία στην Αθήνα έναν ηγέτη ο οποίος είχε πάντοτε στραμμένη την προσοχή του στη διαμόρφωση των διεθνών συσχετισμών ισχύος, και έφεραν στην κυβέρνηση ένα επιτελείο, τους αντιβενιζελικούς, οι οποίοι δεν ήταν πολιτικοί άπειροι, αλλά σίγουρα δεν είχαν την ικανότητα του Βενιζέλου στη διάγνωση των διεθνών ισορροπιών. Απόδειξη, άλλωστε, το ότι ειλικρινώς πίστευαν ότι η επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου θα ήταν διαχειρίσιμη πρωτοβουλία και δεν θα τους κόστιζε την απώλεια της διεθνούς υποστήριξης ή ανοχής που είχε εξασφαλίσει ο Βενιζέλος.⁸

Παράλληλα, θα πρέπει να συνεκτιμηθεί και μια στρατηγικής σημασίας εξέλιξη που σημειώθηκε στα τέλη του 1920, δηλαδή η καταστροφή του αρμενικού κράτους από τη συνδυασμένη επίθεση των κεμαλικών και των Σοβιετικών. Η Αρμενία ήταν, στον σχεδιασμό του Βενιζέλου, στρατηγικός σύμμαχος της γεωπολιτικά αναβαθμισμένης Ελλάδας – η μια

⁸ Βλ. ενδεικτικά, *Σκριπ*, 23 Νοεμβρίου 1920 (κύριο άρθρο). Βλ. επίσης την ανάλυση στο Πλουμίδης, *Η «σιδηρά» δεκαετία*.

χώρα από τα ανατολικά και η άλλη από τα δυτικά της Τουρκίας – και η αφαίρεσή της από την εξίσωση επίσης προκάλεσε υποχώρηση της γεωπολιτικής θέσης της Αθήνας. Για λόγους εντιμότητας πρέπει να σημειωθεί ότι τούτο δεν οφειλόταν σε οποιαδήποτε περίπτωση στις ελληνικές εκλογές του Νοεμβρίου 1920: ήταν το αποτέλεσμα μιας κυνικής επεκτατικής κοινής ενέργειας Σοβιετικών και κεμαλικών, οι οποίοι διέλυσαν το εθνικό κράτος της Αρμενίας σαν να έκοβαν μπακλαβά στο ταψί και κατά τα άλλα κατηγορούσαν την Ελλάδα για «ιμπεριαλισμό»... Ήταν πάντως ενδεικτικό της μεγάλης πολυπλοκότητας και της καλειδοσκοπικής φύσης των διεθνών συσχετισμών που σχετίζονταν με την εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών.

Το σημαντικότερο όλων, όμως, ήταν η απώλεια – λόγω των εκλογών του 1920 και της αμετακίνητης απόφασης των αντιβενιζελικών για την επιστροφή του Κωνσταντίνου – της διεθνούς υποστήριξης προς την Ελλάδα, την οποία είχε εξασφαλίσει ο Βενιζέλος. Είναι λιγότερο σημαντική η συζήτηση του εάν η επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου αποτελούσε «πρόσχημα»: σε κάθε περίπτωση, το πρόσχημα αυτό δόθηκε (ενώ δεν θα δινόταν από τον Βενιζέλο) και η Γαλλία και η Ιταλία μπορούσαν να εγκαταλείψουν τους αντιβενιζελικούς, ενώ δεν μπορούσαν να κάνουν το ίδιο στον Βενιζέλο. Αυτή η προϊούσα διεθνής απομόνωση (η οποία τελικά θα αναιρούσε την αρχική μεγάλη ελληνική υπεροπλία ενώ επέτεινε και τις οικονομικές δυσκολίες) ώθησε τις μετανοεμβριανές κυβερνήσεις στην μοιραία απόφαση για την ανάληψη της τεράστιας επιθετικής στρατιωτικής επιχείρησης του 1921. Αυτή η επιχείρηση μετέβαλε δραματικά το τοπίο των ελληνοτουρκικών συσχετισμών.

Σκοπός της δεν ήταν η κατάκτηση και διατήρηση αυτών των περιοχών, αλλά ο εγκλωβισμός και η καταστροφή των κεμαλικών δυνάμεων καθώς και η αποδιοργάνωση του εφοδιασμού και των συγκοινωνιών τους. Με άλλα λόγια, αποσκοπούσε να «τελειώσει» τον Κεμάλ στρατιωτικά, με ένα συντριπτικό κτύπημα. Ο γράφων θεωρεί ότι εξ ίσου – αν όχι και περισσότερο – σημαντικός σκοπός της επιχείρησης αφορούσε τη διεθνή θέση της Ελλάδας και τις διεθνείς της στη-

ρίξεις. Οι αντιβενιζελικοί ανακάλυψαν στις αρχές του 1921 ότι δεν μπορούσαν να διατηρήσουν τη διεθνή υποστήριξη για την ελληνική παρουσία στη δυτική Μικρά Ασία, και αντίθετα ότι η διεθνής ανοχή κινείτο προς τον Κεμάλ. Η επίθεση της άνοιξης του 1921, με άλλα λόγια, αποσκοπούσε όχι μόνον να καταστραφούν οι δυνάμεις του Κεμάλ, αλλά και να αποκατασταθεί, χάρη στη νίκη αυτή, η διεθνής υποστήριξη που είχε απωλεσθεί εν πολλοίς λόγω των λαθών της ίδιας της αντιβενιζελικής κυβέρνησης. Το λάθος της απόφασης για την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου οδηγούσε σε ένα ακόμη λάθος – στρατιωτικό αυτή τη φορά – να αναληφθεί αυτή η γιγάντια επιχείρηση για να αναταχθούν οι συνέπειες του προηγούμενου λάθους.⁹

Εδώ όμως πρέπει να σημειωθούν ορισμένα καταλυτικής σημασίας στοιχεία. Τούτη τη μεγάλη επίθεση αναλάμβανε πλέον, την άνοιξη του 1921, η Ελλάδα με μόνες διαθέσιμες τις δικές της δυνάμεις και με τις διεθνείς στηρίξεις της να χάνονται όλο και περισσότερο. Παρά τα φαινόμενα, δεν είχε η επίθεση του 1921 τίποτε το κοινό με τις ενέργειες ή τις συζητήσεις του Βενιζέλου περί επιθέσεων το 1920: επειδή ο Βενιζέλος ομιλούσε για μια ελληνική επιχείρηση με τη στήριξη των μεγάλων δυνάμεων, ενώ οι αντιβενιζελικοί την αναλάμβαναν σε τεράστια κλίμακα και με δεδομένη την αποχή των δυνάμεων από οποιαδήποτε αρωγή προς την Αθήνα. Το στρατηγικό πλαίσιο ήταν δραματικά διαφορετικό από αυτό που συζητούσε ο Βενιζέλος το 1920.

Με αυτά τα δεδομένα, η εκστρατεία του 1921 επιζητούσε τη διεξαγωγή μιας «αποφασιστικής» μάχης που θα κατέστρεφε ή θα αποδιοργάνωνε τον αντίπαλο. Συνήθως, μια τέτοια στρατηγική είναι ένδειξη αδυναμίας, αν όχι και απόγνωσης: σημαίνει ότι αυτός που την επιχειρεί προσπαθεί να αναστρέψει έναν συσχετισμό δυνάμεων ο οποίος καθίσταται ολοένα και πιο δυσμενής.

Βέβαια, ο Κεμάλ απέφυγε τον εγκλωβισμό του. Ούτε και η πιθανή κατάληψη της Άγκυρας θα μπορούσε να ωθήσει τον Κεμάλ στην αποδοχή της ήττας, καθώς είχε πάντοτε άλ-

⁹ Συρίγος και Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*, ερώτημα 29.

λες περιοχές για να υποχωρήσει εκεί. Δεν ήταν άλλωστε η πρώτη φορά στην ιστορία που εμφανιζόταν αυτό το στρατηγικό περιβάλλον: στην παγίδα του τεράστιου χώρου είχε πέσει ο ίδιος ο Ναπολέων στη Ρωσία το 1812. Ο Ναπολέων πήρε τη Μόσχα, αλλά την καταστροφή δεν την απέφυγε. Με δεδομένη την αδυναμία εγκλωβισμού των δυνάμεων του Κεμάλ και τη δική του αποφασιστικότητα να τον αποφύγει, δεν υπήρχε σενάριο στρατιωτικής νίκης της ελληνικής πλευράς. Δεν μπορεί κανείς να αγνοήσει τον τεράστιο ηρωισμό που επέδειξε ο ελληνικός στρατός στις μεγάλες μάχες του 1921, αλλά τούτος δεν μπορούσε να αναστρέψει τα θεμελιώδη δεδομένα.¹⁰

Δεν θα πρέπει πάντως να πέσουμε στην παγίδα του πρωθύστερου και να θεωρήσουμε ότι ο αγώνας ήταν χαμένος ήδη στις αρχές του 1921. Ο ίδιος ο Μεταξάς επανέλαβε στην αντιβενιζελική ηγεσία, κατά τις συζητήσεις του Μαρτίου του 1921, τα γνωστά επιχειρήματά του εναντίον της επιθετικής ενέργειας του 1921 (μεταξύ των οποίων την ανάληψή της με ανεπαρκείς δυνάμεις που γίνονταν ακόμη πιο ανεπαρκείς καθώς «διαλύονταν» ακόμη περισσότερο με την προώθηση δύο διαφορετικών επιθετικών αιχμών από διαφορετικά σημεία). Πάντως σε αυτά που ανέφερε σε εκείνες τις συζητήσεις ο Μεταξάς υπάρχει και ένα σημαντικό περιθώριο στο οποίο ο ίδιος θεωρούσε πως υπήρχαν πιθανότητες επιτυχίας – περισσότερες στα τέλη του 1920 αλλά αρκετές ακόμη και τον Μάρτιο του 1921 για να υπονοεί στο ημερολόγιό του ότι θα σκεφτόταν να αναλάβει καθήκοντα εάν η κυβέρνηση του έδινε τα αξιώματα και την εξουσία που ο ίδιος προσδοκούσε, π.χ. το Υπουργείο των Στρατιωτικών.¹¹

Υποστηρίζεται επομένως εδώ ότι ακόμη και η κατάληψη της Άγκυρας, στα μέσα του 1921 – χωρίς όμως να επιτευχθεί ο εγκλωβισμός και η καταστροφή του τουρκικού στρατού – δεν μπορούσε από μόνη της να προσφέρει τη λύση του στρατηγικού αδιεξόδου. Αλλά με τη σειρά της η αποτυχία

¹⁰ Εξαιρετική ανάλυση της επιχείρησης στο Νικόλαος Κανελλόπουλος, *Πέραν του Σαγγαρίου: η κορύφωση της Μικρασιατικής Εκστρατείας* (Αθήνα 2020).

¹¹ Χρ. Χρηστίδης (επιμ.), *Μεταξάς: το προσωπικό του ημερολόγιο* (Αθήνα : Τυπ. Ελλην. Εκδοτ. Εταιρίας, 1952), εγγραφές των 25 και 29 Μαρτίου 1921, σσ. 71-101.

στην προσπάθεια κατάληψης της προκάλεσε επίσης μείζονες εντυπώσεις και επιπτώσεις. Δεν θα ήταν υπερβολή εάν σημειωθεί ότι στο β' εξάμηνο του 1921, μετά την αποτυχία της Ελλάδας να καταστρέψει τον στρατό των κεμαλικών, οι συσχετισμοί της ισχύος ανατρέπονταν όλο και περισσότερο σε βάρος της. Ο πόλεμος είχε εκπέσει σε αγώνα φθοράς, στον οποίο όμως τα αντικειμενικά δεδομένα γίνονταν όλο και πιο δυσμενή. Οι οικονομικές δυνάμεις της Ελλάδας ήταν ανεπαρκείς για να στηρίξουν μια τόσο μεγάλη εκστρατεία, και οδήγησαν τελικά στη διχοτόμηση του νομίσιματος. Το πολεμικό υλικό γινόταν όλο και πιο δυσεύρετο. Η αποχώρηση της Γαλλίας και της Ιταλίας από τις μικρασιατικές τους κτήσεις επέτρεπαν στο κεμαλικό εθνικιστικό κίνημα να επικεντρώσει τη στρατιωτική του προσπάθεια στο «ελληνικό» του μέτωπο. Η κεμαλική πλευρά ενδυναμωνόταν όλο και περισσότερο από βασικές πηγές εφοδιασμού – πρώτιστα τη Σοβιετική Ένωση, αλλά και, από το φθινόπωρο του 1921, και τη Γαλλία (μια εξέλιξη πολύ επώδυνη για την Ελλάδα¹²) και την Ιταλία (και είναι πολύ πιθανό ότι στη δική τους στάση έπαιξε ρόλο η ικανότητα του Κεμάλ να επιβιώσει της ελληνικής επίθεσης). Παράλληλα, στο εσωτερικό τουρκικό πλαίσιο, ο σουλτάνος έχανε όλο και περισσότερο τη νομιμοποίηση την οποία εξασφάλιζε με γοργούς ρυθμούς ο Κεμάλ. Όπως συχνά συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις, η μεγάλη επίθεση του 1921, κακά σχεδιασμένη, όχι μόνον απέτυχε, αλλά διευκόλυνε (μαζί με άλλα στοιχεία) ραγδαίες αλλαγές στον συσχετισμό ισχύος υπέρ του δρώντος που κατάφερε να επιβιώσει από αυτήν. Παρά τις εντυπωσιακές ελληνικές νίκες στο πεδίο και την προώθηση έως τις πύλες της Άγκυρας, ο στρατηγικός συσχετισμός των δυνάμεων είχε πλέον ανατραπεί. Ο ελληνικός στρατός εξακολουθούσε να παραμένει στις θέσεις του βαθιά μέσα στην Μικρά Ασία, επομένως φαινόταν υπό μια έννοια κυρίαρχος. Αλλά η θέση του αυτή μπορούσε πλέον να αμφισβητηθεί.

¹² Ιωάννης Μουρέλος, «Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 4 (1983), 211-276. Έλλη Λεμονίδου, «Οι ελληνογαλλικές σχέσεις μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο: 1919-1923», στο *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος 1914-1918. 100 χρόνια από τη λήξη του: πρακτικά Ημερίδων 2017-2018 Ελληνικής Επιτροπής Στρατιωτικής Ιστορίας* (Αθήνα: ΕΕΣΙ, 2019), 303-313.

Αυτό ήταν το σημαντικότερο στοιχείο στις εξελίξεις του 1921: η ανατροπή των στρατηγικών συσχετισμών ισχύος που αρχικά, το 1919 ήταν συντριπτικά θετικές για μια Ελλάδα η οποία, έως τότε, διέθετε στρατιωτική υπεροπλία και διεθνή υποστήριξη, ενώ *παρέμενε στην Ιωνία, σχετικά κοντά στα λιμάνια*, δηλαδή διαχειριζόταν συνετά το δυσμενές γεωγραφικό πεδίο. Αντίθετα, οι συσχετισμοί είχαν πλέον, στα τέλη του 1921 και τις αρχές του 1922, γίνει πολύ δυσμενείς για μια Ελλάδα που είχε εισχωρήσει ανεπίτρεπτα πολύ στο εσωτερικό, ήταν απομονωμένη, ενώ η κεμαλική πλευρά προσέλκυε όλο και μεγαλύτερη υποστήριξη στο εξωτερικό και στο εσωτερικό. Σε τούτη την ανατροπή οφείλει να αναζητηθεί, κατ' αρχήν, το αίτιο της δραματικής εξέλιξης του καλοκαιριού 1922.

Δεν ήταν όμως μόνον οι ευρύτεροι στρατηγικοί συσχετισμοί. Και αυτοί ακόμη δεν προδίκαζαν τη συντριπτική στρατιωτική νίκη των κεμαλικών με τον τρόπο που αυτή επήλθε τον Αύγουστο του 1922. Οι στρατιωτικές πραγματικότητες αγνοήθηκαν μετά τις επιχειρήσεις των μέσων του 1921. Το σημαντικότερο στρατιωτικό δεδομένο ήταν το μήκος του μετώπου και η πυκνότητα των δυνάμεων των εμπόλεμων. Μετά την σταθεροποίηση του μετώπου στη γραμμή Εσκή Σεχίρ-Αφιόν Καραχισάρ, το μήκος του ήταν 700 χιλιόμετρα, δηλαδή όσο περίπου το μήκος του Δυτικού Μετώπου στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.¹³ Αυτή η μεγάλη έκταση επιχειρείτο να κρατηθεί με δυνάμεις εξαιρετικά μικρές και αραιές, σε σύγκριση με την πυκνότητα των δυνάμεων στο Δυτικό Μέτωπο του Μεγάλου Πολέμου. Βέβαια, μπορεί να αντιπαχθεί ότι στη Μικρά Ασία ο ελληνικός στρατός δεν είχε ως αντίπαλό του τον γερμανικό, αλλά τον στρατό ενός τουρκικού εθνικού κινήματος. Δεν υπήρχαν στη Μικρά Ασία του 1921-22 οι αριθμοί των πολεμιστών του Δυτικού Μετώπου του 1914-18, και φυσικά δεν υπήρχε εκατέρωθεν η τερατώδης συγκέντρωση πυροβολικού που χαρακτήρισε το Δυτικό Μέτωπο.

¹³ Νικόλαος Κανελλόπουλος, «Το υπόμνημα "Επί της συμπτώξεως του Μικρασιατικού Μετώπου" του συνταγματάρχη Πτολεμαίου Σαρρηγιάννη», στο Γαρδικα-Κατσιαδάκη και Χατζηβασιλείου, *Από τις Σέβρες στη Λωζάννη*, υπό έκδοση.

Ωστόσο, η απόφαση να αγωνιστεί ο ελληνικός στρατός σε πόλεμο θέσεων και σε τόσο μεγάλο γεωγραφικό ανάπτωμα ήταν μοιραία. Στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, η γραμμή του Δυτικού Μετώπου δεν μπορούσε να διαρρηχθεί είτε από τους συμμάχους είτε από τους Γερμανούς, ακριβώς λόγω της συγκέντρωσης μεγάλων στρατιωτικών δυνάμεων σε πολύ πυκνή τάξη: υπήρξαν φορές που ο επιτιθέμενος (συνήθως οι Αγγλογάλλοι) κατάφεραν να προκαλέσουν ρήγμα, αλλά πάντοτε οι αμυνόμενοι είχαν τη δυνατότητα να το «φράξουν» προωθώντας νωπές δυνάμεις εκεί.¹⁴

Αλλά ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία προσπαθούσε με πολύ λίγες δυνάμεις να κρατήσει ένα τεράστιο μέτωπο. Δεν είχε αυτή την πυκνή τάξη που από μόνη της έδινε δυνατότητες αντεπίθεσης και φραγής ενός ρήγματος. Με 12 μεραρχίες και λίγο περισσότερα από 400 πυροβόλα¹⁵ δεν μπορούσε, με όρους συγχρόνου πολέμου, να κρατηθεί ένα τόσο μεγάλο μέτωπο: στον Μεγάλο Πόλεμο, οι *αμυνόμενοι* διέθεταν πάνω από 600 πυροβόλα στο πεδίο μιας και μόνον μάχης! Ήταν σαφές ότι σε περίπτωση διάρρηξης του μετώπου – όπως έγινε στην αρχική φάση της τουρκικής επίθεσης στο Αφιόν Καραχισάρ – η ελληνική πλευρά δεν θα διέθετε έτοιμες εφεδρείες για να καλύψει το κενό, στο πρότυπο της άμυνας του Μεγάλου Πολέμου. Με άλλα λόγια, το πρόβλημα στη Μικρά Ασία του 1921-22 δεν ήταν τόσο το μέγεθος των δυνάμεων του αντιπάλου, όσο η αναγκαστική αραίωση των φιλίων στρατευμάτων που δεν θα μπορούσαν να αμυνθούν σε μια τόσο μεγάλη περιοχή με τους όρους που τότε όριζαν τον «σύγχρονο πόλεμο» και το «συνεχές μέτωπο». Αυτό το στοιχείο έκανε πιθανή την προοπτική μιας κατάρρευσης όπως αυτή που ήρθε πράγματι τον Αύγουστο του 1922.

¹⁴ Από την τεράστια συναφή βιβλιογραφία, βλ. ενδεικτικά, Bernadotte E. Schmitt και Harold C. Vedeler, *The World in Crucible, 1914-1919* (New York: Harper and Row, 1984)· David Stevenson, *1914-1918: the History of the First World War* (London: Penguin, 2004), 179-218. Για την προσωπική εμπειρία βλ. επίσης, μεταξύ πολλών άλλων, Niall Ferguson, *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος: στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία, 1914-1918* (Αθήνα: Ιωλκός, 2006)· Alistair Horne, *The Price of Glory: Verdun, 1916* (London: Penguin, 1993).

¹⁵ Κανελλόπουλος, «Το υπόμνημα "Επί της συμπτώξεως του Μικρασιατικού Μετώπου"».

Είναι πάντως αναγκαίο να δοθεί μια επιπλέον διευκρίνιση. Τα όρια της ελληνικής ζώνης κατοχής στη Μικρά Ασία διευρύνονταν από το 1920 και ήδη τότε είχαν φθάσει σε μεγάλο μήκος. Αλλά το 1920 ήταν αυτό ακριβώς, δηλαδή τα όρια της ελληνικής κατοχής στα οποία τον ελληνικό στρατό δεν τον αντιμετώπιζε ακόμη ένας άλλος μεγάλος αντίπαλος. Το 1921-22 τα πράγματα δεν ήταν πλέον έτσι: είχε σχηματιστεί ένα ενεργό στρατιωτικό μέτωπο, στο οποίο αντιπαράτιθενταν αντίπαλοι στρατοί και στο οποίο η ελληνική πλευρά περίμενε να δεχτεί επίθεση. Είναι σαφές ότι ακόμη και την άνοιξη του 1922 η ελληνική στρατιωτική ηγεσία υποτιμούσε τις τουρκικές δυνάμεις (και το ηθικό), δεν συνυπολόγιζε όμως ότι ο Κεμάλ μπορούσε πλέον να επιλέξει ο ίδιος τον χρόνο και το/τα σημείο/σημεία της επίθεσής του (ώστε να συγκεντρώσει δυνάμεις και να επιτύχει εκεί, τοπικά, την αναγκαία υπεροχή) σε συνθήκες στις οποίες το τεράστιο μήκος του μετώπου και η αραιή διάταξη των ελληνικών δυνάμεων θα μπορούσαν να αποδειχθούν μοιραίες. Είναι φανερό ότι, ακόμη και μετά την εκδήλωση και αρχική επιτυχία της τουρκικής επίθεσης, η Αθήνα έκανε κάποιες (κρίσιμες) ημέρες να αντιληφθεί το μέγεθος του πλήγματος.¹⁶ Με όρους, επομένως, αυτού που τότε αποκαλείτο σύγχρονος πόλεμος, το ελληνικό μέτωπο του 1921-22 είχε δομικές αδυναμίες οι οποίες αποκαλύφθηκαν την ώρα της κεμαλικής επίθεσης.

Οι εκ των υστέρων σχεδιασμοί επί χάρτου και η ανάγκη σεβασμού της στρατιωτικής πραγματικότητας

Το μέγεθος της ήττας του 1922 πολλές φορές ωθεί τους ενδιαφερόμενους παρατηρητές να διερωτώνται τι θα γινόταν (ή τι θα αποφεύγαμε) «αν» συνέβαινε τούτο ή εκείνο. Είναι μια κατανοητή μεν, αλλά και απλουστευτική προσπάθεια να σκεφτούμε εμείς σήμερα (χωρίς κανένα αποτέλεσμα ασφαλώς) σενάρια διαχείρισης που θα απέτρεπαν μια

¹⁶ Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης, «Οίκαδε»: ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922 (Αθήνα: Archive, 2022).

τόσο μεγάλη καταστροφή. Από εκεί προέρχονται οι αγωνιώδεις συζητήσεις περί των επιλογών για «τη Σμύρνη ή την Πόλη» ή οι εντελώς ανεδαφικές σκέψεις περί ανάληψης επιχειρήσεων στον Πόντο – που ήταν αδύνατες και λόγω απόστασης αλλά και επειδή οι δυνάμεις του έθνους είχαν ήδη υπερεκταθεί στον αγώνα για την Ιωνία).¹⁷ Τέτοιες αναζητήσεις έχουν κατά καιρούς εμφανιστεί και στην περίπτωση των περισσότερο αμιγών στρατιωτικών ζητημάτων της εκστρατείας. Ας εξεταστούν κάποιες από αυτές και εδώ.

Πολύ σύνηθες είναι το ερώτημα γιατί δεν οχυρώθηκε είτε η Ζώνη της Σμύρνης είτε η ίδια η πόλη έως το 1922. Είναι γεγονός ότι το 1919-20 είχαν εξεταστεί τέτοιοι σχεδιασμοί (οι οποίοι, αξίζει να σημειωθεί, προέβλεπαν μεγαλύτερες δυνάμεις – και, στοιχείο κρίσιμο, περισσότερο πυροβολικό – για τη Ζώνη της Σμύρνης από όσες είχαν διατεθεί για την πολύ μακρότερη γραμμή Αφιόν-Εσκή Σεχίρ το 1922, ενδεικτικό του προβλήματος που αναφέρθηκε προηγουμένως). Ωστόσο, η πίεση για μια τέτοια οχύρωση το 1920 ήταν σχετικά περιορισμένη, καθώς δεν υπήρχε τότε μεγάλος τουρκικός στρατός για να απειλήσει τις ελληνικές θέσεις: αφορούσαν δηλαδή έναν μεσοπρόθεσμο σχεδιασμό για την εδραίωση της ελληνικής κυριαρχίας.¹⁸ Ωστόσο, από τη στιγμή που εξαπολύθηκε η μεγάλη επίθεση του 1921 και ο στρατός βρέθηκε πρώτα στις πύλες της Άγκυρας και μετά έλαβε θέσεις στο Αφιόν, η οχύρωση της Ζώνης της Σμύρνης ήταν αδιανόητη, θα μπορούσε μάλιστα να αποβεί και καταστροφική στο ψυχολογικό επίπεδο. Όταν ο στρατός σου είναι στο Αφιόν, και εσύ ξεκινήσεις οχυρωματικά έργα εκατοντάδες χιλιόμετρα πιο πίσω, στη Ζώνη της Σμύρνης, θα δείξεις σε όλους – φίλους και εχθρούς, ακόμη και στον πληθυσμό σου – ότι θεωρείς βέβαιη την ήττα σου. Αν ξεκινήσει σε μια τέτοια στιγμή οχύρωση των παρυφών της Σμύρνης, θα φύγουν πανικόβλητοι οι Έλληνες από εκεί χωρίς καν να ηττηθεί ο στρατός τους. Οι αποφάσεις για τέτοιες πρωτοβουλίες συ-

¹⁷ Για τον Πόντο ειδικότερα, βλ. Συρίγος και Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*, ερώτημα 16.

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά, Στεφανίδης, «Υπήρξε “μεγάλη χαμένη ευκαιρία” το φθινόπωρο του 1920;»· Κανελλόπουλος, «Το υπόμνημα “Επί της συμπύξεως του Μικρασιατικού Μετώπου”».

ναρτώνται με το ευρύτερο πολιτικό και στρατιωτικό πλαίσιο και δεν μπορεί να αντιμετωπίζονται αποσπασματικά ή πρωθύστερα: ο πόλεμος είναι μια συνολική διαδικασία και πρέπει κανείς να σέβεται τις υπαγορεύσεις του. Είναι εντελώς ανεδαφικό να αναμένει κανείς ότι θα γίνει τέτοια οχύρωση σε τέτοια στιγμή.

Ένα δεύτερο ζήτημα είναι η κριτική για τη στάση του Πολεμικού Ναυτικού την ώρα της Καταστροφής. Το ζήτημα αυτό δεν αφορά τις ατέρμονες συζητήσεις περί «ανεπιθύμητων» προσφύγων την ώρα εκείνη (που έχουν γίνει ήδη αντικείμενο σοβαρής πραγμάτευσης¹⁹) αλλά την επιλογή να συγκεντρώσει ο στόλος τα πυρά του στη Χερσόνησο της Ερυθραίας ώστε να καλύψει την υποχώρηση του στρατού. Γιατί, λέγεται συχνά, επικεντρώθηκε εκεί και δεν προσπάθησε να υπερασπιστεί την ίδια τη Σμύρνη από τις επελαύνουσες τουρκικές δυνάμεις; Δεν υπήρχε τουρκικό ναυτικό για να του αντισταθεί.

Πρόκειται, βέβαια, για αγνόηση των βασικών δεδομένων της διεξαγωγής του πολέμου. Ας αφήσουμε την απόφαση να διασωθεί κατά το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος του στρατού (που δεν είναι και τόσο παράλογο). Ας αφήσουμε τον παραλογισμό του να βάλει κανείς τον στόλο μέσα στον κλειστό κόλπο της Σμύρνης, όπου οι επελαύνοντες Τούρκοι θα τον είχαν στο έλεος των δικών τους πυροβόλων, χωρίς να έχουν ανάγκη να διαθέτουν ισχυρό ναυτικό. Ο ελληνικός στόλος διέθετε πράγματι συντριπτική υπεροχή στο Αιγαίο. Αλλά εδώ το ερώτημα δεν είναι αυτό. Ο ελληνικός στόλος του 1922 είχε πεπερασμένες δυνατότητες. Αποτελείτο πλέον από σκάφη που είχαν καταστεί παρωχημένα ήδη πριν από την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου (τα μεγαλύτερα πλοία του ήταν ένα θωρακισμένο καταδρομικό και δύο θωρηκτά προντρέντωτ). Πόσες κάνες πυροβόλων είχαν τα ελληνικά πολεμικά πλοία του 1922 για να δημιουργήσουν φράγμα πυρός; Το φράγμα πυρός (artillery barrage) είναι ένα στοιχείο καταλυτικής σημασίας που αναδείχθηκε στον Μεγάλο Πόλεμο, στον οποίο άλλωστε το πυροβολικό αναδύθηκε ως κυρί-

¹⁹ Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης, *Οι τελευταίες ημέρες του αρμοστή: ο Αριστείδης Στεργιάδης και ο Αύγουστος του 1922* (Αθήνα: Οξύ, 2022).

αρχο μέσο. Αλλά όταν συζητούμε τέτοια πράγματα πρέπει να έχουμε υπόψη τις τρομερές απαιτήσεις συγκέντρωσης πυροβολικού που έθετε ο βιομηχανικός πόλεμος. Για να τεθεί το θέμα απλούστερα: ο ελληνικός στόλος του 1922 *ίσως* να διέθετε τη δυνατότητα να «κλείσει» με τα πυροβόλα του το στενότερο σημείο μιας χερσονήσου όπως της Ερυθραίας. Αλλά δεν υπήρχε καμία περίπτωση (δεν είχε τις αντικειμενικές δυνατότητες) να περικλείσει με το πυρ του και να προστατεύσει μια μεγαλούπολη.

Η συζήτηση (αν όχι απαίτηση), με όρους ιδεολογικούς ή πολιτικούς, πάντως συναισθηματικούς, τέτοιων επιλογών, ερήμην της περίπλοκης και απαιτητικής στρατιωτικής τέχνης δεν είναι καλό σημάδι. Είναι, πράγματι, κατανοητή λόγω του μεγέθους του τραύματος. Είναι όμως και καιρός, 100 χρόνια μετά, να μην παρασυρόμαστε από τέτοιους συναισθηματισμούς και να μπορούμε να αποτιμήσουμε ρεαλιστικά τις δυνατότητες: τότε θα μπορούμε να βρούμε τα πραγματικά λάθη.

Συμπεράσματα

Η επαρκής και ακριβής κατανόηση της αναπόφευκτης διαπλοκής του διεθνοπολιτικού και του στρατιωτικού στοιχείου σε μια διεργασία τόσο πολύπλοκη και ρευστή όσο η Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή είναι θεμελιώδης παράγοντας για την σοβαρή αποτίμησή της. Ο αυστηρός σεβασμός της στρατιωτικής πραγματικότητας και των απαιτήσεών της είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη συναγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων. Με την παρέλευση 100 ετών από το μεγάλο γεγονός, η ελληνική κοινωνία και επιστημονική κοινότητα έχουν καταφέρει να αρθρώσουν έναν πολύ πιο νηφάλιο και επιστημονικό λόγο για τα τρομερά γεγονότα του 1919-22. Το ίδιο συμβαίνει, θεωρώ, και στο πεδίο της Στρατιωτικής Ιστορίας, από μια νεότερη επιστημονική γενιά που αντιλαμβάνεται την ασφάλεια και τον πόλεμο ως συνάρτηση των οικονομικών, τεχνολογικών, κοινωνικών και διεθνών πραγματικοτήτων, και δεν τον αντιμετωπίζει ως ιδεολογικό

εργαλείο σε μια συναισθηματικά φορτισμένη αλλά απλουστευτική συζήτηση.

Το κύριο επιχείρημα της παρούσας μελέτης είναι ότι η Μικρασιατική Εκστρατεία δεν υπήρξε ένα ενιαίο εγχείρημα από το 1919 έως το 1922. Σε μια πρώτη περίοδο, 1919-20, η Ελλάδα διέθετε συντριπτική υπεροχή τόσο σε στρατιωτικά μέσα όσο και σε διεθνείς στηρίξεις, και τούτο ήταν το στοιχείο που της επέτρεψε να αναλάβει το εγχείρημα. Ωστόσο, το 1921-22 η κατάσταση ανατράπηκε με αποτέλεσμα τη συντριπτική ήττα και την Καταστροφή.

Το μοιραίο γεγονός, υποστηρίχθηκε εδώ, ήταν η απώλεια της διεθνούς υποστήριξης προς τη χώρα μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920. Αυτή η ραγδαία επιδείνωση της διεθνούς θέσης της Ελλάδας ήταν που ώθησε τις αντιβενιζελικές ηγεσίες να αναλάβουν την τεράστια επιθετική ενέργεια του 1921, η οποία όμως απέτυχε. Η αποτυχία της βρισκόταν όχι στο ότι δεν πήρε ο στρατός την Άγκυρα, αλλά στο ότι δεν κατάφερε να καταστρέψει τις κεμαλικές δυνάμεις. Αλλά τούτο με τη σειρά του επιδείνωσε ακόμη περισσότερο τη διεθνή θέση της χώρας, ενώ άφησε τον στρατό να προσπαθεί να κρατήσει ένα τεράστιο μέτωπο με πενιχρές δυνάμεις, κάτι που αντέβαινε στη λογική αυτού που τότε θεωρείτο σύγχρονος πόλεμος. Τούτο έκανε δυνατή και πιθανή την κατάρρευση του μετώπου που τελικά επήλθε.

Ωστόσο, δεν είναι δυνατόν να μην σημειωθεί ότι το πιο σημαντικό αίτιο της ήττας ήταν ο Εθνικός Διχασμός. Η Ελλάδα ανέλαβε το μεγαλύτερο εγχείρημα της νεότερης ιστορίας της με μόνον τις μισές δυνάμεις του έθνους, αφού οι βενιζελικοί αποστράτευαν τους αντιβενιζελικούς και το ανάποδο...²⁰ Επίσης, ο Εθνικός Διχασμός, όπως κορυφώθηκε στις εκλογές του 1920, εν πολλοίς πυροδότησε τη διαδικασία η οποία κατέληξε στην Καταστροφή. Αλλά και η ενότητα του εσωτερικού μετώπου είναι μια από τις βασικές παραμέτρους του σύγχρονου πολέμου.

²⁰ Βλ. για περισσότερα Συρίγος και Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*, ερώτημα 28.

* Ο κ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου γεννήθηκε στο Δοξάτο της Δράμας και αποφοίτησε το 1987 από τη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το 1992 αναγορεύθηκε Διδάκτωρ της Ιστορίας Διεθνών Σχέσεων από το London School of Economics. Είναι Καθηγητής της Ιστορίας του Μεταπολεμικού Κόσμου στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του οποίου διετέλεσε και Πρόεδρος, στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Το έργο του περιλαμβάνει μελέτες και βιβλία για την Ιστορία των Διεθνών Σχέσεων κατά την περίοδο 1870-1991, ιδιαίτερα για την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και για το ΝΑΤΟ, την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, την Ελληνική Πολιτική Ιστορία του 20^{ου} αιώνα, το Μακεδονικό ζήτημα και το Κυπριακό.

Είναι μέλος του Ελληνοτουρκικού Φόρουμ και εταίρος του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», Πρόεδρος την περίοδο 2013-2018 και μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Δημοκρατίας «Κωνσταντίνος Καραμανλής», μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και της Επιτροπής «Ελλάδα 2021».

Έχει διατελέσει μέλος από το 2004 και στη συνέχεια Πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, του οποίου τώρα είναι ο Γενικός Γραμματέας.

Η Ελληνική υψηλή και στρατιωτική στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922

*Διονύσης Τσιριγώτης**

Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς

Αντικειμενικός στόχος της παρούσας μελέτης είναι η κατάδειξη των εναλλακτικών όψεων της ελληνικής υψηλής στρατηγικής στη Μικρά Ασία την περίοδο 1919-1922, μέσα από τη διερεύνηση-ανάλυση των αιτιών που συνώθησαν στην αποδιάρθρωσή της, κατά την τελευταία φάση της Μικρασιατικής Εκστρατείας.

Ως υψηλή στρατηγική ορίζουμε την τέχνη, την ικανότητα της χρήσης όλων των διαθέσιμων μέσων του κράτους για την επίτευξη των ιεραρχημένων και προσδιορισμένων πολιτικών στόχων. Συνεπακόλουθα η αξονική της λειτουργία αποκρυσταλλώνεται στη σύζευξη και στον προσανατολισμό όλων των πηγών ισχύος του κράτους για την πραγμάτωση των πολιτικών στόχων, τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και σε περίοδο πολέμου.¹

Η περιπτωσιολογική ανάλυση της ελληνικής υψηλής στρατηγικής στη Μικρά Ασία διακρίνεται σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος εκκινά τον Μάιο του 1919, με την αποδοχή της διασυμμαχικής πρόσκλησης, από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, για την ελληνική στρατιωτική αποστολή στη Σμύρνη. Η δεύτερη περίοδος αρχίζει με την άνοδο των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων στην εξουσία, τον Νοέμβριο του 1920, έως τον Σεπτέμβριο του 1922, με την ήττα-αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Μικρά Ασία.

¹ Για εκτενή ανάλυση βλ. Δ. Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2010), 81-92

Αφεταιριακά, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το πολιτικο-στρατιωτικό εγχείρημα στη Μικρά Ασία εδράζονταν στην προάσπιση του συμφέροντος επιβίωσης των ελληνικών πληθυσμών από τις άμεσες απειλές – διώξεις και τους εκτοπισμούς χριστιανικών πληθυσμών από τους Νεότουρκους.²

Στο περιβάλλον αυτό, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, εμφορούμενος από τον αέναο εθνικό στόχο της Μεγάλης Ιδέας, οικοδόμησε μια λελογισμένη πρόταση υψηλής στρατηγικής εδραζόμενη:

α) Στην οριοθέτηση-ιεράρχηση και πραγμάτωση διαδοχικών, βραχυπρόθεσμων-μεσοπρόθεσμων-μακροπρόθεσμων πολιτικών στόχων. Από τον βραχυπρόθεσμο στόχο της εσωτερικής οικονομικοστρατιωτικής και κοινωνικοπολιτικής ανασυγκρότησης του ελληνικού κράτους (1910-1912), θα προχωρήσει στην πραγμάτωση του μεσοπρόθεσμου στόχου –αναβίβασης της θέσης-ρόλου της Ελλάδας στη Χερσόνησο του Αίμου, για την επιδίωξη του μακροπρόθεσμου στόχου της εθνικής ολοκλήρωσης –Μεγάλη Ιδέα, υπό το γράμμα της Συνθήκης των Σεβρών.³

β) Στην ανάπτυξη και πρόσκτηση ικανών και αναγκαίων συντελεστών εσωτερικής-εξωτερικής εξισορρόπησης για την επίτευξη των πολιτικών στόχων.⁴ Αναλυτικότερα ο κρητικός πολιτικός προέβη σε μια σειρά μέτρων εσωτερικής εξισορρόπησης για την:

² Εκτενέστερα βλ. F. Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, (Αθήνα: Ιστορητής, 1993), 159-62. Κ. Φωτιάδης, *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, (Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία: 2004), 258-62. Δ. Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, 180

³ Αναλυτικότερα βλ. Δ. Τσιριγώτης, *Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία. Διεθνείς Σχέσεις και Διπλωματία*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2013), 275-6.

⁴ Ειδικότερα, ο Ε. Βενιζέλος θα χρησιμοποιήσει συντελεστές πολιτικοδιπλωματικής και οικονομικοστρατιωτικής ισχύος για την επίτευξη των ακόλουθων επιχειρησιακών-τακτικών στόχων: α) Εξισορρόπηση (εσωτερική και εξωτερική) της ισχύος του αντιπάλου –διασφάλιση σχετικής υπεροχής της Ελλάδος στο πολιτικοστρατιωτικό πεδίο. β) Υπονόμευση της διεθνούς θέσης του αντιπάλου –ενίσχυση της διεθνούς θέσης της Ελλάδος. γ) Εκμετάλλευση των στρατηγικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων της Ελλάδος έναντι του αντιπάλου. Εκτενέστερα βλ. Δ. Τσιριγώτης, *Εναλλακτικές στρατηγικές των λιγότερο ισχυρών κρατών στο διεθνές σύστημα των νεότερων χρόνων*, διδακτορική διατριβή (Αθήνα: Πάτριο Πανεπιστήμιο, 2006), Κεφ. 5.5.1

1. Αναδιάρθρωση-αναδιοργάνωση του εσωτερικού πολιτικού συστήματος.⁵
2. Ανάπτυξη και βελτίωση των δημοσίων υπηρεσιών κοινής ωφέλειας.⁶
3. Ενίσχυση της βιομηχανικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας.⁷
4. Ορθολογική εκμετάλλευση των πόρων του κράτους, με αντικειμενικό πολιτικό στόχο τη διασφάλιση της επισιτιστικής επάρκειας του πληθυσμού και τη συσσώρευση ικανού μεγέθους πλουτοπαραγωγικών πηγών (αποθεματικού κεφαλαίου) για τη βιομηχανική ανάπτυξη και την αύξηση των οικονομικών εσόδων του κράτους –οικονομική ποσοτική εξισορρόπηση.⁸
5. Ποιοτική αναβάθμιση –ποιοτική εσωτερική εξισορρόπηση– του γνωστικού επιπέδου των στελεχών του ελληνικού στρατού με την εισαγωγή επιμορφωτικών προγραμμάτων.⁹
6. Ποσοτική εξισορρόπηση –αποταμίευση στρατιωτικού υλικού– των επιμελητειακών αναγκών των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία.¹⁰

Ακολουθως, με την εγκατάσταση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη, η ελληνική πολιτική ηγεσία εκκινά μια σειρά διαδικασιών εσωτερικής ποσοτικής και ποιοτικής εξισορρόπησης για την ενίσχυση του μέτρου αποτελεσματικότητας της στρατιωτικής της στρατηγικής, μεταξύ των οποίων:

⁵ Ομιλία του Ε. Βενιζέλου σε πολιτικό γεύμα στην Πάτρα, 21.10.1920. Παρατίθεται στο Στεφ. Ι. Στεφάνου (επιμ. και ιστορικά υπομνήματα), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: Η ζωντανή ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους 1909-1935*, τόμ. Γ', (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων 1983), 76-7

⁶ Στο ίδιο, 80-1, 85

⁷ Ο.π.

⁸ Ομιλία του Ε. Βενιζέλου σε πολιτικό γεύμα στην Πάτρα, 21.10.1920. Παρατίθεται στο Στέφ. Ι. Στεφάνου (επιμ. και ιστορικά υπομνήματα), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: Η ζωντανή ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους 1909-1935*, τόμ. Γ', 76-7.

⁹ Βλ. όγδοη επιστολή του Ε. Βενιζέλου προς τον Ε. Ρεπούλη (12/25.12.1918-11/24.9.1919), ό.π., τόμ. Β', 653

¹⁰ Λ. Παρασκευόπουλος, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Β', (Αθήνα: Ίκαρος, 1933), 265

1. Η δημιουργία αμυντικών βάσεων και κέντρων ανεφοδιασμού.¹¹

2. Η κατασκευή ισχυρών αμυντικών αναχωμάτων στις καταληφθείσες περιοχές της Μικράς Ασίας για τη διεξαγωγή αποτελεσματικής στατικής άμυνας.¹²

3. Η ποσοτική και ποιοτική ενίσχυση του έμψυχου δυναμικού.¹³

4. Η επιστράτευση των ομοεθνών της ασιατικής Ελλάδας.¹⁴

5. Η μελέτη της γεωμορφολογίας της περιοχής, η χαρτογράφηση του δικτύου συγκοινωνιών και η συγκρότηση τοπικών κέντρων μεταφορών.¹⁵

Τοιουτοτρόπως η πολιτικοστρατιωτική σύμπραξη της Ελλάδας με τις δυνάμεις της Αντάντ αποκρυσταλλώνονταν σε συντελεστές εξωτερικής πολιτικοδιπλωματικής και οικονομικοστρατιωτικής εξισορρόπησης για την υψηλή στρατηγική του Ε. Βενιζέλου. Δεν είναι μόνο η συνδρομή του διασυμμαχικού στόλου και κυρίως του βρετανικού¹⁶ που συνεπικουρούσε την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στη Σμύρνη,¹⁷ αλλά και η ενίσχυση της οικονομικής ισχύος μέσα από τη σύναψη εξωτερικών δανείων (1918 & 1919) συνολικού ύψους 950 εκατ. φράγκων.¹⁸

γ) Στην έγκυρη και έγκαιρη στρατηγική ενόραση των αναφυόμενων παραθύρων απειλών και ευκαιριών του διεθνούς συστήματος με απότοκο την άμεση ανάσχεση των πρώτων και τη βέλτιστη δυνατή αξιοποίηση των δευτέρων.

¹¹ Στο ίδιο, 263-5

¹² Δ. Βακάς, *Ο Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης*, (Αθήνα: χ.ο., 1949), 312-4

¹³ Λ. Παρασκευόπουλου, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Β', 263-5

¹⁴ Δ. Βακάς, *Ο Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης*, σ. 314

¹⁵ Στο ίδιο, 312

¹⁶ Στ. Πρωταίος, *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, (Αθήνα: Πλάτων, 1963), 220

¹⁷ Αγόρευση του Ε. Βενιζέλου στη Βουλή το 1932. Παρατίθεται στο *Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου: Η ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. Ε', (Αθήνα: Ιστορικές εκδόσεις, 1964), 251-2: «[...] Σᾶς εἶπα πρὸ ὀλίγου ὅτι ἡ ἐκτέλεσις (ἐπιχειρήσιμη γιὰ καταλήψην Σμύρνης) θὰ ἐγίνετο διὰ τῆς παροχῆς ὅχι μόνον τῆς ὑποστηρίξεως τῆς οικονομικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Στρατιωτικῆς δι' ἐνὸς τουλάχιστον ὄπλου μεγάλης σημασίας, τῆς ἀεροπορίας [...]», ὁ.π., 266

¹⁸ Α. Διομήδης, *Τα οικονομικά της Ελλάδος. Προ και μετά την 1ην Νοεμβρίου 1920*, (Αθήνα: χ.ο., 1922), 8-12

Ως παράθυρα ευκαιριών δύνатаι να εκληφθούν η διασυμμαχική εντολή για αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη (Μάιος 1919), η διακήρυξη της αρχής των εθνοτήτων - αυτοδιάθεσης των λαών στο δωδέκατο σημείο του Ουίλσον για την «πλήρη και απρόσκοπτη δυνατότητα της αυτόνομης ανάπτυξης των εθνοτήτων υπό την τουρκική κυριαρχία», η αποδιάρθρωση των άμεσων περιφερειακών απειλών -Βουλγαρία, Οθωμανική αυτοκρατορία- για το συμφέρον επιβίωσης και τα ζωτικά συμφέροντα της Ελλάδας, η εκστρατεία της Ουκρανίας και η απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων (Η.Π.Α, Αγγλίας, Γαλλίας), για την αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη.¹⁹

Αντίστροφα στα δεύτερα εμπερικλείονταν τα ανταγωνιστικά ζωτικά συμφέροντα της Ιταλίας στη Σμύρνη και τα γαλλικά οικονομικό-εμπορικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή, το κίνημα των Νεότουρκων και η πολιτική εκτουρκισμού και διώξεων των χριστιανικών πληθυσμών, η επικράτηση Μπολσεβίκων στη Ρωσία και η συμμαχία με τον Κεμάλ.²⁰

Στο πλαίσιο της ίδιας προβληματικής εξετάζεται η στάθμιση της απορρέουσας πολιτικοδιπλωματικής συγκυρίας μετά την αποβίβαση της 1ης ελληνικής μεραρχίας στη Σμύρνη. Δηλαδή η στάση των μεγάλων δυνάμεων και η παρεμβαίνουσα μεταβλητή του τουρκικού εθνικισμού. Με εξαίρεση την Ιταλία, τα ζωτικά συμφέροντα της οποίας συγκρούονταν

¹⁹ Για εκτενή ανάλυση βλ. Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, 126-169

²⁰ Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών/ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου (στο εξής: Αρχείο ΥΠ.ΕΞ./Υ.Δ.Ι.Α.): Κακλαμάνος προς Πολίτη, Πετρούπολη, (2205), Α/5/VI.1, 12/25 Δεκεμβρίου 1917. "[...] το κείμενο της προκηρύξεως του Λένιν και τον επί των Εθνικοτήτων Λαϊκού Κομισσάριου Στάλιν "προς τας εργατικές τάξεις των Μουσουλμάνων της Ρωσσίας και της Ανατολής". Η προκήρυξις αυτή ουδέν άλλο είναι, η συνέχισις του παλαιού σχεδίου των Γερμανών προς υποκίνηση επαναστάσεως εις τας Ινδίας και εν γένει εξέγερσιν των Ισλαμικών πληθυσμών κατά της Χριστιανικής κυριαρχίας. Η προκήρυξις εξαγγέλει την εις την Τουρκίαν παραμονήν της Κωνσταντινουπόλεως και την εις αυτήν απόδοσιν των υπό του Ρωσσικού στρατού καταβλήθεισων κατά τη διάρκειαν του πολέμου τουρκικών επαρχιών, εν οίς και τα υπό πυκνοτάτου ελληνικού πληθυσμού κατοικούμενα διαμερίσματα του Πόντου. Ο κίνδυνος της αποχωρήσεως του Ρωσσικού στρατού εμπνέει ζωηρότατας ανησυχίας μεταξύ του εν λόγω πληθυσμού, εν τη Νοτίω Ρωσσία [...] συνάγεται ότι οι Έλληνες του Καυκάσου ήρχισαν κινούμενοι προς ενεργείας, τεινούσας εις την αποτροπήν του φοβερού τούτου κινδύνου, όστις θα εκθέση εις ολεθρίους αληθώς καταστροφής πληθυσμούς, οίτινες ενόμισαν πλέον ευκαταίου ελεύθερους.[...]"

με τα αντίστοιχα της Ελλάδας, τόσο στην Ιωνία όσο και στο ζήτημα των Δωδεκανήσων και της Βορείου Ηπείρου, η πολιτικοδιπλωματική συνεργασία της Ελλάδας με τη Βρετανία και τη Γαλλία θα παραμείνει, αν όχι αρμονική, τουλάχιστον ενεργή μέχρι και το τέλος της κυβερνητικής θητείας του Ελευθερίου Βενιζέλου (Νοέμβριος 1920). Από την άλλη πλευρά θα ήταν άκαιρο-άτοπο να υποστηριχθεί εκ προοιμίου ότι ο Ε. Βενιζέλος αγνόησε τον παράγοντα του τουρκικού εθνικισμού, για τον λόγο ότι σε επιστολή του (Οκτώβριος 1920) αποφαίνεται σχετικά για το βαθμό σπουδαιότητας και το μέτρο αποτελεσματικότητάς του: «Αύτοαποκαλείται έθνικιστικό, αλλά δεν έχει τίποτε κοινό με τον έθνικισμό».²¹ Βέβαια σε καμία περίπτωση δεν δύναται να παροραθεί το γεγονός ότι η παρουσία των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Σμύρνη (συγκεκριμένα της 1ης ελληνικής μεραρχίας) αφύπνισε και ενδυνάμωσε τον τουρκικό εθνικισμό. Από την άλλη πλευρά όμως η εξέλιξη του κεμαλικού εθνικιστικού κινήματος δεν είχε προσλάβει (τουλάχιστον μέχρι τον Νοέμβριο του 1920) την έκταση και την ένταση ενός καθολικού εθνικού προτάγματος ικανού να εξουδετερώσει την ισχύ του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή της Σμύρνης.²²

δ) Στην αγαστή διασύνδεση και χρήση του συνόλου των διαστάσεων της ελληνικής υψηλής στρατηγικής (πολιτικοδιπλωματική-οικονομικοστρατιωτική), αποφεύγοντας τη στρατηγική υπερεπέκταση και υπερεξάπλωση. Αφενός ο πολιτικός στόχος – αποστολή μιας (της Ι) στρατιωτικής μεραρχίας στη Σμύρνη (Μάιος 1919) για τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης και εξωτερικής ασφάλειας της περιοχής – ήταν περιορισμένος. Αφετέρου η αποστολή των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Σμύρνη, ενείχε τη διεθνή νομιμοποίηση τριών (Βρετανία, Γαλλία, ΗΠΑ) εκ των τεσσάρων συμμάχων. Ωστόσο η περιορισμένη (αρχικά μέχρι τον Ιούνιο του 1920) δυνατότητα διεξαγωγής επιθετικών στρατιωτικών επιχειρήσεων από τις ελληνικές δυνάμεις σε μια ακτίνα

²¹ Dionysios Tsirigotis, "The Asia Minor debacle: The causes of Greece's defeat", in Konstantinos Travlos (ed.), *Salvation and Catastrophe: The Greek-Turkish War, 1919-1922* (UK: Rowman & Littlefield, 2020), 119

²² Δ. Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, 185

3 χλμ. περιμετρικά της Σμύρνης μείωσε το μέτρο αποτελεσματικότητας της ελληνικής στρατιωτικής στρατηγικής.²³

ε) Τελευταία και εξίσου σημαίνουσα παράμετρος είναι η εσωτερική-εξωτερική προσαρμοστικότητα-νομιμοποίηση της υψηλής στρατηγικής του Ε. Βενιζέλου. Η αναγκαιότητα της εσωτερικής νομιμοποίησης του μικρασιατικού εγχειρήματος –επιβολή των όρων της Συνθήκης των Σεβρών στην κεμαλική κυβέρνηση– για τον Έλληνα πρωθυπουργό ανάγονταν σε προϋποτιθέμενη συνθήκη για την αύξηση του μέτρου της εθνικής πολιτικής ισχύος –της ικανότητάς του να κινητοποιήσει τους ανθρώπινους και υλικούς εθνικούς πόρους για την υποστήριξη του αξονικού πολιτικού του στόχου.²⁴

Αναμφίλεκτα, η υψηλή στρατηγική του κρητικού πολιτικού για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας εδραζόταν σε συλλογικά αποδεκτές εθνολογικές και πολιτισμικές παραδοχές με ευρεία ηθικοκανονιστική και κοινωνικοπολιτική νομιμοποίηση.²⁵ Ωστόσο, μια σειρά παρεμβαινουσών μεταβλητών, όπως η πόλωση του διχαστικού κλίματος μεταξύ βενιζελικών-αντιβενιζελικών λόγω του δυναστικού ζητήματος που ανέκυψε μετά το θάνατο του βασιλιά Αλέξανδρου,²⁶ η λειτουργική ανεπάρκεια της βενιζελικής κυβέρνησης στο εσωτερικό, παράλληλα με την εκδήλωση αυταρχικών συμπεριφορών εις βάρος των μελών της αντιπολίτευσης, απομείωσαν τον βαθμό προσαρμοστικότητας της εσωτερικής πολιτικής των Φιλελευθέρων, γεγονός που αποκρυσταλλώθηκε στην ήττα στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 (κέρδισαν μόνο 118 από τις 369 έδρες στη Βουλή).²⁷

²³ Στο ίδιο, 188

²⁴ Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State, *Security Studies*, 15:3 (2006), 464-495, (ιδίως σ. 473)

²⁵ Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, (Αθήνα: χ.ο., 1925), 114-5

²⁶ Ειδικότερα, οι αντιβενιζελικές πολιτικές παρατάξεις οικοδόμησαν την προεκλογική τους εκστρατεία στο δυναστικό ζήτημα αξιώνοντας την επανεθρόνιση του βασιλιά Κωνσταντίνου, τον οποίο πρόεβαλαν στον ελληνικό λαό ως ενσάρκωση των αξιών της δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού. Βλ. Γκάιλς Μίλτον, *Χαμένος παράδεισος. Σμύρνη 1922*, (Αθήνα: εκδόσεις Μίνωας, 2008), 216

²⁷ Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, 358-9

Ποιό ήταν όμως το μέτρο αποτελεσματικότητας της υψηλής στρατηγικής του Ε. Βενιζέλου για την πραγμάτωση της εδαφικής ολοκλήρωσης του ελληνικού έθνους;

Κρίνοντας εκ του προσωρινού και τυπικού αποτελέσματος του γράμματος της Συνθήκης των Σεβρών²⁸ με την οποία δημιουργείτο η Μεγάλη Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, ο βαθμός αποτελεσματικότητας της υψηλής στρατηγικής του κρητικού πολιτικού ήταν υψηλός. Με την εφαρμογή μιας επιδέξιας, προσαρμοσμένης στις αναφύομενες ευκαιρίες-απειλές του διεθνούς περιβάλλοντος και ορθολογικής διπλωματικής στρατηγικής διασφάλισε τη διεθνή νομιμοποίηση των ελληνικών εδαφικών αξιώσεων σε μείζονες περιοχές της Μικράς Ασίας.²⁹ Η παραδοχή αυτή ως προς τον υψηλό βαθμό αποτελεσματικότητας της υψηλής στρατηγικής του Ε. Βενιζέλου γίνεται εναργέστερη εάν συνεκτιμηθεί η διαμορφωθείσα ισορροπία ισχύος-συμφερόντων στην ασιατική Ελλάδα κατά τη χρονική περίοδο, από την αποβίβαση της Ιης ελληνικής μεραρχίας στη Σμύρνη (Μάιος 1919) έως τη διεξαγωγή των εκλογών (Νοέμβριος 1920). Ειδικότερα, μια σειρά παρεμβαινουσών μεταβλητών, όπως η αποδιάρθρωση των ενόπλων δυνάμεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας,³⁰ η ενεργή παρουσία συμμαχικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία (Κωνσταντινούπολη, Άδανα, Απάλεια,

²⁸ Με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920), εκχωρούνταν στην Ελλάδα η δυτική και το μεγαλύτερο τμήμα της ανατολικής Θράκης, όλα τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, συμπεριλαμβανομένης της Ίμβρου και της Τενέδου (εκτός από τα Δωδεκάνησα, τα οποία εκχωρήθηκαν στην Ιταλία) και η Σμύρνη. Ειδικότερα, η ενδοχώρα της Σμύρνης θα τελούσε υπό τουρκική επικυριαρχία, ενώ η άσκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της περιοχής μεταβιβαζόταν στην Ελλάδα. Μετά την παρέλευση πενταετίας από την έναρξη ισχύος της Συνθήκης θα μπορούσε να διενεργηθεί δημοψήφισμα για την ενσωμάτωση των εν λόγω περιοχών στην Ελλάδα. Αναλυτικότερα, βλ. Στεφ. Ι. Στεφάνου (επιμ. και ιστορικά υπομνήματα), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: Η ζωντανή ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους 1909-1935*, τομ. Β', (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων, 1981-1984), 720-31

²⁹ Για το αναμφίλεκτο γεγονός της διεθνούς νομιμοποίησης-αναγνώρισης από τις δυνάμεις της Αντάντ (πλην της Ιταλίας) της επέκτασης της ελληνικής κυριαρχίας στην Ανατολία βλ. Κ. Σβολόπουλος, *Η απόφαση για επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία*, (Αθήνα: Ίκαρος, 2009), 25-43

³⁰ Μετά την ανακωχή του Μούδρου (17/30.10.1918) και την υπογραφή της ομώνυμης Συνθήκης (18/31.10.1918) μεταξύ των δυνάμεων της Αντάντ και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η τελευταία ανέλαβε την υποχρέωση μεταξύ και άλλων να παραδώσει τον οπλισμό του στρατού της και τα πολεμικά της πλοία στους συμμαχούς.

Κιλικία, Νικομήδεια), η εξωτερική πολιτικοδιπλωματική και οικονομική εξισορρόπηση της Βρετανίας, η απουσία ενός οργανωμένου εθνικιστικού κινήματος (το Κεμαλικό κίνημα δεν είχε μετεξελιχθεί σε υπολογίσιμη απειλή για τα ελληνικά στρατεύματα)³¹ και η ισχυρή αριθμητικά (75-80.000 άνδρες τον Μάρτιο του 1920)³² ελληνική στρατιωτική δύναμη, οδήγησαν στη δημιουργία ενός ευνοϊκού ισοζυγίου πολιτικο-στρατιωτικής ισχύος για την Ελλάδα.³³

Τουναντίον, η ανάληψη της πολιτικής διακυβέρνησης της Ελλάδας από τις αντιβενιζελικές πολιτικές δυνάμεις καταδεικνύει τη στρατηγική τους ανεπάρκεια για τη διαμόρφωση-εφαρμογή μιας συγκροτημένης πρότασης πολιτικής, συναρμοσμένης με τις επιταγές του εσωτερικού και διεθνούς περιβάλλοντος.

Αναλυτικότερα, τα σημεία τρωτότητας της ελληνικής υψηλής στρατηγικής εντοπίζονται στην προορατική αδυναμία της μετаноεμβριανής κυβέρνησης να διαγνώσει τις άμεσες εξωτερικές απειλές.³⁴ Αναφερόμαστε στη διακοίνωση των δυνάμεων της Ανταντ –Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία – το Δεκέμβριο του 1920 για επιβολή διπλωματικού-οικονομικού αποκλεισμού της Ελλάδας στην περίπτωση επανενθρόνισης του βασιλιά Κωνσταντίνου. Γεγονός που επαληθεύτηκε μετά το συντριπτικό ποσοστό (98%) υπέρ της επανόδου του βασιλιά Κωνσταντίνου στο δημοψήφισμα της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1920, οδηγώντας στην αναστροφή των στρατηγικών προσανατολισμών των δυνάμεων της Αντάντ. Μέσω της σύναψης μιας σειράς διμερών συνθηκών με την κεμαλική κυβέρνηση – ιταλοκεμαλική (Ιούλιος 1921) και γαλλοκεμαλική (Οκτώβριος 1921) συνθήκη– σε συνέχεια της προ ηγηθείσας ρω-

³¹ Για επιβεβαίωση της συγκεκριμένης υπόθεσης βλ. Γ. Σπυριδωνος, *Πόλεμος και ελευθερία*, (Αθήνα: χ.ο., 1957), 136

³² Σ. Καργάκος, *Η Μικρασιατική εκστρατεία, 1919-1922*, том β, (Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση, 2010), 257-8

³³ Σύμφωνα με επίσημες στρατιωτικές πηγές τουλάχιστον μέχρι και τις αρχές του Μαρτίου του 1920 η ισορροπία στρατιωτικής ισχύος στο μικρασιατικό θέατρο ήταν ευνοϊκή για τις ελληνικές δυνάμεις. Βλ. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, 91.

³⁴ Εκτενέστερα βλ. Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, 170-9

σοκεμαλικής συνθήκης (Συνθήκη Alexandropol, Νοέμβριος 1920).

Εξίσου προβληματική κρίνεται και η αμετροέπεια της μετανοεμβριανής κυβέρνησης κατά τη διαδικασία προσδιορισμού του αντικειμενικού πολιτικού στόχου της ελληνικής υψηλής στρατηγικής, σε συνάρτηση με τους διατιθέμενους συντελεστές ισχύος.³⁵ Αν και θα μπορούσε κανείς να επικρίνει τον Βενιζέλο αναφορικά με τις περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες της Αθήνας για την ανάληψη του πολιτικοστρατιωτικού εγχειρήματος στην Ιωνία, καθίσταται αναμφίλεκτα απαγορευτική, ακόμα και η απλή σκέψη της συνέχειας της ελληνικής στρατιωτικής εμπλοκής στη Μικρά Ασία, υπό συνθήκες οικονομικής απίσχνασης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η αναφορά του υπαρχηγού του επιτελείου της Ελληνικής στρατιάς, συνταγματάρχη Πτολεμαίου Σαρηγιάννη (μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου 1921) προς το βρετανό ναύαρχο Καρ, όταν σε σειρά ερωτήσεων του τελευταίου για τον τρόπο επιβολής των αποφάσεων των Δυνάμεων της Αντάντ στον Κεμάλ ανέπτυξε επί χάρτου «τεχنيέντως μελέτην εκστρατείας μέχρι Άγκυρας προς διάλυσιν οργανωμένων κεμαλικών δυνάμεων προσθέσας ότι και αν τούτο δεν αρκέσει προς επιβολήν αποφάσεων δυνάμεων ο Ελληνικός στρατός θα δυνηθεί να αποβιβασθεί εις Πόντον ένθα υπάρχουν Ελληνικοί πληθυσμοί και εκεί δημιουργήσει βάσιν και είτα εισδύσει προς κατάληψιν κυρίως κέντρων Σεβάστιας και Ερζερούμ έχων προς τούτο συνδρομήν Αρμενίων».³⁶

Σε ερώτηση του βρετανού ναυάρχου για τη δαπάνη του εγχειρήματος, ο Σαρηγιάννης υπολόγισε ότι θα απαιτούσε ένα δισεκατομμύριο δραχμές, γεγονός που οδήγησε τον Καρ να αποφανθεί περί της αδυναμίας εύρεσης των ευμεγέθων αυτών οικονομικών πόρων ακόμα και για τη Μεγάλη Βρετανία. Αντίστοιχα η δαπάνη και ο χρόνος για τη διεξαγωγή της

³⁵ Στο ίδιο, 400-2

³⁶ Καλογερόπουλος προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ.1706, 1.3.1921, «Συνδιάσκεψη Λονδίνου. Ζήτημα Αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών», Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών / Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου (στο εξής: Αρχείο ΥΠ.ΕΞ./Υ.Δ.Ι.Α.), φάκελος 29/2 (2), 1921

ελληνικής στρατιωτικής επιχείρησης μέχρι την Άγκυρα υπολογίζονταν σε 340 εκατομμύρια δραχμές και απαιτούνταν τρεις μήνες για την ευόδωσή του, σύμφωνα με τα λεχθέντα του συνταγματάρχη Σαρηγιάννη.

Για να γίνει κατανοητή η τάξη μεγέθους των εξόδων της εκστρατείας, αρκεί να αναφέρουμε ότι το συνολικό ποσό για την κάλυψη των δαπανών από το Μάιο του 1919 μέχρι το Δεκέμβριο του 1920 ανέρχονταν σε 1.018.012.000 γαλλικά φράγκα, ενώ οι συμμαχικές πιστώσεις που είχε διασφαλίσει ο Βενιζέλος για το 1918, ανέρχονταν στα 850.000.000 γαλλικά φράγκα χωρίς ωστόσο να είναι άμεσα ρευστοποιήσιμες, όπως και οι νέες πιστώσεις που έλαβε από Αγγλία-Γαλλία ύψους 100.000.000 γαλλικών φράγκων για το 1919.

Το καίριο ζήτημα στο περιβάλλον αυτό συνέχεται με την απόφαση των μετаноεμβριανών κυβερνήσεων για συνέχιση και εντατικοποίηση του πολιτικοστρατιωτικού εγχειρήματος στη Μικρά Ασία. Υπό την απουσία εναλλακτικών στρατηγικών επιλογών, συνωθούνται στην επιλογή μιας κοινότοπης επιθετικής στρατιωτικής στρατηγικής με αντικειμενικό στόχο την καταστροφή των στρατιωτικών δυνάμεων του Κεμάλ. Η πολιτική αυτή πράξη αποτελεί το τρίτο κατά σειρά σημείο τρωτότητας της ελληνικής υψηλής στρατηγικής, στο βαθμό που δεν συνεκτιμήθηκαν οι ικανές και αναγκαίες συνθήκες για τη συνέχιση της εκστρατείας. Όπως ορθά ο Ε. Βενιζέλος είχε επισημάνει, ο πόλεμος δεν ήταν αυτοσκοπός, αλλά μέσο για τη δημιουργία ενός περιφερειακού περιβάλλοντος ασφαλείας για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Ιωνίας και συνεπαγόμενα για την πραγμάτωση του αέναου πολιτικού στόχου της εθνικής-εδαφικής ολοκλήρωσης-Μεγάλη Ιδέα. Χαρακτηριστικά, σε επιστολή του προς τον στρατηγό Δαγκλή, (21.7.1921), ανέφερε:

«Η ἄρνησις τῆς Κυβερνήσεως νὰ δεχθῆ καὶ κατ' ἀρχὴν κἂν τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖον κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἔγκλημα τῶν Κυβερνητῶν αὐτῶν. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεταί λόγος περὶ συνεχίσεως τῆς ἔθνικῆς ἡμῶν πολιτικῆς ὑπὸ τῆς παρούσης Κυβερνήσεως, ὅταν διὰ τῆς ἐπανόδου τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς συνεπείᾳ ταύτης

διαρρήξεως τῆς συμμαχίας με τὰς Μεγάλας Δυνάμεις άνετράπη ή βάση τῆς πολιτικῆς εκείνης;»³⁷

Ειδικότερα, η αδυναμία επίτευξης μιας αποφασιστικής νίκης, λόγω των διαφορετικών στρατιωτικών στρατηγικών – άμεση προσέγγιση για τον ελληνικό τακτικό στρατό με στόχο τη διεξαγωγή μιας αποφασιστικής μάχης, έμμεση προσέγγιση με στρατηγική ανταρτοπόλεμου για τις άτακτες κεμαλικές δυνάμεις (τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 1921)– θα οδηγήσει σε μια παρατεταμένη στρατιωτική επιχείρηση προς τα ενδότερα της Μικράς Ασίας για την επίτευξη του αντικειμενικού στρατιωτικού στόχου –καταστροφή των κεμαλικών στρατιωτικών δυνάμεων. Το γεγονός ότι η στρατηγική του Κεμάλ αποσκοπούσε στην εξουθένωση των ελληνικών δυνάμεων, παρασύροντας τες, στη μικρασιατική ενδοχώρα, μακριά από τις γραμμές ανεφοδιασμού-επικοινωνιών τους και ενεργώντας υπό ακραίες επιχειρησιακές συνθήκες, επιβεβαιώνεται από το αποτέλεσμα των επιθετικών επιχειρήσεων πέρα από τον Σαγγάριο και τη διάβαση της Αλμυράς Ερήμου (Αύγουστος 1921). Ήταν η διακοπή της ελληνικής επίθεσης, μετά τις εκτεταμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις του Ιουλίου (1921) για την καταστροφή των κεμαλικών δυνάμεων και την κατάληψη του Αφιόν Καραχισάρ, Κιουτάχειας και Εσκή Σεχίρ που θα επιβεβαιώσει την αξιωματική παραδοχή του Πρώσου στρατιωτικού και θεωρητικού του πολέμου Καρλ φον Κλαούζεβιτς για τη συνέχεια της επιθετικής δράσης, έως ότου επιτευχθεί η ολοκληρωτική καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων. Σε αντίθετη περίπτωση, ο αμυνόμενος θα αγοράσει χρόνο για την ανασύνταξη των δυνάμεων του, όπως ακριβώς συνέβη με τις στρατιωτικές δυνάμεις του Κεμάλ. Αντίστροφα, η Ελληνική Στρατιά της Μικράς Ασίας υπερέβη τα όρια της επιθετικής της δράσης κατά το πέρασ των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Ιουνίου-Ιουλίου 1921, χωρίς ωστόσο να επιτύχει τον αντικειμενικό στρατιωτικό της στόχο της καταστροφής των κεμαλικών δυνάμεων.³⁸

³⁷ Π. Δαγκλής, *Αναμνήσεις, έγγραφα, αλληλογραφία*, τόμ. Β', (Αθήνα: Ξ. Λευκοπαρίδης, 1965), 406-9

³⁸ Διονύσης Τσιριγώτης, «Η υπέρβαση του σημείου κορύφωσης της Ελληνικής επίθεσης στην Μικρά Ασία την περίοδο του θέρους του 1921», *Στρατηγείν*, τχ. 4, (Χειμώνας 2022), 1-26

Οι έγκαιρες προειδοποιήσεις του Έλληνα αρχιστράτηγου Α. Παπούλα και του Ε. Βενιζέλου για συνθηκολόγηση και στρατιωτική απεμπλοκή από τη Μικρά Ασία δεν συνυπολογίσθηκαν από την ελληνική πολιτική ηγεσία, γεγονός που αποδείχθηκε καθοριστικό για την έκβαση του αποτελέσματος. Ο αντιστράτηγος Παπούλας, διαγιγνώσκοντας την υπέρβαση του κορυφαίου σημείου της ελληνικής επίθεσης, θα υποστηρίξει, ως βέλτιστη λύση στο αδιέξοδο που περιάγονταν η ελληνική στρατιωτική στρατηγική, τη σύναψη ανακωχής, κατοχυρώνοντας όσον το δυνατόν ευρύτερα εδαφικά τετελεσμένα.

«[...] υποβάλλω εντύπωσίν μου ότι ο αγών τείνει προσλάβη ως εξ ισοπάλου αντιμετώπων δυνάμεων χαρακτήρα αγώνος χαρακωμάτων [...] Ούτος έσεται επ'ωφέλεια εχθρού διαρκώς συμπληρούντος ελλείψεις του και οχύρωσιν εδάφους [...]

Παράτασιν επιχειρήσεων θεωρώ επικίνδυνον [...] Στρατός απέδωκε ότι ηδύνατο [...]

Επίτευξις ταχείας ανακωχής κατόπιν μέχρι σήμερα επιτυχιών θα ήτο αρίστη λύσις και από ηθικής απόψεως και συμφέροντος Στρατεύματος».³⁹

Τελευταία και εξίσου σημαίνουσα παράμετρος που θα πρέπει να αποτιμηθεί είναι η εσωτερική και εξωτερική απονομιμοποίηση της πολιτικής των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων. Από τη μια πλευρά η απόφαση για συνέχιση και εντατικοποίηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Μικρά Ασία δεν ενέχει καθολική αποδοχή από το σύνολο της ελληνικής στρατιωτικής ηγεσίας. Εκτός του ευμεγέθους αριθμού των φυγόστρατων και των λιποτακτών, που άγγιζε τις 90.000, μια ομάδα Ελλήνων ανώτατων αξιωματικών υπεισέρχεται σε προπαρασκευαστικές ζυμώσεις/διεργασίες για την εκδήλωση πραξικοπήματος με στόχο την ανατροπή της ελληνικής κυβέρνησης και την εκθρόνιση του βασιλιά Κωνσταντίνου. Από την άλλη πλευρά με δεδομένη τη μεταστροφή της εξωτερικής πολιτικής των δυνάμεων της Αντάντ ευθύς μετά την

³⁹ Παρατίθεται στο Β. Δούσμανης, *Η εσωτερική όψις της μικρασιατικής εμπλοκής*, (Αθήνα: χ.ο., 1928), 96-8

επανεθνόνιση του βασιλιά Κωνσταντίνου, ήταν θέμα χρόνου η ολική αναθεώρηση των όρων της συνθήκης των Σεβρών (στη διάσκεψη του Λονδίνου το Μάρτιο του 1921 οι δυνάμεις της Αντάντ κατέληξαν σε σχέδιο απόφασης για την τροποποίηση των όρων της συνθήκης). Είναι η επιτακτική πολιτικοστρατηγική αναγκαιότητα των δυνάμεων της Αντάντ για τη στρατιωτική τους απεμπλοκή από τη Μικρά Ασία που συνώθησε στην ικανοποίηση των πολιτικών αξιώσεων του Κεμάλ για επαναφορά του προηγούμενου εδαφικού καθεστώτος στην περιοχή.⁴⁰

Αντίστροφα, η κεμαλική στρατιωτική ηγεσία προσάρμοσε τη στρατιωτική της στρατηγική στα σημεία τρωτότητας της αντίστοιχης ελληνικής, αξιοποιώντας στο μέγιστο δυνατό βαθμό:

1. Την υπερεπέκταση του ελληνικού μετώπου (700 περίπου χλμ.) με αποτέλεσμα την αδυναμία εφαρμογής αποτελεσματικής στατικής άμυνας.

2. Την εξασθένηση του ηθικού-φρονήματος του ελληνικού στρατού.

3. Τη στατική-παθητική αμυντική διάταξη της ελληνικής στρατιάς, η οποία προσέδιδε στον επιτιθέμενο τη δυνατότητα για τη διεξαγωγή ενός επιτυχούς πρώτου πλήγματος.

Εν κατακλείδι, η υπέρβαση του κορυφαίου σημείου της επίθεσης από τον ελληνική Στρατιά Μικράς Ασίας, μετά την απόφαση για συνέχιση των στρατιωτικών επιχειρήσεων και πέρα από τον Σαγγάριο (Ιούλιος-Αύγουστος 1921), η επακόλουθη σύμπτυξη του ελληνικού μετώπου στη υπερεκτεταμένη γραμμή Εσκή Σεχήρ, Κιουτάχεια, Αφιόν Καρά Χισάρ και η μακρόχρονη εφαρμογή στατικής άμυνας, θα οδηγήσουν στην αφαίμαξη των οικονομικών πόρων της Ελλάδας και στην προοδευτική κλιμάκωση των ανεκτέλεστων επιμελητειακών αναγκών της ελληνικής Στρατιάς Μικράς Ασίας με απότοκο την οικονομική, στρατιωτική, πολιτική και ηθική της

⁴⁰ Εκτενέστερα βλέπε «Συνδιάσκεψη Λονδίνου. Ζήτημα Αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών», ΥΠ.ΕΞ./Υ.Δ.Ι.Α., φάκελος 29/2 (2), 1921.

αποσάθρωση, την εκρίζωση των ελληνικών πληθυσμών της Ιωνίας και τον ενταφιασμό της Μεγάλης Ιδέας.

Το οξύμωρο είναι ότι και ο Έλληνας πρωθυπουργός, Δ. Γούναρης είχε διαγνώσει την τρωτότητα της ελληνικής στρατηγικής στη Μικρά Ασία (Ιανουάριος 1922), διεξάγοντας, με την συνεπικουρία του Έλληνα υπουργού εξωτερικών Γ. Μπαλτατζή, μια τετράμηνη περιοδεία διπλωματικής επαιτείας σε Παρίσι και Λονδίνο (Οκτώβριος 1921-Φεβρουάριος 1922) για σύναψη δανείων χωρίς αποτέλεσμα, για να οδηγηθεί σε απευθείας διαπραγματεύσεις με τον Κεμάλ για τη σύναψη ειρήνης, τον Μάιο του 1922. (<http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=42989>).

Η αποτυχημένη έκβαση της εκστρατείας πέρα από τον Σαγγάριο, η οπισθοχώρηση της ελληνικής στρατιάς στη γραμμή Εσκή Σεχίρ-Κιουτάχεια-Αφιόν Καρά Χισάρ και η χρονίζουσα προβολή στατικής άμυνας συνώθησαν στην οικονομική και πολιτικοστρατηγική αποδιάρθρωση της Ελλάδας. Αναγκάζοντας την ελληνική κυβέρνηση να προβεί σ' ένα απονενομημένο διάβημα επαναπροσδιορίζοντας τον στόχο της στρατιωτικής της στρατηγικής –ανάληψη επιθετικής δράσης προς την Κωνσταντινούπολη– επιζητώντας εξωτερική διπλωματική εξισορρόπηση από την Αντάντ. Ταυτόχρονα χρησιμοποιήθηκε η στρατηγική των τετελεσμένων με τη διακήρυξη –τόσο από την ύπατη αρμοσσία της Σμύρνης, όσο και από την ελληνική κυβέρνηση– της αυτονομίας της περιοχής.

Όσον αφορά τη σχεδιαζόμενη επιθετική στρατιωτική επιχείρηση για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζής σε μια σειρά τηλεγραφημάτων του (16.7.1922 και 21.7.1922) προς τους ομολόγους του της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας καταδεικνύει εναργώς τους πολιτικούς στόχους της ελληνικής υψηλής στρατηγικής, που καθιστούσαν επιβεβλημένη την ανωτέρω στρατιωτική δράση: Επιβολή της ελληνικής πολιτικής βουλήσεως στην κεμαλική κυβέρνηση μέσω της εκμηδένισης της πολιτικοστρατιωτικής ισχύος του Κεμάλ.

Παρεπόμενο της μακροχρόνιας στρατιωτικής εκστρατείας στη Μικρά Ασία και των ευμεγεθών στρατιωτικών υποχρεώσεων που απέρρεαν από την υπερεκτεταμένη ελληνική αμυντική γραμμή ήταν η εξάντληση των οικονομικών πόρων της Ελλάδας. Όπως χαρακτηριστικά αποκρυσταλλώνεται στην ακόλουθη αναφορά του Έλληνα υπουργού εξωτερικών, Ν. Θεοτόκη (23.1.1922): «[...] Ούτω θα δηλώση [ό Έλληνας πρωθυπουργός Δ. Γούναρης] ότι εύρισκόμεθα πρὸ τελείας οικονομικῆς ἐξαντλήσεως καθιστώσης ἀδύνατον περαιτέρω παράτασιν καταστάσεως ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ στρατὸς ὄχι μόνον λόγω τοῦ ἐπηρεασμοῦ ἐκ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως ἀλλὰ καὶ λόγω τῶν φημῶν ὅτι θὰ καταλήξη νὰ ἐκκενώσῃ τὴν Μ. Ἀσίαν ἀμφίβολον εἶναι ὅτι θὰ παραμείνῃ ἐκεῖ [...]».⁴¹

Εύλογα λοιπὸν δύναται κανεῖς να διερωτηθεῖ γιατί οἱ μετаноεμβριανές κυβερνήσεις δεν μερίμνησαν ν' αποτρέψουν τον διαφαινόμενον οδυνηρὸ γεωπολιτικὸ μετασχηματισμὸ στη Μικρὰ Ασία, μετριάζοντας τις συνέπειες για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Ἰωνίας.

Αν και εἶναι γνωστές οἱ αβελτηρίες των μετаноεμβριανῶν κυβερνήσεων (διπλωματικός-οικονομικός αποκλεισμός, οικονομική αποδιάρθρωση της Ελλάδας, μεταστροφή της ἰσορροπίας δυνάμεων στη Μικρὰ Ασία ἀπότοκη της σύμπραξης Ἰταλίας, Γαλλίας, Ρωσίας με τον Κεμάλ και της ἀπόφασης των δυνάμεων της Αντάντ για αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών, αποκλειστικὴ χρήση της ελληνικῆς στρατιωτικῆς στρατηγικῆς με συνεχῶς επαναπροσδιοριζόμενους στρατιωτικούς στόχους –Σαγγάριος, Ἄγκυρα, Κωνσταντινούπολη) με συνεπαγόμενο την ἀπουσία μίας ορθολογικῆς στρατηγικῆς για τὴ διαχείριση του πολιτικοστρατιωτικοῦ εγχειρήματος στη Μικρὰ Ασία, κρίνεται σκόπιμο να επικεντρωθούμε στη διπλωματικὴ διάσταση της ελληνικῆς υψηλῆς στρατηγικῆς.

Οἱ μετаноεμβριανές κυβερνήσεις κλήθηκαν να αξιολογήσουν τις διασυμμαχικὲς προτάσεις για διαμεσολάβηση-συνθηκολόγηση (Φεβρουάριος/Μάρτιος 1921),⁴² μεταξύ των αντιμαχομένων μερῶν προβλέποντας τὴ διατήρηση της Ανα-

⁴¹ Ι. Δ. Πασσάς, *Η αγωνία ενός έθνους*, (Αθήνα: χ.ο., 1925), 151

⁴² Εκτενέστερα βλέπε «Συνδιάσκεψη Λονδίνου. Ζήτημα Αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών», ΥΠ.ΕΞ./Υ.Δ.Ι.Α., φάκελος 29/2 (2), 1921.

τολικής Θράκης, την αυτονομία της Σμύρνης υπό Γενικό Διοικητή διοριζόμενο από την Κοινωνία των Εθνών και την παραμονή για ορισμένο χρονικό διάστημα του ελληνικού στρατού στην περιοχή, τη διπλωματική υποστήριξη των δυνάμεων της Αντάντ και την επιβολή των όρων της συνθηκολόγησης στον Κεμάλ σε περίπτωση μη αποδοχής τους από τον τελευταίο.

Αν και οφείλουμε να σημειώσουμε ότι προσδίδοντας ισότιμη θέση-ρόλο στον Κεμάλ, αναγνώριζαν *de facto* την κυβέρνηση του (επαναστατική κυβέρνηση της Άγκυρας), οι ευήθειες των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων θα αποδυναμώσουν τη διπλωματική θέση της Αθήνας ενισχύοντας υπέρμετρα την αντίστοιχη θέση του Κεμάλ. Αφενός η απόφαση της κυβέρνησης του Δ. Γούναρη να εκκινήσει τις επιθετικές επιχειρήσεις της ελληνικής Στρατιάς Μικράς Ασίας προς τη γραμμή Εσκή Σεχίρ, Κιουτάχεια, Αφιόν Καραχισάρ (12/25.3.1921), και ενώ προηγουμένως είχε αποδεχθεί (εν μέρει) το σχέδιο της διασυμμαχικής διάσκεψης του Λονδίνου (6/19.3.1921) για την εξεύρεση πολιτικής λύσης, υπονόμωσε τη διπλωματική διάσταση της ελληνικής υψηλής στρατηγικής.

Τοιουτοτρόπως τον Ιούνιο του 1921 οι συμμαχικές δυνάμεις με διάβημά τους κάλεσαν την ελληνική κυβέρνηση να αποδεχθεί τη μεσολάβησή τους για αναστολή των εχθροπραξιών και συνθηκολόγηση μεταξύ των αντιμαχόμενων μερών, προδηλώνοντας ότι η απόρριψη της πρότασής τους θα ενείχε υψηλό πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό κόστος για την Αθήνα.

«[...] Έάν ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις ἀποφασίσῃ ὅτι δὲν συμφέρει αὐτῇ νὰ δεχθῆ παρέμβασίν τινα ἢ γνώμην ἕξωθεν διδομένην, αἱ Σύμμαχοι Δυνάμεις δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ ἐμμείνωσιν ἐν προσπάθειᾳ προωρισμένη προδήλως νὰ παραμείνη ἄκαρπος. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ εὐθύνη τῶν συνεπειῶν τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ἀγῶνος θὰ βαρύνῃ ἀποκλειστικῶς τοὺς Ἕλληνας».⁴³

⁴³ Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, (Αθήνα: χ.ο., 1950), 224

Ως εκ τούτου, το σημείο τρωτότητας της ελληνικής διπλωματικής στρατηγικής εντοπίζεται στην έλλειψη διαπραγματευτικής ισχύος και στην αδυναμία εγκαθίδρυσης ενός πλαισίου πελατειακών σχέσεων με τις δυνάμεις της Αντάντ (ιδίως τη Βρετανία). Η ελληνική διπλωματία διαποτιζόμενη από το αρχέτυπο του διεθνούς δικαίου και της διεθνούς ηθικής, επικαλείται το αξίωμα της «*pacta sunt servanda*», δηλαδή του σεβασμού των διεθνών υποχρεώσεων, του απαραβίαστου των υποσχέσεων και του δεσμευτικού χαρακτήρα των συνθηκών, για να εκμαιεύσει πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά οφέλη. Χαρακτηριστικά ο Έλληνας πρωθυπουργός, Δ. Γούναρης, σε συνομιλία του με τον Ιταλό υπουργό εξωτερικών, Κάρλο Σκάντζερ, αναφέρει:

«Τι ζητεί επί τέλους η Ελλάς; Ουδέν άλλο, ει μη μόνον την εκπλήρωσιν παρ' υμών εκείνου μόνον του μέρους των υποχρεώσεων σας, όπερ σχετίζεται με την εξασφάλισιν αθών πληθυσμών, ους απειλεί η φρικωδέστερα καταστροφή! Ζητεί εκείνο, όπερ θα εδικαιούτο να ζητήση, και αν δεν προουπήρχε το γεγονός, ότι συνεπολέμησε μεθ' υμών, και αν ακόμη δεν είχατε αναλάβη υποχρεώσεις!.... Ζητεί τουλάχιστον την ανταπόδοσιν αδαπάνου δι' υμάς βοήθειας, απέναντι των θυσιών και των καταστροφών, ας αυτή υπέστη, αποτελέσσα αυθορμήτως δια μέσου των αιώνων προπύργιον, εξασφάλισαν τον Πολιτισμόν της Δύσεως εναντίον των εξ Ανατολής βαρβάρων επιδρομών! Αντί τούτου τι πράττετε υμείς; Βοηθείτε τους επιδρομείς αυτούς, ίνα εξοντώσωσι τον Μικρασιατικόν Ελληνισμόν! Ποιον συμφέρον είναι δυνατόν αν είναι ανώτερον της ηθικής;»⁴⁴

Εν ολίγοις, η τραγική απόληξη της μικρασιατικής εκστρατείας δύναται να αποδοθεί στην ανασύνταξη των δυνάμεων του παλαιοκομματισμού/κομματοκρατίας που υπονόμισαν εσωτερικά το πρόταγμα της εθνικής ολοκλήρωσης, με αποτέλεσμα η ανορθολογική πολιτική απόφαση για συνέχιση της εκστρατείας, υπό την απουσία εξωτερικών διπλωματικών-οικονομικών συντελεστών ισχύος, να οδηγήσει στην στρατηγική υπερεπέκταση της ελληνικής στρατηγικής

⁴⁴ Π. Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας, 1912-1922* (Αθήνα: χ.ο., 1960), 525-526

στη Μικρά Ασία και στην εκρίζωση των ελληνικών πληθυσμών της Ιωνίας.

** Ο κ. Διονύσιος Τσιριγώτης είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Από το 2008 είναι Επιστημονικός Συνεργάτης του Κέντρου Διεθνών και Ευρωπαϊκών υποθέσεων του Τμήματός του. Είναι κάτοχος πτυχίου Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου, από το οποίο επίσης απέκτησε μεταπτυχιακό και διδακτορικό δίπλωμα στις Διεθνείς Σχέσεις και τις Στρατηγικές Σπουδές.*

Έργα του τα οποία έχουν τη βάση τους στη Στρατιωτική Ιστορία είναι: «Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922 – Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική», «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Διεθνείς Σχέσεις και Διπλωματία», και το τελευταίο του βιβλίο του με τίτλο «Ελλάδα – Τουρκία: Θεωρία και στρατηγική αποτροπής» με υπότιτλο την κρίση των Ιμίων το 1996, τα γεγονότα του Μαρτίου 1987 και την κρίση του 1976.

Ο διχασμός των Ελλήνων αξιωματικών στη Μικρά Ασία: οι συνωμοσίες στο μέτωπο

Δρ. Δασκαρόλης Ιωάννης

Ιστορικός ερευνητής, συγγραφέας

Πρόλογος: Οι εκκαθαρίσεις στο στρατό το 1917

Ο Εθνικός Διχασμός είχε καταστρεπτικές επιπτώσεις και στην ενότητα των αξιωματικών του Στρατού και του Ναυτικού. Το κίνημα της Άμυνας στη Θεσσαλονίκη εκ των πραγμάτων είχε ανάγκη από την δημιουργία μιας ομάδας αξιωματικών απολύτως πιστών στους σκοπούς της. Μετά την τελική επιτυχία του κινήματος, την εκθρόνιση του Βασιλιά Κωνσταντίνου και την ενοποίηση του Κράτους το καλοκαίρι του 1917, δημιουργήθηκε η ανάγκη ενοποίησης και του Σώματος των αξιωματικών που έγινε όμως βάσει πολιτικών σκοπιμοτήτων.

Οι αξιωματικοί του στρατού που είχαν παραμείνει νομιμόφρονες στις βασιλικές κυβερνήσεις των Αθηνών χωρίστηκαν σε δύο ομάδες και όσοι είχαν εκτεθεί πολιτικά υπέρ του Βασιλιά αποστρατεύτηκαν μαζικά χωρίς να τους αναγνωριστούν συνταξιοδοτικά δικαιώματα και αντικαταστάθηκαν από τους αξιωματικούς που είχαν λάβει μέρος στο κίνημα της Άμυνας. Συνολικά απομακρύνθηκαν με αναγκαστική αποστρατεία 2.300 αξιωματικοί, ενώ 600 περίπου έφεδροι αξιωματικοί εξέπεσαν από τον βαθμό του αξιωματικού σε αυτόν του απλού στρατιώτη.¹

¹ Κωνσταντίνος Γ. Ζαβιτσιάνος, Αι αναμνήσεις εκ της Ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθέριου Βενιζέλου όπως τις έζησε (1914-1922), τόμος Β', Αθήνα 1946, σ.33.

Οι πλέον φανατικοί βασιλόφρονες αξιωματικοί εξορίστηκαν σε νησιά ή περιορίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Λέσβο, ενώ οι οικογένειές τους καταδικάστηκαν να ζουν στην έσχατη ένδεια.² Ο υποστράτηγος Παναγιώτης Δαγκλής, αν και μέλος της επαναστατικής τριανδρίας του βενιζελικού κινήματος στη Θεσσαλονίκη, επειδή ήταν γνωστός για την μετριοπάθειά του, παραμερίστηκε προσωρινά από τον Βενιζέλο ώστε να γίνουν χωρίς προσκόμματα οι επιθυμητές εκκαθαρίσεις.³

Όσοι αξιωματικοί δεν αποστρατεύτηκαν ονομάστηκαν υποτιμητικά *παραμείναντες* και στους επόμενους μήνες ήρθαν αντιμέτωποι με ένα κύμα αδικιών, μεροληψιών και παρανομιών προκειμένου να παραγκωνιστούν.⁴ Σύμφωνα με τον Δαγκλή πολλοί παραμείναντες καταδιώχθηκαν ακόμη και εκτοπίστηκαν σε νησιά με ψευδείς κατηγορίες στο πλαίσιο ενός ξεκαθαρίσματος είτε προσωπικών είτε πολιτικών λογαριασμών.⁵ Οι δύο ομάδες αξιωματικών, αμυνίτες και παραμείναντες, ανέπτυξαν μεταξύ τους σχέσεις καχυποψίας και ενίοτε κακοπιστίας, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι οι πρώτοι παρακολουθούσαν τους δεύτερους μέσω κατώτερων αξιωματικών και οπλιτών.⁶

Οι άγρυπνοι φύλακες

Το νέο Σώμα των αξιωματικών που προέκυψε μετά τις εκκαθαρίσεις αυτές, είχε ταυτίσει τις τύχες του και την καριέρα του με τον βενιζελισμό, ενώ έγινε μια σαφής καταστρατήγη-

² Παναγιώτης Παναγάκος, Συμβολήν εις την ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922, Αθήνα, 1961, σ. 362.

³ Αρχείο Στρατηγού Π. Γ. Δαγκλή (αναμνήσεις-έγγραφα-αλληλογραφία), Τόμος Β', επιμ. Ξ. Λευκοπαρίδης, βιβλιοπωλείο Βαγιωνάκη, Αθήνα, 1965, σ. 251-253.

⁴ Δημήτρης Μαλέσης, Ήττα - Θρίαμβος - Καταστροφή: Ο στρατός στο Ελληνικό κράτος από το 1898 έως το 1922, Επίκεντρο, Αθήνα, 2017, σ. 145.

⁵ Στο ίδιο, σ. 253-257. Μερικοί από τους γνωστούς αντιβενιζελικούς αξιωματικούς που εξορίστηκαν ήταν ο Επίλαρχος Αλέξανδρος Παπάγος, ο Αντιστράτηγος Στέφανος Γεννάδης, ο Αντισυνταγματάρχης Αθανάσιος Σουλιώτης (Νικολαΐδης) αλλά και ο Μίκης Μελάς γιός του Μακεδονομάχου ήρωα Παύλου Μελά, βλ. Χρήστος Βήττος, *Ο Εθνικός Διχασμός και η γαλλική κατοχή (1915-1920)*, Όλυμπος, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 367.

⁶ Γεώργιος Φ. Φεσσόπουλος, *Οι διχόνοιες των αξιωματικών μας και η διάλυση του στρατού μας στην Μικρά Ασία*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα, 2007, σελ. 23-24.

ση των στρατιωτικών νόμων περί πολεμικής υπηρεσίας και ανδραγαθίας ώστε να υπερβούν την στρατιωτική επετηρίδα και να φτάσουν στις ανώτερες βαθμίδες του Στρατού. Η πειθαρχία του στρατού είχε διασαλευτεί, η πολιτική σκοπιμότητα επηρέαζε την ανώτατη διοίκηση,⁷ ενώ οποιοδήποτε πολιτικό πισωγύρισμα έμοιαζε για αυτούς εφιαλτικό.

Έτσι, η επαναδραστηριοποίηση της αντιβενιζελικής αντιπολίτευσης στις αρχές του 1919 εξόργισε ομάδες αμυντικών αξιωματικών που οργανώθηκαν σε έναν υποτυπώδη *Στρατιωτικό Σύνδεσμο* με σαφείς πολιτικούς προσανατολισμούς. Οι αξιωματικοί αυτοί, το καλοκαίρι του 1919, δημοσίευσαν ανώνυμο άρθρο στην εφημερίδα *Βαλκανικός Ταχυδρόμος* υπό τον τίτλο «*Άγρυπνοι φύλακες*». Στο άρθρο αυτό οι βενιζελικοί αξιωματικοί απειλούσαν δημοσίως την αντιπολίτευση με χρήση βίας αν συνέχιζε την αντιπολίτευσή της στην πολιτική Βενιζέλου ξεσηκώνοντας αντιδράσεις από τους αντιβενιζελικούς, ενώ ο Δημήτριος Ράλλης δήλωσε ότι το άρθρο αποδεικνυε την ύπαρξη παρακυβέρνησης στην Ελλάδα. Μετά τον σάλο που προκλήθηκε, ο Βενιζέλος παρέπεμψε τον βενιζελικό εκδότη της εφημερίδας Πότη Τσιμπίδαρο στο στρατοδικείο, όπου όμως αυτός αθωώθηκε, καθώς κάποια μέλη της έδρας που το δίκασε ήταν έτσι και αλλιώς μνημόνια στην κίνηση των αμυντικών.⁸

Η επέμβαση των βενιζελικών αξιωματικών στις εκλογές του 1920

Η προκήρυξη των εκλογών του 1920 έγινε δεκτή με δυσμένεια από το σύνολο των αξιωματικών όλων των βαθμίδων που υπηρετούσαν στις μονάδες του Μικρασιατικού μετώπου λόγω της κρίσιμης συγκυρίας. Φαίνεται από στοιχεία ότι κατά την προεκλογική περίοδο, οι ανώτατοι αξιωματικοί της Στρατιάς διεξήγαγαν εκτεταμένη πολιτική προπαγάνδα στους

⁷ Στο ίδιο, σελ. 26.

⁸ Η μαρτυρία προέρχεται από τον αμυνίτη βενιζελικό αξιωματικό Δημήτριο Βακά που φέρεται να ήταν από τους πρωτεργάτες της κίνησης, βλ. Δημήτριος Βακάς, *Η Μεγάλη Ελλάδα: Ο Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος Πολεμικός Ηγέτης*, Εκδόσεις Δαρέμας, Αθήνα, 1965, σ. 518

στρατιώτες τους, προσπαθώντας να τους εξωθήσουν να ψηφίσουν τους Φιλελεύθερους.⁹ Ο αρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος σε δηλώσεις του από τον Κασαμπά όπου βρισκόταν η έδρα της Στρατιάς Μικράς Ασίας, είχε καταγράψει την πρόθεση του σε περίπτωση μη εκλογής του Βενιζέλου, να τεθεί ο ίδιος επικεφαλής της Στρατιάς και να στραφεί εναντίον οποιασδήποτε άλλης κυβέρνησης σχηματιζόταν.¹⁰ Ο ίδιος μίλησε στους στρατιώτες της ταξιαρχίας ιππικού, καλώντας τους να ψηφίσουν τον Βενιζέλο, *εξυβρίζοντας τον Κωνσταντίνο με ποταπές ύβρεις*.¹¹ Ομοίως ο υποστράτηγος Νίδερ μίλησε στη μονάδα του υπέρ του Βενιζέλου καλώντας τους στρατιώτες να ψηφίσουν τους Φιλελεύθερους.¹²

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Αλέξανδρου Μαζαράκη, ο Πάγκαλος τον επισκέφθηκε και του αποκάλυψε ότι αν ο Βενιζέλος έχανε της εκλογές ο Στρατός θα έκανε επέμβαση αναλαμβάνοντας την εξουσία, και σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο του πρότεινε να αναλάβει το υπουργείο Εσωτερικών.¹³ Αλλά και ο διοικητής της Μεραρχίας Κυδωνιών Οθωναίος ο οποίος αναλαμβάνει τον ρόλο του στρατιωτικού επόπτη των εκλογών του Νοεμβρίου, την εποχή των εκλογών βρίσκεται εγκατεστημένος στην Αθήνα και σύμφωνα με τον Γρηγοριάδη θα αντιδρούσε ενόπλως αν η *Ηνωμένη Αντιπολίτευση* έθετε καθεστωτικό ζήτημα επαναφοράς του Βασιλιά Κωνσταντίνου.

Οι ενέργειες των βενιζελικών αξιωματικών στη Μικρά Ασία δεν περιορίστηκαν σε επίπεδο πολιτικής προπαγάνδας, αλλά νόθευσαν και την ίδια την ψηφοφορία, χωρίς όμως να υπάρχουν ακριβή στοιχεία για τον βαθμό της επέμβασης αυ-

⁹Michael Llewellyn-Smith, *Το όραμα της Ιωνίας: Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2004, σελ. 263. ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922: Επιχειρήσεις Προύσης Ουσάκ (Ιούλιος - Νοέμβριος 1920)*, ΓΕΣ, Αθήνα, 1957, σελ. 266

¹⁰ Ιωάννης Χρ. Τσαγγαρίδης, *Το Ημερολόγιο ενός Στρατηγού – Σελίδες νεοελληνικής ιστορίας*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1987, σελ. 60

¹¹ Στο ίδιο, σελ. 59

¹² Παναγιώτης Δεμέστιχας, *Αναμνήσεις...*, Πελασγός, Αθήνα, 2002, σελ. 59

¹³ Αλέξανδρος Μαζαράκης -Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, Αετός, Αθήναι, 1948, σ. 283

τής.¹⁴ Τα εκλογικά αποτελέσματα του μετώπου δεν δόθηκαν ποτέ στη δημοσιότητα, ούτε ελήφθησαν υπόψη στους μετεκλογικούς συσχετισμούς προφανώς γιατί δεν ήταν αξιόπιστα. Και αυτό γιατί το ρεύμα υπέρ της *Ηνωμένης Αντιπολίτευσης* και του Κωνσταντίνου ήταν μεγάλο ακόμη και στο μέτωπο μεταξύ των κληρωτών. Ο βενιζελισμός στη συγκεκριμένη συγκυρία είχε ταυτιστεί στη συνείδηση των στρατιωτών με τον πόλεμο και έτσι το αποτέλεσμα αυτό ήταν το φυσικό επακόλουθο της πρωτοβουλίας να δοθεί δικαίωμα ψήφου σε στρατιώτες που βρίσκονταν αντιμέτωποι καθημερινά με το ενδεχόμενο του τραυματισμού ή του θανάτου.¹⁵ ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922*, Τόμος Τέταρτος: Επιχειρήσεις Ιουνίου-Ιουλίου 1921, ΓΕΣ Ανατύπωση 1989

Οι εκλογές του 1920: η διασάλευση της στρατιωτικής πειθαρχίας στη Μικρά Ασία και ένα βενιζελικό κίνημα που δεν εκδηλώθηκε (29 Οκτωβρίου - 5 Νοεμβρίου 1920)

Είναι αναμφίβολο πως τα τελικά αποτελέσματα των εκλογών εξέπληξαν τόσο τους νικημένους όσο και τους νικητές και όταν γνωστοποιήθηκαν επέφεραν μεγάλη διασάλευση στην πειθαρχία των μονάδων του Μικρασιατικού μετώπου. Οι περισσότεροι στρατιώτες πίστεψαν ότι πλησίαζε ο τερματισμός της εκστρατείας και η απόλυση τους και έστησαν γλέντια, εγκαταλείποντας ακόμα και τις σκοπιές των μονάδων τους. Ήταν διάχυτη η αντίληψη ότι ο πόλεμος ήταν πολιτική επιλογή του Βενιζέλου και με την απομάκρυνσή του χάρις στην εκλογική του ήττα η απόλυση και η επιστροφή στην Ελλάδα ήταν κοντά.¹⁶

Πολλοί οπλίτες στράφηκαν εναντίον διοικητών τους που είχαν εκτεθεί υπερβολικά υπέρ των Φιλελευθέρων, ενώ

¹⁴ Γεώργιος Λ. Σπυριδωνος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία όπως την είδα - Πόλεμος και Ελευθερία*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα, 2011, σελ. 104

¹⁵ Llewellyn-Smith, ό.π., σελ. 263

¹⁶ Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις 1896-1920*, Τόμος Δεύτερος, Πυρσός, Αθήνα, 1934, σ. 372

εκδηλώθηκε η αντίθεση που υπέφωσκε μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών αξιωματικών.¹⁷ Εκείνες τις πρώτες κρίσιμες μέρες του Νοεμβρίου διακινούνταν επικίνδυνες φήμες στο μέτωπο ότι οι στρατιωτικές μονάδες του εσωτερικού είχαν διαλυθεί και ότι οι στρατιώτες τους είχαν επιστρέψει στις εστίες τους. Στη Σμύρνη στρατιώτες προερχόμενοι κυρίως από την Παλαιά Ελλάδα διαδήλωναν επί μέρες στην προκουμαία της πόλης κρατώντας κλαδιά ελιάς, φωτογραφίες του βασιλιά Κωνσταντίνου και πυροβολώντας στον αέρα, χωρίς να πειθαρχούν στους αξιωματικούς τους.¹⁸ Όμως, παρά τις προσδοκίες των στρατιωτών για αποστράτευση, ο αντιβενιζελισμός συνέχισε την Μικρασιατική Εκστρατεία για μια σειρά από σημαντικούς λόγους που καθιστούσαν αδύνατη κάθε άλλη επιλογή. Τα νέα της εκλογικής ήττας του Βενιζέλου αιφνιδίασαν και επέφεραν σύγχυση στις τάξεις των ανώτερων βενιζελικών αξιωματικών που προσπάθησαν σπασμωδικά να αντιδράσουν με κίνημα πριν αναλάβει πλήρως τα καθήκοντά της η νέα κυβέρνηση.¹⁹ Η πρώτη αντίδραση ήταν ένα χαλκευμένο τηλεγράφημα που στάλθηκε στις 2 Νοεμβρίου σε όλες τις μονάδες και ανήγγειλε την νίκη των Φιλελευθέρων με 85%.²⁰

Την ίδια ημέρα ο Παρασκευόπουλος όταν πληροφορήθηκε την εκλογική αποτυχία των Φιλελευθέρων, διέταξε την άμεση μεταφορά του 8^{ου} Συντάγματος Κρητών, υπό τον αντισυνταγματάρχη Θεόφιλο Βουτσινά, και μιας μοίρας ορειβατικού πυροβολικού στη Σμύρνη, με πρόθεση αυτές να μεταφερθούν στην Αθήνα και να αποτρέψουν την ανάληψη της εξουσίας από την *Ηνωμένη Αντιπολίτευση*. Πολλοί παραμεινάντες όμως, μετά την γνωστοποίηση των αποτελεσμάτων εκδηλώθηκαν ανοιχτά υπέρ της νέας κυβέρνησης που θα σχηματιζόταν υπό τον Δημήτριο Ράλλη. Ένας μαχητικός τους θύλακας που βρισκόταν στην ταξιαρχία ιππικού (μονάδα παραδοσιακά υπέρ του Θρόνου και των Συντηρητικών)

¹⁷ Τσαγκαρίδης, ό.π., σελ. 59

¹⁸ Κλεάνθης Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική εκστρατεία 1919-1922*, Αθήνα 1959, σ. 94.· Μιχαήλ Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, Τυπογραφεία Κλεισιούνη, Αθήνα, 1950, σ. 188.

¹⁹ Μπουλαλάς, ό.π., σ. 96

²⁰ Τσαγκαρίδης, ό.π., σελ. 61

με επικεφαλής τον δυναμικό επίλαρχο ιππικού Ιωάννη Τσαγγαρίδη, πληροφορήθηκε μέσω υποκλοπής στις 3 Νοεμβρίου τόσο το εκλογικό αποτέλεσμα όσο και το λόγο της μεταφοράς του συντάγματος Κρητών.²¹ Η ηγεσία της μονάδας συνέλαβε τους χωροφύλακες που βρίσκονταν στον Κασαμπά γιατί ήταν γνωστοί βενιζελικοί κρητικής καταγωγής, ενώ έδωσε διαταγή να εκτροχιαστεί ο συρμός που θα μετέφερε τους *επαναστάτες*.

Κάτι τέτοιο δεν έγινε γιατί ο Παρασκευόπουλος ανακάλεσε αυθημερόν τη διαταγή μετά από τηλεγράφημα του Βενιζέλου που έλαβε στις 3 Νοεμβρίου 1920, το οποίο τον καλούσε να πειθαρχήσει στη νέα κυβέρνηση. Την ίδια ημέρα, ενώ η κατάσταση γύρω από το Ουσάκ κλιμακωνόταν λόγω συγκέντρωσης μονάδων τουρκικού στρατού, ο Παρασκευόπουλος εξέδωσε διαταγή με την οποία ζητούσε από όλους να πειθαρχήσουν αναλογιζόμενοι την κρισιμότητα των στιγμών, ενώ διέταξε την ταξιαρχία ιππικού που έδρευε στον Κασαμπά να προωθηθεί οδικώς στον τομέα που βρισκόταν σε απειλή, είτε σε μια προσπάθεια να ελέγξει την κατάσταση στα μετόπισθεν απομακρύνοντας την πιο πολιτικά αντίθετη στους Φιλελευθέρους στρατιωτική μονάδα, είτε για να ανοίξει ο δρόμος για το 8^ο Σύνταγμα Κρητών προς τη Σμύρνη.

Ο διοικητής της ταξιαρχίας Συνταγματάρχης Νικόλαος Σπυρόπουλος απέστειλε τηλεγράφημα με το οποίο αρνήθηκε να μετακινήσει την ταξιαρχία του, ενώ με δεύτερο τηλεγράφημά του κατηγορούσε τον Παρασκευόπουλο πως η διαταγή είχε πολιτικά και όχι στρατιωτικά κίνητρα και είχε σκοπό να απομακρύνει την ταξιαρχία από τον τομέα της. Και αυτό γιατί η ταξιαρχία απείχε οκτώ ημέρες πορείας από το σημείο, ενώ η μεραρχία Κρητών βρισκόταν πολύ πιο κοντά και μπορούσε να ενισχύσει άμεσα την περιοχή, αφού θα μετέβαινε σιδηροδρομικώς. Τέλος, προειδοποιούσε τον Παρασκευόπουλο ότι η ταξιαρχία θα συνέτριβε κάθε εσωτερικό εχθρό υπακούοντας στα κελεύσματα της πατρίδας και της νέας νόμιμης κυβέρνησης.²²

²¹ Στο ίδιο

²² Στο ίδιο, σ. 59, 60, 62, 63

«Ο στρατηγός Νίδερ προ της ανυπακοής της Ταξιαρχίας και της πέριξ αυτού εκδήλου αντιβενιζελικής ατμοσφαιράς υπέβαλε τηλεγραφικώς την παραίτησιν αυτού προς τον Αρχιστράτηγον Παρασκευόπουλον, δηλών ότι ο εχθρός ήρξατε πιέζων το μέτωπον και η ανυπακοή των Μονάδων του Σώματος εδημιούργει κίνδυνον σοβαρώτατον. Ο γράφων παρίστατο κατά την λήψιν του τηλεγραφήματος υπό του Αρχιστρατήγου. Πέριξ του μεγάρου του Γενικού Στρατηγείου και εντός της ευρείας εσωτερικής αυτού αυλής ηκούοντο ζητωκραυγαί υπέρ του Βασιλέως, εψάλλετο θορυβωδώς το βασιλικόν θούριον και φωναί διάτοροι εκ των οποίων εφαινετο η σφοδρά εξέγερσις των οπλιτών κατά του βενιζελικού καθεστώτος».²³

Ο Παρασκευόπουλος αντιλαμβανόταν ότι είχε χάσει πλήρως τον έλεγχο της κατάστασης και έτσι υπέβαλλε την παραίτησή του στις 5 Νοεμβρίου, ζητώντας από τη νέα κυβέρνηση είτε να στείλει τον αντικαταστάτη του τάχιστα, είτε ο ίδιος ο Πρωθυπουργός να μεταβεί στην Σμύρνη για να επανέλθει η πειθαρχία στις μονάδες, καθώς αυτές πλέον δεν ελέγχονταν από τη διοίκηση της στρατιάς. Τέσσερις μέρες μετά, την 9^η Νοεμβρίου, ανέλαβε διοικητής της στρατιάς Μικράς Ασίας ο αντιστράτηγος Αναστάσιος Παπούλας, ενώ η αναμενόμενη τουρκική επίθεση στο Ουσάκ, τελικώς δεν εκδηλώθηκε ποτέ. Οι ελληνικές μονάδες της πρώτης γραμμής παρέμειναν πειθαρχημένες και έτσι οι κεμαλικοί, που ακόμη δεν είχαν αυξήσει θεαματικά τις δυνάμεις τους, δεν βρήκαν ευκαιρία να προκαλέσουν ρήγματα στο ελληνικό μέτωπο.²⁴

Αλλά και στην Προύσσα όπου βρισκόταν το Σώμα Στρατού Σμύρνης με δύναμη τριών μεραρχιών, ο διοικητής του υποστράτηγος Ιωάννου αποφάσισε να μην υπακούσει στη νέα κυβέρνηση. Το σχέδιό του, όπως το περιέγραψε στους επιτελείς του, ήταν να επιτεθεί αρχικά κατά των Τούρκων και να τους συντρίψει και μετά να στραφεί προς τη Σμύρνη ηγούμενος βενιζελικού στρατιωτικού κινήματος κατά της νέας κυβέρνησης. Οι τρεις μέραρχοι (Χ. Τσερούλης, Α.

²³ Σπυριδωνος, ό.π., σ. 105-106

²⁴ Ιστορία ΓΕΣ, ό.π., σελ. 269

Μαζαράκης, και Κ. Μανέππας), και παρά το γεγονός ότι ήταν βενιζελικοί, αρνήθηκαν να υπακούσουν στις εντολές του.²⁵ Ένας από τους λόγους ήταν ότι η πλειοψηφία των στρατιωτών είχαν ξεσηκωθεί εναντίον των ανώτατων βενιζελικών αξιωματικών τους οποίους απειλούσαν ακόμη και με λιντσάρισμα, όταν μαθεύτηκε η νόθευση της εκλογικής διαδικασίας. Έγιναν θορυβώδεις και απειλητικές διαδηλώσεις στρατιωτών στο Ουσάκ και στο Σαλιχλή εναντίον των Μανέππα και Κονδύλη αντίστοιχα, ενώ η πειθαρχία είχε υπονομευτεί σοβαρά.²⁶

Ο Ιωάννου αυτομόλησε στην Κωνσταντινούπολη ακολουθούμενος από μια ομάδα 150 φανατικών μεσαιών βενιζελικών αξιωματικών, (κυρίως αμυνιτών) που ομοίως εγκατέλειψαν τις θέσεις τους στο μέτωπο (Γ. Κονδύλης, Ν. Ζέρβας, Ε. Τσικνής, Π. Κατσώτας, Β. Ντερτιλής) και που σχεδόν όλοι μεσοπολεμικά διέπρεψαν με τη συμμετοχή τους σε στρατιωτικά κινήματα.²⁷ Τέλος, στη Θεσσαλονίκη ο Παμίκος Ζυμβρακάκης έδωσε διαταγές στους υφιστάμενούς του να προετοιμαστεί η VIII Μεραρχία για αντικυβερνητικό κίνημα, αλλά εμποδίστηκε από τον Γεώργιο Λεοναρδόπουλο.

Η επιστροφή του αντιβενιζελισμού στην εξουσία και η επαναφορά των αποτάκτων (Νοέμβριος 1920)

Οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις από την πρώτη στιγμή της ανόδου τους στην εξουσία βρέθηκαν αντιμέτωπες με ένα κύμα απαιτήσεων για αποζημιώσεις, αποκαταστάσεις και ρουσφέτια από τους υποστηρικτές τους που θεωρούσαν ότι είχε επέλθει η στιγμή να δικαιωθούν για τους αγώνες τους την προηγούμενη περίοδο.²⁸ Έτσι, οι πρώτες νομοθετικές

²⁵ Λεωνίδας Σπαής, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης στην υπηρεσία του έθνους και της δημοκρατίας*, Μέλισσα, Αθήνα, 1971, σελ. 123-124

²⁶ Δεμέστιχας, ό.π., σελ. 59-60

²⁷ Ιωάννης Β. Δασκαρόλης, *Δημοκρατικά Τάγματα - οι Πραιτωριανοί της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2019

²⁸ Ενδεικτικά και μόνο, Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Δημήτριου Γούναρη, φακ. 1.1, επιστολή Αθ. Μίχα προς Γούναρη, 16 Ιουνίου 1921. Ο Αθανάσιος Μίχας ήταν γνωστός

πρωτοβουλίες της νέας κυβέρνησης αφορούσαν μια συνολική αμνηστία που περιλάμβανε όσους αντιμετώπισαν πολιτικές διώξεις την προηγούμενη τριετία, την επαναφορά όλων όσων είχαν απολυθεί για πολιτικούς λόγους σε όλους τους τομείς της δημόσιας διοίκησης,²⁹ αλλά και την αθώωση όσων είχαν λιποτακτήσει κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επηρεασμένοι από την φιλοβασιλική προπαγάνδα.³⁰

Επίσης επανάφερε όλους τους απότακτους αντιβενιζελικούς αξιωματικούς αποδίδοντας και τις προαγωγές που τυχόν είχαν χάσει στο ενδιάμεσο διάστημα.³¹ Όλοι οι απότακτοι που επανήλθαν, μετατέθηκαν στη Μικρά Ασία τοποθετούμενοι κατά κανόνα σε μάχιμες θέσεις, δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα προστριβών με τους συναδέλφους τους, ενώ οι ίδιοι είχαν παραμείνει ξένοι στις εξελίξεις της στρατιωτικής τέχνης, και κάποιοι εξ αυτών ήταν ανίκανοι να προσφέρουν.³² Επίσης οι ίδιοι κατά την επιστροφή τους κατέφυγαν σε αντεκδικήσεις εις βάρος βενιζελικών συναδέλφων τους, ενώ διατήρησαν και ενίσχυσαν τον πολιτικό φαστριασμό στις τάξεις του Σώματος των αξιωματικών.³³

Η τοποθέτηση Παπούλα στην αρχιστρατηγία

Η επιλογή του Γούναρη για την αρχιστρατηγία της Στρατιάς Μικράς Ασίας ήταν ο Αναστάσιος Παπούλας, πάλαι ποτέ επικεφαλής των αντιβενιζελικών Επιστράτων. Η τόσο σημαντική αυτή απόφαση που έμελλε να βαρύνει ακόμη και στο τε-

λογοτέχνης, υποστηρικτής της Βασιλείας, ενώ είχε διατελέσει συντάκτης της αντιβενιζελικής εφημερίδας Αθηναϊκή. Σε δύο επιστολές του προς τον Γούναρη θυμίζει τις υπηρεσίες του προς την αντιβενιζελική παράταξη και τους κινδύνους που τον εξέθεσαν αυτές την προηγούμενη τριετία, ζητώντας την μετάθεση του άρρωστου αδερφού του από το μέτωπο στη Σμύρνη ή την Ανδριανούπολη και τον διορισμό του ίδιου σε μια δημόσια υπηρεσία.

²⁹ ΦΕΚ 272, 26ης Νοεμβρίου 1920, «Περί επαναφοράς δικαστικών και εισαγγελικών υπαλλήλων». ΦΕΚ 279, 4ης Δεκεμβρίου 1920, «Περί επαναφοράς των απολυθέντων μονίμων υπαλλήλων»

³⁰ ΦΕΚ 290, 21ης Δεκεμβρίου 1920, «Περί απαλλαγής από των ποινών της λιποταξίας και ανυποταξίας των οπλιτών του Στρατού», Μαλέσης, ό.π., σ. 177

³¹ ΦΕΚ 287, 15ης Δεκεμβρίου 1920, «Περί αποκαταστάσεως αξιωματικών εις σειράν αρχαιότητός των»

³² Παναγιώτης Παναγάκος, Συμβολήν εις την ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922, Αθήνα, 1961, σ. 443-444, Φεσσόπουλος, ό.π., σελ. 69-70

³³ Φεσσόπουλος, ό.π., σελ. 28-29

λικό αποτέλεσμα της ίδια της εκστρατείας πάρθηκε από τον Γούναρη βιαστικά και με βάσει πολιτικά κριτήρια και όχι στρατιωτικά. Ο Παπούλας, αν και εξαιρετικός ως στρατιώτης,³⁴ δεν είχε τα απαιτούμενα επιτελικά και διοικητικά προσόντα για την υψηλή αυτή θέση. Έτσι, μετά από πρόταση του Δούσμανη, ορίστηκαν ως επιτελικοί οι συνταγματάρχες Αλέξανδρος Πάλλης και Πτολεμαίος Σαρηγιάννης ώστε να καλύπτουν τις ελλείψεις του.³⁵

Ως νέος αρχιστράτηγος της Μικρασιατικής στρατιάς ο Παπούλας επέδειξε μετριοπάθεια στο ζήτημα των μεσαίων βενιζελικών αξιωματικών³⁶ μεταφέροντας σε μονάδες του εσωτερικού μόνο όσους είχαν εκτεθεί υπερβολικά με τα βενιζελικά τους πολιτικά φρονήματα. Συνολικά επηρεάστηκε μια ομάδα 400 αξιωματικών, όλοι *Αμυνήτες*, αλλά αντικαταστάθηκε σχεδόν το σύνολο την ανώτατης ηγεσίας (οι 3 από τους πέντε διοικητές Σωμάτων Στρατού και οι 7 από τους 9 διοικητές Μεραρχιών), ενώ κάποιοι εξ αυτών παραιτήθηκαν.³⁷ Αλλά και όσοι βενιζελικοί αξιωματικοί παρέμειναν στις θέσεις τους, επηρεάστηκαν από την πολιτική αλλαγή, είτε υποβιβαζόμενοι σε άλλες διοικήσεις, είτε βρισκόμενοι συνεχώς σε δυσμένεια και προστριβές με τους νέους συναδέλφους τους.

Βενιζελικές συνομωσίες στη Σμύρνη και στην Κωνσταντινούπολη για την ανατροπή της κυβέρνησης (1921-1922)

Άμυνα Κωνσταντινούπολης και Μικρασιατική Άμυνα

³⁴ Ροδάς, ό.π., σ. 192

³⁵ Βίκτωρ Δούσμανης, *Η εσωτερική όψις της Μικρασιατικής εμπλοκής*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα, 2006, σ. 27

³⁶ Ροδάς, ό.π., σ. 194

³⁷ Αλέξανδρος Μαζαράκης, Χαράλαμπος Τσερούλης, Αλέξανδρος Οθωναίος και Κωνσταντίνος Νίδερ. Llewellyn-Smith, ό.π., σελ. 319. Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική (1916-1936)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018, σελ. 82.

Μετά την αποτυχία της εκστρατείας στο Σαγγάριο και την τελμάτωση του μετώπου, εκδηλώθηκε δυναμικότερα η αντίδραση του βενιζελισμού κατά των μετаноεμβριανών κυβερνήσεων με κύριες εστίες την Κρήτη, τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη. Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης στήριξαν οικονομικά και ηθικά τους φυγάδες αξιωματικούς της *Άμυνας Κωνσταντινούπολης*. Το σύνολο του Τύπου της Πόλης στήριζε τους αμυνίτες και τον Βενιζέλο, ενώ η κυβερνητική επιρροή και προπαγάνδα ήταν ασθενική ως ανύπαρκτη.³⁸ Βάσει απόρρητων πληροφοριών της ελληνικής κυβέρνησης, η ηγεσία της *Άμυνας Κωνσταντινούπολης* βρισκόταν σε επαφές με τον Νικόλαο Πολίτη για την στήριξη της αμφιλεγόμενης εκλογής του βενιζελικού Μελέτιου Μεταξάκη στο Θρόνο του Πατριάρχη,³⁹ την οποία δεν αναγνώρισε η ελληνική κυβέρνηση. Οι αμυνίτες της Κωνσταντινούπολης, αλλά κατεξοχήν ο Κονδύλης, αρθρογραφούσαν στο βενιζελικό τοπικό τύπο, κυρίως στην *Πρωία*, υβρίζοντας και κατηγορώντας τον Βασιλιά για την επιδείνωση της κατάστασης ζητώντας από τους στρατιώτες και τους αξιωματικούς του μετώπου να στρέψουν τα όπλα εναντίον τους, ενώ τα έντυπα αυτά διένειμε το κεμαλικό επιτελείο με ρίψη από αεροπλάνα στις ελληνικές προφυλακές προκαλώντας σύγχυση.⁴⁰

Ομοίως στη Σμύρνη αναπτύχθηκε η οργάνωση *Μικρασιατική Άμυνα* με σαφή βενιζελικό προσανατολισμό παρά τις περί του αντιθέτου υπερκομματικές δημόσιες διακηρύξεις της. Η κυβέρνηση είχε απόρρητες πληροφορίες ότι οι ντόπιοι σχεδίαζαν βενιζελικό κίνημα στη Σμύρνη ήδη από τον Ιανουάριο του 1922.⁴¹ Ο βενιζελικός χαρακτήρας του μελετώμενου κινήματος με προοπτική ανατροπής της αντιβενιζελικής Εθνοσυνέλευσης είχε επισημανθεί και από τον Υπάτο Αρμοστή της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ν. Τριαντα-

³⁸ Λεπτομερείς πληροφορίες για το βενιζελισμό των Ελλήνων της Πόλης και τις δραστηριότητες που ανέπτυξαν σε: Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Γεώργιου Στρέιτ, φακ. 19.6, *Κωνσταντινούπολη 1921-22*.

³⁹ Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Οικογένειας Μερκάτη, φακ. 8.2, *πληροφορίες 7^{ης} Δεκεμβρίου 1921*.

⁴⁰ Σπυριδωνός, ό.π., σελ. 226, Παναγάκος, ό.π., σελ.511-512.

⁴¹ Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Οικογένειας Μερκάτη, φακ. 8.2, *πληροφορίες 27^{ης} Ιανουαρίου 1922*.

φυλλάκο που προειδοποίησε την κυβέρνηση ότι το κίνημα θα οδηγούσε σε εμφύλιο.⁴² Άλλωστε η ίδια η ονομασία των δύο οργανώσεων παρέπεμπε στην *Άμυνα Θεσσαλονίκης* του 1916⁴³ και φανέρωνε τις διαθέσεις των μελών τους, ενώ φαίνεται ότι ο Γούναρης είχε λεπτομερή ενημέρωση για τις δραστηριότητες των δύο αυτών βενιζελικών οργανώσεων.⁴⁴ Αλλά και οι Άγγλοι που γνώριζαν λεπτομερώς τις ζυμώσεις αυτές, επιβεβαίωναν ότι ο χαρακτήρας της *Μικρασιατικής Άμυνας* δεν ήταν υπερκομματικός, αλλά καθαρά βενιζελικός με πρόθεση ανατροπής του Κωνσταντίνου και των αντιβενιζελικών.⁴⁵ Ο Βενιζέλος στο Παρίσι ήταν ενημερωμένος για τις εξελίξεις μέσω του Περικλή Αργυρόπουλου και επιδοκίμαζε τη δραστηριότητα της οργάνωσης.⁴⁶

Η οργάνωση πλησίασε τον Παπούλα στη Σμύρνη τον Φεβρουάριο του 1922 και του πρότειναν την αρχηγία του κινήματος που θα έσωζε τον μικρασιατικό ελληνισμό από την καταστροφή. Ο Παπούλας δελεάστηκε από την πρόταση που συνοδεύοταν από αναρίθμητες κολακείες προς το πρόσωπό του και αρχικά δέχθηκε, θέτοντας όμως τον αντιφατικό όρο για συνεννόηση αλλά και ενίσχυση από την ελληνική κυβέρνηση. Ακολουθώντας, οι εκπρόσωποι του Παπούλα συνταγματάρχης Σαρηγιάννης και ταγματάρχης Σκυλακάκης μετέβησαν στην Κωνσταντινούπολη και μετείχαν σε συνεχείς συσκέψεις με τον πατριάρχη Μελέτιο Μεταξάκη και με βενιζελικούς ιθύνοντες για να οργανωθεί καλύτερα το μελετώμενο κίνημα. Ο Δαγκλής στην Αθήνα είχε λεπτομερή ενημέρωση για τις κινήσεις μεταξύ Σμύρνης και Κωνσταντινούπολης και προσπάθησε να κινητοποιήσει τον Βενιζέλο ισχυριζόμενος ότι αν ο μικρασιατικός στρατός άντεχε για λίγους μήνες εναντί-

⁴² Ξενοφών Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Δαμιανός, Αθήνα, 1999, σ. 353.

⁴³ Οι πληροφορίες της κυβέρνησης για τη δραστηριότητα της Άμυνας Κωνσταντινούπολης προερχόταν από αξιωματικό που είχε παραισφρήσει στις τάξεις της και βρισκόταν υπό τις άμεσες διαταγές του Κονδύλη, βλ. Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Οικογένειας Μερκάτη, φακ. 8.2, *πληροφορία 18^{ης} Φεβρουαρίου 1922*.

⁴⁴ Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Δημήτριου Γούναρη, αταξινόμητο, *έγγραφο 23^{ης} Απριλίου 1922*.

⁴⁵ Lindley προς Curzon, Αθήνα, 1 Απριλίου 1922, αρ. 116, *DBFP 1919-1939, First Series, v. XVII*, σ. 770.

⁴⁶ Lewellyn-Smith, ό.π., σελ. 420

ον του Κεμάλ θα κινούσε τη συμπάθεια της Διεθνούς Κοινής Γνώμης.⁴⁷

Οι αντιβενιζελικοί όμως αντιμετώπισαν με εχθρότητα τη *Μικρασιατική Άμυνα* την οποία αντιλαμβάνονταν ως εξωθεσμικό όχημα επιστροφής των βενιζελικών στην εξουσία κατά το προηγούμενο της *Άμυνας Θεσσαλονίκης*. Έγραφε ο Γ. Βλάχος στην *Καθημερινή*: «*Ενθυμούμεθα την βενιζελικήν Άμυναν και τα βενιζελικά κινήματα, τα οποία ήρχιζαν πάντοτε με έν κήρυγμα εθνικόν, όπως το κίνημα του Θερίσσου και το κίνημα της Θεσσαλονίκης, και κατέληγον πάντοτε εις μίαν ανατροπήν του ιθύνοντος, και μίαν εγκατάστασιν βενιζελικής δικτατορίας*».⁴⁸ Την ίδια στιγμή η κυβέρνηση είχε πληροφορίες ότι πίσω από τις οργανώσεις αυτές βρισκόταν ο Μελέτιος Μεταξάκης, ενώ υπήρχαν πληροφορίες και για σχέδια των αμυνιτών για δολοφονία του Γούναρη.⁴⁹

Συνωμοσίες των αξιωματικών του μετώπου

Οι δύο οργανώσεις βρίσκονταν από τις αρχές του 1922 σε επαφές με βενιζελικούς αξιωματικούς του μετώπου, όπως ο Πλαστήρας, αλλά και με τον Παπούλα, προετοιμάζοντας ένα στρατιωτικό κίνημα κατά των αντιβενιζελικών.⁵⁰ Μετά την αποτυχία της εκστρατείας του Σαγγαρίου, ο Πλαστήρας και πολλοί άλλοι βενιζελικοί αξιωματικοί είχαν κάνει σχετικές συνεννοήσεις τόσο με βενιζελικούς παράγοντες στην Αθήνα όσο και με εκπροσώπους της βενιζελικής Μικρασιατικής Άμυνας,⁵¹ ενώ συνεννοήσεις γίνονταν και με στελέχη της Εθνι-

⁴⁷ Μ.Μ., Α.Ε.Β., φακ. 316/37, επιστολή Δαγκλή προς Βενιζέλο, 12 Απριλίου 1922

⁴⁸ *Καθημερινή*, 16.4.1922

⁴⁹ Κωνσταντίνος Δ. Βλάσης, «*Οίκαδε*» - *Ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922*, Archive, Αθήνα, 2022, σελ. 37.

⁵⁰ Ένα χρονικό των συνεννοήσεων αυτών υπάρχει σε επιστολή του Ν. Αποστολόπουλου στον Βενιζέλο. Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Ν. Αποστολόπουλου, φακ. 4.1, επιστολή Αποστολόπουλου προς Βενιζέλο, 27 Απριλίου 1922.

⁵¹ DeMarcilly (γαλλική πρεσβεία Αθηνών) προς Quai d' Orsay, 11 Απριλίου 1922, AMAE, Greece 1918-1940, 56, στο: Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*, ό.π., σ. 314.

κής Άμυνας στην Κωνσταντινούπολη μέσω συνδέσμων.⁵² Ο Αλέξανδρος Ζάννας αποκάλυψε με άρθρο του στο *Βήμα* το 1959 ότι είχε επισκεφθεί τον Μάρτιο του 1922 την Σμύρνη και είχε συναντηθεί μυστικά με τον Πλαστήρα προετοιμάζοντας ένα στρατιωτικό κίνημα.⁵³ Οι σχετικές συνεννοήσεις στη Σμύρνη διεξάγονταν σχεδόν φανερά,⁵⁴ ενώ γίνονταν συνεννοήσεις και με βενιζελικούς αξιωματικούς των Αθηνών. Ο σύνδεσμος που μετέφερε μηνύματα και υποβοηθούσε τις συνεννοήσεις με την Αθήνα ήταν ο πολεμικός ανταποκριτής του *Ελευθέρου Βήματος* Κώστας Καραμούζης (Αθάνατος), ο οποίος στις αναμνήσεις του επιβεβαιώνει ότι η προεργασία για την εξέγερση των αξιωματικών είχε γίνει πολλούς μήνες πριν την καταστροφή.⁵⁵

Οι συνεννοήσεις μεταξύ των βενιζελικών αξιωματικών για ένα κίνημα κατά της κυβέρνησης ήταν συνεχείς μετά την ελληνική αποτυχία στο Σαγγάριο, ενώ σε αυτές συμμετείχαν ακόμη και κάποιοι αντιβενιζελικοί παραμείναντες. Οι συνεννοήσεις αυτές και οι επιδιώξεις τους, που κυρίως αφορούσαν την ανατροπή της κυβέρνησης, αποτυπώνονταν σε πρωτόκολλα που κυκλοφορούσαν μεταξύ των αξιωματικών και υπογράφονταν αθρόα.⁵⁶ Η πρώτη σκέψη των αξιωματικών ήταν ένα αυτονομιστικό κίνημα στη Μικρά Ασία με επικεφαλής τον Αριστείδη Στεργιάδη, καθώς ο Βενιζέλος δεν ήταν αρεστός σε πολλούς παραμείναντες.⁵⁷ Όλη αυτή η συνωμοτική δραστηριότητα δεν μετουσιώνονταν σε πράξη, λόγω της αρνητικής στάσης των ανώτερων αξιωματικών, της κατηγορηματικής άρνησης του Στεργιάδη όταν του έγινε σχετική κρούση τον Ιανουάριο του 1922, αλλά και της επαμφοτερίζουσας στάσης του Παπούλα. Επίσης οι επίδοξοι κινήματιες προβληματίζονταν από τις επιπτώσεις που θα είχε το κίνημά

⁵² Γεώργιος Ρούσσος, *Νεότερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΣΤ'*, Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήνα, 1975, σ. 298.

⁵³ Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 324

⁵⁴ Πρίγκιπας Ανδρέας(Βασιλόπαις), *Δορύλαιον – Σαγγάριος 1921*, Αετός, Αθήνα, 2009, σ. 236

⁵⁵ Κώστας Καραμούζης (Αθάνατος), *Το εθνικόν κίνημα Χίου – Μυτιλήνης*, Αθήναι, 1923, σ. 102

⁵⁶ Παναγάκος, ό.π., σελ. 530

⁵⁷ Ροδάς, ό.π., σελ. 269

τους που ίσως τις εκμεταλλευόταν ο Κεμάλ. Έτσι τελικά οι ευθύνες για την κατάρρευση του μετώπου θα μεταφέρονταν από τους ώμους της κυβέρνησης στους δικούς τους.⁵⁸

Οι αιτίες πίσω από την τελική αποτυχία των πρωτοβουλιών

Ο Παπούλας αμφιταλαντευόταν καθώς διέκρινε ότι οι κινηματίες δεν είχαν τις απαιτούμενες δυνατότητες για ένα τόσο απαιτητικό εγχείρημα, ενώ η κυβέρνηση τον διαβεβαίωσε επίσημα σε σύσκεψη στην Αθήνα στις 16 Μαρτίου 1922 ότι δεν σκόπευε να εγκαταλείψει την Μικρά Ασία. Οι εκπρόσωποι της *Μικρασιατικής Άμυνας* συνέχισαν τη δραστηριότητά τους προσπαθώντας να ενεργοποιήσουν τον Βενιζέλο προς την κατεύθυνση των Συμμάχων και να πείσουν τους Παπούλα και Στεργιάδη να στηρίξουν τα σχέδιά τους, ενώ στις σχετικές συνεννοήσεις για το αυτονομιακό κράτος συμμετείχαν και βενιζελικοί αξιωματικοί του μετώπου.⁵⁹ Θεωρητικά ο Παπούλας έδειχνε επαμφοτερίζων, αλλά πρακτικά άδειασε τους κινηματίες καθώς σε επιστολή του έθετε ως απαραίτητη προϋπόθεση για να υπάρχουν πιθανότητες επιτυχίας, τη συμμετοχή του Στεργιάδη,⁶⁰ ενώ με ανακοίνωσή του στις 13 Απριλίου 1922 διέψευσε κάθε διάδοση για κίνημα στη Μικρά Ασία ανανεώνοντας την υπακοή του στην κυβέρνηση.⁶¹

Η τελική κρούση προς τους Συμμάχους υπέρ μιας βενιζελικής Μικρασιατικής Άμυνας έγινε από τον ίδιο τον Βενιζέλο σε συνέντευξή του με τον Sir E. Crowe στις 25 Μαΐου 1922. Ο Βενιζέλος παραδέχθηκε ότι ήταν μοιραίο να εκκενωθεί η Μικρά Ασία από τα ελληνικά στρατεύματα, αλλά θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια πολιτοφυλακή από ντόπιους Μικρασιάτες υπό την καθοδήγηση Ελλήνων (βενιζελικών) αξιωματικών που θα απέτρεπαν τις σφαγές των χριστιανών. Αυτό που ζητούσε ο Βενιζέλος από τους Συμμάχους ήταν να

⁵⁸ Σπυριδωνος, ό.π., σελ. 227

⁵⁹ Αναφορά ελληνικής πρεσβείας στην Αμερική 3^{ης} Μαρτίου 1922, στο Παναγάκος, ό.π., σελ. 533

⁶⁰ Llewellyn-Smith, ό.π., σελ. 456

⁶¹ Ροδάς, ό.π., σελ. 280-281

αναλάβουν τη χρηματοδότηση του εγχειρήματος, η οποία αν μοιραζόταν στις τρεις Μ. Δυνάμεις θα ήταν ένα πενιχρό ποσό.⁶² Οι Άγγλοι ιθύνοντες αποθάρρυναν τον Βενιζέλο, καθώς είχαν πληροφορίες ότι το όλο εγχείρημα δεν είχε δυναμική,⁶³ ενώ και ο Κουντουριώτης όταν βολιδοσκοπήθηκε για να αναλάβει την ηγεσία του, αρνήθηκε.⁶⁴

Ο βασικός λόγος αποτυχίας των συνομωσιών, ήταν οι πενιχρές έως ανύπαρκτες δυνατότητες που υπήρχαν,⁶⁵ καθώς ήταν λίαν αμφίβολο αν η *Μικρασιατική Άμυνα* μπορούσε να παρατάξει πάνω από 22.000 ενόπλους ενώ μια επιστράτευση στην Κωνσταντινούπολη δεν θα απέφερε πάνω από 7.000 ενόπλους. Οι κινηματίες δεν διέθεταν καθόλου χρήματα, ενώ από τους 26.000 Μικρασιάτες που βρίσκονταν ήδη στον Ελληνικό Στρατό και υποτίθεται ότι θα ενίσχυαν το εγχείρημα, ήδη 6.000 είχαν λιποτακτήσει και περιφέρονταν στην ύπαιθρο.⁶⁶ Ο ίδιος ο Δαγκλής σε επιστολή του προς τον Βενιζέλο παραδεχόταν τις δυσκολίες που παρουσίαζε το εγχείρημα και στήριζε τις ελπίδες του στη βοήθεια της ελληνικής κυβέρνησης και στην εθελοντική παραμονή στρατιωτών του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος.⁶⁷

Ο Παπούλας, στις διαπραγματεύσεις του με τους εκπροσώπους των κινηματιών ζήτησε 40-50.000 ενόπλους με μοναδική αποστολή να εξασφαλίσουν την τάξη στο βιλαέτι της Σμύρνης, χωρίς να μπορούν να αντιτάξουν την παραμικρή αντίσταση σε μια πιθανή επίθεση του Κεμάλ, κάτι που όφειλαν οι Μ. Δυνάμεις να εξασφαλίσουν (πως άραγε;) ότι δεν θα γινόταν.⁶⁸ Ο Νικόλαος Θεοτόκης τηλεγράφησε στον Παπούλα ότι η συζήτηση να αναλάβει τον αγώνα μια ανεπί-

⁶² Καταγραφή συζήτησης του Sir E. Crowe με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, Λονδίνο, 25 Μαΐου 1922), *DBFP 1919-1939, First Series, v. XVII*, σ. 836

⁶³ Lindley προς Curzon, Αθήνα, 18 Απριλίου 1922, αρ. 146, *DBFP 1919-1939, First Series, v. XVII*, σ. 786

⁶⁴ Βερέμης, ό.π., σελ. 89

⁶⁵ Llewellyn-Smith, ό.π., σελ. 459

⁶⁶ Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Ν. Αποστολόπουλου, φακ. 4.1, επιστολή Αποστολόπουλου προς Βενιζέλο, 27 Απριλίου 1922

⁶⁷ Μ.Μ., Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου, φακ. 316/37, επιστολή Δαγκλή προς Βενιζέλο, 12 Απριλίου 1922.

⁶⁸ Στο ίδιο

σημη ιδιωτική οργάνωση όταν θα έχει αποτύχει ο Ελληνικός Στρατός και το επίσημο ελληνικό κράτος, στερείται σοβαρότητας. Άλλος βασικός λόγος αποτυχίας των συνομοσιών αποτέλεσε η αρνητική στάση του Στεργιάδη που θεώρησε ότι ένα τέτοιο κίνημα δεν είχε καμία πιθανότητα επιτυχίας, στάση που δημιούργησε έχθρα με τον Βενιζέλο.⁶⁹

Αλλά και μεταξύ βενιζελικών αξιωματικών σημειώνονταν διενέξεις, καθώς, σύμφωνα με τον Αργυρόπουλο, οι ανώτεροι αξιωματικοί στην Κωνσταντινούπολη δεν ανέχονταν τη δραστηριότητα του Κονδύλη που τους παραμέριζε συνεχώς, έχοντας την πρωτοβουλία των κινήσεων.⁷⁰ Σύμφωνα με τον Σπυριδωνος, και αν ακόμη η επίθεση του Κεμάλ δεν γινόταν το καλοκαίρι του 1922, ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία θα διαλυόταν τον χειμώνα του 1922 προς 1923 μεταβάλλοντας τον πόλεμο προς τους Τούρκους σε εμφύλιο.⁷¹

Το ετεροχρονισμένο αποτέλεσμα των συνομοσιών στο μέτωπο – Η Επανάσταση του 1922

Η κατάρρευση του μετώπου την 15^η Αυγούστου του 1922, σύντομα μετατράπηκε σε άτακτη φυγή των ελληνικών στρατευμάτων σφραγίζοντας την καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Το μέγεθος της καταστροφής συντάραξε τον ελληνισμό και οδήγησε σε εξέγερση αξιωματικούς του στρατού που είχαν καταφύγει με τις μονάδες τους στη Χίο και στη Μυτιλήνη. Η συνωμοσία τους που εξυφάνθηκε σχεδόν ακαριαία δεν ήταν αυθόρμητη όπως δήθεν παρουσιάστηκε εκ των υστέρων, αλλά είχε τις ρίζες της στις συνωμοσίες που είχαν γίνει μετά την αποτυχία του Σαγγαρίου. Σύμφωνα άλλωστε και με τον Άγγλο πρεσβευτή Lindley ήταν ξεκάθαρο ότι η συνωμοσία είχε εξυφανθεί από αξιωματικούς του Στρα-

⁶⁹ Ζαβιτσιάνος, *Τόμος Β΄*, ό.π., σ. 144-147, Ροδάς, ό.π., σ. 277, Llewellyn-Smith, ό.π., σελ. 474-475

⁷⁰ Βερέμης, ό.π., σελ. 90

⁷¹ Σπυριδωνος, ό.π., σελ. 228

τού της Μικράς Ασίας αρκετούς μήνες πριν από την κατάρρευση του μετώπου.⁷²

Ο αρχικός πυρήνας των αξιωματικών που προσχώρησαν στο κίνημα της *Επανάστασης του 1922* ήταν κυρίως βενιζελικής προέλευσης από αυτούς που είχαν συμμετάσχει στις συνωμοσίες από τον Ιανουάριο του 1922. Έτσι από τους πρώτους που μυήθηκαν ήταν ο συνταγματάρχης Παναγιώτης Γαρδίκας, ο αντισυνταγματάρχης Μιλτιάδης Κοιμήσης, οι ταγματάρχες Ευριπίδης Μπακιρτζής (που ανέλαβε επιτελάρχης του εγχειρήματος), ο Κωνσταντίνος Βεντήρης, ο Ηλίας Διάμεσης και ο Νικόλαος Βαμβακόπουλος. Για μια σειρά από λόγους το κίνημα αγκαλιάστηκε από το σύνολο των μεσαίων αξιωματικών και αρχικά απέκτησε ένα σαφή υπερκομματικό χαρακτήρα. Ο φαινομενικά εθνικός υπερκομματικός χαρακτήρας του συντέλεσε και στην αρχική αποδοχή του από την ελληνική κοινωνία.

Εν κατακλείδι

Οι συνωμοσίες των βενιζελικών αξιωματικών στη Μικρά Ασία κατά των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων δεν επηρέασαν αποφασιστικά το τελικό αποτέλεσμα της εκστρατείας. Είναι όμως ενδεικτικές του εσωτερικού διχασμού του σώματος των αξιωματικών που ταλάνισε μεσοπολεμικά την Ελλάδα δημιουργώντας αντικοινοβουλευτικούς θύλακες στις τάξεις του Στρατού και παρατεταμένη πολιτική αστάθεια.

Επίσης μπορούμε με ασφάλεια να αποφανθούμε ότι διαδραμάτισαν αποφασιστικό ρόλο στην πυροδότηση της *Επανάστασης του 1922* που επηρέασε αποφασιστικά τις πολιτικές και πολιτειακές εξελίξεις στη χώρα τουλάχιστον μέχρι το 1926.

Τέλος, ο διχασμός του σώματος των Ελλήνων Αξιωματικών την περίοδο 1917-1922 υπονόμωσε αποφασιστικά την πολιτική νομιμότητα σε όλη την περίοδο του Μεσοπολέ-

⁷² Lindley προς Curzon, Αθήνα, 1 Οκτωβρίου 1922, αρ. 556, *DBFP 1919-1939, First Series, v. XVIII, σ. 127*

μου, ενώ οι επιπτώσεις της αγγίζουν τόσο την Εθνική Αντίσταση όσο και το Στρατό της Μέσης Ανατολής κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πηγές

Πρωτογενείς

Αδημοσίευτες

Αρχείο Δημήτριου Γούναρη, αταξινόμητο, Ε.Λ.Ι.Α.

Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου, φακ. 316/37, Ε.Λ.Ι.Α.

Αρχείο Ν. Αποστολόπουλου, φακ. 4.1, Ε.Λ.Ι.Α.

Αρχείο Οικογένειας Μερκάτη, φακ. 8.2, Ε.Λ.Ι.Α.

Αρχείο Γεώργιου Στρέιτ, φακ.19.6, Ε.Λ.Ι.Α.

Δημοσιευμένες

Documents of British foreign policy 1919-1939, First Series Volume XVII, (Greece and Turkey January 1, 1921 – September 2, 1922), Her Majesty's Stationery Office, London, 1970

Documents of British foreign policy 1919-1939, First Series Volume XVIII, (Greece and Turkey 1922 – 1923), Her Majesty's Stationery Office, London, 1972

Αρχείο Στρατηγού Π. Γ. Δαγκλή (αναμνήσεις-έγγραφα-αλληλογραφία), Τόμος Β΄, επιμ. Ξ. Λευκοπαρίδης, βιβλιοπωλείο Βαγιωνάκη, Αθήνα, 1965

Δεμέστιχας Παναγιώτης, *Αναμνήσεις...*, Πελασγός, Αθήνα, 2002

Δούσμανης Βίκτωρ, *Η εσωτερική όψις της Μικρασιατικής εμπλοκής*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα, 2006.

ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922: Επιχειρήσεις Προύσης Ουσάκ (Ιούλιος - Νοέμβριος 1920)*, ΓΕΣ, Αθήνα, 1957

Ζαβιτσιάνος Κωνσταντίνος Γ., *Αι αναμνήσεις εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθέριου Βενιζέλου όπως τις έζησε (1914-1922)*, τόμος Β', Αθήνα, 1946

Καραμούζης Κώστας (Αθάνατος), *Το εθνικόν κίνημα Χίου – Μυτιλήνης*, Αθήναι, 1923

Μαζαράκης – Αινιάν Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα*, Αετός, Αθήναι, 1948

Μπουλαλάς Κλεάνθης, *Η Μικρασιατική εκστρατεία 1919-1922*, Αθήνα, 1959

Παναγάκος Παναγιώτης, *Συμβολή εις την ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα, 1961

Παρασκευόπουλος Λεωνίδας, *Αναμνήσεις 1896–1920*, Τόμος Δεύτερος, Πυρσός, Αθήνα, 1934

Πρίγκιπας Ανδρέας (Βασιλόπαις), *Δορύλαιον – Σαγγάριος 1921*, Αετός, Αθήνα, 2009

Ροδάς Μιχαήλ, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, Τυπογραφεία Κλεισιούνη, Αθήνα, 1950

Σπαής Λεωνίδας, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης στην υπηρεσία του έθνους και της δημοκρατίας*, Μέλισσα, Αθήνα, 1971

Σπυριδωνος Γεώργιος Λ., *Η Μικρασιατική Εκστρατεία όπως την είδα – Πόλεμος και Ελευθερίες*, Ελευθερη Σκέψις, Αθήνα, 2011

Τσαγγαρίδης Ιωάννης Χρ., *Το Ημερολόγιο ενός Στρατηγού – Σελίδες νεοελληνικής ιστορίας*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1987

Φεσσόπουλος Γεώργιος Φ., *Οι διχόνοιες των αξιωματικών μας και η διάλυση του στρατού μας στην Μικρά Ασία*, Ελευθερη Σκέψις, Αθήνα, 2007

Δευτερογενείς πηγές

Herring Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*(τόμος Β'), ΜΙΕΤ, Αθήνα 2006

Llewellyn-Smith Michael, *Το όραμα της Ιωνίας: Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2004

Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική (1916-1936)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018

Βήττος Χρήστος, *Ο Εθνικός Διχασμός και η γαλλική κατοχή (1915-1920)*, Όλυμπος, Θεσσαλονίκη, 2008

Βλάσσης Κωνσταντίνος Δ., «Οίκαδε» - *Ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922*, Archive, Αθήνα, 2022

Δασκαρόλης Ιωάννης Β., *Δημοκρατικά Τάγματα - οι Πραιτωριανοί της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2019

Μαλέσης Δημήτρης, *Ήττα - Θρίαμβος - Καταστροφή (Ο στρατός στο Ελληνικό κράτος από το 1898 έως το 1922)*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2017

Ρούσσοσ Γεώργιος, *Νεότερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΣΤ'*, Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήνα, 1975

Στρατηγός Ξενοφών, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Δαμιανός, Αθήνα, 1999

Εφημερίδες

Καθημερινή

* Ο κ. Ιωάννης Β. Δασκαρόλης έχει γεννηθεί το 1977 στην Αθήνα και κατάγεται από τη Μεσσήνη Μεσσηνίας. Έχει σπουδάσει οικονομικά στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, ιστορία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, ενώ είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου (MBA) από το αγγλικό πανεπιστήμιο του Hertfordshire.

Το έργο του περιλαμβάνει μελέτες και βιβλία για πτυχές της Μικρασιατικής Εκστρατείας και Καταστροφής, για τα στρατιωτικά κινήματα του

Μεσοπολέμου, τα μεσοπολεμικά Δημοκρατικά Τάγματα, ενώ είναι και ο βιογράφος του Ιωάννη (Γενναίου) Κολοκοτρώνη. Είναι τακτικός αρθρογράφος στα περιοδικά Ιστορία Εικονογραφημένη, Πολεμική Ιστορία και στο ηλεκτρονικό περιοδικό Huffington Post, ενώ έχει δημοσιεύσει εργασίες του με θέματα ιστορίας στον ημερήσιο και μηνιαίο τύπο (ΤΑ ΝΕΑ, Books' Journal). Έχει συμμετάσχει σε τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές για ζητήματα Ιστορίας (ΕΡΤ1 Cosmote TV, ΕΡΑ 1, Βεργίνα TV, Ραδιόφωνο της Εκκλησίας της Ελλάδος, Ραδιόφωνο της Πειραιϊκής Εκκλησίας), ενώ από το 2014 έχει δημοσιεύσει πάνω από 200 άρθρα ιστορικού περιεχομένου σε δημοφιλείς ιστοτόπους του διαδικτύου. Είναι διδάκτωρ Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

Δεύτερο μέρος: Ο ελληνικός τρόπος πολέμου

Συντονιστής

Γκίνης Κωνσταντίνος, Στγος ε.α., πρώην Α/ΓΕΣ

Ο ελληνικός τρόπος διεξαγωγής των επιχειρήσεων

Κολιόπουλος Κων-νος Καθηγητής πανεπιστημίου ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Στρατηγική, επιχειρήσεις και τακτική: Μια επισκόπηση του πολέμου στη Μικρά Ασία

Γκαρτζονίκας Παναγιώτης, Αντγος ε.α., Διευθυντής περιοδικού ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΝ

Η στρατιωτική σκέψη και το δόγμα του Ελληνικού Στρατού 1919-1922: Η σχέση τους με τα αντίστοιχα των κεμαλικών δυνάμεων

Δρ. Ναλμπάντης Πολυχρόνης, Υποστράτηγος ε.α.

Ο ελληνικός τρόπος διεξαγωγής των επιχειρήσεων

*Κολιόπουλος Κωνσταντίνος**

Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς

1. Εισαγωγή

Κύριε Αρχηγέ, Στρατηγοί, κυρίες και κύριοι

Ευχαριστώ πάρα πολύ για την ιδιαίτερα τιμητική πρόσκληση που μου απευθύνετε και για το πάρα πολύ «βαρύ» πάνελ στο οποίο με εντάξατε. Άρα, αυτό αυξάνει ακόμη περισσότερο το καθήκον που έχω σήμερα. Η σημερινή παρουσίαση έχει ένα πρόβλημα: αν δώσω πολλές λεπτομέρειες, θα κουράσω· αν πω πολύ λίγα, θα είμαι ελλειμματίας. Επέλεξα να πω λίγα σχετικά πράγματα, καλύπτοντας τα όποια κενά στις μετέπειτα ερωτήσεις. Για καλή μου τύχη, αρκετά πράγματα καλύφθηκαν από τους προλαλήσαντες στο υπέροχο πάνελ που προηγήθηκε. Αυτό περιορίζει τα όσα οφείλω να καλύψω εγώ. Για παράδειγμα, δεν θα πω τίποτα για τους πολιτικούς αντικειμενικούς σκοπούς του πολέμου. Είναι μεν έλλειμμα, αλλά έχει καλυφθεί στο προηγούμενο πάνελ. Συνεπώς, ο χρόνος των 25 λεπτών είναι υπεραρκετός – φημίζομαι άλλωστε και για το λακωνίζουν μου, όπως γνωρίζετε!

2. Ποιοι θα διοικήσουν;

Αναφέρθηκε σωστά (το κάλυψε ο Ιωάννης Δασκαρόλης) ότι ένα πρώτο σημείο καμπής ήταν ο Νοέμβριος του 1920. Μετά τις εκλογές του μήνα εκείνου, έλαβε χώρα ένα δραστικό «ξήλωμα» αξιωματικών οι οποίοι, με όλα τα ελαττώματά

τους, ήταν εμπειροπόλεμοι. Είχαν βιώσει και εσωτερικεύσει τις εξελίξεις του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Και αντικαταστάθηκαν από άλλους αξιωματικούς οι οποίοι, με όλα τα καλά τους, δεν είχαν δει αυτές τις εξελίξεις. Αυτό ήταν πάρα πολύ σημαντικό.

Ο στρατηγός Δούσμανης (τόρα, καταφέρομαι εναντίον ενός Αρχηγού και είναι λίγο επικίνδυνο!) έχει γράψει πάρα πολλές ασυναρτησίες – σ' αυτό συμφωνώ με τον στρατηγό Πάγκαλο.¹ Έγραψε, δηλαδή, σε μετέπειτα απομνημονεύματα, ότι δεν είχε και ιδιαίτερη σημασία το ότι οι εν λόγω αξιωματικοί δεν πρόλαβαν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, διότι δήθεν αυτός ο πόλεμος ελάχιστα μόνο στρατηγικά διδάγματα είχε (Ο ισχυρισμός ότι ένας παγκόσμιος πόλεμος δεν είχε στρατηγικά διδάγματα καλύτερα να μείνει ασχολίαστος...). Από τακτικής απόψεως, ο Δούσμανης ομολογεί μεν ότι ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος εμπειρείχε διδάγματα για τον πόλεμο των χαρακωμάτων, αλλά ούτε αυτό ήταν σημαντικό, διότι στη Μικρά Ασία δεν υπήρχαν χαρακώματα.² Με όλο το σεβασμό στην ιστορική πορεία του Δούσμανη, αυτά είναι ανοησίες. Διδάγματα υπήρξαν πολλά και το πιο σημαντικό απ' όλα ήταν η σημασία της δύναμης πυρός. Όμως, το Νοέμβριο του 1920 τη διοίκηση του Ελληνικού Στρατού ανέλαβαν άνθρωποι που είχαν μείνει στην εποχή των Βαλκανικών Πολέμων: εφ' όπλου λόγχη και προέλαση. Αυτό έγινε, το έκανε ο Ελληνικός Στρατός μέχρι και το Σαγγάριο, γενναιότατα, αποτελεσματικά σε τακτικό επίπεδο, αλλά με δυσανάλογες απώλειες. Και μετά δεν είχε εφεδρείες για να εκμεταλλευτεί τη νίκη. Άρα, ο Νοέμβριος του 1920 και οι αλλαγές προσωπικού που επέφερε ήταν ένα σημαντικό σημείο καμπής.

Ένα δεύτερο σημείο καμπής είναι μετά το Σαγγάριο. Μετά το Σαγγάριο οι απώλειες είναι τρομερές και πλέον δεν διαθέτουμε επαρκή αριθμό εκπαιδευμένων στελεχών. Ένα βιβλίο το οποίο έχει γίνει μπεστ-σέλλερ, είναι του μακαρίτη

¹ Θεόδωρος Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου, 1897-1947: Η παραχώδης περίοδος της τελευταίας πενήκονταετία*, Τόμος Α', 1897-1913 (Αθήνα: Κέδρος, 1959), σ. 147-148

² Βίκτωρ Δούσμανης, *Απομνημονεύματα: Ιστορικοί σελίδες τας οποίας έζησα* (Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου, 1946), σ. 281

υπουργού Γιάννη Καψή, με τίτλο *Χαμένες Πατρίδες*.³ Πάρα πολύς κόσμος, από αυτό το βιβλίο έμαθε και μαθαίνει για τη Μικρά Ασία. Έχω σοβαρές ενστάσεις για πράγματα που γράφονται σ' αυτό το βιβλίο. Κάτι που διατείνεται συνεχώς, είναι ότι οι μορφωμένοι αξιωματικοί ήταν οι ηττοπαθείς, οι λιποψυχούντες, οι προδότες ενδεχομένως, ενώ οι τραχείς αγριάνθρωποι που είχανε πολεμική εμπειρία και μόνο αυτό, χωρίς εκπαίδευση, αυτοί ήταν που φέρνανε τις νίκες. Αυτό είναι τεράστιο λάθος. Ένα από τα προβλήματα που είχαμε όταν έλαβε χώρα η τουρκική αντεπίθεση (κι αυτό θα το δούμε στο τελευταίο πάνελ, είμαι βέβαιος), είναι ακριβώς ότι δεν είχαμε επαρκή αριθμό εκπαιδευμένων στελεχών. Είχαμε, μεταξύ άλλων, αξιωματικούς του Οικονομικού να αναλαμβάνουν τη διοίκηση συνταγμάτων – καλό, χρυσό και άγιο σώμα το Οικονομικό, αλλά τα στελέχη του δεν προορίζονται για να διοικούν μάχιμα συντάγματα. Υπήρξαν και πολλά άλλα αντιστοιχα φαινόμενα.

Άρα, έχουμε ένα δεύτερο σημείο καμπής μετά το Σαγγάριο: βαριές απώλειες στελεχών που δεν αναπληρώθηκαν. Και όπως προανέφερε και ο Ευάνθης Χατζηβασιλίου (που δυστυχώς δεν μπόρεσε να παραμείνει εδώ μαζί μας), πολεμούσαμε χρησιμοποιώντας μόνο τις μισές δυνάμεις του Έθνους.

Το τρίτο σημείο καμπής, είναι η έλευση του στρατηγού Χατζανέστη ως αρχιστρατήγου. Αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον, αλλά θα αναφερθώ εκτενέστερα σ' αυτό αργότερα – να σας κρατήσω λίγο και σε αγωνία!

Συνεπώς, αυτά είναι τα τρία σημεία καμπής ως προς το ποιοι θα διοικούσαν το ελληνικό στράτευμα που εκστράτευσε στη Μικρά Ασία.

³ Γιάννης Π. Καψής, *Χαμένες Πατρίδες: Από την απελευθέρωση στην καταστροφή της Σμύρνης*, γ' έκδοση (Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 1989)

3. Οι επιχειρήσεις του 1920⁴

Οι ελληνικές επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας στη Μικρά Ασία ξεκινούν ουσιαστικά το 1920. Το 1919 γίνονται απλώς κάποιες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, με μικρή προώθηση στην ενδοχώρα, για τις οποίες δεν έχω πολλά πράγματα να πω.

Ξεκινάμε με την επιχείρηση κατάληψης της Ανατολικής Θράκης. Πρόκειται για ένα κόσμημα της ελληνικής στρατιωτικής ιστορίας. Είναι μια επιχείρηση υπέροχη, για σεμινάριο στις Σχολές Πολέμου.⁵ Είναι καταπληκτικό το τι κάναμε τότε, αγνοείται και είναι πραγματικά κρίμα.

Στην Ανατολική Θράκη έχει εκδηλωθεί κίνημα των Τούρκων υπό τον συνταγματάρχη Τζαφέρ Ταγιάρ, με σκοπό τη διατήρηση της περιοχής υπό τουρκικό έλεγχο. Σε απάντηση, εμείς κάνουμε τα εξής: Στέλνουμε δύο μεραρχίες στον Έβρο, οι οποίες καθλώνουν εκεί τις τουρκικές δυνάμεις, και στη συνέχεια η ενισχυμένη Μεραρχία Σμύρνης μαζί με ένα ελληνοβρετανικό ναυτικό απόσπασμα (υπήρξε κάποια βρετανική στρατιωτική βοήθεια) κάνουν απόβαση στα παράλια του Αιγαίου, προελαύνουν στα νώτα των Τούρκων και τους διαλύουν μέσα σε πέντε μέρες. Κεραυνοβόλος πόλεμος όταν δεν υπήρχε ως έννοια ο κεραυνοβόλος πόλεμος! Καταπληκτικό! Κρούση και καθήλωση από τη μία, υπερκέρραση από την άλλη. Είναι τέλειο για σεμινάριο. Και δεν ήταν τόσο ασθενείς οι τουρκικές δυνάμεις, δεν κάναμε περίπατο. Όμως ήταν τόσο ωραίο το σχέδιο που μας επέτρεψε να εκμεταλλευτούμε στο έπακρο τα πλεονεκτήματά μας.

Περνάμε στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις το καλοκαίρι του 1920. Και εδώ οι κινήσεις μας ήταν γρήγορες και καταφέραμε να σημειώσουμε επιτυχίες. Εντούτοις, ακόμη αντιμετωπίζουμε ατάκτους. Άρα, διευρύνουμε μεν τη ζώνη ελέγχου μας, αλλά ακόμη δεν μπορούμε να μιλάμε για κατα-

⁴ Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ), *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία 1919-1922* (Αθήνα: Έκδοση Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, 1999), σ. 49-112

⁵ Άγγελος Γερμίδης, *Η απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης τον Ιούλιο του 1920 και η δραματική εγκατάλειψή της τον Οκτώβριο του 1922* (Αθήνα: Έκδοσις Θρακικού Κέντρου, 1972), σ. 14-30

στροφή των κύριων δυνάμεων του αντιπάλου. Και φυσικά, η εισχώρηση στη μικρασιατική ενδοχώρα δημιουργεί νέα προβλήματα. Ο Κλάουζεβιτς γράφει ότι, δύο από τους τρόπους με τους οποίους μπορείς να κερδίσεις έναν πόλεμο είναι αφενός μεν η καταστροφή των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων, αφετέρου δε η κατάληψη εδάφους ώστε να μην μπορεί ο εχθρός να στρατολογήσει νέες δυνάμεις.⁶ Άρα, οι εν λόγω επιχειρήσεις φαίνεται να οδηγούν μεν προς την τελική νίκη, αλλά η ολοένα βαθύτερη διείσδυση στη Μικρά Ασία δημιουργούσε νέα προβλήματα (με πρώτιστο τη διοικητική μέριμνα) και ενείχε κινδύνους.

Από τον Αύγουστο μέχρι το Δεκέμβριο του 1920 ο Ελληνικός Στρατός αδρανεί. Δεν κάνει τίποτα. Άρα, χάθηκε πολύτιμος χρόνος κατά τη διάρκεια του οποίου θα μπορούσαμε να είχαμε σταθεροποιήσει τις κατακτήσεις μας ούτως ώστε να μπορούσαμε ενδεχομένως να επιβάλλουμε όρους στον αντίπαλο.

Οι επιχειρήσεις ξανάρχισαν το Δεκέμβριο του 1920: οι επιθετικές αναγνωρίσεις του Γ' και του Α' Σώματος Στρατού. Εδώ αρχίζουν και φαίνονται τα μειονεκτήματα της νέας φουρνιάς των διοικητών. Οι νέοι διοικητές δεν έχουν πλέον τα στρατηγικό «μάτι» (*coup d'oeil*) που έχουν οι προηγούμενοι. Ο Παρασκευόπουλος, με όλα τα ελαττώματά του (που ανέφερε πριν ο Ιωάννης Δασκαρόλης), ήταν ένας άνθρωπος που έβλεπε μακρύτερα από στρατηγικής απόψεως. Καταλάβαινε. Ο Παπούλας δεν διέθετε αυτή την ικανότητα. Ήταν ένας γενναίος άνθρωπος, έντιμος άνθρωπος, δεν αμφισβητήθηκε ποτέ αυτό, αλλά δεν έβλεπε πάρα πολύ μακριά.

Έτσι, όταν διεξάγουμε τις επιθετικές αναγνωρίσεις το Δεκέμβριο του 1920, δεν κινηθήκαμε προς Κιουτάχεια προκειμένου να βοηθήσουμε τον Τσερκέζο (Κιρκάσιο) Ετέμ μπέη. Εδώ πρέπει να ανοιχτεί μια παρένθεση.⁷ Εκείνη την περίοδο οι Τούρκοι είχαν εμφύλιο πόλεμο. Ο Κεμάλ δεν εμφανίστηκε πάνοπλος σαν την Παλλάδα Αθηνά, να κυριαρχήσει

⁶ Carl von Clausewitz, *On War* [ed. and transl. M. Howard and P. Paret] (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989), βιβ. 8, κεφ. 4, σ. 595-600

⁷ Αριστοτέλης Ι. Βλαχόπουλος, *Απομνημονεύματα εκ των εν Μικρά Ασία Επιχειρήσεων Μαρτίου - Ιουλίου 1921* (Αθήναι: χ.ε., 1963), σ. 7-9 υπ.

αμέσως στο εσωτερικό της Τουρκίας και να τον ακολουθήσουν όλοι οι Τούρκοι. Είχε προβλήματα και με τους Σουλτανικούς, αλλά και με τον Τσερκέζο Ετέμ. Εμείς λοιπόν, αντί να κινηθούμε προς Κιουτάχεια για να βοηθήσουμε, έστω εμέσως, τον Ετέμ, συνεχίζουμε την ευθεία πορεία στοχεύοντας αποκλειστικά το Εσκί Σεχίρ. Ως εκ τούτου, ο Ετέμ έμεινε αβοήθητος και ηττήθηκε. Τι μας λένε οι βυζαντινές στρατηγικές παραδόσεις;⁸ Όταν αντιμετωπίζεις κάποιον αντίπαλο, βρες και βοήθα κάποιον δικό του αντίπαλο – είτε στο εσωτερικό του, είτε πέρα από τα σύνορά του. Για παράδειγμα, όταν έχεις πρόβλημα με τους Βουλγάρους, βοηθάς τους Ούγγρους ή τους Πατζινάκες. Τη στρατηγική της χρησιμοποίησης των εσωτερικών αντιπάλων του εχθρού μας την παίζαμε στα δάχτυλα την εποχή του Βυζαντίου. Και βλέπουμε τον Παπούλα να μην το κάνει. Και μάλιστα, εδώ δεν χρειάζεται καν να δημιουργήσεις εχθρό του Κεμάλ, υπάρχει ήδη ο Ετέμ. Άρα, ήδη από την αρχή κάτι δεν πάει καλά.

Στο μεταξύ, ενώ εξακολουθούμε να έχουμε υπεροπλία, η δική μας ποιότητα πέφτει ενώ οι Τούρκοι βελτιώνονται. Έτσι, ήδη το Δεκέμβρη του 1920, ενώ μέχρι τότε αντιμετωπίζαμε τσέτες ατάκτους, πλέον αντιμετωπίζουμε καλύτερες τουρκικές μονάδες. Δεν είχαν ακόμη εξελιχθεί σε ικανό τακτικό στρατό, αλλά το γεγονός είναι ότι οι Τούρκοι βελτιώνονται ενώ εμείς πέφτουμε ποιοτικά.

Συμπερασματικά, για τις επιχειρήσεις του 1920, μπορούν να ειπωθούν τα εξής: Όπως είπα και πριν, η επιχείρηση κατάληψης της Ανατολικής Θράκης ήταν υπέροχη. Ως προς τους γενικότερους αντικειμενικούς σκοπούς της στρατιωτικής μας στρατηγικής, συνίσταντο όχι μόνο στην καταστροφή των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων (ατάκτων αρχικά, συντεταγμένων έπειτα), αλλά και στην κατάληψη εδάφους για να παρεμποδιστεί η τουρκική στρατολογία. Πάντα εφαρμόζουμε ένα συνδυασμό αυτών των δύο στρατιωτικών αντικειμενικών σκοπών. Και τέλος, όπως προαναφέρθηκε, οι τάσεις ως προς την ποιότητα των δύο αντίπαλων στρατών είναι καθοδικές για μας και ανοδικές για τους Τούρκους.

⁸ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική, 6ος-11ος αιώνας* (Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2000)

4. Οι επιχειρήσεις του 1921 – μέχρι το Σαγγάριο⁹

Ξεκινάμε με την επιχείρηση του Μαρτίου 1921. Εκεί, πάλι βλέπουμε σχέδια τα οποία εκ των υστέρων φαίνονται αδιανόητα. Έτσι, οι ελληνικές δυνάμεις κινήθηκαν σε δύο άξονες επιδιώκοντας δύο διαφορετικούς αντικειμενικούς σκοπούς, ενώ ταυτόχρονα πραγματοποίησαν και δύο παραπλανητικές κινήσεις. Επρόκειτο για τεράστια σπατάλη πόρων. Ένας βασικός κανόνας της παραπλάνησης είναι ότι οι δυνάμεις που δεσμεύεις για να πετύχεις παραπλάνηση πρέπει να δεσμεύουν πολλαπλάσιες δυνάμεις του εχθρού – αλλιώς σπαταλάς πόρους.¹⁰ Κάποια στιγμή στη διάρκεια των υπό εξέταση επιχειρήσεων, ένα ολόκληρο ελληνικό σώμα στρατού αφιερώθηκε στην αντιμετώπιση μερικών ατάκτων. Τέτοιου είδους επιχειρήσεις καταδεικνύουν ότι εκείνη την περίοδο υπήρχε πρόβλημα με τα επιχειρησιακά μας σχέδια. Τελικά, με όλη αυτή τη σπατάλη δυνάμεων, κατορθώνουμε να κάνουμε ήρωα τον Ισμέτ πασά, ο οποίος θα μας νικήσει στο Ινονού (απ' όπου αργότερα θα λάβει και το επώνυμό του).

Ένας κανόνας της στρατηγικής είναι «όταν είσαι ισχυρότερος, να νικάς· όταν είσαι ασθενέστερος, να μη νικιέσαι». ¹¹ Και εμείς, παρότι είχαμε την υπεροπλία, δεν κατορθώνουμε να τον κάνουμε πράξη, δεν καταφέρνουμε να «βάλουμε το γκολ» ενώ θα μπορούσαμε. Και γι' αυτό ευθυνόταν το προβληματικό στρατηγικό μας σχέδιο.

Έπειτα, οι επιχειρήσεις που διεξήγαμε το καλοκαίρι του 1921 είναι καλύτερης ποιότητας. Αυτή τη φορά δεν σπαταλήσαμε δυνάμεις από δω κι από κει. Κινηθήκαμε προς Κιουτάχεια – Εσκή Σεχίρ, δύο πόλεις που βρίσκονται αρκετά κοντά μεταξύ τους. Πραγματικά πετύχαμε την κατάληψη εδάφους. Όμως, ήταν εμφανές ότι οι διοικητές των μεγάλων

⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία 1919-1922*, σ.113-262

¹⁰ Clausewitz, *On War*, βιβ. 3, κεφ. 10, σ. 202-203

¹¹ Αθανάσιος Πλατιάς – Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η Τέχνη της Στρατηγικής: 50 κανόνες για τον πόλεμο, την πολιτική, τις επιχειρήσεις και την καθημερινή ζωή*, (Αθήνα: Δίαυλος, 2021), σ. 329-334

μονάδων ακόμη δεν είχαν φτάσει στο επιθυμητό ποιοτικό επίπεδο. Δεν είχαν την απαιτούμενη σπιρτάδα για να εκμεταλλευτούν την ευκαιρία. Άρα, εξαιτίας της αδράνειάς τους, καταλάβαμε μεν έδαφος (ζήτημα για το οποίο θα πω περισσότερα σε λίγο), αλλά δεν καταφέραμε να καταστρέψουμε τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις. Πάλι, δηλαδή, πετύχαμε τον ήσσοнос σημασίας αντικειμενικό σκοπό και όχι τον μείζονος. Παρατηρήθηκε συχνά το φαινόμενο να παραμένουν μονάδες ακίνητες εν αναμονή διαταγών. Και, όπως έχει εύστοχα ειπωθεί, αν ένας διοικητής διστάζει υπερβολικά στο πεδίο της μάχης, στο τέλος ο εχθρός θα του δείξει τι να κάνει.¹² Πράγματι, από καιρού εις καιρόν, οι Τούρκοι διοικητές έπαιρναν για λογαριασμό μας τις αποφάσεις που θα έπρεπε να έχουν πάρει οι Έλληνες διοικητές.

Φτάνουμε στην περίφημη 8^η Ιουλίου 1921.¹³ Εδώ πρέπει να γίνει μια επισήμανση. Υπάρχει ο μύθος ότι οι Τούρκοι μάς παραχωρούσαν έδαφος. Αυτό είναι μύθος. Οι Τούρκοι δεν μας παραχωρούσαν έδαφος. Οι Τούρκοι διεκδικούσαν κάθε σπιθαμή εδάφους. Και, στην πρώτη ευκαιρία, διενεργούσαν αντεπιθέσεις. Έτσι έγινε κι εκείνη τη μέρα. Ενώ οι ελληνικές επιχειρήσεις έχουν στεφθεί από περιορισμένη μεν, επιτυχία δε, λαμβάνει χώρα η επιθετική επιστροφή των Τούρκων. Μια άλλη επισήμανση που πρέπει να γίνει, είναι ότι συχνά στην ελληνική βιβλιογραφία, ακόμη και σε έξοχες αναλύσεις όπως αυτή του στρατηγού Μπουλαλά,¹⁴ υπάρχει η τάση να εξιδανικεύονται οι Τούρκοι στρατιωτικοί διοικητές. Δεν είμαι και τόσο σίγουρος για την υποτιθέμενη εξαιρετική ποιότητα των Τούρκων διοικητών. Ο λόγος είναι ο εξής: Την ημέρα εκείνη, όντως ο Ινονού διενήργησε επιθετική επιστροφή και μας δημιούργησε προβλήματα – για την ακρίβεια, η παράταξή μας απειλήθηκε με διάλυση. Εντούτοις, λόγω ενός συνδυασμού γενικότερης ελληνικής υπεροπλίας, τύχης και ανάληψης πρωτοβουλίας από τοπικούς Έλ-

¹² Michael Howard, *The Franco-Prussian War* (London and New York: Routledge, 1988), σ. 188

¹³ Κλεάνθης Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22 (Με τον φακόν της ιστορικής αληθείας)* (Αθήναι: χ.ε., 1959), σ. 154-167 και Νίκος Κανελλόπουλος, *Πέραν του Σαγγαρίου: Η κορύφωση της Μικρασιατικής Εκστρατείας* (Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη, 2020), σ. 45-54

¹⁴ Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*

ληνες διοικητές (σε αντίθεση με προηγούμενες επιχειρήσεις), ο Ελληνικός Στρατός κατορθώνει να πλευροκοπήσει τους Τούρκους και από τις δύο πλευρές. Άρα, μια αποφασιστικότερη ελληνική ενέργεια σε εκείνο το σημείο θα μπορούσε να είχε περικυκλώσει και να καταστρέψει ολοσχερώς τις δυνάμεις του Ινονού. Αμέσως γίνεται αντιληπτό το πρόβλημα που έχουν οι αναλύσεις που εξαιρούν την τουρκική διοίκηση: αν ήταν τόσο καλός διοικητής ο Ινονού και τόσο εξαιρετική η επιθετική επιστροφή του, τότε γιατί κινδύνευσε να συντριβεί; Με άλλα λόγια, δεν θα πρέπει να υπερβάλλουμε ως προς την αξία των Τούρκων διοικητών –γεγονός που αναγκαστικά συνεπάγεται την εστίαση στα δικά μας λάθη. Σε κάθε περίπτωση, στις 8 Ιουλίου 1921 όντως είχαμε μια μεγάλη ευκαιρία να καταφέρουμε στρατηγικής σημασίας πλήγμα στον εχθρό. Επίσης, τότε ήταν η μοναδική φορά που οι Τούρκοι, υποχωρώντας άτακτα ανατολικά του Σαγγαρίου, μας παραχώρησαν έδαφος αμαχητί.

Συμπερασματικά, για τις επιχειρήσεις του 1921 μπορούν να ειπωθούν τα εξής: Κατ' αρχάς, η ελληνική πλευρά είχε μια εμμονή με την κατάληψη πόλεων. Ανέφερα προηγουμένως ότι η κατάληψη πληθυσμιακών κέντρων προκειμένου να παρεμποδιστεί η εχθρική στρατολογία είναι μια θεμιτή στρατηγική. Ωστόσο, η κατάληψη σχεδόν όλων των τουρκικών πόλεων που κατελήφθησαν μεταξύ της Σμύρνης και της Άγκυρας ήταν περίπου αναγκαίο κακό· με τη μερική εξαίρεση του Εσκή Σεχίρ (συγκοινωνιακού κόμβου και κέντρου πολεμικής βιομηχανίας), αυτές οι πόλεις δεν είχαν καμία στρατηγική αξία. Η κατάληψή τους ήταν το αναγκαίο προαπαιτούμενο για την ακόμη βαθύτερη διείσδυση του ελληνικού στρατού μέχρι την πόλη που θεωρούνταν τότε ότι πράγματι είχε στρατηγική αξία, την Άγκυρα (Το ζήτημα της στρατηγικής αξίας της Άγκυρας είναι μια κουβέντα που θα την κάνουμε σε λίγο.) Στην Αθήνα όμως, έβλεπαν τον χάρτη με τις αρχαίες ελληνικές ονομασίες των μικρασιατικών πόλεων και καταχαίρονταν για την κατάληψη της Περγάμου, του Δορυλαίου (Εσκή Σεχίρ), του Ακροϊνού (Αφιόν Καραχισάρ) και ούτω καθεξής, νομίζοντας ότι αναβίωνε η εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου ή του Αλεξίου Α' Κομνηνού. Όμως, η εμμονή στην κατάληψη πόλεων, με στόχο τα συγ-

χαρητήρια από την Αθήνα, συχνά γινόταν με τίμημα τη διαφυγή των τουρκικών μονάδων.

Στο μεταξύ, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις έχουν πλέον γίνει *στρατός* – δεν πρόκειται πια για τσέτες. Η ελληνική στρατιωτική διοίκηση ιδεωδώς θα ήθελε να καταστρέψει τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις (ο Παπούλας και άλλοι διοικητές το είχαν στο μυαλό τους), αλλά ο Ελληνικός Στρατός και οι διοικητές του δεν ήταν σε θέση να το καταφέρουν. Φαινόταν σαν να είχε μπει τροχοπέδη, χαλινάρι στον Ελληνικό Στρατό.

Ένα επιπλέον πρόβλημα ήταν ότι, ενόσω διεξάγονταν οι επιχειρήσεις, η Στρατιά δεν επενέβαινε. Σε κάτι τέτοιες στιγμές, ο επιτόπου διοικητής έχει ανάγκη τον Αρχηγό του, π.χ. μέσω της αποστολής εφεδρειών. Έχει αναφερθεί ότι οι Μεραρχίες του μετώπου δεν αισθάνονταν την «ενισχυτική πνοή» του Αρχιστρατήγου (ούτε των Σωματαρχών).¹⁵ Ο επιτόπου διοικητής χρειάζεται να ξέρει ότι από πάνω του υπάρχει ο Αρχηγός, ο οποίος παρακολουθεί τη μάχη, θα τον ξελασπώσει στα δύσκολα και θα του επιτρέψει, με την αποστολή εφεδρειών, να πετύχει τη μεγάλη νίκη, εκμεταλλευόμενος την επιτυχία που έχει ήδη σημειωθεί. Αυτά όμως δεν υπήρξαν κατά τις επιχειρήσεις του 1921.

5. Σαγγάριος – Αύγουστος 1921¹⁶

Παρά τα όσα έχω πει μέχρι στιγμής περί καταστροφής των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων, στην επιχείρηση του Σαγγαρίου ο αντικειμενικός σκοπός ήταν η κατάληψη της Άγκυρας.¹⁷ Εκτιμούσαμε ή μάλλον ελπίζαμε, γιατί περί ελπίδας επρόκειτο, ότι η πτώση της Άγκυρας θα ανέτρεπε τον Κεμάλ. Στο εξαιρετικό βιβλίο του στρατηγού Πολιτάκου με τίτλο *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* (τίτλος που αδικεί το βιβλίο, διότι δεν είναι απλή στρατιωτική ιστορία, αλλά υψη-

¹⁵ Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*, σ. 175

¹⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία 1919-1922*, σ. 263-368 και Κανελλόπουλος, *Πέραν του Σαγγαρίου*, σ. 69-174

¹⁷ Η Δίκη των Εξ: Τα Εστενογραφημένα Πρακτικά (31 Οκτωβρίου – 15 Νοεμβρίου 1922) (Αθήναι: Έκδοσις της «Πρωΐας», 1931), σ. 139, 153-154, 298

λού επιπέδου στρατηγική ανάλυση) αναφέρεται ότι «αν ο Κεμάλ έχανε την Άγκυρα, έχανε τον πόλεμο».¹⁸ Αυτό όμως δεν ισχύει. Οι Τούρκοι ετοιμάζονταν να αποσυρθούν στο Ικόνιο ή στην Καισάρεια, ενώ μια άλλη πιθανή επιλογή ήταν η Σεβάστεια, ανατολικότερα. Ήταν σε θέση να το κάνουν και θα μας δημιουργούσε νέες δυσκολίες· π.χ. στην περίπτωση υποχώρησής τους στη Σεβάστεια, ο Ελληνικός Στρατός μάλλον θα ερχόταν αντιμέτωπος με το κώλυμα του ποταμού Άλυος. Σε κάθε περίπτωση, όπως επεσήμαινε ήδη ο Ελευθέριος Βενιζέλος (παρενθετικά σημειώνω ότι η ταύτιση των στρατηγικών απόψεων του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννη Μεταξά *κατά τη διάρκεια της εκστρατείας*, συνηγορεί στο ότι αυτοί οι δύο είχαν βρει την ακολουθητέα στρατηγική για την Ελλάδα), η Άγκυρα ήταν μια πόλη «τετάρτης τάξεως».¹⁹ Η κατάληψή της ελάχιστη σημασία θα είχε.

Ο στρατηγός Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν, οι απόψεις του οποίου με βρίσκουν απολύτως σύμφωνο (κάτι που ίσως με κάνει λίγο μεροληπτικό, αλλά ειλικρινά τις βρίσκω εξαιρετικά εύστοχες – θα προσυπέγραφα σχεδόν την κάθε σελίδα των *Απομνημονευμάτων* του²⁰), έγραψε ότι του είναι αδιάφορο το εάν το τάδε ή το δείνα Σώμα ή Μερραρχία θα μπορούσαν να είχαν ενεργήσει καλύτερα στα ανατολικά του Σαγγαρίου. Κι αυτό γιατί, στρατηγικά, δεν μπορούσαμε να πετύχουμε τον αντικειμενικό σκοπό μας. Η κατάληψη της Άγκυρας ήταν ανέφικτη, εξαιτίας της αμυντικής προετοιμασίας των Τούρκων (αυτά θα τα αναλύσει το επόμενο πάνελ), ενώ ακόμη και αν ο Ελληνικός Στρατός την καταλάμβανε, η διοικητική του μέριμνα θα ήταν στον αέρα.²¹ Ας μην αυταπατώμεθα επ' αυτού.

¹⁸ Ιωάννης Πολιτάκος, *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* (Αθήνα: Συμπληρωματικά Εκδόσεις ΔΕΚ / Γενικού Επιτελείου Στρατού, 1980), σ. 122

¹⁹ Στέφανος Ι. Στεφάνου, (επιμ. και ιστορικά υπομνήματα), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: Η ζωντανή ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους, 1909-1935, τόμος Γ', 1920-1929* (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων – Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, 1983), σ. 194

²⁰ Ας σημειωθεί ότι αντίστοιχη εκτίμηση για τις απόψεις του Μαζαράκη είχε και ο Χατζανέστης· βλ. *Η Δίκη των Εξ*, σ. 207, 449

²¹ Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν, *Απομνημονεύματα* (Αθήνα: Ίκαρος, 1948), σ. 296-297

Κατά καιρούς, τόσο κατά τη διάρκεια της εκστρατείας όσο και αργότερα, έχουν ειπωθεί διάφορα για τον αντικειμενικό σκοπό της κατάληψης της Άγκυρας και για τα πλούσια οφέλη που τάχα θα μας παρείχε. Ένα παιδαριώδες επιχείρημα που προβλήθηκε ήταν ότι η κατάληψη της Άγκυρας θα μας επέτρεπε να καταστρέψουμε τη σιδηροδρομική γραμμή που ξεκινούσε από εκείνη την πόλη.²² Με άλλα λόγια, υποστηρίχθηκε σοβαρά ότι μια ολόκληρη Στρατιά έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για την καταστροφή λίγων χιλιομέτρων σιδηροδρομικής γραμμής, που δεν θα αργούσε να επισκευαστεί. Αντ' αυτού, οι κακές γλώσσες λένε ότι στην πραγματικότητα η κατάληψη της Άγκυρας επιδιώχθηκε ούτως ώστε να αναγνωρίσουν οι Μεγάλες Δυνάμεις τον Κωνσταντίνο (αυτό το υπαινίχθηκε ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου πιο πριν, αλλά το είπε πιο ευγενικά, λέγοντας ότι σκοπός ήταν «να ανασυσταθεί η συμμαχία»²³). Σε κάθε περίπτωση, είναι εμφανές ότι στην προκειμένη περίπτωση ο αντικειμενικός σκοπός ήταν η κατάληψη εδάφους μάλλον, παρά η καταστροφή των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων.

Έχοντας διαβεί το Σαγγάριο, ο Ελληνικός Στρατός έκανε προσπάθεια ελιγμού μέσω της Αλμυράς Ερήμου. Παραείναι εύκολο να επικρίνουμε αυτόν τον ελιγμό, σφάλμα στο οποίο ομολογώ ότι έχω υποπέσει κι εγώ μέσα στα αμφιθέατρα. Ο συνδυασμός «ερήμου» και «αλμυράς» αυτομάτως παραπέμπει σε αφόρητη δίψα. Εντούτοις, επρόκειτο για έναν θεμιτό ελιγμό που αποσκοπούσε στην υπερκέρση του αριστερού της εχθρικής παράταξης. Οι Τούρκοι όμως αντέδρασαν γρήγορα και ορθά: αφού συνειδητοποιήσαν ότι δεν κάναμε προσπάθεια στο Βορρά, απλά μετέφεραν δυνάμεις από εκεί και επεξέτειναν το αριστερό τους. Και δεν είχαμε από πού να πάμε.

Ένα άλλο θέμα είναι ότι, όπως προανέφερα, δεν είχαμε εφεδρείες. Όταν έχεις τόσες απώλειες κατά την αρχική έφοδο, δεν σου μένουν αρκετές εφεδρείες για να εκμεταλλευτείς το όποιο ρήγμα. Ως εκ τούτου, τα τρία Σώματα προχωρού-

²² *Η Δίκη των Εξ*, σ. 311-312, 362-365, 384-385

²³ *Η Δίκη των Εξ*, σ. 178-179, 182-183· Μαζαράκης-Ανιάν, *Απομνημονεύματα*, σ. 296

σαν ισόρροπα, γραμμικά. Προφανώς κατ' αυτό τον τρόπο δεν μπορείς να διαρρήξεις την εχθρική θέση. Απλώς σπρώχνεις τον εχθρό προς τις βάσεις του.

Πολλές εναλλακτικές λύσεις έχουν προταθεί: να διαβαίναμε το Σαγγάριο σε δύο χρόνους, να πηγαίναμε από τα βόρεια ή από το κέντρο, ή τέλος να παραμένουμε ανατολικά του Σαγγαρίου και μετά τον Αύγουστο του 1921. Δεν θέλω εδώ να κρίνω την καθεμιά από αυτές· σε όλες όμως τις περιπτώσεις, το βασικό στρατηγικό πρόβλημα θα παρέμενε άλυτο.

Από την ανάλυση των επιχειρήσεων ανατολικά του Σαγγαρίου, προκύπτουν τα εξής: Επρόκειτο για τακτική νίκη του ελληνικού στρατού, ο οποίος νίκησε, μεταξύ άλλων, στις μάχες του Καλέ Γκρότο και του Κιζίλ Κογιουνλού και κατέλαβε τις δύο πρώτες αμυντικές γραμμές των Τούρκων και τμήμα της τρίτης. Όμως, δεν κατορθώσαμε να διασπάσουμε την εχθρική αμυντική θέση και εξακολουθούσαμε να απέχουμε πενήντα ολόκληρα χιλιόμετρα από την Άγκυρα, όπου μας περίμενε άλλη μια αμυντική γραμμή. Με άλλα λόγια, είναι μύθος, που θυμίζει σενάριο Χόλυγουντ, ότι ήμασταν έτοιμοι να πάρουμε την Άγκυρα, ότι αν κρατούσαμε μόλις δεκαπέντε λεπτά παραπάνω, ο Κεμάλ θα απαγκιστρωνόταν.²⁴ Η διαταγή της υποχώρησης δυτικά του Σαγγαρίου σηματοδότησε τη στρατηγική νίκη των Τούρκων.

Πλέον, κατέστη σαφές ότι ο Ελληνικός Στρατός είχε φτάσει στο κορυφαίο σημείο της επίθεσης.²⁵ Είχα τη σχετική συζήτηση με τον Διονύση Τσιριγώτη όταν έγραφε το βιβλίο του για τη Μικρασιατική Εκστρατεία.²⁶ Με ρώτησε «Αυτό δεν είναι; Το κορυφαίο σημείο της επίθεσης;» και φυσικά απάντησα καταφατικά. Ο Μεταξάς το αποκαλεί «το νεκρόν σημείον».²⁷ Έχουμε, με άλλα λόγια, φτάσει στο σημείο ι-

²⁴ Για τον ισχυρισμό αυτό, βλ. Καψής, *Χαμένες Πατρίδες*, σ. 123. Για μια εμπειριστατωμένη ανάλυση, βλ. Κανελλόπουλος, *Πέραν του Σαγγαρίου*, σ. 109-110.

²⁵ Clausewitz, *On War*, βιβ. 7, κεφ. 1-5, 22, σ. 523-528, 566-573

²⁶ Διονύσιος Τσιριγώτης, *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922: Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική* (Βάρη Αττικής: Εκδόσεις Ποιότητα, 2010)

²⁷ Ιωάννης Μεταξάς, *Το Προσωπικό του Ημερολόγιο*, τόμος 3 [επιμ. Παν. Μ. Σιφναϊός], (Αθήνα: Εκδ. Γκοβόστη, 1963), σ. 124· βλ. και σ. 801

σορροπίας στο οποίο η αρχική υπεροπλία του επιτιθέμενου έχει εξαντληθεί, είναι πλέον ισόπαλος με τον αμυνόμενο αλλά, δυστυχώς για μας, ως επιτιθέμενοι δεν είχαμε κατορθώσει να κρίνουμε τον πόλεμο υπέρ μας.

Τέλος, οι επιχειρήσεις του Σαγγαρίου υπήρξαν ένας θρίαμβος της ύλης επί του πνεύματος. Καθοριστικό ρόλο έπαιξε το πυροβολικό και η διοικητική μέριμνα. Τα τουρκικά πυροβόλα Σκόντα υπήρξαν θανάσιμα για τους Έλληνες επιτιθέμενους, ενώ οι ελληνικές δυνάμεις αναγκάζονταν επί μέρες να τρέφονται αποκλειστικά με βραστό σιτάρι.

6. Αύγουστος 1922: η τουρκική επίθεση²⁸

Είναι εντυπωσιακό και οδυνηρό συνάμα, ότι κατά την περίοδο Σεπτέμβριος 1921-Αύγουστος 1922, Έλληνες και ξένοι ειδήμονες έχουν *ξεγραμμένο* τον Ελληνικό Στρατό στη Μικρά Ασία.²⁹ Το ηθικό των Ελλήνων είναι άσχημο. Διαβρώνεται δε περαιτέρω, από προπαγάνδα κάθε είδους: από τον Κονδύλη που έστειλε προκηρύξεις από την Κωνσταντινούπολη (το ανέφερε ο Ιωάννης Δασκαρόλης προηγουμένως), μέχρι τον *Ριζοσπάστη*. Αυτό το τελευταίο ανέκδοτο δεν μπορώ να μην το πω. Αναφέρει ο στρατηγός Τρικούπης ότι οι Τούρκοι έπαιρναν αντίτυπα του *Ριζοσπάστη* και τα άφηναν πάνω στα συρματοπλέγματα της ελληνικής αμυντικής γραμ-

²⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία 1919-1922*, σ.427-594· Κων. Μαζαράκης Αινιάν, *Έκθεσις Ανακριτικής Επιτροπής Επιχειρήσεων Μικράς Ασίας, Αύγουστος 1922* [επιμ. Ι. Κ. Μαζαράκης Αινιάν] (Αθήνα: Εκδοτική Ερμής, 1976 [κατατέθηκε το 1923])· Κ. Δ. Κανελλόπουλος, *Η Μικρασιατική Ήττα: Αύγουστος 1922* (Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 2009 [ανάτυπο, πρώτη έκδοση 1936]).

²⁹ Βλ., π.χ., *Μεταξάς, Το Προσωπικό του Ημερολόγιο*, τόμος 3, σ. 137 (Θεοτόκης), 758 (πρίγκηπας Ανδρέας)· Νικόλαος Τρικούπης, *Ανάμνησις Επεισοδίων και Γεγονότων εκ των Πολέμων μας: (Μάρτιος 1897 – Μικρά Ασία – Αύγουστος 1922)*(Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 2002 [ανάτυπο Α' έκδοσης του 1952]), σ. 91-99 (αδιαφορία της κυρίως Ελλάδας για τον Ελληνικό Στρατό στη Μ. Ασία)· Ελευθέριος Βενιζέλος, *Τρεις αγορεύσεις*(Αθήνα: Ευρασία, 2000), 90-92 (Γούναρης)· Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*, σ. 225-226 (Παπούλας). Χαρακτηριστικά, όλες οι ειρηνευτικές προτάσεις που έρχονται από το εξωτερικό εκείνη την περίοδο προβλέπουν αποχώρηση των Ελλήνων από τη Μ. Ασία, θεωρώντας ως αμελητέο το γεγονός της κατοχής σημαντικού μέρους της από τον Ελληνικό Στρατό.

μής, με τη βεβαιότητα ότι το περιεχόμενο τη εφημερίδας θα καταρράκωνε το ηθικό των Ελλήνων στρατιωτών.³⁰

Για να χειροτερέψουν τα πράγματα, η αμυντική τοποθεσία που υπερασπίζονταν οι Έλληνες δυτικά του Σαγγαρίου επιλέχθηκε στην τύχη· τα στρατεύματα εγκαταστάθηκαν όπου έτυχε να σταματήσουν τη σύμπυξή τους (ή να απωθήσουν τους Τούρκους μετά την τουρκική επίθεση στο Αφιόν Καραχισάρ τον Σεπτέμβριο του 1921). Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι Έλληνες αμυνόμενοι αντιμετώπιζαν μια άσχημη αναλογία δυνάμεως-χώρου – η αναλογία ανάμεσα στο μέγεθος των ελληνικών δυνάμεων και στον χώρο που έπρεπε να καλύψουν.³¹ Ως εκ τούτου, υπήρχαν μεγάλα κενά στην ελληνική παράταξη (και σε αυτό αναφέρθηκε ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου). Σαν να μην έφτανε αυτό, ο Ελληνικός Στρατός μαστιζόταν από εκτεταμένη κακοδιοίκηση σε μεγάλα και μικρά κλιμάκια: Στρατιά, Σώματα Στρατού, συντάγματα, τάγματα. Η Ανεξάρτητος Μεραρχία θα παραμείνει η φωτεινή εξαίρεση³² (και όχι το απόσπασμα Πλαστήρα, διότι ο Πλαστήρας απλώς υποχωρούσε αποφεύγοντας τις συμπλοκές, με σκοπό να διατηρήσει άθικτο το απόσπασμά του ενόψει του κινήματος που ετοιμάζε.³³) Αυτός ο καταστροφικός συνδυασμός παραγόντων, σε συνδυασμό με τα λάθη που υπό τη γενικότερη επίδραση της συντριπτικής εχθρικής πίεσης διέπραξαν διάφοροι διοικητές μεγάλων κλιμακίων, είχε ως αποτέλεσμα τη γρήγορη κατάρρευση του ελληνικού στρατού όταν εκδηλώθηκε η μεγάλη τουρκική επίθεση στις 13 Αυγούστου 1922.

Η ταχύτατη ελληνική συντριβή εγείρει μια σειρά ζητημάτων. Το πρώτο και ίσως το κυριότερο, αφορά στον Έλληνα Αρχιστράτηγο. Πού ήταν και τι έκανε κατά την περίοδο

³⁰ Τρικούπης, *Ανάμνησις Επεισοδίων και Γεγονότων εκ των Πολέμων μας*, σ. 96

³¹ Νικόλαος Θ. Τρικούπης, *Διοίκησης Μεγάλων Μονάδων εν Πολέμω 1918-1922* (Εν Αθήναις: Τύποις: Α. Διαλησμά, 1934), σ. 239-244

³² Ιωάννης Κωνσταντίνου, *Η Δράσις της Ανεξαρτήτου Μεραρχίας κατά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν του 1922* (Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 2002 [ανάτυπο α' έκδοσης του 1933]) και Δημήτριος Αμπελάς, *Ανεξάρτητος Μεραρχία: Η Κάθοδος των Νεωτέρων Μυριών* (Αθήνα: Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρική, 1997 [ανάτυπο β' έκδοσης του 1957])

³³ Π. Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922* (Αθήναι: χ.ε., 1961), σ. 625-671

της αρχηγίας του (23 Μαΐου-26 Αυγούστου 1922); Τώρα είναι πλέον η ώρα να τακτοποιηθεί η εκκρεμότητα που έχουμε αφήσει από την πρώτη ενότητα και να αναλύσουμε την αρχιστρατηγία του Γεώργιου Χατζανέστη. Ο στρατηγός Χατζανέστης ήταν ένας άνδρας τίμιος, ενεργητικός, μορφωμένος, γενναίος, αλλά με απίστευτα «κολλήματα», εγωπάθεια και ξεροκεφαλιά.³⁴ Μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του, μετέβη στο μέτωπο, είδε ό,τι προαναφέραμε, συγκλονίστηκε και... όρισε μια επιτροπή που θα μελετούσε την κατάσταση και θα εισηγούνταν πού θα έπρεπε να συμπυχθεί η Στρατιά. Με άλλα λόγια, από τον Μάιο μέχρι τον Αύγουστο του 1922 αναμενόταν η εκπόνηση της μελέτης της εν λόγω επιτροπής.³⁵ Συγκριτικά, ο Κεμάλ, όταν υποχώρησε ανατολικά του Σαγγαρίου, δεν περίμενε καμία επιτροπή να του φέρει εισηγήσεις· ετοίμασε αμέσως την αμυντική γραμμή του. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της τουρκικής επίθεσης, ο Χατζανέστης, έχοντας παραμείνει στη Σμύρνη, έχασε τον έλεγχο της Στρατιάς. Είναι γεγονός ότι ο Παπούλας φέρει μεγαλύτερες ευθύνες απ' ό,τι ο Χατζανέστης για το κατάντημα της Στρατιάς. Ωστόσο, όταν για ό,τι γίνεται σε ένα καράβι υπόλογος είναι ο κυβερνήτης, δεν είναι δυνατόν να διαλύεται μια ολόκληρη Στρατιά μέσα σε λίγες μέρες και ο Αρχιστράτηγος να είναι άμοιρος ευθυνών. Ο Χατζανέστης δεν ανέλαβε καθήκοντα την παραμονή της τουρκικής επίθεσης· ήταν στη θέση του για αρκετό χρόνο ώστε να έχει τόσο τη δυνατότητα λήψης των κατάλληλων μέτρων, όσο και την ευθύνη για τη μη λήψη τους.

Ένα άλλο πόρισμα που προκύπτει αναφορικά με τον ελληνικό τρόπο διεξαγωγής των επιχειρήσεων κατά την τελική τουρκική επίθεση (αλλά και σε ολόκληρη τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας), είναι η εμμονή της ελληνι-

³⁴ Μαζαράκης-Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, σ. 185-188· Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου, Τόμος Α'*, σ. 173, 225-226, 235, 237· Γ. Θ. Φεσσόπουλος, *Οι Διχόνοιοι των Αξιωματικών μας και η Διάλυση του Στρατού μας στην Μικρά Ασία* (Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 2007 [ανάτυπο, πρώτη έκδοση 1934, με τίτλο *Αι Διχόνοιοι των Αξιωματικών μας και η Διάλυσις του Στρατού μας εν Μικρά Ασία*]), σ. 51-52, 145. Για αντίθετες, θετικές για τον Χατζανέστη απόψεις, βλ. Κανελλόπουλος, *Η Μικρασιατική Ήττα*, σ. 44-46 και Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, σ. 556-557.

³⁵ *Η Δίκη των Εξ*, σ. 159-160, 182-183, 425-426, 429-430

κής πλευράς με τον σιδηρόδρομο. Φτάσαμε να κατέχουμε – ανεπαρκέστατα – τεράστιο χώρο, βασικά για να φρουρούμε τους σιδηροδρόμους.³⁶ Σε αντίθεση με τους σχετικούς μύθους, ο σιδηρόδρομος δεν έπαιζε καθοριστικό ρόλο στη Μικρά Ασία. Καλό μιν ήταν να τον έχεις, αλλά όπου δεν υπήρχαν βουνά το έδαφος ήταν σε γενικές γραμμές επίπεδο και αργιλώδες, συνεπώς οι συγκοινωνίες δεν ήταν προβληματικές. Οι Τούρκοι κατόρθωσαν να διεξαγάγουν περίφημα την επίθεσή τους και χωρίς το σιδηρόδρομο.³⁷

Αντίστοιχο πόρισμα προκύπτει αναφορικά με τη σχέση των Ελλήνων με το ιππικό. Ο Ελληνικός Στρατός είχε κακή σχέση με το όπλο αυτό – ο θρίαμβος της Ταξιαρχίας Ιππικού στις 8 Ιουλίου 1921 ήταν ίσως η μοναδική εξαίρεση.³⁸ Παρατηρούμε ότι, παρά τη συνολική ελληνική αριθμητική υπεροχή, οι Τούρκοι πάντα υπερτερούσαν στο ιππικό. Και τη στιγμή της τουρκικής επίθεσης, το ιππικό ήταν το αποφασιστικό όπλο, συνδυάζοντας ταχύτητα, ευκινησία και κρούση.

Το αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν ότι μέσα σε πέντε μέρες (13-17 Αυγούστου 1922) η ελληνική Στρατιά διαλύθηκε, μετατρεπόμενη ως επί το πλείστον σε έναν συρφετό φυγάδων. Ξαναζήσαμε στιγμές της τελικής φάσης του πολέμου του 1897. Πρόκειται για μια πολύ άσχημη στατιστική: ο Ελληνικός Στρατός *διαλύθηκε* δύο φορές μέσα σε διάστημα 25 ετών. Αυτό πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στο στρατηγικό μας σχεδιασμό. Τα τωρινά μας πολεμικά σχέδια προβλέπουν μιν σύντομο πόλεμο, όμως ο αντίπαλος μπορεί να μιν μας κάνει τη χάρη και, αντιθέτως, να παρατείνει τις επιχειρήσεις. Σε μια τέτοια περίπτωση, προκύπτουν ζητήματα στρατηγικής ανθεκτικότητας για την ελληνική πλευρά.³⁹

³⁶ *Η Δίκη των Εξ*, σ. 366, 450-451· Μαζαράκης Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, σ. 297-298 και Κανελλόπουλος, *Η Μικρασιατική Ήττα*, σ. 32-33

³⁷ *Η Δίκη των Εξ*, σ. 130

³⁸ Βλαχόπουλος, *Απομνημονεύματα εκ των εν Μικρά Ασία Επιχειρήσεων*, σ. 306-310

³⁹ Αθανάσιος Πλατιάς – Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *50 Κανόνες Στρατηγικής στις Ελληνοτουρκικές Σχέσεις και Απαντήσεις σε 20 Κρίσιμες Ερωτήσεις* (Αθήνα: Δίαυλος, 2023), σ. 145-148

7. Γενικό συμπέρασμα

Προκύπτει ότι, παρά τις καλές προθέσεις των ιθυνόντων κατά την υπό εξέταση περίοδο, οι τελευταίοι αποδείχθηκαν πολλές φορές και με πολλούς τρόπους *κατώτεροι των περιστάσεων*. Και, όπως αναφέρθηκε και από προηγούμενο ομιλητή, ήταν μεγάλη ατυχία που αυτοί οι άνθρωποι βρίσκονταν στην ηγεσία της χώρας και του στρατού στην πιο κρίσιμη ιστορική στιγμή του Έθνους, η οποία έχει επηρεάσει καθοριστικά την έκτοτε ιστορία. Ευχαριστώ για την προσοχή σας.

* Ο κ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος είναι Καθηγητής του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Αποφοίτησε με «Άριστα» από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου, το Σεπτέμβριο του 1993.

Τον Ιανουάριο του 1997 του απονεμήθηκε ο τίτλος του Διδάκτορα Στρατηγικών Σπουδών από το Πανεπιστήμιο του Λάνκαστερ. Από το 1998, διδάσκει Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές σε μια σειρά Σχολών των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και στη Σχολή Εθνικής Άμυνας, στην οποία είναι Καθηγητής Στρατηγικών Σπουδών.

Το συγγραφικό του έργο περιλαμβάνει τα βιβλία: «Ο στρατηγικός αιφνιδιασμός, οι Υπηρεσίες Πληροφοριών και οι αιφνιδιαστικές επιθέσεις», «Η υψηλή στρατηγική της Αρχαίας Σπάρτης», «Η στρατηγική σκέψη από την Αρχαιότητα ως τις μέρες μας», «Thucydides on strategy», «Athenian and Spartan grand strategies in the Peloponnesian war and their relevance today», «Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου: Μετάφραση, σχόλια, ερμηνεία, ανάλυση» και «Η τέχνη της στρατηγικής: 50 κανόνες για τον πόλεμο, την πολιτική, τις επιχειρήσεις και την καθημερινή ζωή» (τα τρία τελευταία σε συνεργασία με τον Καθηγητή Αθανάσιο Πλατιά).

Η στρατιωτική σκέψη και το δόγμα του Ελληνικού Στρατού 1919-1922: Η σχέση τους με τα αντίστοιχα των κεμαλικών δυνάμεων

*Δρ. Ναλμπάντης Πολυχρόνης **

Υποστράτηγος ε.α.

Ο όρος στρατιωτική σκέψη αναπτύχθηκε περί τα μέσα του 18ου αιώνα, αρχικά για να υπάρξει η διάκριση από την πολεμική τέχνη και στη συνέχεια για να τονιστεί η επιστημονική προσέγγιση του πολέμου. Οι διαμορφωτές της στρατιωτικής σκέψης αναζήτησαν συστηματικά και εξέτασαν προσεκτικά τη φύση του πολέμου και το πεδίο της στρατηγικής, ανέλυσαν τη σχέση πόλεμος, στρατηγική, προσδιόρισαν τα λειτουργικά επίπεδα εφαρμογής τους (στρατηγικό, επιχειρησιακό, τακτικό), δόμησαν την αμοιβαία εξάρτηση μεταξύ της στρατηγικής, του δόγματος, της τεχνολογίας και της κοινωνίας και ανέπτυξαν θεωρίες πολέμου για τις στρατιωτικές δυνάμεις, που επιχειρούν στην ξηρά, τη θάλασσα και τον αέρα.¹

Γενικά, η εξέλιξή της στην Ελλάδα από το 1830, που διαμορφωτές της ήταν πολιτικοί και αξιωματικοί των Ελληνικών ΕΔ, είχε επιρροές από την οργάνωση, τη δομή και τη διοίκηση των ευρωπαϊκών στρατών, καθώς και από την παρεχόμενη στρατιωτική εκπαίδευση υπό των προσκληθέντων ξένων στρατιωτικών αποστολών στην Ελλάδα (γαλλικών και βρετανικών), τη μετάφραση ξένων (κυρίως γαλλικών) στρατιωτικών κανονισμών και εγχειριδίων εκστρατείας, από τη μελέτη της τακτικής στην Αρχαία Ελλάδα, και τέλος από τη συγγραφή στρατιωτικών μελετών και δογματικών δημοσιεύ-

¹ J. N. Bosio, *Understanding war's theory: What military theory is, where it fits, and who influences it?*, Australian Army Occasional Paper/Conflict Theory and Strategy 001, "Canberra: Australian Army Research Centre, 2018), 3, 17

σεων από αξιωματικούς του Στρατού, του Ναυτικού και της Αεροπορίας.²

Αναφορικά την ετυμολογία της λέξης «δόγμα» προέρχεται από το αρχαίο ρήμα «δοκῶ: σκέφτομαι, νομίζω» και το απαρέμφατο «δοκοῦν: αξίωμα, αρχή, πεποίθηση, θεμελιώδης αρχή φιλοσοφικού συστήματος».³

Κατά μία έννοια, το «δόγμα» σημαίνει «ό,τι διδάσκεται». Η διεθνή βιβλιογραφία αναφέρει ότι προέρχεται από τη λατινική λέξη «doctrina», που μεταφράζεται ως διδασκαλία ή μάθηση και εκφράζει μια αρχή ή μια θέση ή ένα σύνολο αρχών σε έναν κλάδο γνώσης ή συστήματος πεποιθήσεων (Ρωμαιοκαθολική εκκλησία).⁴ Στη νεοελληνική γλώσσα, δηλώνει τις βασικές ή θεμελιώδεις αρχές φιλοσοφικών ή θρησκευτικών συστημάτων και αποτελεί το «πρότυπο» (κανόνα), που πρέπει να εφαρμόζεται από ένα σύνολο.⁵

Στρατιωτικό δόγμα, λοιπόν, είναι θεμελιώδεις αρχές με βάση τις οποίες οι στρατιωτικές δυνάμεις κατευθύνουν τις ενέργειές τους για την επίτευξη των αντικειμενικών σκοπών.⁶ Ενώ η στρατηγική επιλέγει το «τι πρέπει να γίνει», το δόγμα επιλέγει το «πώς θα γίνει», ωστόσο, είναι ένα εργαλείο, που συντονίζει πολλαπλές δραστηριότητες του στρατιωτικού οργανισμού, κυρίως τις τακτικές που απαιτούνται για τη νίκη στο πεδίο μάχης.⁷ Τέλος, το στρατιωτικό δόγμα, θεωρείται ότι έχει τις ρίζες του στον στρατιωτικό κανονισμό πυκνής τάξης και οπλομαχίας ή ομοβροντίας πυρών του Ολ-

² Πολυχρόνης Ναλμπάντης, *Η στρατιωτική σκέψη και το δόγμα στην Ελλάδα 1830-1941* (Αθήνα: ΓΕΕΘΑ, 2021)

³ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2002), 519.

⁴ Oxford Dictionary of English, 2nd ed, (London: Oxford University Press, 2005). Επίσης στο Merriam-Webster Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/doctrine> και στο ADP 1-01, *Doctrine Prime*, (Washington D.C.: US Army Doctrine Publication, 2014), 1-2

⁵ Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, *Περί Δογματικής και Δογμάτων: Ο όρος δόγμα και η σημασία του*, διαθέσιμο στο: <http://www.oodegr.com/oode/dogmat1/doc2.htm>

⁶ R. B. Posen, *The Sources of Military Doctrine, France, Britain, and Germany between the World Wars*, (New York: Cornell University Press, 1984), 13-14

⁷ ΣΚ 31-2, *Επιχειρησιακό Δόγμα Στρατού Ξηράς*, (Αθήνα: ΓΕΣ/Διεύθυνση Δόγματος, 2002), 4

λανδού στρατηγού Maurice of Nassau (1567-1625) και ήταν ιδιαίτερα σημαντικός κατά τη στρατιωτική επανάσταση του 15ου-16ου αιώνα.⁸

Παράλληλα, οι όροι «επιθετικό», «αμυντικό» και «αποτρεπτικό» δόγμα είναι κεντρικής σημασίας για τα στρατηγικά ζητήματα, τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και την τακτική. Ο B. Possen⁹ προσδιόρισε τα στρατιωτικά δόγματα των κρατών που συμμετείχαν στον Α' και Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και είναι τα εξής:

Επιθετικά Δόγματα: Είναι τα δόγματα, που αποσκοπούν στην καταστροφή, εκμηδένιση και αφοπλισμό των ενόπλων δυνάμεων του εχθρού. Τα επιθετικά δόγματα αυξάνουν την ένταση του ανταγωνισμού των εξοπλισμών και των πολέμων, ενώ ορισμένα κράτη γίνονται πιο συγκρουσιακά στο διεθνές σύστημα, όταν τα υιοθετούν.¹⁰ Γενικά, τα επιθετικά δόγματα απαιτούν πρόωρη και έντονη εκτέλεση επιθετικών επιχειρήσεων με αρχικό, σημαντικά δε, προληπτικό κτύπημα.

Αμυντικά Δόγματα: Είναι τα δόγματα, που αποσκοπούν στην υπεράσπιση της εθνικής κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους και στην απαγόρευση των αντικειμενικών σκοπών (ΑΝΣΚ) του εχθρού.¹¹

Δόγματα Αποτροπής: Είναι τα δόγματα, που αποσκοπούν στη διατήρηση του status quo με απειλή χρήσης βίας και έχουν σκοπό να πείσουν για την ικανότητα των φίλων δυνάμεων να τιμωρήσουν έναν επιτιθέμενο, δηλαδή να αυξήσουν το κόστος των απωλειών του, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά για φίλιες απώλειες.¹² Σε περίπτωση έναρξης ε-

⁸ M. Roberts, "The Military Revolution 1560-1660", στο J. C. Rogers, *The Military Revolution Debate: readings on the military transformation of early modern Europe*, (Colorado: Westview Press, 1995), 14-15. (ομοβροντία πυρών: volley fire)

⁹ R. B. Possen, ό.π., 24-26

¹⁰ Στο ίδιο, 11-21

¹¹ Στο ίδιο, 11 και στο G. Y. Akavia, "Defensive defense and the nature of armed conflict", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 14, Issue 1, 1991, 28

¹² Κ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), 19-27. Μορφές αποτροπής: αποτροπή μέσω παρουσίας (deterrence by presence), αποτροπή μέσω άμυνας (deterrence by defence), αποτροπή μέσω αντιποινών (deterrence by retaliation), εθνική αποτροπή, διεθνής αποτροπή, προεκτεινόμενη αποτροπή (extended deterrence), ενδοπολεμι-

χθροπραξιών, το δόγμα αποτροπής έχει καταρρεύσει. Μικρά κράτη, απειλούμενα από ισχυρούς εχθρούς, συχνά επικροτούν δόγματα αποτροπής.¹³ Η αποτελεσματικότητα της αποτροπής βασίζεται σε τρία στοιχεία: στην επιχειρησιακή ικανότητα πρόκλησης ζημιών, στην πολιτική βούληση να το πράξει αλλά και στην αποδοχή των συνεπειών από την άποψη της κλιμάκωσης και, τέλος, στην ικανότητα να πείσει τον εχθρό για την αξιοπιστία της αποτροπής.¹⁴

Ο Clausewitz στο βιβλίο του «*On War*» περιέγραψε το «Ναπολεόντειο στυλ του ολοκληρωτικού πολέμου», που στόχευε στην ολική καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων και αυτό εξέφραζε την αληθινή φύση του πολέμου.¹⁵ Ωστόσο, αντελήφθη το 1827, ότι η ανάλυσή του, που αφορούσε στον «απόλυτο πόλεμο/absolute war», δεν μπορούσε να εφαρμοστεί σε όλους τους πολέμους, επειδή μερικοί πόλεμοι δεν έμοιαζαν με τον «απόλυτο πόλεμο» του Napoleon. Οι πολιτικοί στόχοι του Napoleon ήταν απεριόριστοι (unlimited), όπως και οι στρατιωτικοί του στόχοι ήταν και αυτοί απεριόριστοι και αντίστοιχα η βία σε αυτούς τους πολέμους δεν είχε όρια. Συνεπώς στο ερώτημα γιατί οι πόλεμοι δεν έμοιαζαν με τον «απόλυτο πόλεμο» του Napoleon; η απάντηση είναι ότι οι πόλεμοι είναι πολιτικά εργαλεία και δεν μπορούν να λάβουν τις πραγματικές τους διαστάσεις, εάν η πολιτική τους θέτει περιορισμούς. Έτσι, περιορισμένοι πολιτικοί στόχοι (limited political aims), καταλήγουν σε περιορισμένους στρατιωτικούς στόχους.¹⁶

Σύμφωνα με τον καθηγητή κ. Κ. Κολλιόπουλο, περιορισμένος πόλεμος (limited war) είναι ο πόλεμος όπου οι αντιμαχόμενοι επιδεικνύουν αυτοσυγκράτηση με στόχο να

κή αποτροπή (intra – war deterrence), ελάχιστη αποτροπή (minimum deterrence).

¹³ Κολλιόπουλος, ό.π., 22-23

¹⁴ Πολυχρόνης Ναλμπάντης, Η αρχέγονη και καθοριστική σημασία της χερσαίας αποτροπής, *Εφημερίδα τα ΝΕΑ* της 23/03/2020, 42

¹⁵ B. Hauser, & L. Freedman, (2001). Στρατηγική, στο L. Freedman (ed), *Πόλεμος*, μτφ Π. Ναλμπάντης, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2001) 242 και στο L. Freedman, *War*, (Oxford-New York: Oxford University Press, 1994), 191-192.

¹⁶ Hauser & Freedman, ό.π., 242-243

αποφευχθεί τυχόν ανεξέλικτη κλιμάκωση / στο βιβλίο «*Η στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως σήμερα*».

Μετά τους νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους, ο οραματισμός του Βενιζέλου για την Ελλάδα επεδίωκε να την καταστήσει κύρια περιφερειακή δύναμη στα Βαλκάνια και στην ανατολική Μεσόγειο και να υποκαταστήσει την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο ρηξικέλευθος αυτός οραματισμός συνέπεσε με την ταυτόσημη άποψη του Βρετανού πρωθυπουργού Lloyd-George και η προώθηση των ελληνικών συμφερόντων θα επιτυγχάνονταν σε συνεργασία με την ισχυρή θαλάσσια δύναμη, τη Μεγάλη Βρετανία.¹⁷

Η στρατηγική και η στρατιωτική σκέψη του Βενιζέλου για το Μικρασιατικό ζήτημα, σκοπό είχε την απελευθέρωση του υπόδουλου ελληνισμού της Ιωνίας (Μικράς Ασίας) και ήταν στενά συνυφασμένο με τη «Μεγάλη Ιδέα».¹⁸ Η πληθυσμιακή, οικονομική, πνευματική και εκπολιτιστική επικράτηση του ελληνικού στοιχείου απέναντι του τουρκικού δικαιολογούσε τις ελληνικές αξιώσεις για τη Μικρά Ασία. Οι ελληνικές διεκδικήσεις βασίζονταν στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών και στην ισορροπία δυνάμεων στη Μεσόγειο. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι η Ελλάδα θα κατακτούσε την Κωνσταντινούπολη μέσω της Ιωνίας (Σμύρνη), χάρη στον δυναμισμό του μικρασιατικού ελληνισμού αλλά και με τη βοήθεια των Ελλήνων, που ζούσαν στην Πόλη και την γύρω περιοχή της.¹⁹

Η υψηλή στρατηγική του Βενιζέλου για την επίτευξη της Μεγάλης Ιδέας θα γινόταν με εκτέλεση περιορισμένου πολέμου (limited war) στη Μικρά Ασία, ενώ ταυτόχρονα με διεθνή νομιμοποίηση θα επιτυγχάνονταν οι στόχοι της πολιτικής του.²⁰ Εφάρμοσε τη στρατιωτική στρατηγική της ε-

¹⁷ Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φάκελος 10, Υπόμνημα του Ε. Βενιζέλου σχετικά με τις ελληνικές διεκδικήσεις στη δυτική Μικρά Ασία, 1919, διαθέσιμο στο <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=39219>

¹⁸ Κ. Κ. Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922: Με τον Φακό της Ιστορικής Αλήθειας*, (Αθήνα: χ.ε., 1959), 26

¹⁹ Ν. Πετσάλης-Διομήδης, *Τη Σμύρνη ή την Πόλη, στο Θάνατο Βερέμης & Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, Μελετήματα Γύρω από τον Βενιζέλο και την Εποχή*, (Αθήνα: Φιλιππότης, 1988), 105

²⁰ Ναλμπάντης, ό.π., 234-235

ξουθένωσης του Kemal, οριοθετώντας το κέντρο βάρους του αντίπαλου στην Κωνσταντινούπολη, υπογραμμίζοντας τοιούτοτρόπως τις στρατιωτικές δυνατότητες και τον υψηλό βαθμό τρωτότητας της ελληνικής στρατιωτικής στρατηγικής στις επιχειρήσεις στην Ιωνία.²¹

Από την άλλη πλευρά, υπήρχαν αξιωματικοί του Γενικού Επιτελείου Στρατού που είχαν προβεί στη μετάφραση γαλλικών και γερμανικών κανονισμών, καθώς και στη συγγραφή συγγραμμάτων περί τακτικής, συμβάλλοντας τοιούτοτρόπως στην εξέλιξη της ελληνικής στρατιωτικής σκέψης. Ο ταγματάρχης Θ. Πάγκαλος, ως καθηγητής της Πολεμικής Τέχνης στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων (1915), συνέταξε αντίστοιχο σύγγραμμα, βασιζόμενο επί των κανονισμών των τριών Όπλων και των διδαγμάτων των πρόσφατων διεξαχθέντων πολέμων.²² Ο αντισυνταγματάρχης Ξ. Στρατηγός μετέφρασε την 4η γερμανική έκδοση του συγγράμματος του Balck «*Τακτική*», το οποίο εκδόθηκε σε 3 τόμους, τα έτη 1915-1916. Ο τόμος Α' πραγματεύεται την εισαγωγή και τακτική των σχηματισμών πεζικού, ο τόμος Β1 την τακτική του ιππικού και ο τόμος Β2 την τακτική του πυροβολικού (πεδινόν και βαρύ κατά τον επί ανοικτού πεδίου πόλεμον).²³ Για την επιτελική επιμόρφωση των αξιωματικών του Γ' Σώματος Στρατού, ο αντιστράτηγος Κ. Μοσχόπουλος, ως διοικητής του Σώματος, εξέδωσε τις «*Οδηγίες περί Πολεμικού Παιγνίου*» (Φεβρουάριος 1915).²⁴ Ενώ είχε λήξει ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος το Νοέμβριο του 1918, τα δε συμπεράσματα του Μεγάλου Πολέμου υπήρχαν στον ευρωπαϊκό τύπο και στα αντίστοιχα Υπουργεία Στρατιωτικών των εμπλεκόμενων Κρατών υπό μορφή επιτελικών μελετών και νέων στρατιωτικών κανονισμών, το Ελληνικό Υπουργείο Στρατιωτικών προέβαινε στην έκδοση στρατιωτικού κανονισμού, με τίτλο

²¹ Διονύσης Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2010) 225

²² Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεόδωρου Πάγκαλου, Τόμος Πρώτος 1918-1925*, (Αθήνα: Κέδρος, 1973), 38

²³ Balck, *Τακτική*, Τόμοι Α', Β', Β1, Γ', μτφ εκ της 4^{ης} γερμανικής έκδοσης, Αντισυνταγματάρχης (ΜΧ) Ξενοφών Στρατηγός, (Αθήναι: Επαμεινώντας Δ. Ζαγκούρογλου, 1915-1916)

²⁴ Κ. Μοσχόπουλος, *Οδηγίες περί Πολεμικού Παιγνίου*, (Θεσσαλονίκη: Γ' Σώμα Στρατού, 1915), 31-32

«*Εκπαίδευση Στρατού εν Εκστρατεία*» του Αντιστράτηγου Βίκτωρα Δούσμανη, Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, καθυστερημένα, τον Απρίλιο του 1921.²⁵

Βέβαια, η απόταξη από την κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας του Βενιζέλου (1917) 2.300 αξιωματικών του Στρατού, 300 αξιωματικών του Ναυτικού καθώς και ο εκτοπισμός 430 αξιωματικών σε διάφορες νήσους και 150 αξιωματικών σε φυλακές της χώρας προκάλεσε μία βαθύτατη διαίρεση (μίσος) μεταξύ των αξιωματικών της Άμυνας και των αξιωματικών του Βασιλιά, επέδρασε δε πολύ αρνητικά στην εξέλιξη της ελληνικής στρατιωτικής σκέψης για την περίοδο εκείνη.²⁶ Ο στρατηγός Μαζαράκης επέκρινε έντονα τη συμπεριφορά των αξιωματικών Πάγκαλου και Οθωναίου, των ευρισκόμενων στο περιβάλλον του Βενιζέλου, για τις διώξεις των αξιωματικών, που δεν ανήκαν στην Εθνική Άμυνα.²⁷

Ο Εθνικός Διχασμός και τα συνεχή πραξικοπήματα αμαύρωναν την εικόνα του σώματος των Ελλήνων αξιωματικών και αποστερούσαν την ανάπτυξη της ελληνικής στρατιωτικής σκέψης, με συνέπεια το κράτος να επιζητεί ξένη στρατιωτική αποστολή για τη συγκρότηση του Στρατού και Ναυτικού.

Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, η κυβέρνηση Ράλλη διόρισε διοικητή της Στρατιάς Μικράς Ασίας, σε αντικατάσταση του Αρχιστράτηγου Παρασκευόπουλου, τον αντιστράτηγο Παπούλα. Ο νέος Αρχιστράτηγος, ο οποίος ήταν φυλακισμένος στις Φυλακές «Αβέρωφ», λόγω των βενιζελικών εκκαθαρίσεων στο στράτευμα, τοποθέτησε ως επιτελάρχη της Στρατιάς, τον συνταγματάρχη Πάλλη, διακεκριμένο αξιωματικό του παλιού Γενικού Επιτελείου Στρατού, ο οποίος ήταν πτυχιούχος της Ακαδημίας Πολέμου του Βερολίνου, αλλά αυτός ήταν εκτός στρατεύματος από το 1917-

²⁵ Β.Δούσμανης, *Εκπαίδευση Στρατού εν Εκστρατεία* (Διαταγή Υπουργείου Στρατιωτικών αριθ. Ε.Π. 2752 της 28 Απριλίου 1921), (Αθήνα: Υπουργείον Στρατιωτικών/Γενικό Επιτελείο Στρατού, 1921), 1-8

²⁶ Ιωάννης Μεταξάς, Ο Βενιζέλος Κατακτά τας Αθήνας με Πολυβόλα και Ιππικόν, 62^ο Άρθρον, 31 Δεκεμβρίου 1934, στο *Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού (1915-1935)*, (Αθήνα: Εθνικός Κήρυκας, 1953), 200-201

²⁷ Β. Χ. Βήππος, *Ο Εθνικός Διχασμός και η Γαλλική Κατοχή (1915-1920)*, (Αθήνα: χ.ε., 2008), 368

1920, λόγω των φιλοβασιλικών του αισθημάτων.²⁸ Ο Αρχιστράτηγος Παπούλας είχε ευρεία φήμη εθνικού αγωνιστή, με δράση κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, αλλά προερχόταν από τη Σχολή Υπαξιωματικών, χωρίς μετεκπαίδευση σε κάποια σχολή εφαρμογής και υστερούσε σε μόρφωση σχετικά με την σύγχρονη πολεμική τέχνη.²⁹

Η επιτελική γνώση και η επιχειρησιακή εμπειρία, που είχε αποκτηθεί από τους Έλληνες αξιωματικούς με τη συμμετοχή τους στις επιχειρήσεις του Μακεδονικού Μετώπου, αλλά και στις επιχειρήσεις στην Ουκρανία, δεν μπόρεσε να φανεί χρήσιμη στη Μικρά Ασία κατά τις μεγάλες επιχειρήσεις του 1921 και 1922, επειδή, μετά την πολιτική μεταβολή της 1ης Νοεμβρίου 1920 απομακρύνθηκαν από τη Στρατιά ή παραιτήθηκαν όλοι σχεδόν οι εμπειροπόλεμοι αξιωματικοί, δηλαδή το «άνθος» των βενιζελικών αξιωματικών του Στρατού, όπως οι στρατηγοί Νίδερ, Χατζημιχάλης, Μαζαράκης, Πλαστήρας, Οθωναίος, Κονδύλης, Γρηγοριάδης, Μανέτας και Σπαής.³⁰

Η ελληνική στρατιωτική σκέψη στις επιχειρήσεις στην Ιωνία είχε υποστεί σημαντική αρνητική μεταβολή. Έως τις επιχειρήσεις της άνοιξης του 1921 είχαν αντικατασταθεί: ο Αρχιστράτηγος και ταυτόχρονα Διοικητής της Στρατιάς Μικράς Ασίας, οι τρεις (3) Διοικητές Σωμάτων Στρατού και οι επτά (7) από τους συνολικά εννέα (9) Μεράρχους! Οι αντικατασταθέντες σωματάρχες και αξιωματικοί δεν υστερούσαν σε πατριωτισμό και, μάλιστα, μερικοί ήταν ικανότατοι, έχοντας όμως παραβρεθεί μακριά από τον πόλεμο, καθ' όλη τη διάρκειά του, είχαν ως κύρια εφόδια την απειρία τους, καθώς και την έλλειψη γνώσεων τακτικής περί των νέων εισαχθέντων καταστρεπτικών πολεμικών μέσων.³¹

Στη συνέχεια, μετά τις εκλογές του Νοέμβριου 1920, οι βασιλικές κυβερνήσεις ανέλαβαν την εκτέλεση στρατιωτική στρατηγική εκμηδένιση του ισχυρότερου θύλακα αντίστα-

²⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φάκελος Βιογραφικών Αξιωματικών, Πάλλης Κωνταντίνος

²⁹ Μπουλαλάς, ό.π., 96-97

³⁰ Θάνος Βερέμης, *Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική, 1916-1936*, (Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1977), 67-68

³¹ Στο ίδιο, 70-71

σης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, του Kemal, αποκλειστικά με ημέτερα μέσα, πόρους και ανθρώπινο δυναμικό, με υπερέκταση των δυνατοτήτων της χώρας και με άμεσο κίνδυνο την εξέλιξη της πολιτικο-στρατιωτικής κατάστασης σε στρατηγική εξουθένωσης του ελληνικού κράτους, ενώ το στρατιωτικό δόγμα υπαγορευόταν για την εκτέλεση των σχεδιασμένων επιχειρήσεων.³²

Η Ελληνική Κυβέρνηση, κατά τους μήνες Απρίλιο έως Ιούνιο του 1921, ανέλαβε μια κολοσσιαία οργανωτική προσπάθεια, με σκοπό τη συνέχιση των επιθετικών επιχειρήσεων προς Άγκυρα, που έδιδε τη δυνατότητα εκτέλεσης ενός ολοκληρωτικού πολέμου (total war) από την Ελλάδα εναντίον της Τουρκίας.³³

Ειδικότερα για την ενίσχυση της Στρατιάς Μικράς Ασίας μετά την πανεθνική κινητοποίηση, προσκλήθηκαν υπό τα όπλα 5 κλάσεις εφέδρων (1915, 1914, 1913β, 1913α, 1912), καθώς και 2 κλάσεις της β' σειράς εφεδρείας (1905, 1904). Έτσι, υπερδιπλασιάστηκε η δύναμη της Στρατιάς, η οποία ανήλθε στις 220.000 άνδρες, ενώ η Ελλάδα είχε παρατάξει στο σύνολο υπό τα όπλα, δύναμη 310.000 ανδρών για το στρατό, τον οποίο ποτέ δεν είχε επιστρατεύσει μέχρι εκείνη την περίοδο.³⁴ Πραγματοποιήθηκαν εντατικές εργασίες συντήρησης, περισυλλογής, επισκευής και κατανομής όλου του υπάρχοντος οπλισμού του πεζικού τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα όσο και στη Μικρά Ασία. Αγοράστηκαν 3.500 τυφέκια Mannlicher, 20.000 τυφέκια Lebel και 150 πολυβόλα Schwarzlose, 1.000 βαρέα και 500 ελαφρά αυτοκίνητα, ενώ το κράτος προέβη στη σύναψη εσωτερικού δανείου 650.000.000 δρχ. για την οργανωτική προσπάθεια.³⁵

³² N. M. Byrne, *Mustafa Kemal Atatürk - Commander and an effective leader*, Geddes Papers, 2003, 3-8, διαθέσιμο στο http://www.defence.gov.au/ADC/Publications/Geddes/2003/PublicnsGeddes2003_3_300310_MustafaKemal.pdf

³³ Ναλμπάντης, ό.π., 327-355

³⁴ Γ. Κονδύλης, *Ο Δρόμος προς την Καταστροφή*, (Αθήνα, χ.ε., 1979), 257 και Γ. Ε. Μελαίνος, (1955). *Ιστορία των Ξενικών Επεμβάσεων: Τόμος Γ'*, (Αθήνα: χ.ε., 1955), 282-283

³⁵ Μελαίνος, ό.π., 282-283

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η γερμανική επιρροή στο στρατό της έγινε πιο εμφανής κυρίως μετά το 1909 και ως αποτέλεσμα αυτής ήταν η αύξηση του αριθμού των μονάδων του Οθωμανικού Στρατού, στις οποίες οι Γερμανοί αξιωματικοί ήταν εκπαιδευτές ή διοικητές. Ο Mustafa Kemal δεν ήταν ποτέ μαθητής του von der Goltz, όμως είχε εκπαιδευτεί από μια γενιά Τούρκων αξιωματικών, που είχαν εκπαιδευτεί προσωπικά από τον Goltz, έτσι είχε αποκτήσει πρωσική στρατιωτική παιδεία και είναι γνωστό ότι είχε ένα αντίγραφο του διάσημου βιβλίου του Goltz, «*Το Έθνος στα όπλα (Millet-i Müselleha)*», ενώ είχε διαβάσει όλα τα έργα του.³⁶

Ο Mustafa Kemal είχε ένα σαφές όραμα, να αλλάξει την Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον «ασθενή της Ευρώπης» σε ένα κυρίαρχο, αυτοδύναμο, κοσμικό και σύγχρονο τουρκικό κράτος, γνώριζε δε ότι ο «Πόλεμος της Ανεξαρτησίας», έτσι ονομάζουν τον πόλεμο στην Τουρκία, που διεξήχθη από το 1918-1922 και ο οποίος ήταν το πρώτο βήμα προς την επίτευξη αυτού του οράματος³⁷. Κατά το αρχικό στάδιο των πολεμικών επιχειρήσεων το 1919-1920, η μειονεκτική θέση της Τουρκίας οδήγησε τον Kemal στο συμπέρασμα, ότι ο μελλοντικός ένοπλος αγώνας βρισκόταν πολύ κοντά στις γραμμές του ολοκληρωτικού πολέμου (total war/topyekun savas), αν και ποτέ δεν χρησιμοποίησε συγκεκριμένα τον όρο αυτό. Η πολιτική κουλτούρα και το διεθνές περιβάλλον της εποχής διαμόρφωσε ως στρατηγική στη σκέψη του Kemal, τη διεξαγωγή ολοκληρωτικού πολέμου³⁸.

Ο Mustafa Kemal δεν ήταν άγνωστος στο στρατιωτικό και πολιτικό κόσμο της Ευρώπης. Η δράση του εναντίον της συμμαχικής επιχείρησης των Δαρδανελίων (1915) τον είχε ήδη αναδείξει ως έναν ικανότατο στρατιωτικό ηγέτη. Καθώς είχε πολεμήσει, ως ταγματάρχης, εναντίον των Ιταλών στη Λιβύη (Drena 1911), είχε εφαρμόσει τον ψυχολογικό

³⁶ G. Özcan, *The Prussian Impact on Turkey's Military Reform during the Republican Era*, 2019, 236

³⁷ Byrne, ό.π., 3

³⁸ W. G. Gawrych, "Kemal Atatürk's politico-military strategy in the Turkish war of independence, 1919-1922: From Guerrilla warfare to the decisive battle", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 11, No. 3, 1988, 325

πόλεμο, τον ανταρτοπόλεμο και τις υποχωρητικές επιχειρήσεις.³⁹ Η υψηλή στρατηγική του Kemal επιδίωκε την κινητοποίηση ολόκληρου του τουρκικού έθνους σε έναν αμυντικό πόλεμο, προκειμένου να απομακρύνει όλα τα ξένα στρατεύματα από το τουρκικό έδαφος. Η στρατιωτική του στρατηγική σχεδίαζε τη διεξαγωγή αποφασιστικής μάχης υπό ευνοϊκούς όρους, ώστε να πολεμήσει και να καταστρέψει την ελληνική εκστρατευτική δύναμη σε αποφασιστική μάχη, για να υπαγορεύσει η Τουρκία τους τελικούς πολιτικούς όρους της ειρήνης⁴⁰.

Σύμφωνα με τον ορισμό, στρατηγική αποτελεσματικότητα μιας στρατιωτικής δύναμης ή ενός οπλικού συστήματος είναι η συνολική επίδρασή τους στην πορεία και στο αποτέλεσμα της σύγκρουσης. Η ελληνική αεροπορική ισχύς στην Μικρά Ασία ήταν ιδιαίτερη χαμηλή, η διαθεσιμότητα των μέσων ανεπαρκής, ενώ απουσίαζε η πολιτική και στρατιωτική βούληση για ενίσχυση και χρησιμοποίηση της Αεροπορίας στις επιχειρήσεις. Παρέμεινε σημαντικό το πρόβλημα του διαχωρισμού σε Στρατιωτική και Ναυτική Αεροπορία από τα αντίστοιχα Υπουργεία, με συνέπεια ο διοικητικός και επιχειρησιακός διαχωρισμός να προκαλεί σοβαρότατα προβλήματα στις επιχειρήσεις αλλά και στη διοίκηση της Στρατιάς Μικράς Ασίας.⁴¹

Ο Αρχιστράτηγος Χατζανέστης, κατά την απολογία του στο Στρατοδικείο, στηλίτευσε το λάθος του διαχωρισμού της Αεροπορίας και υπογράμμισε τα επιχειρησιακά προβλήματα που προξενούσε η έλλειψη ενιαίας διοίκησης και ελέγχου. Η δράση της Ναυτικής Αεροπορίας τον Ιούλιο του 1922 ήταν σχεδόν ανύπαρκτη και το πολεμικό έργο ανέλαβε εξ' ολοκλήρου η Στρατιωτική Αεροπορία.⁴² Ο δε Ζάννας, έφεδρος

³⁹ M. Roberts, "Ataturk: Lessons in Leadership from the Greatest General of the Ottoman Empire", *Journal of Strategic Security*, Vol. 5, Issue 1, 2012, 89-90

⁴⁰ Gawrych, ό.π., 333-334, 339

⁴¹ Ιστορία της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας, *Η Ελληνική Πολεμική Αεροπορία από τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι την ίδρυση του Υπουργείου Αεροπορίας 1919-1929, Τόμος Δεύτερος*. (Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Αεροπορίας, 1983), 220-223

⁴² Μ. Π. Παπαστρατηγάκης, *Ο Αρχιστράτηγος Χατζανέστης 1863-1922*, (Αθήνα: Ταρουσόπουλος Ν. 1927), 293

αξιωματικός της Αεροπορίας και μετέπειτα υφυπουργός του Υπουργείου Αεροπορίας σχολίαζε: «[...] Ἡ Στρατιωτική καὶ Ναυτική Αεροπορία, δημιουργήματα τοῦ Μεγάλου Πολέμου, ἀνεπτυχθήσαν παραλλήλως, ἐκάστη κατὰ τρόπον ἐντελῶς διάφορον, ὡς ἂν ἦταν ὑπηρεσίαι μὴ ἀνήκουσαι εἰς ἓν, ἀλλὰ εἰς δύο διαφορετικά κράτη, ..., καὶ ὑπάρχουσι παρ' ἡμῖν στρατιωτικοί, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ Αεροπορία δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρὰ ἓν συμπλήρωμα τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ». ⁴³

Επίσης, κρίσιμο θέμα αποτέλεσε το ζήτημα της οχύρωσης του περιχαρακωμένου στρατοπέδου της Στρατιάς Μικρᾶς Ασίας, στη Σμύρνη, που αρχικά εἶχε εξετασθεῖ σε Ἐκθεση του Γενικοῦ Στρατηγείου «*Περὶ τῆς οργανώσεως Βάσεως οχυρᾶς περὶ τὴν Σμύρνην δια τὸν ἐν Μικρᾷ Ασία Στρατόν*». ⁴⁴ Ο Υπαρχηγός Επιτελείου του Γενικοῦ Στρατηγείου, συνταγματάρχης Σαρηγιάννης, εἶχε συντάξει σχετική μελέτη αρμοδίου επιτροπῆς καὶ τὴν εἶχε υποβάλλει ἐγκαιρὰ πρὶν τὸν ἀπόπλου τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων πρὸς τὴ Σμύρνη. ⁴⁵ Σύμφωνα δε με τὴν Ἐκθεση τοῦ ἀντιστράτηγου Μοσχόπουλου ⁴⁶, υπήρξε ἀδιαφορία καὶ ἀβελτηρία ἐκ μέρους τῶν Ἀρχηγῶν τῆς Στρατιάς Ασίας καὶ τῶν Επιτελείων τους, ὅσον ἀφορᾶ τὴ μὴ οχύρωση τῆς περιοχῆς τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὸ ἔτος 1920 ἕως τὸ 1922.

Ἡ Διεύθυνση Ἱστορίας Στρατοῦ τοῦ Ἀρχηγείου τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς Τουρκίας περιγράφει ὅτι: «[...] Το σπουδαιότερο ἐξ' ὄλων, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἐνισχύσεις (IIα καὶ XIIIη Μεραρχία Πεζικοῦ, Μοίρα Βαρέως Πυροβολικοῦ καὶ 533 Σμήνος Αεροπορίας) τῆς Ἑλληνικῆς Στρατιάς γιὰ τὴν περίοδο Ἰουλίου-Αυγούστου 1919, εἶναι ὅτι ἀναγνωρίσθηκε ἀνατολικῶς τῆς Σμύρνης μὴ ἀμυντικὴ τοπο-

⁴³ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Πολεμικῆς Αεροπορίας, *Ἡ Εξέλιξη τῆς Ἑλληνικῆς Πολεμικῆς Αεροπορίας ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ Υπουργείου Αεροπορίας ἕως τὸ 1940 καὶ ἡ δράση τῆς κατὰ τὸν Ἑλληνο-Ἰταλικὸ Πόλεμο, Τόμος Τρίτος*, (Ἀθήνα: Υπηρεσία Ἱστορίας Πολεμικῆς Αεροπορίας, 1990), 22

⁴⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ288-Α-3 *Οχύρωση Σμύρνης*, 1-21

⁴⁵ Στὸ ἴδιο, 1-21

⁴⁶ ΓΕΣ/ΔΝΣΙΣ ἹΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ/ΓΡΑΦΕΙΟΝ IV/A, *Ἐκθεσις τοῦ Προέδρου τῆς Επιτροπῆς ἐπὶ τῶν Δοσίλογων Ἀντ'γου Μοσχόπουλου ἀφορῶσα τὰ αἰτία τῆς καταστροφῆς τοῦ Στρατοῦ & τῆς ἡττῆς αὐτοῦ ἐν Μικρᾷ Ασία*, (Ἀθήνα: ΓΕΣ/ΔΝΣΙΣ ἹΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ/ΓΡΑΦΕΙΟΝ IV/A), 3

θεσία, καλύπτουσα τον κόλπον της Σμύρνης και την Χερσόνησον Ουρλά, ήρχισε δε η οργάνωσις της τοποθεσίας ταύτης⁴⁷. (...) Η τοποθεσία περιλάμβανε 5 γραμμές σε βάθος και η πλέον προωθημένη άρχιζε από τον βορρά προς νότο και περιλάμβανε τη γραμμή Αλιάγα-Ντουμανλί-Νταγ-όρος Μαγνησίας-Κάτω ρους ποταμού Μικρού Μαιάνδρου. (...) Το πρόγραμμα οχύρωσης των γραμμών και των τοποθεσιών αυτών εγκαταλείφθηκε και δεν ολοκληρώθηκε μέχρι και το τέλος της εκστρατείας και έτσι οι υποχωρούσες Ελληνικές Μονάδες (μετά τη Μάχη του Αρχιστρατήγου της 17 Αυγούστου 1922) δεν κατόρθωσαν να καταλάβουν και να συμπληρώσουν αυτήν (από απόψεως οχυρώσεως), συνεπεία της ταχύτατης και συνεχούς καταδίωξης του Τουρκικού Στρατού, που μετατράπηκαν σε ένα ανθρώπινο συρφετό ατάκτως, σε πανικό και σε διάλυση υποχωρούντα Ελληνικό Στρατό]»⁴⁸.

Κατά τη σκληρή και άγρια μάχη του Σαγγάριου ποταμού, από τις 23 Αυγούστου έως τις 13 Σεπτεμβρίου 1921, ο Kemal υιοθέτησε αμυντικές τακτικές που ήταν διαφορετικές από το γραμμικό αμυντικό σύστημα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Υιοθέτησε την κινητή άμυνα σε βάθος, εξηγώντας την αμυντική του στρατηγική ως εξής: «Δεν υπάρχει γραμμή άμυνας, αλλά ένας τομέας άμυνας. Αυτός ο τομέας της άμυνας είναι η πατρίδα».⁴⁹ Κατά την επιθετική επιστροφή και διεξαγωγή αποφασιστικής μάχης με σκοπό την ολοκληρωτική καταστροφή της Στρατιάς Μικράς Ασίας, ο Kemal επέτυχε αναλογία δυνάμεων κατά την κύρια επίθεση των δυνάμεών του 5:1 υπέρ αυτών, συντρίβοντας μέσα σε 3 εβδομάδες ό,τι είχε πετύχει ο Ελληνικός Στρατός σε 3 έτη στην Ιωνία!

Συμπερασματικά, η Ελλάδα, αγνοώντας τους συντελεστές ισχύος και την εσωτερική και εξωτερική εξισορρόπηση των δρώντων, διατηρούσε την κατ' επίφαση προσήλωσή της στη Μεγάλη Ιδέα. Μετά την αποτυχία διεξαγωγής ολοκληρωτικού πολέμου εναντίον της Τουρκίας, της αλυτρωτικής

⁴⁷ Τουρκική Δημοκρατία/Αρχηγείον Ενόπλων Δυνάμεων/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, *Πόλεμος της Ανεξαρτησίας: Τόμος II – Δυτικόν Μέτωπον, 1^ο Μέρος*, μπφ Αντιστράτηγος ε.α. Αλεξάνδρου Ιωάννης, (Άγκυρα: Τυπογραφείον Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων Τουρκίας, 1963), 262-263

⁴⁸ Στο ίδιο, 263-264

⁴⁹ Gawrych, ό.π., 333-334

πολιτικής στην Ιωνία και την εκδίωξη των Ελλήνων από κάθε γεωγραφική περιοχή της Ανατολίας και την προσφυγική εγκατάσταση στην Ελλάδα, η Μεγάλη Ιδέα, σύμφωνα με τον Κιτρομηλίδη, ως υψηλή στρατηγική κατά τη γενική αντίληψη, κατέπεσε οριστικά στα συντρίμια του ελληνικού ρομαντισμού και του νεοελληνικού εθνικισμού.

** Ο κ. Πολυχρόνης Κ. Ναλμπάντης αριστούχος διδάκτορας του Τμήματος Διεθνών Σχέσεων και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου και κάτοχος πτυχίων MPhil του King's College London University και του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου.*

Είναι Αντιπρόεδρος του I-SDA και Συνεργάτης του Ι.ΔΙ.Σ, Τομέας «Σπουδές Άμυνας». Διετέλεσε Διοικητής της Σχολής Τεθωρακισμένων, Διοικητής της 12ης Επιλαρχίας Μέσων Αρμάτων και Διοικητής της 95ης Επιλαρχίας Αναγνωρίσεως. Επίσης, Διευθυντής της Διεύθυνσης Πολιτικής Εθνικής Άμυνας του ΥΠΕΘΑ/ΕΠΥΕΘΑ και Υποδιευθυντής-Τμηματάρχης της Διεύθυνσης Στρατηγικών Μελετών του ΥΠΕΘΑ/ΕΠΥΕΘΑ. Διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο στο σχεδιασμό και στη συγγραφή του θεσμικού κειμένου «Πολιτική Εθνικής Άμυνας (ΠΕΑ) 2005», με ιδιαίτερη έμφαση στο σχεδιασμό του νέου στρατηγικού δόγματος της Ελλάδας «Αμυντικό-Αποτρεπτικό», αλλά και στη σχεδίαση και συγγραφή του θεσμικού κειμένου «Αμυντική Στρατηγική Αναθεώρηση (Α-ΣΑ) 2001», διακλαδικότητα στις Ελληνικές ΕΔ.

Τρίτο μέρος: Ο τρόπος πολέμου των κεμαλικών δυνάμεων

Συντονίστρια

Δρ Πασχαλίδου Ευπραξία, Διευθύντρια Ιστορικού Αρχείου Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού

Ο τρόπος πολέμου των κεμαλικών δυνάμεων

Λουμιώτης Βασίλειος, Ταξίαρχος ε.α.

Οι επιχειρήσεις των κεμαλικών στρατευμάτων στο εσωτερικό της Ανατολίας

Τρούλης Μάρκος, Επίκουρος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Έκθεση και κριτική των επιχειρήσεων του Σαγγαρίου από το Γ' Σώμα Στρατού

Κανελλόπουλος Νικόλαος, Επίκουρος Καθηγητής Στρατιωτικής Ιστορίας Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Ο τρόπος πολέμου των κεμαλικών δυνάμεων

*Λουμιώτης Βασίλειος **

Ταξίαρχος ε.α.

Το προς ανάπτυξη θέμα είναι πολυεπίπεδο και εξαιρετικά σύνθετο. Στον περιορισμένο χρόνο που διατίθεται θα αναφερθούν και θα αναλυθούν συνοπτικά σημαντικά ζητήματα και γεγονότα που προσδιορίζουν τον τρόπο που οι κεμαλικές δυνάμεις διεξήγαγαν τον πόλεμο στο στρατηγικό, επιχειρησιακό και τακτικό επίπεδο. Δεν θα γίνει αναφορά στα πολιτικά ζητήματα του πολέμου επειδή περί αυτών έχουν αναφερθεί άλλοι αρμοδιότεροι του συγγραφέα του παρόντος πονήματος. Η παρουσίαση του θέματος θα περιοριστεί στην εξέταση των εξής κύριων ζητημάτων:

1. Την ανώτατη πολιτικοστρατιωτική ηγεσία που σχεδίαζε και διηύθυνε τον πόλεμο στο επίπεδο της υψηλής και στρατιωτικής στρατηγικής, ως επίσης πολλές φορές και σε αυτό το επιχειρησιακό.
2. Το σώμα των Τούρκων αξιωματικών που διεξήγαγε τις επιχειρήσεις στο επιχειρησιακό και τακτικό επίπεδο.
3. Τον γενικό τρόπο διεξαγωγής των πολεμικών επιχειρήσεων από τις ανώτατες στρατιωτικές διοικήσεις.
4. Την ταχεία ανάπτυξη του Δυτικού Μετώπου του τουρκικού στρατού σε μια ισχυρή δύναμη ικανή να αντιμετωπίσει τη Στρατιά Μικράς Ασίας.
5. Τον τρόπο που η ανώτατη τουρκική στρατιωτική διοίκηση και οι υφιστάμενές της ανώτατες διοικήσεις χρησιμοποίησαν τη διατιθέμενη στρατιωτική ισχύ κατά των ελληνικών στρατευμάτων της Μικράς Ασίας για την επίτευξη των στρατηγικών σκοπών του πολέμου.

Η ανώτατη πολιτικοστρατιωτική ηγεσία που διηύθυνε τον πόλεμο στο επίπεδο της υψηλής και στρατιωτικής στρατηγικής

Ανώτατος πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης του υπό ίδρυση εθνικού τουρκικού κράτους αναδείχθηκε δια πυρός και σιδήρου ο Μουσταφά Κεμάλ Πασάς (1881-1938).

Ο Κεμάλ ήταν απόφοιτος της Στρατιωτικής Σχολής του Γενικού Επιτελείου (Σχολή Πολέμου τριετούς φοίτησης) και διακρίθηκε στους πολέμους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ού} αιώνα, αρχίζοντας από τον πόλεμο της Τριπολιτιδας. Συμμετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όπου αναγνωρίστηκε η στρατιωτική του ικανότητα στις μάχες της Καλλιπόλης και στη συνέχεια ανέλαβε τη διοίκηση Στρατιών.

Η οθωμανική κυβέρνηση, προκειμένου να τον απομακρύνει από την Κωνσταντινούπολη, του ανέθεσε τα καθήκοντα του επιθεωρητή (διοικητή) της 3^{ης} Στρατιάς αποτελούμενης από το 3^ο Σώμα Στρατού (διοικητής ο Συνταγματάρχης Ρεφέτ – 5^η Μεραρχία Καυκάσου Αμάσεια και 15^η Μεραρχία Σαμφούντα) και το 15^ο Σώμα Στρατού στο Ερζερούμ (διοικητής ο Καζίμ Καραμπεκίρ Πασάς – 9^η Μεραρχία Ερζερούμ, 3^η Μεραρχία Καυκάσου Τραπεζούντα και 11^η και 12^η Μεραρχίες στα Ανατολικά σύνορα). Οι αρμοδιότητες του Κεμάλ με βάση το έγγραφο διορισμού του ως επιθεωρητή των Ανατολικών Επαρχιών εκτείνονταν πολύ πέραν της ευθύνης της 3^{ης} Στρατιάς. Είχε την αρμοδιότητα να κάνει ανακοινώσεις σε νομάρχες, να επικοινωνεί με πολιτικές οργανώσεις και να έρχεται σε επαφή με τα Σώματα Στρατού 20^ο της Άγκυρας και 2^ο της Μεσοποταμίας.¹ Ο Κεμάλ έφθασε στη Σαμφούντα με το Στρατηγείο του και το Συνταγματάρχη Ρεφέτ την 19 Μαΐου 1919 (ν.η.μ.) έχοντας δικό του πρόγραμμα δράσης, το οποίο απέβλεπε στην ίδρυση ενός τελειώς ανεξάρτητου

¹ Gazi Μουσταφά Κεμάλ, *NUTUK – Ο Μέγας Ρητορικός*, Τ.1, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2009, μτφ Μάρω Μαυροπούλου), σ. 171-174

τουρκικού κράτους, που θα στηριζόταν στην εθνική κυριαρχία.²

Ο Κεμάλ την 8 Ιουλίου παραιτήθηκε από τον οθωμανικό στρατό.³ Την 23^η Ιουλίου συνήλθε στο Ερζερούμ συνέδριο στο οποίο εκλέχθηκε πρόεδρος, όπως εκλέχθηκε πρόεδρος και του συνεδρίου που συνήλθε στη Σεβάστεια την 4^η Σεπτεμβρίου 1919.⁴ Ο Κεμάλ, ξεδιπλώνοντας βήμα-βήμα και με σταθερότητα τις ηγετικές του ικανότητες, αναγνωρίστηκε σύντομα από τους Τούρκους εθνικιστές ως ο επικεφαλής της οργάνωσης του εθνικού τουρκικού κράτους. Στη συνέχεια ανέλαβε Πρόεδρος της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης,⁵ όταν η έδρα της μεταφέρθηκε τον Απρίλιο του 1920 στην Άγκυρα, και συγχρόνως Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου. Προφανώς συγκέντρωσε στο πρόσωπό του τις νομοθετικές και εκτελεστικές εξουσίες του νέου κράτους, ακόμη και τις δικαστικές δια της ίδρυσης των Δικαστηρίων της Ανεξαρτησίας που εκδίκαζαν συνοπτικά τα εγκλήματα της “εσχάτης προδοσίας”.

Στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής ο Κεμάλ κατείχε την αποφασιστική εξουσία στα ζητήματα της οργάνωσης του τουρκικού κράτους και του τουρκικού στρατού, της εξωτερικής πολιτικής που ασκούσαν προσωπικά από τον ίδιο, μη ιδρυθέντος Υπουργείου Εξωτερικών,⁶ καθώς και της διεύθυνσης του πολέμου.

Ο Κεμάλ, λόγω της σοβαρής στρατιωτικής κατάρτισής του, της διακεκριμένης στρατιωτικής υπηρεσίας του στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και της μεγάλης πολεμικής εμπειρίας του, κατείχε την αποφασιστική αρμοδιότητα στη διεύθυνση των πολεμικών επιχειρήσεων. Τον Ιούλιο του 1921 μετά την απώλεια του Εσκί Σεχίρ ανέλαβε Αρχιστράτηγος του τουρκικού στρατού και η Εθνοσυνέλευση του απένειμε τον τίτλο του Gazi.

² Στο ίδιο, σ. 177

³ Στο ίδιο, σ. 68, 218

⁴ Στο ίδιο, σ. 239, 266

⁵ Gazi Μουσταφά Κεμάλ, *NUTUK – Ο Μέγας Ρητορικός*, Τ.2, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2009, μτφ Μάρω Μαυροπούλου), σ. 29

⁶ Στο ίδιο, σ. 124

Ο Κεμάλ διακρινόταν για την ευφυΐα του, τη σοβαρότητα και την αυστηρότητά του, την ισχυρή βούλησή του, την αποφασιστικότητα με την οποία επέβαλε τη θέλησή του, την αφοσίωσή του στην επίτευξη των σκοπών του και τη χαρισματική ηγεσία του. Ήταν αυτός που έσωσε τα υπολείμματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το διαμελισμό και την καταστροφή και τα οργάνωσε στο κράτος της σημερινής Τουρκίας.

Ο Κεμάλ ήταν οπαδός της επιθετικής πολιτικής. Πίστευε ότι

«είναι ανόητο να ελπίζουμε ότι θα μπορέσουμε να έχουμε επιτυχίες στο διπλωματικό πεδίο όσο δεν μπορούμε να υπερασπιστούμε ενόπλιως τα δικαιώματά μας, και αδυνατούμε να αποδείξουμε ότι διαθέτουμε το ψυχικό σθένος και την εθνική δύναμη να το πράξουμε. Είναι αδύνατο να σου δώσουν προσοχή και να σε εκτιμήσουν τη στιγμή που δεν μπορείς να αποδείξεις εμπράκτως ότι το αξίζεις. Η ηγεμονία και η κυριαρχία δεν παραχωρείται σε κανέναν και από κανέναν με συνομιλίες. Οι υποθέσεις του κράτους δεν διευθετούνται με εκκλήσεις για επιείκεια. Η ηγεμονία και η κυριαρχία κατακτώνται με τη δύναμη, την ισχύ και τη βία.»⁷

Το σώμα των αξιωματικών του τουρκικού στρατού

Οι ανώτατες και ανώτερες διοικήσεις ανατέθηκαν σε καταξιωμένους αξιωματικούς, “ψημένους” στα πεδία των μαχών, οι οποίοι διέθεταν αποδεδειγμένα σοβαρή κατάρτιση, πολεμική εμπειρία και προσήλωση στην ιδέα της οργάνωσης του τουρκικού κράτους.

Στις αρχές Μαΐου 1920 ο Κεμάλ ανέθεσε την ηγεσία του Γενικού Επιτελείου Στρατού στο Συνταγματάρχη Ισμέτ

⁷ Κεμάλ, *ΝΟΥΤΚ - Ο Μέγας Ρητορικός*, Τ.1, σ. 112-113

προσδιορίζοντας ρητώς ότι η θέση του ήταν η ανώτατη της στρατιωτικής ιεραρχίας. Ο Φεβζί Πασάς ανέλαβε το υπουργείο Εθνικής Άμυνας και συγχρόνως ήταν και Α΄ Υπαρχηγός του Γενικού Επιτελείου.⁸ Τον Οκτώβριο του 1920 ο Ισμέτ ανέλαβε τη διοίκηση του Δυτικού Μετώπου, ο δε Φεβζί ανέλαβε αναπληρωτής Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου ασκώντας παράλληλα και τα καθήκοντα του υπουργού Εθνικής Άμυνας.⁹ Την 5^η Μαΐου 1921 η διοίκηση του Νοτίου Μετώπου καταργήθηκε και οι δυνάμεις του τέθηκαν υπό το Δυτικό Μέτωπο, υπό τον Ισμέτ Πασά. Ο Ισμέτ αποχώρησε από το Γενικό Επιτελείο και στη θέση του Αρχηγού τοποθετήθηκε ο Φεβζί Πασάς.¹⁰ Οι δύο αυτοί αξιωματικοί σχεδίαζαν και διηύθυναν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στο στρατηγικό και επιχειρησιακό επίπεδο.

Οι διοικητές των Ομάδων Μερραρχιών, των Μερραρχιών και των Συνταγμάτων ήταν νεότατοι στην ηλικία φανατικοί εθνικιστές, βαθμού Συνταγματάρχη, Αντισυνταγματάρχη και Ταγματάρχη, οι οποίοι κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν διατελέσει διοικητές Συνταγμάτων ή διοικητές και επιτελάρχες Μεγάλων Μονάδων.

Οι επιτελάρχες του Δυτικού Μετώπου, των Ομάδων Μερραρχιών και των Μερραρχιών ανήκαν στο Σώμα των επιτελών αξιωματικών που είχαν αποφοιτήσει από την τριετούς φοίτησης Πολεμική Σχολή του Γενικού Επιτελείου (Σχολή Πολέμου), η οποία είχε οργανωθεί από Γερμανούς αξιωματικούς κατά το πρότυπο της Ακαδημίας Πολέμου του Βερολίνου.

Το μεγαλύτερο μέρος των αξιωματικών, πλέον της σοβαρής κατάρτισης, διέθετε και μεγάλη πολεμική εμπειρία από τη συμμετοχή τους στους προηγηθέντες πολέμους και ειδικά στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Άπαντες οι αξιωματικοί διέθεταν συνείδηση Σώματος και την ακατάβλητη βούληση να οδηγήσουν το στρατό στη νίκη. Συγκρατούσαν το στρατό στις δύσκολες στιγμές. Τον

⁸ Κεμάλ, *ΝΥΤΥΚ – Ο Μέγας Ρητορικός*, Τ.2, σ. 30-31, 100

⁹ Στο ίδιο, σ. 100

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 194-195

εμπύχωναν και τον εκβίαζαν στην άμυνα μέχρις εσχάτων. Τον παρέσυραν σε αιματηρές αντεπιθέσεις και δεν υποχωρούσαν άνευ διαταγής. Τέλος, ήταν υποταγμένοι στη θέληση της ηγεσίας τους και εκτελούσαν με αυταπάρνηση τις εντολές τους.

Η σύγκριση με το περιορισμένης κατάρτισης και πολεμικής εμπειρίας, και βαθειά διχασμένο σώμα των Ελλήνων αξιωματικών προκαλεί θλίψη.

Η μεγάλη πολεμική εμπειρία των Τούρκων αξιωματικών

Η εμπειρία αυτή τεκμαίρεται από τα εξής γεγονότα:

- Ο οθωμανικός στρατός βρισκόταν συνεχώς σε εμπόλεμη κατάσταση από το 1911, από τον πόλεμο της Τριπολίτιδας.
- Το μείζον μέρος των Τούρκων ανώτερων αξιωματικών είχε λάβει μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους και σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Πολέμησαν σε πολλά Μέτωπα με όλους τους συμμάχους της Αντάντ, και επανειλημμένα τους νίκησαν.
- Υπήρχε ένας σημαντικός αριθμός επιτελών αποφοίτων της Σχολής Πολέμου τριετούς φοίτησης, των οποίων οι γνώσεις σφυρηλατήθηκαν στο πεδίο της μάχης.

Από την άλλη πλευρά

- Η πολεμική εμπειρία των Ελλήνων αξιωματικών είχε παραμείνει στους Βαλκανικούς Πολέμους, με εξαίρεση αυτούς του Στρατού Εθνικής Αμύνης και όσων συμμετείχαν στην 1^η περίοδο της Εκστρατείας. Η πολεμική εμπειρία των τελευταίων προερχόταν κυρίως από τις αντιανταρτικές επιχειρήσεις κατά των ατάκτων τουρκικών σωμάτων και όχι από μεγάλης έντασης επιχειρήσεις κατά του τουρκικού στρατού.

- Ο ελληνικός στρατός δεν διέθετε Γενικό Επιτελείο Στρατού και Σχολή Πολέμου και επομένως δεν διέθετε επαρκώς καταρτισμένους επιτελείς αξιωματικούς.

Γενικός τρόπος διεξαγωγής του πολέμου και των επιχειρήσεων από την τουρκική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία

Η ανώτατη τουρκική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία σχεδίαζε και διεξήγαγε τον πόλεμο και τις επιχειρήσεις τηρώντας με συνέπεια τις Αρχές του Πολέμου.

Οι Αρχές του Πολέμου αποτελούν θεμελιώδεις αλήθειες, που ρυθμίζουν τη διεξαγωγή του, ως επίσης και τη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων. Στα ελληνικά Εγχειρίδια Τακτικής των Χερσαίων Δυνάμεων που πραγματεύονται τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, οι Αρχές του Πολέμου αναφέρονται ως Κανόνες.

Η μη τήρηση των Αρχών του Πολέμου και των Κανόνων διεξαγωγής των επιχειρήσεων θα έχει ως αναπόδραστο αποτέλεσμα την ήττα.

Ο Ναπολέων ανέφερε:

*«Οι αρχές του πολέμου είναι εκείνες οι οποίες καθύψυναν τους μεγάλους αρχηγούς των οποίων η Ιστορία μνημόνευσε τα κατορθώματα».*¹¹

Επίσης, ο Ναπολέων, αναφερόμενος στις Αρχές της "Οικονομίας των Δυνάμεων" και της "Συγκέντρωσης", ανέφερε:

«Η Τέχνη του πολέμου συνίσταται εις το να έχη τις πάντοτε μεγαλύτερας δυνάμεις από τον αντίπα-

¹¹ Στρατάρχης Φερδινάνδος Φος, *Αι Αρχαί του Πολέμου*, (Αθήναι: χ.ε., 1926, μφ Αντισυνταγματάρχης Κωνσταντίνος Βεντήρης), σ. 7

λον, με στρατόν ασθενέστερον του ιδικού του, εις ό σημείον προσβάλλει ή προσβάλλεται».¹²

Ο Στρατάρχης Φος σημειώνει:

*«Τι είναι λοιπόν η Αρχή της οικονομίας των δυνάμεων; Είναι το αρχαίο δόγμα της Ρωμαϊκής συγκλήτου: Δεν διεξάγει κάποιος δύο συγχρόνως πολέμους. Πρέπει να συγκεντρώνει τις προσπάθειές του».*¹³

Η ανώτατη τουρκική πολιτική και στρατιωτική διοίκηση τήρησε τις Αρχές του Πολέμου που διεξήγαγε κατά του ελληνικού στρατού στη Μ. Ασία και γι' αυτό νίκησε.

Πρώτη και σπουδαιότερη Αρχή του Πολέμου: "Η εκλογή του σκοπού και η εμμονή σ' αυτόν"

Ο πόλεμος διεξάγεται για την επίτευξη πολιτικών σκοπών. Οι πολιτικοί σκοποί των Τούρκων καθορίστηκαν στο συνέδριο του Ερζερούμ (23 Ιουλίου 1919) όπου αποφασίστηκε ότι η ακεραιότητα της Ανατολίας ήταν αδιαπραγμάτευτη:

*«Οι περιοχές της πατρίδας που βρίσκονται εντός των εθνικών συνόρων, είναι ένα σύνολο και δεν επιδέχεται χωρισμό. Το έθνος ακόμα και σε περίπτωση παραίτησης της Οθωμανικής Κυβέρνησης, θα αντισταθεί και θα αμυνθεί σύσσωμο σε κάθε είδους εχθρική εισβολή και ανάμιξη ξένων στις υποθέσεις μας. Είναι θεμελιώδης αρχή να καταστήσουμε κυρίαρχη την εθνική βούληση και αποτελεσματικές τις Εθνικές Δυνάμεις. Δεν είναι δυνατόν να δεχθούμε την καθοδήγηση και την εποπτεία ξένων κρατών.»*¹⁴

Οι πολιτικοί σκοποί ήταν αδύνατο να επιτευχθούν σύντομα επειδή το εθνικό τουρκικό κράτος που επεδίωκε να

¹² Στο ίδιο, σ. 42

¹³ Φερδινάνδος Φος, *Αι Αρχαί του Πολέμου*, σ. 44

¹⁴ Κεμάλ, *NUTUK – Ο Μέγας Ρητορικός Τ1*, σ. 240-241

οργανώσει ο Κεμάλ επί των ερειπίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν διέθετε ακόμη ισχυρό στρατό. Ο στρατός που απέμεινε μετά τη λήξη του παγκοσμίου πολέμου βρισκόταν υπό διάλυση λόγω της μεγάλης φθοράς που είχε υποστεί στις επιχειρήσεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο στρατός υφίστατο μόνο κατ' όνομα.¹⁵ Επιπλέον, οι περισσότεροι αξιωματικοί, αλλά και οι πολιτικοί υπάλληλοι και ο λαός, παρέμεναν πιστοί στο σουλτάνο χαλίφη. Με βάση τη συμφωνία ανακωχής που υπογράφηκε στο Μούδρο για την κατάπαυση των εχθροπραξιών μεταξύ των συμμάχων της Αντάντ και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η δύναμη του τότε οθωμανικού στρατού περιορίστηκε σπουδαίως και αυτό που απέμεινε αφοπλίστηκε.

Κατόπιν τούτων αποφασίστηκε ότι μέχρι την οργάνωση ισχυρού τουρκικού στρατού ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία θα αντιμετωπιζόταν από τις «Εθνικές Δυνάμεις».¹⁶ Δηλαδή από σώματα ατάκτων, που, συνεπικουρούμενα από τον τακτικό στρατό, θα επιχειρούσαν αιφνιδιαστικές επιθέσεις κατά των ελληνικών δυνάμεων.

Αυτό όμως έτεινε να γίνει καθεστώς και κάποιοι αρχηγοί των σωμάτων ατάκτων αμφισβήτησαν την εξουσία του Κεμάλ. Μόλις τον Οκτώβριο του 1920 ο Κεμάλ θα αισθανθεί αρκετά δυνατός ώστε να διατάξει τη διάλυση των σωμάτων ατάκτων και την οργάνωση ενός ισχυρού στρατού.

Οι στρατιωτικοί στρατηγικοί σκοποί των Τούρκων μετά τη λήψη της απόφασης για την οργάνωση ισχυρού στρατού

- Η ταχεία οργάνωση και ισχυροποίηση του στρατού και η οργάνωση μεγάλης δύναμης Ιππικού.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 174

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 188. Ο Κεμάλ τη 12 Ιουνίου 1919 διέταξε τους διοικητές των στρατευμάτων και τους επικεφαλής των πολιτικών οργανώσεων εντός σύντομου χρονικού διαστήματος να συσταθούν σε όλη την πατρίδα Εθνικές Οργανώσεις.

- Η διεξαγωγή ενεργητικής άμυνας για την αντιμετώπιση των ελληνικών επιθετικών ενεργειών μέχρι ο τακτικός στρατός να αποκτήσει σοβαρή ισχύ για να αναλάβει τη διεξαγωγή επιθετικών επιχειρήσεων.
- Η ισχυρή κάλυψη του συγκοινωνιακού κόμβου του Εσκή Σεχίρ, που προστάτευε ευρέως την Άγκυρα.
- Η διεξαγωγή αποφασιστικής μάχης για την καταστροφή της ελληνικής Στρατιάς.
- Ο τουρκικός στρατός αποτελούσε το Κέντρο Βάρους του τουρκικού κράτους και δεν επιτρεπόταν να εκτεθεί σε σοβαρή φθορά ή καταστροφή.

Σημαντικά χαρακτηριστικά του τρόπου διεξαγωγής των επιχειρήσεων από τις ανώτατες τουρκικές διοικήσεις

- Η κυριαρχία της Αρχής του Πολέμου “Επιθετικό Πνεύμα” στη σχεδίαση και στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων.
- Η αποφασιστική/προωθημένη διεύθυνση των επιχειρήσεων και των τακτικών μαχών από όλα τα επίπεδα της διοίκησης, μέχρι και αυτό του Αρχηγού του Επιτελείου ή ακόμη και του Αρχιστράτηγου.
- Η εκμετάλλευση κάθε ευκαιρίας για τη διεξαγωγή Αποφασιστικής Μάχης που θα έκρινε το αποτέλεσμα μίας επιχείρησης, ενδεχομένως και του πολέμου.
- Οι ταχείες μετακινήσεις μεγάλων δυνάμεων προκειμένου να επιτευχθεί υπεροχή ισχύος έναντι της ελληνικής Στρατιάς σε συγκεκριμένο χρόνο και χώρο.
- Η συνεχής επιδίωξη επίτευξης τακτικού ή στρατηγικού αιφνιδιασμού κατά της ελληνικής Στρατιάς

και των μονάδων της και η άμεση εκμετάλλευση κάθε παρουσιαζόμενης ευκαιρίας προς τούτο.

- Οι βαθιές διεισδύσεις του τουρκικού Ιππικού, ακόμη και δυνάμεων Πεζικού επιπέδου Σώματος Στρατού, προκειμένου να επιτεθούν κατά των πλευρών και των συγκοινωνιών της ελληνικής Στρατιάς.

Η ανώτατη τουρκική διοίκηση επιδίωξε επανειλημμένα τη διεξαγωγή αποφασιστικής μάχης κατά της ελληνικής Στρατιάς

Τον Μάρτιο 1921 μετά τη μεγάλη νίκη που πέτυχε κατά του Γ' Σώματος Στρατού στη μάχη της τοποθεσίας "Ινονού", Δυτικά του Εσκή Σεχίρ, μετέφερε μεγάλες δυνάμεις Πεζικού και Ιππικού στο Νότο για να αποκόψει στο Τουμλού Μπουνάρ τις συγκοινωνίες του Α' Σώματος Στρατού με το Ουσάκ, που παρέμενε αδρανούν στο Αφιόν Καραχισάρ. Η βεβαία καταστροφή του Α' Σώματος Στρατού αποφεύχθηκε επειδή στο Τουμλού Μπουνάρ έφραξε στους Τούρκους το δρόμο το Απόσπασμα 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού υπό τη διοίκηση του ηρωικού Συνταγματάρχη Δημοσθένη Διαλέτη.

Την 8 Ιουλίου 1921 (π. ημ.) επιτέθηκε αιφνιδιαστικά με όλες τις δυνάμεις της κατά της ελληνικής Στρατιάς στο Εσκή Σεχίρ. Η τουρκική επίθεση απέτυχε λόγω της έγκαιρης και αποτελεσματικής αντίδρασης των επί του πεδίου ελληνικών Μεραρχιών. Η διοίκηση της Στρατιάς Μικράς Ασίας ουδεμία συμμετοχή είχε στη διεξαγωγή της μάχης, τα αποτελέσματα της οποίας πληροφορήθηκε αργά το βράδυ.

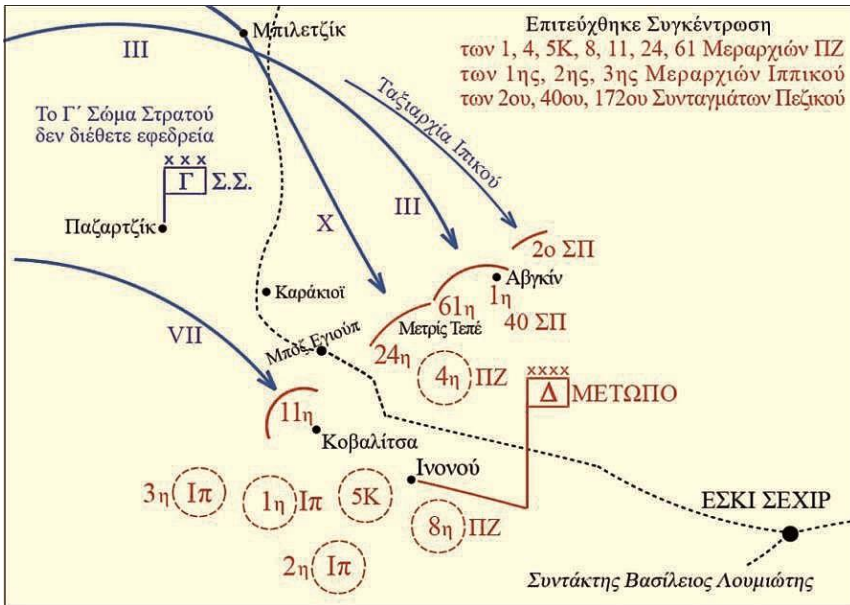
Την 28 Αυγούστου 1921 επιτέθηκε αιφνιδιαστικά κατά του αριστερού της Στρατιάς Μικράς Ασίας, βορείως της γέφυρας Μπεϊλίκ Κιοπρού στο Σαγγάριο, παρά το Γόρδιο, και κατέλαβε το ύψωμα Ντουά Τεπέ θέτοντας υπό απειλή τις συγκοινωνίες της ελληνικής Στρατιάς με το Εσκή Σεχίρ. Η Στρατιά Μικράς Ασίας επαναδιάβηκε ταχέως τον Σαγγάριο για να αποφύγει την επαπειλούμενη εκτόπισή της εκτός των συ-

δυνάμεις της στην επίτευξη δύο κύριων σκοπών με αποτέλεσμα η επιχείρηση να αποτύχει, με δυσθεώρητες απώλειες.

Η τουρκική διοίκηση, ενεργώντας ορθώς στρατηγικά, καθόρισε ότι η Κύρια Αμυντική Προσπάθειά της θα στρεφόταν στην κάλυψη του συγκοινωνιακού κόμβου του Εσκί Σεχίρ. Η άμυνα θα διεξαγόταν στην τοποθεσία των υψωμάτων Κοβαλίτσας – Μετρές Τεπέ – Αβγκίν. Το σχέδιο προέβλεπε οι 4^η και 8^η Μεραρχίες του Νοτίου Μετώπου να μεταφερθούν βόρεια για να ενισχύσουν το Δυτικό Μέτωπο.¹⁸ Το Δυτικό Μέτωπο ενισχύθηκε επίσης με την 5^η Μεραρχία Καυκάσου, τις 1^η και 2^α Μεραρχίες Ιππικού του Νοτίου Μετώπου, δύο Συντάγματα Πεζικού από τη Μεραρχία Συγκρότημα Κoca Eli και το Τάγμα Φρουράς της Εθνοσυνέλευσης.

Στο σχεδιάγραμμα 1 πέραν της ενίσχυσης του Δυτικού Μετώπου αποτυπώνεται επίσης η εφαρμογή της Αρχής του Πολέμου της “Κλιμάκωσης των Δυνάμεων σε Βάθος”, περί της οποίας θα γίνει αναφορά αργότερα. Το Δυτικό Μέτωπο ανέπτυξε εγγύς των προφυλακών του Γ’ Σώματος Στρατού μια Δύναμη Καλύψεως αποτελούμενη από την 3^η Μεραρχία και το 5^ο Σύνταγμα Ιππικού, με αποστολή την ενημέρωση του Δυτικού Μετώπου για την έναρξη της ελληνικής προέλασης και την εξέλιξή της. Στη γραμμή Παζαρτζίκ – Μπιλετζίκ αναπτύχθηκε η 1^η Μεραρχία Πεζικού σε ρόλο Γενικών Προφυλακών με αποστολή την επιβράδυνση της ελληνικής προέλασης. Προ της αμυντικής τοποθεσίας αναπτύχθηκε η 24^η Μεραρχία με αποστολή τη διεξαγωγή μάχης για να φθείρει την ελληνική δύναμη. Επί της αμυντικής τοποθεσίας ήταν εγκατεστημένες μόνο η 11^η και η 61^η Μεραρχίες Πεζικού. Η 1^η Μεραρχία μετά την εκτέλεση της αποστολής της εγκαταστάθηκε στα υψώματα του χωριού Αβγκίν. Η 4^η Μεραρχία Πεζικού του Νοτίου Μετώπου αποτέλεσε την εφεδρεία του Δυτικού Μετώπου. Οι Μεραρχίες Ιππικού κάλυψαν το αριστερό πλευρό.

¹⁸ Cumhuriyet Asparuk Αντιστρατήγος, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας - Πρώτη, Δεύτερη Μάχη του Ινονού, του Ασλιχανλάρ και του Τουμλού Μπουναρ (9 Νοεμβρίου 1920-15 Απριλίου 1921)*, Τόμος Β', σ. 300. «Με την αποδοχή της οριστικής υπεράσπισης της θέσης Ινονού, ... δύο Μεραρχίες Πεζικού του Νοτίου Μετώπου θα μετακινηθούν στην τοποθεσία Ινονού».

Σχεδιάγραμμα 2. Συγκέντρωση υπέρτερης ισχύος έναντι του Γ' Σώματος Στρατού.

Το Δυτικό Μέτωπο, ενισχυθέν με τις δυνάμεις που αναφέρθηκαν, απέκτησε σημαντική υπεροχή ισχύος έναντι των 3 Μεραρχιών Πεζικού και της Ταξιαρχίας Ιππικού του Γ' Σώματος Στρατού και νίκησε. Η Ελληνική Κυβέρνηση, η διοίκηση της Στρατιάς Μικράς Ασίας και οι διοικήσεις των Α' και Γ' Σωμάτων Στρατού διευκόλυναν την τουρκική νίκη επειδή αγνόησαν τις Αρχές του Πολέμου στο στάδιο της απόφασης, της σχεδίασης, της προπαρασκευής και της διεξαγωγής των επιχειρήσεων και επίσης επειδή απέφυγαν να ενισχύσουν τη δύναμη της Στρατιάς Μικράς Ασίας.

Η τοποθεσία Κοβαλίτσα - Αβγκίν και η μάχη που διεξήχθη επ' αυτής έλαβαν το όνομα Ινονού και δεύτερη Μάχη Ινονού αντίστοιχα, από το όνομα του ομώνυμου χωριού όπου ο διοικητής του Δυτικού Μετώπου Συνταγματάρχης Ισμέτ είχε εγκαταστήσει το Στρατηγείο του. Πρώτη Μάχη Ινονού ονομάζουν οι Τούρκοι την Επιθετική Αναγνώριση της Στρατιάς Μικράς Ασίας προς το Εσκι Σεχίρ στα τέλη Δεκεμβρίου 1920. Ο Κεμάλ μετά το τέλος του πολέμου έδωσε στον Ισμέτ το επίθετο Ινονού.

Αιφνιδιαστικές επιθέσεις των Τούρκων κατά των ελληνικών δυνάμεων

Ένας επιτυχής αιφνιδιασμός δεν οφείλεται αποκλειστικά στην ικανότητα αυτού που τον εκτελεί, αλλά κυρίως στις αδυναμίες και τα ελλείμματα αυτού που τον υφίσταται.

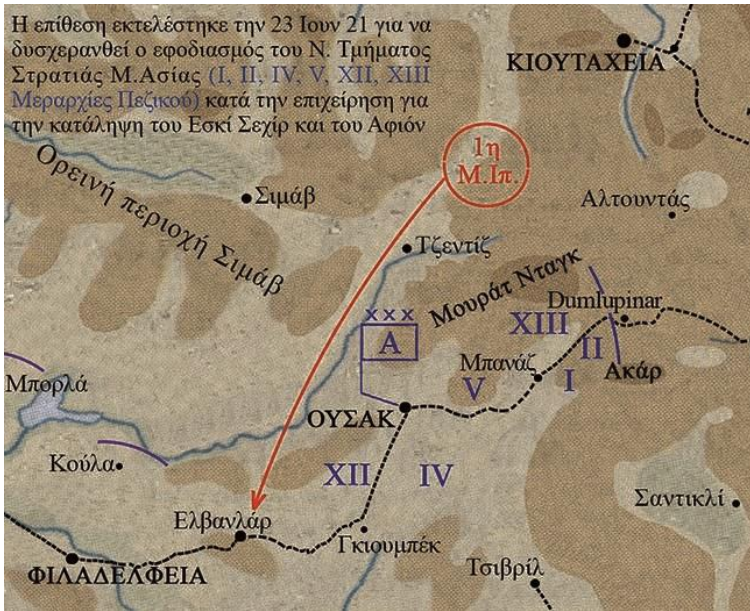
Οι τουρκικές αιφνιδιαστικές επιθέσεις κατά των Μονάδων της Στρατιάς Μικράς Ασίας αποτέλεσαν μια μη αντιμειψιμη "ενδημική ασθένεια". Η επιτυχία τους και τα θλιβερά αποτελέσματά τους (για την ελληνική Στρατιά) οφείλονταν κυρίως σε αυτό που περιγράφεται με τις λέξεις "ωχ αδελφέ", "σιγά μη γίνει πόλεμος", "σε περίπτωση που μας επιτεθούν θα τους θάψουμε", "το μέτωπο είναι ακλόνητο", "διαθέτουμε συμμάχους και ισχυρές ένοπλες δυνάμεις" κ.ά. φληναφήματα. Αυτό που σηματοδοτούν οι εν λόγω λακωνικές προτάσεις διατρέχει διαχρονικά κάθετα την ελληνική κοινωνία και τον κρατικό οργανισμό και αποδεικνύει ότι στερούμεθα συνείδησης συλλογικής ευθύνης για τα ζητήματα που αφορούν την ασφάλεια και ειδικότερα αυτά που αφορούν την άμυνα της πατρίδας. Εξ ου και ο τεράστιος αριθμός των φυγόστρατων, που προστατεύονται διαχρονικά απ' όλες τις κυβερνήσεις. Υπ' αυτές τις συνθήκες είναι δύσκολο να οργανωθεί αξιόμαχος και πειθαρχημένος στρατός που να μην αιφνιδιάζεται. Η απουσία συνείδησης συλλογικής ευθύνης χαρακτηρίζει το σύνολο του κρατικού οργανισμού, αναπόσπαστο μέρος του οποίου αποτελεί η ένοπλη δύναμη. Πολιτικές και στρατιωτικές ηγεσίες αρνούνται να σχεδιάσουν και να προετοιμαστούν για την αντιμετώπιση του αδιανόητου. Όπως αποδεικνύεται από την πολεμική μας ιστορία, αλλά και από πρόσφατα γεγονότα που προκάλεσαν επώδυνες καταστροφές, ο κρατικός οργανισμός ως σύνολο και η ένοπλη δύναμή του αιφνιδιάζονταν και συνεχίζουν να αιφνιδιάζονται από διάφορες μεγάλης ή μικρής πιθανότητας κυφορούμενες απειλές.

Όσον αφορά την ένοπλη δύναμη, ήδη από τους Βαλκανικούς Πολέμους παρουσιάστηκαν τα συμπτώματα της ασθένειας, με κορωνίδα τη διάλυση της V Μεραρχίας στο Α-

μύνταιο λόγω της αιφνιδιαστικής επίθεσης ενός τουρκικού Λόχου Μηχανικού.

Το επαναλαμβανόμενο «μοτίβο» των επιτυχών τουρκικών αιφνιδιαστικών επιθέσεων κατά των Μονάδων και Σχηματισμών της Στρατιάς Μικράς Ασίας, αλλά και της ίδια της Στρατιάς την 13^η Αυγούστου 1922, αποδεικνύει ότι τα σχέδια και τα μέτρα ασφαλείας της Στρατιάς και των Μονάδων της είτε δεν ήταν σωστά, είτε εφαρμόζονταν πλημμελώς, είτε δεν εφαρμόζονταν, είτε δεν υπήρχαν. Η περί την ασφάλεια ευθύνη και ανησυχία κινούνταν σε χαμηλά επίπεδα.

Μια ενδιαφέρουσα τουρκική αιφνιδιαστική επίθεση

Σχεδιάγραμμα 3. Τουρκική επίθεση για την καταστροφή της σιδηροδρομικής γέφυρας στο χωριό Ελβανλάρ.

Η επίθεση στην οποία θα γίνει αναφορά φανερώνει τον επιθετικό τρόπο με τον οποίο σκέπτεται, σχεδιάζει και ενεργεί ο στρατιωτικός οργανισμός της Τουρκίας, και ταυτόχρονα τις ελληνικές αδυναμίες στα ζητήματα της ασφάλειας. Η αναφερόμενη επίθεση εκτελέστηκε από την 1^η τουρκική Μεραρχία Ιππικού, πριν την έναρξη των επιχειρήσεων της Στρατιάς Μι-

κράς Ασίας τον Ιούλιο του 1921 για την κατάληψη του Εσκι Σεχίρ. Σκοπός της επίθεσης ήταν η καταστροφή της σιδηροδρομικής γέφυρας ανατολικά του χωριού Ελβανλάρ (Esme), προκειμένου να παρεμποδιστεί ο εφοδιασμός του Νοτίου Τμήματος της Στρατιάς κατά τις επικείμενες επιχειρήσεις.¹⁹

Η 1^η τουρκική Μεραρχία Ιππικού εξόρμησε από την περιοχή της Κιουτάχειας – Τζεντίζ, κινήθηκε νοτιοδυτικά περί τα 100 χλμ. χωρίς να γίνει αντιληπτή από τις ελληνικές δυνάμεις και το πρωί της 23^{ης} Ιουνίου 1921 επιτέθηκε αιφνιδιαστικά για να καταστρέψει τη σιδηροδρομική γέφυρα, ενώ με άλλες δυνάμεις της επιτέθηκε κατά της φρουράς του σιδηροδρομικού σταθμού Ελβανλάρ. Η μικρή φρουρά της γέφυρας αμύνθηκε ερρωμένως και απέκρουσε όλες τις τουρκικές επιθέσεις, αποτρέποντας έτσι την καταστροφή της γέφυρας. Όμως τα πράγματα στον σιδηροδρομικό σταθμό εξελίχθηκαν δυσμενώς εξ αιτίας των πλημμελών μέτρων ασφαλείας που είχαν ληφθεί. Η φρουρά του σταθμού αποτελούνταν από ένα Λόχο του Συντάγματος Ασφαλείας Σιδηροδρομικών Γραμμών, μέρος του οποίου φρουρούσε την γέφυρα. Στο σιδηροδρομικό σταθμό βρισκόταν ο διοικητής του Λόχου και ο διοικητής του οικείου Τάγματος. Επίσης στο σταθμό είχε σταθμεύσει το βράδυ της 22^{ης} Ιουνίου και ένας Λόχος του 2^{ου} Συντάγματος Μετόπισθεν που μετέβαινε στο Ουσάκ. Προφανώς, η δύναμη που βρισκόταν στο σιδηροδρομικό σταθμό ήταν σημαντική, αλλά τα μέτρα ασφαλείας που είχε λάβει ήταν μάλλον τοπικά (σκοποί) που δεν κάλυπταν ευρύτερα το σιδηροδρομικό σταθμό. Κατόπιν της τουρκικής επίθεσης η δύναμη του σιδηροδρομικού σταθμού αιφνιδιάστηκε, ο διοικητής του Λόχου Μετόπισθεν φονεύτηκε και άπαντες οι λοιποί τράπηκαν σε φυγή. Οι απώλειες ανήλθαν σε 1 νεκρό αξιωματικό και σε 30 νεκρούς και 20 τραυματίες οπλίτες. Η καταστροφή της γέφυρας αποφεύχθηκε επειδή ο επι-

¹⁹ Αντιστράτηγος Atif Ergikan, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας - Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκι Σεχίρ (15 Μαΐου 1921-25 Ιουλίου 1921)*, Τόμος Β' ΔΥΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ Μέρος 4, (ΑΓΚΥΡΑ: 1974), σ. 169. Η επίθεση διατάχθηκε από το Δυτικό Μέτωπο.

κεφαλής της φρουράς της, κάποιος άγνωστος αλλά ψυχωμένος αξιωματικός, «αγρυπνούσε».²⁰

Σημεία υπεροχής του τουρκικού στρατού έναντι της Στρατιά Μικράς Ασίας

- Η ανώτατη ηγεσία του και οι υφιστάμενές της ανώτατες διοικήσεις που αποδεδειγμένα διέθεταν υψηλού βαθμού κατάρτιση και μεγάλη πολεμική εμπειρία στη διεξαγωγή ευρειών επιχειρήσεων, αποκτηθείσα από τη συμμετοχή τους στους προηγθέντες πολέμους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κυρίως στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.
- Η αποφασιστικότητα που επέδειξε η ανώτατη πολιτικοστρατιωτική ηγεσία του στην ταχεία οργάνωση ισχυρού στρατού για να αντιμετωπίσει την ελληνική Στρατιά.
- Η ληφθείσα από τον Κεμάλ απόφαση για την οργάνωση ισχυρού Ιππικού που θα χρησιμοποιούνταν ως ταχυκίνητο πεζικό.
- Το Σώμα των Αξιωματικών του, το εμπειροπόλεμο αυτών και η ομόθυμη, απόλυτη και άνευ όρων υποταγή στην ηγεσία τους.
- Η σχεδίαση και η διεξαγωγή των επιχειρήσεων με βάση τις Αρχές του Πολέμου, όπως του "Επιθετικού Πνεύματος", της "Οικονομίας Δυνάμεων", της "Κλιμάκωσης των Δυνάμεων σε Βάθος" και του "Αιφνιδιασμού".
- Η αποφασιστική προωθημένη διεύθυνση της μάχης από τις ανώτατες διοικήσεις.
- Η με ακατάβλητο πείσμα διεκδίκηση του εδάφους κατά τους αμυντικούς αγώνες του 1921. Τούτο

²⁰ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 3, σ. 239

αποδεικνύεται από τις αντεπιθέσεις που εκτόξευαν ακαταπαύστως οι τουρκικές δυνάμεις, με ηγούμενους τους διοικητές τους, για την ανακατάληψη απολεσθισών θέσεων.

- Η τολμηρή χρησιμοποίηση του πολυάριθμου Ιππικού τους.
- Η άριστη χρησιμοποίηση του Πυροβολικού τους.

Επειδή έγινε αναφορά στο ζήτημα των τουρκικών αντεπιθέσεων κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια παρέκβαση για να καταδειχθεί η χασομή διαφορά μεταξύ του τρόπου που ενεργούσαν οι Τούρκοι και οι Έλληνες διοικητές κατά την άμυνα. Την 13^η Αυγούστου 1922, κατά τη μεγάλη επίθεση του τουρκικού στρατού νοτιοανατολικά του Αφιόν Καραχισάρ, η I Μεραρχία διέταξε την εκτόξευση τριών αντεπιθέσεων και η IV Μεραρχία μίας. Εκ των τριών αντεπιθέσεων της I Μεραρχίας εκτοξεύτηκε μόνο μία για την ανακατάληψη του Τιλκί Κιρί Μπελ, που δεν ολοκληρώθηκε. Η αντεπίθεση που διέταξε η IV Μεραρχία για την ανακατάληψη της πρώτης αμυντικής γραμμής του Κέντρου Αντιστάσεως Καμελάρ δεν εκτελέστηκε επειδή ο διοικητής του αναφερόμενου Κέντρου απέφυγε επιμελώς να την εκτελέσει.

Η ταχεία ανάπτυξη του Δυτικού Μετώπου του σε μια ισχυρή δύναμη

Η περίοδος μέχρι τον Οκτώβριο του 1920

Ο Κεμάλ, από την άφιξή του στη Σαμψούντα την 19 Μαΐου 1919 μέχρι και τα τέλη του 1920, αγωνιζόταν να οργανώσει το τουρκικό εθνικό κράτος και να επιβάλει την εξουσία τόσο τη δική του όσο και του κράτους του στην Ανατολία έναντι των πολυποίκιλων αντιδράσεων και εξεγέρσεων που αντιμετώπιζε, καθώς και των απειλών που συνιστούσαν οι πολιτικές και στρατιωτικές οργανώσεις των Αρμενίων και των Ελλήνων του Πόντου.

Οι πολλές εξεγέρσεις που οργανώθηκαν από την κυβέρνηση του Σουλτάνου και από άλλους οπλαρχηγούς κατά της εξουσίας του Κεμάλ,²¹ αντιμετωπίστηκαν με βάση το νόμο περί «εσχάτης προδοσίας» που ψηφίστηκε από την Εθνοσυνέλευση τον Απρίλιο του 1920 και την παραπομπή των εξεγερθέντων και των αντιδρώντων στα ιδρυθέντα Δικαστήρια της Ανεξαρτησίας.²² Οι σοβαρότερες των ανταρσιών ήταν του Ανζαβούρ, του Τσερκέζου Ετέμ Μπέη και του Ντεμιρτζι Μεχμέτ Εφέ.

Η εξέγερση του Ανζαβούρ (21 Φεβρουαρίου – 4 Ιουνίου 1920 ν. ημ.) εξελίχθηκε στην Duzce και επεκτάθηκε σε μεγάλη έκταση, με σοβαρότερο αποτέλεσμα την καταστροφή της 24^{ης} Μερραρχίας Πεζικού και την αιχμαλωσία των αξιωματικών της. Η εξέγερση του Ανζαβούρ κατεστάλη διά δυνάμεων του Ετέμ Μπέη και του τακτικού στρατού.²³

Μέχρι και τον Οκτώβριο του 1920 ουδεμία σοβαρή ενέργεια είχε αναληφθεί για την ενίσχυση των δυνάμεων του Δυτικού Μετώπου υπό τον Αλή Φουάτ Πασά, που βρίσκονταν έναντι των ελληνικών στρατευμάτων της Μικράς Ασίας. Οι δυνάμεις αυτές αποτελούνταν από 6 Μερραρχίες Πεζικού (11^η, 23^η, 24^η, 56^η, 57^η, 61^η) εξαιρετικά μικρής δύναμης. Οι 23^η, 56^η και 61^η Μερραρχίες ηττήθηκαν από τον Ελληνικό Στρατό Μικράς Ασίας κατά τις θερινές επιχειρήσεις του 1920.²⁴ Η 24^η διαλύθηκε κατά την εξέγερση του Ανζαβούρ, η δε 56^η έπαυσε να υφίσταται μετά τις θερινές επιχειρήσεις του 1920.

Υπόψη ότι οι τουρκικές Μερραρχίες την περίοδο μέχρι και τα τέλη του 1920 ήταν δυνάμεις 1.500 – 2.000 ανδρών με ελάχιστα πολυβόλα και 4-8 πυροβόλα το μέγιστο. Εξ ου και η ταχεία και με ελάχιστες απώλειες προέλαση του ελληνικού στρατού προς την Προύσα και το Ουσάκ, που εξέθρεψε ανεργάστους βεβαιότητες, προσδοκίες και φιλοδοξίες.

²¹ Κεμάλ, *NUTUK – Ο Μέγας Ρητορικός*, Τ.2, σ. 34 (εξεγέρσεις όπως αυτές στις περιοχές, Yenihan, Yozgat, Bogazliyan, Konya)

²² Κεμάλ, *NUTUK – Ο Μέγας Ρητορικός*, Τ.2, σ. 32

²³ Στο ίδιο, σ. 34-36

²⁴ Στο ίδιο, σ. 53

Στην πραγματικότητα ο αγώνας εναντίον του ελληνικού στρατού διεξαγόταν από τις Εθνικές Δυνάμεις, δηλαδή από σώματα ατάκτων που επιχειρούσαν αιφνιδιαστικές επιθέσεις κατά των καθηλωμένων στη “Γραμμή Μιλν” ελληνικών δυνάμεων. Σημαντικότεροι εκ των οπλαρχηγών ήταν ο Τσερκέζος Ετέμ Μπέης που διέθετε σοβαρές πεζικές και ιππικές δυνάμεις και δραστηριοποιούνταν στην ευρύτερη περιοχή του Σιμάβ και ο Ντεμιρτζί Μεχμέτ Εφέ που ενεργούσε στον τομέα του ποταμού Μαιάνδρου.

Η απόφαση για την οργάνωση του ισχυρού στρατού

Την 11/24 Οκτωβρίου 1920 οι 11^η και 61^η τουρκικές Μεραρχίες Πεζικού, συνεπικουρούμενες από μια δύναμη 1.500 ατάκτων Τσερκέζων του Ετέμ Μπέη επιτέθηκε αιφνιδιαστικά κατά της XIII ελληνικής Μεραρχίας στη Τζεντίζ. Η εκτέλεση αυτής της επίθεσης διατάχθηκε από τον Αλή Φουάτ, παρά τις αντιρρήσεις του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Συνταγματάρχη Ισμέτ.²⁵ Η επίθεση απέτυχε και στη συνέχεια ο Ετέμ απέδωσε την ευθύνη της αποτυχίας στον τακτικό στρατό, οι δε διοικητές του στρατού στον Ετέμ. Εξ αιτίας αυτής της διαφωνίας, ξέσπασαν διάφορες ταραχές.

Κατόπιν τούτου έγινε πλέον αντιληπτό ότι οι διάφοροι οπλαρχηγοί αποτελούσαν κράτος εν κράτει και τροχοπέδη στην οργάνωση του στρατού. Ο Αλή Φουάτ, που μάλλον είχε προσχωρήσει στην πολιτική της διεξαγωγής του αγώνα κατά των ελληνικών δυνάμεων μόνο από τις Εθνικές Δυνάμεις, απομακρύνθηκε από τη διοίκηση του Δυτικού Μετώπου και τοποθετήθηκε πρεσβευτής στη Σοβιετική Ρωσία. Ο Κεμάλ αποφάσισε τη διαίρεση του Δυτικού Μετώπου σε Βόρειο και Νότιο. Το Βόρειο διατήρησε την ονομασία Δυτικό Μέτωπο. Την 26^η Οκτωβρίου/8^η Νοεμβρίου 1920 ο Κεμάλ κάλεσε τους Συνταγματάρχες Ισμέτ και Ρεφέτ και ανέθεσε στον μεν πρώτο τη διοίκηση του Δυτικού Μετώπου του οποίου το όριο προσδιορίστηκε μέχρι την Κιουτάχεια (όχι), στον δε δεύτερο τη διοίκηση του Νοτίου Μετώπου (από Κιουτάχεια μέχρι Ικό-

²⁵ Στο ίδιο, σ. 92

νιο). Η απόλυτη οδηγία που τους έδωσε ήταν **«να δημιουργηθεί πάραυτα τακτικός στρατός και μεγάλες δυνάμεις Ιππικού»**. Κατόπιν τούτου αποφασίστηκε η διάλυση των ατάκτων σωμάτων και η ένταξή τους στον τακτικό στρατό.²⁶

Στην απόφαση αυτή αρνήθηκαν να υπακούσουν ο Ετέμ και ο Ντεμιρτζί Μεχμέτ Εφέ. Η ανταρσία τους κατεστάλη διά δυνάμεων του τακτικού στρατού.

Προβλήματα στην οργάνωση του τουρκικού στρατού

Οι πληγές από τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν πρόσφατες και οδυνηρές. Η αυτοκρατορία βρισκόταν υπό διάλυση. Στρατός με την πραγματική έννοια του όρου δεν υπήρχε.

Η στρατολόγηση συναντούσε μεγάλες δυσχέρειες. Οι λιποταξίες και οι αυτομολίες συνεχίστηκαν μέχρι και το τέλος του πολέμου. Μετά τη μάχη του Εσκή Σεχίρ στις 8 Ιουλίου 1921 μια δύναμη 30.000 οπλιτών λιποτάχτησε, με 24.000 εξ αυτών να συναποκομίζουν και τον ατομικό τους οπλισμό.²⁷ Ακόμη και την 14^η Αυγούστου 1922, που το Α΄ Σώμα Στρατού αποχωρούσε από το Αφιόν Καραχισάρ, Τούρκοι στρατιώτες αυτομολούσαν στις ελληνικές γραμμές.

Μεγάλο μέρος των πυροβόλων, είτε των κλειστρων τους, καθώς και των βλημάτων τους είχαν παραδοθεί στους Συμμάχους και καταστράφηκαν. Ό,τι διασώθηκε βρισκόταν είτε στην Κωνσταντινούπολη υπό τον έλεγχο των Συμμάχων είτε σε απομακρυσμένες περιοχές και σε κακή κατάσταση λόγω των φθορών που είχαν υποστεί στις μάχες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η επισκευή και μεταφορά τους δυτικά ήταν δυσχερής και χρονοβόρα λόγω του κακού συγκοινων-

²⁶ Κεμάλ, *NUTUK – Ο Μέγας Ρητορικός*, Τ.2, σ. 99-101

²⁷ Ergikan, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας - Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ (15 Μαΐου 1921-25 Ιουλίου 1921)*, σ. 583. Αναφέρεται ότι τα τυφέκια που συναποκόμισαν οι λιποτάκτες ανέρχονταν σε 30.000 αλλά τα στοιχεία των καταστάσεων δείχνουν ότι ήταν 24.000 περίπου.

νιακού δικτύου και της έλλειψης σοβαρών μεταφορικών μέσων.

Τα υπάρχοντα τυφέκια ήταν ανεπαρκή σε αριθμό και διειθιθεντο κυρίως για τον εξοπλισμό των Ταγμάτων Πεζικού. Στη μάχη του Σαγγάριου ήταν διαθέσιμα 63.000 τυφέκια για 16 Μεραρχίες Πεζικού (169 Τάγματα Πεζικού), 4 Ιππικού και 1 Ταξιαρχία Ιππικού.²⁸ Δεν διειθιθεντο ιματισμός και άρβυλα για το σύνολο της δύναμης. Τα διατιθέμενα οικονομικά μέσα ήταν πενιχρά.²⁹

Δύναμη Δυτικού Μετώπου πριν τη διαίρεσή του σε Δυτικό και Νότιο την 8 Οκτωβρίου 1920 (ν. ημ.)³⁰

Προσωπικό Οπλισμός - Μέσα	Στρατιά Μικράς Ασίας ³¹	Δυτικό Μέτωπο
Μεραρχίες Πεζικού	9	6
Αξιωματικοί	4.310	1.725
Οπλίτες	129.000	27.570
Τυφέκια	88.000	16.080
Οπλοπολυβόλα	1.800	0
Πολυβόλα	635	145

²⁸ Αντιστράτηγος Atif Ercikan, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας - Μάχη του Σαγγάριου (23 Αυγούστου - 18 Σεπτεμβρίου) και επακόλουθες επιχειρήσεις (14 Σεπτεμβρίου - 10 Οκτωβρίου 1921)*, Τόμος Β' ΔΥΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ, Μέρος 5, Βιβλίο 2, (ΑΓΚΥΡΑ: 1973), σ. 478

²⁹ Ercikan, *Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ*, σ. 586. «Η Τουρκία στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, έχασε τις πιο εύφορες και πλούσιες περιοχές. Αυτά που διέθετε ήταν τα ρωσικά όπλα που παρέχονταν από τις αρχές του 1921 και τα 2.000.000 χρυσά ρούβλια που αποκτήθηκαν εφάπαξ. Με αυτά καλύφθηκαν κάποιες ανάγκες ... και οι μισθοί του προσωπικού για λίγους μήνες. Αργότερα, ο χρυσός εξαντλήθηκε».

³⁰ Asparuk, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, Πρώτη, Δεύτερη Μάχη του Ινονού, του Ασλιχανλάρ και του Τουμλού Μπουρνάρ*, σ. 30

³¹ Αρχηγός Στρατού Παρασκευόπουλος Λεωνίδα, *Δύναμις Στρατού Μικράς Ασίας 20 Οκτωβρίου 1920*, Εν Γενικώ Στρατηγείο 31 Οκτωβρίου 1920, ΔΙΣ Φ. 293/Α/1, σ. 29. Παρούσα Δύναμη 3.829 Αξιωματικοί και 117.260 Οπλίτες. Επίσης *Κατάστασης Δυνάμεως Ελληνικού Στρατού Σεπτεμβρίου 1920* (ΔΙΣ Φ. 293/Α/1), Διατιθέμενα από το Στρατό Μικράς Ασίας όπλα, κτήνη και αυτοκίνητα.

Πυροβόλα	260	63
Κτήνη	30.000	5.880
Αυτοκίνητα	255	0

Πίνακας 1. Δύναμη Στρατιάς Μ. Ασίας και Δυτικού Μετώπου
8 Οκτωβρίου 1920

Τα στοιχεία της σχετικής μαχητικής ισχύος θα διαψεύδονται πάντα από τις διαθεσιμότητες

Με βάση τα στοιχεία του Πίνακα 1 είναι προφανές ότι τον Οκτώβριο του 1920 η Στρατιά Μικράς Ασίας διέθετε ασύγκριτα υπέρτερη ισχύ από αυτή του Δυτικού Μετώπου. Η διαπίστωση αυτή αποτελούσε όμως μια εικονική πραγματικότητα επειδή το ζητούμενο σε κάθε πόλεμο είναι η ισχύς που μπορεί να παρατάξει έκαστος των αντιπάλων σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Η Στρατιά Μικράς Ασίας μέχρι και τα τέλη Μαρτίου του 1921 μπορούσε να διαθέσει για την εκτέλεση μεγάλων επιχειρήσεων πέντε μόνο εκ των Μεραρχιών της, και αυτές μειωμένης επάνδρωσης, επειδή:

- Η Μεραρχία Κυδωνιών είχε μεταφερθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα για να διατεθεί στην ασφάλεια διεξαγωγής των εκλογών. Μετά τις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 διαλύθηκε.
- Η Μεραρχία Μαγνησίας (XI) είχε τεθεί υπό βρετανικό έλεγχο και κάλυπτε τη χερσόνησο της Νικομήδειας.
- Οι I και V Μεραρχίες, μετά 3 Συνταγμάτων Μετόπισθεν, είχαν διατεθεί για την ασφάλεια των συγκοινωνιών της Στρατιάς και της κατεχόμενης ζώνης.
- Διαθέσιμες για εκτέλεση ευρέων επιχειρήσεων ήταν οι Μεραρχίες Πεζικού II, III, XIII, Αρχιεργατών (VII) και Σμύρνης (X), καθώς και η Ταξιαρχία Ιππικού. Προφανώς, η δύναμη αυτή ήταν εξαιρετικά μικρή και μειωμένης επάνδρωσης και κατόπιν τούτου ο Πίνακας 1 πρέπει να ιδωθεί διαφορετικά.

- Η επέκταση της κατεχόμενης ζώνης μέχρι την Προύσα και το Ουσάκ απορρόφησε σημαντικές δυνάμεις για την κάλυψή της. Η Στρατιά Μικράς Ασίας, όπως μετονομάστηκε, χρειαζόταν σοβαρή ενίσχυση. Ο μόνος που αντιλήφθηκε το πρόβλημα και ζήτησε την επιστράτευση εφέδρων ήταν ο Αρχηγός της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού, Υποστράτηγος Κωνσταντίνος Γουβέλης, που ανέλαβε τα καθήκοντά του την 16^η Ιανουαρίου 1921. Οι προτάσεις του δεν έγιναν δεκτές από τον υπουργό των Στρατιωτικών της νέας διακυβέρνησης, Δημήτριο Γούναρη.

Η κατάσταση του Νοτίου Μετώπου τον Οκτώβριο 1920

Η κατάσταση του Νοτίου Μετώπου τον Οκτώβριο του 1920 περιγράφεται στην παρακάτω αναφορά που υπέβαλε ο Συνταγματάρχης Ρεφέτ στο Γενικό Επιτελείο Στρατού στις 22 Οκτωβρίου/4 Νοεμβρίου 1920, αμέσως μετά την αιφνιδιαστική τουρκική επίθεση κατά της XIII ελληνικής Μεραρχίας στη Τζεντίζ.³²

«Η τρέχουσα κατάσταση του 12^{ου} Σώματος Στρατού στις 4 Νοεμβρίου 1920: Η 23^η Μεραρχία μπορεί να παρατάξει 600-700 μαχητές. Είναι σε κατάσταση εξάντλησης. Η Μεραρχία Συγκρότημα (σ.σ. αναφέρεται στην 8^η), κλονίστηκε εντελώς κατά την τελευταία μάχη (σ.σ. αναφέρεται στη μάχη της Τζεντίζ) με αποτέλεσμα τα τάγματά της να αποτελούνται από ελάχιστους αξιωματικούς και 20-30 στρατιώτες. Η Μεραρχία βρίσκεται σε κατάσταση διάλυσης που ακόμη δεν έχει ελεγχθεί. Για το λόγο αυτό, μια μεραρχία με μόνο 300-400 στρα-

³² Asparuk, *Πρώτη, Δεύτερη Μάχη του Ινονού, του Ασλιχανλάρ και του Τουμλού Μπουνάρ*, σ. 33. (Η αναφορά πρέπει να υποβλήθηκε πριν ο Ρεφέτ αναλάβει τη διοίκηση του Νοτίου Μετώπου ή κάποιες ημέρες αργότερα)

τιώτες δεν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για μεγάλο χρονικό διάστημα σε καμία μάχη.

Δεδομένου ότι ο εξοπλισμός του πυροβολικού του Σώματος και τα κλείστρα των πυροβόλων κατασκευάστηκαν τοπικά, τα πυρά του Πυροβολικού είναι αδύναμα. Αυτή η κατάσταση μειώνει την αμυντική ισχύ του σώματος.

Όλοι οι στρατιώτες του σώματος που είδα στο μέτωπο ήταν γυμνοί και οι περισσότεροι ήταν από τη γύρω περιοχή. Αυτοί οι άνθρωποι, τρέμοντας κάτω από το χιόνι και τη βροχή, διαλύονται μαζικά.

Μετά τις τελευταίες μάχες, οι άνδρες αναπλήρωσης που στάλθηκαν για να αντικαταστήσουν τις απώλειες του σώματός μου ήταν επίσης γυμνοί. Σήμερα, αντί για γυμνούς άντρες, το σώμα χρειάζεται ρούχα για να καλύψει τη γύμνια του και τουφέκια και πυρομαχικά για να τους δοθούν.

Όσο για τις εθνικές δυνάμεις δεν έχουν προσωπικό. Η δύναμή τους θα αυξάνεται και θα μειώνεται από καιρού σε καιρό».

Αρχικές ενέργειες για την οργάνωση του στρατού³³

Στις αρχές Οκτωβρίου 1920 έναντι της Στρατιάς Μικράς Ασίας υπήρχαν οι ακόλουθες δυνάμεις:

Δυτικό Μέτωπο: 11^η, 24^η, 61^η Μεραρχίες Πεζικού

Νότιο Μέτωπο: 8^η, 23^η, 57^η, και 41^η Μεραρχίες Πεζικού.

Την 1/14 Νοεμβρίου 1920 άρχισε η οργάνωση της 1^{ης} Μεραρχίας Πεζικού στην Άγκυρα και της 4^{ης} Μεραρχίας Πεζικού στο Πολατλί.

³³ Asparuk, *Πρώτη, Δεύτερη Μάχη του Ινονού, του Ασλιχανλάρ και του Τουμλού Μπουνάρ*, σ. 48-49

Μέχρι το Νοέμβριο δεν υπήρχαν Μερραρχίες Ιππικού. Ο Ρεφέν άρχισε την οργάνωση Μερραρχιών Ιππικού στο Αφιόν Καραχισάρ από τα Συντάγματα Ιππικού που χρησιμοποιήθηκαν για την καταστολή ανταρσίας που ξέσπασε στο Ικόνιο, καθώς και της ανταρσίας του Ντεμιρτζί Μεχμέτ Εφέ. Στις αρχές Μαρτίου 1921 είχαν οργανωθεί τρεις Μερραρχίες και μία Ταξιαρχία Ιππικού που έλαβαν μέρος στις επιχειρήσεις.

Το Μάρτιο 1921 το Δυτικό Μέτωπο ενισχύθηκε με την 5^η Μερραρχία Καυκάσου.

Με κοινή απόφαση του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας και του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού καθορίστηκε ότι:³⁴

α) Οι Μερραρχίες Πεζικού θα διέθεταν 3 Συντάγματα Πεζικού των 3 Ταγμάτων έκαστο, 1 Τάγμα Εφόδου και από 1 Λόχο Ιππικού, Μηχανικού, Επικοινωνιών και Υγειονομικού.

β) Τα Τάγματα Πεζικού και το Εφόδου θα εξοπλιζονταν με 450 τυφέκια, 4 οπλοπολυβόλα και 4 πολυβόλα, οι δε Λόχοι Ιππικού των Μερραρχιών με 120 τυφέκια.

γ) Η Μερραρχία Πεζικού θα διέθετε συνολικά 5.000 τυφέκια.. Η διάθεση 450 τυφεκίων κατά Τάγμα Πεζικού δεν επετεύχθη. Κατά τις εαρινές και θερινές επιχειρήσεις Τάγματα Πεζικού του εξοπλιζονταν με 330 τυφέκια περίπου.

δ) Το Μερραρχιακό Πυροβολικό θα αποτελούνταν από 1 Τάγμα Πυροβολικού των 2 Πυροβολαρχιών και των 2 πυροβόλων η κάθε Πυροβολαρχία. Μετά τις επιχειρήσεις του Μαρτίου το Μερραρχιακό Πυροβολικό αναπτύχθηκε σε Σύνταγμα και κατά τις θερινές επιχειρήσεις του 1921 η κάθε Μερραρχία διέθετε 8-10 πυροβόλα περίπου.

ε) Οι Μερραρχίες Ιππικού θα αποτελούνταν από 2 Ταξιαρχίες, η κάθε ταξιαρχία από 2 Συντάγματα, το κάθε Σύνταγμα από 4 Λόχους Ιππικού και ο κάθε Λόχος θα διέθετε 125 Ιππείς. Η Μερραρχία Ιππικού θα διέθετε 120 αξιωματικούς, 2.000 ιππείς, 2.000 τυφέκια, 32 πολυβόλα και 1 Πυ-

³⁴ Στο ίδιο, σ. 270

ροβολαρχία 4 πυροβόλων. Οι προβλέψεις αυτές δεν προσεγγίστηκαν.

Τον Αύγουστο του 1922 τα Συντάγματα Πυροβολικού των 18 Μερραρχιών του Δυτικού Μετώπου διέθεταν 3 Πυροβολαρχίες των 4 πυροβόλων, εκ των οποίων οι 2 ήταν Ορειβατικές και 1 Πεδινή, ή το αντίστροφο. Επίσης η μία εκ των Πυροβολαρχιών διέθετε 4 πυροβόλα Σκόντα των 75 χλστ., που αναφέρονται ως πανίσχυρα ορεινά (Kudretli Dag). Συνολικά διετίθεντο 80 πυροβόλα Σκόντα των 75 χλστ..³⁵

Είναι προφανές ότι η τουρκική ηγεσία επέλεξε ένα ελαφρύ οργανωτικό σχήμα που θα προσέδιδε μεγάλη ευελιξία και ευκαμψία στη στρατιωτική δύναμη κατά τις επιχειρήσεις.

Το τουρκικό Ιππικό εφοδιάστηκε με εντόπιους μικρόσωμους ίππους μεγάλης αντοχής, εγκλιματισμένους στο ιδιαίτερο περιβάλλον του Μικρασιατικού υψιπέδου και χρησιμοποιήθηκε ως ιπποκίνητο ταχυκίνητο Πεζικό. Οι Μονάδες του Ιππικού επανδρώθηκαν κυρίως από φανατικούς εθνικιστές και χρησιμοποιήθηκαν πολλές φορές ως στρατονομική δύναμη για τη διεξαγωγή της στρατολογίας και τη δίωξη των φυγάδων.

Η Στρατιά Μ. Ασίας μέχρι το τέλος της Εκστρατείας δεν αντιλήφθηκε τη μεγάλη σημασία της ύπαρξης ισχυρού Ιππικού, εφοδιασμένου με εντόπιους ίππους, στην επιτυχή διεξαγωγή των επιχειρήσεων.

Η δύναμη του Δυτικού και του Νοτίου Μετώπων την 1^η Μαρτίου 1921 (ημέρα έναρξης των εαρινών επιχειρήσεων)

Με βάση τον Πίνακα 2 προκύπτει ότι η Στρατιά Μικράς Ασίας ήταν ισχυρότερη του Δυτικού Μετώπου. Όμως η διοίκηση της Στρατιάς εκτέλεσε τις εαρινές επιχειρήσεις με ένα εσφαλμένο στρατηγικά σχέδιο που δεν τηρούσε τις Αρχές του Πολέμου. Μολονότι η ελληνική Στρατιά δεν μπορούσε να

³⁵ Αντιστράτηγος Cumhuri Asparuk, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, Η μεγάλη επίθεση (1-31 Αυγούστου 1922)*, Β' ΤΟΜΟΣ, Δυτικό Μέτωπο 6ο Μέρος 2ο Βιβλίο (Αγκυρα: 1995), σ. 350

διαθέσει όλες τις Μεραρχίες της στις επιχειρήσεις, εν τούτοις διέσπασε τις δυνάμεις της για την ταυτόχρονη επίτευξη δύο διακεκριμένων σκοπών. Η δύναμη που επιτέθηκε προς το Εσκή Σεχίρ ήταν κατώτερη αυτής του Δυτικού Μετώπου, πριν ακόμη την ενίσχυσή του από το Νότιο Μέτωπο (βλ Πίνακες 3 και 4).

Προσωπικό Οπλισμός - Μέσα	Στρατιά Μ. Ασίας ³⁶	Δυτ. και Νότιο Μέτωπα ³⁷	Αύξηση ένα-ντι Οκτ 1920
Μεραρχίες ΠΖ	8	10	+3 Μεραρχίες
Ιππικό	1 Ταξ. Ιππ.	3 (+)	3 Μ.Ιπ., 1 Τ.Ιπ.
Αξκοί παρόντες	4.067	3.440	100%
Οπλίτες παρόντες	104.186	58.990	114%
Τυφέκια	96.000	35.300	119%
Οπλοπολυβόλα	1.800	40	
Πολυβόλα	700	240	62%
Πυροβόλα	260	108	72%

Πίνακας 2. Στη δύναμη δεν περιλαμβάνεται η 5^η Μεραρχία Καυκάσου

Την περίοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας κύριο όπλο του Πεζικού παρέμενε το τυφέκιο, που διετίθετο σε μεγάλους αριθμούς. Τα πολυβόλα ήταν βαριά, διετίθεντο σε μικρό αριθμό και μεταφέρονταν με ημιόνους. Τα πολυβόλα δεν μπορούσαν να υποστηρίξουν αποτελεσματικά μια δύναμη που επιτίθετο, για ευνόητους λόγους, ενώ ήταν πολύ αποτελεσματικά στην άμυνα. Τα ελληνικά Τάγματα διέθεταν τρεις Λόχους Πεζικού και ένα Λόχο Πολυβόλων με 8 πολυβόλα, τα δε τουρκικά διέθεταν ένα Λόχο Πολυβόλων με 2-4 πολυβόλα.

³⁶ Στρατιά Μικράς Ασίας/Ιον Επιτελικόν Γραφείον, *Κατάσταση Δυνάμεως την 1^{ην} Μαρτίου 1921*, (9 Μαρτίου 1921, ΓΕΣ/ΔΙΣ Φ. 298/Β/1). Τα αναφερόμενα στοιχεία αφορούν την παρούσα δύναμη.

³⁷ Asparuk, *Πρώτη, Δεύτερη Μάχη του Ινονού*, σ. 271

Ανάλυση του όρου "Μάχιμη Δύναμη" για την κατανόηση των Πινάκων 3 και 4

Η Στρατιά Μικράς Ασίας υπολόγιζε τη "Μάχιμη Δύναμή" της με το άθροισμα της δύναμης των Ταγμάτων της.³⁸ Το "σκληρό πυρήνα" όμως της μάχιμης δύναμης³⁹ τον αποτελούσαν οι Λόχοι Πεζικού ή Λόχοι τυφεκιοφόρων, επειδή αυτοί έρχονταν σε στενή εμπλοκή διά πυρών, ενίοτε και διά της ξιφολόγχης, με τον αντίπαλο και προφανώς είχαν και το μείζον των απωλειών. Κατόπιν τούτου η "Μάχιμη Δύναμη" υπολογιζόταν πολλές φορές με τον αριθμό των τυφεκίων που διέθετε μια Μονάδα. Η προβλεπόμενη δύναμη τυφεκιοφόρων των Λόχων Πεζικού της Στρατιάς τον Μάρτιο του 1921 ήταν 198 και του Τάγματος 594. Σε αυτή συμπεριλαμβάνονταν οι σκοπευτές και προμηθευτές των 8 οπλοπολυβόλων του Λόχου. Μετά το Μάρτιο η προβλεπόμενη δύναμη των Λόχων Πεζικού καθορίστηκε στους 216 τυφεκιοφόρους και του Τάγματος σε 648.

Δυνάμεις – Όπλα	Γ' Σ. Στρατού ⁴⁰	Δυτ. Μέτωπο ⁴¹
Μεραρχίες Πεζικού	3	6 + 2 Σ.Π. ⁴²
Τάγματα Πεζικού	27	64
"Μάχιμη Δύναμη"	~16.600	~25.500
Τυφεκιοφόροι Ταγμάτων ΠΖ	~10.500	~21.000
Οπλοπολυβόλα	648	16

³⁸ Επιτελική Υπηρεσία Στρατού (ΕΥΣ), *ΕΚΘΕΣΙΣ επί της δυνάμεως της Στρατιάς Μικράς Ασίας και του έναντι αυτής Τουρκικού Στρατού*, (Αθήναι 25^η Μαΐου 1921, ΔΙΣ Φ.301/Γ/2) σ. 2

³⁹ Ο όρος είναι αδόκιμος

⁴⁰ Τα Τάγματα του Γ' Σ.Σ. διέθεταν δύναμη ~615 Οπλιτών εκ των οποίων ~390 τυφ/όροι. Τα Τάγματα του Α' Σ.Σ. διέθεταν δύναμη ~680 Οπλιτών εκ των οποίων ~430 τυφεκιοφόροι.

⁴¹ Τα Τάγματα του Δυτικού και του Νοτίου Μετώπων διέθεταν δύναμη ~400 ανδρών εκ των οποίων ~330 τυφεκιοφόροι.

⁴² Το Δυτικό Μέτωπο διέθετε τις Μεραρχίες Πεζικού 1^η, 11^η, 24^η, 61^η, και ενισχύθηκε με την 4^η και την 5^η Καυκάσου (-), με 2 Συντάγματα Πεζικού της Μεραρχίας Coca Eli και το Τάγμα Εθνοσυνέλευσης

Πολυβόλα	228	~154
Πυροβόλα	104	~50
Ιππείς	910	1.500

Πίνακας 3

Δυνάμεις – Όπλα	Α' ΣΣ	Νότιο Μέτωπο
Μεραρχίες Πεζικού	2(-)	4
Τάγματα Πεζικού	15	40
“Μάχιμη Δύναμη”	~10.000	~16.000
Τυφεκιοφόροι Ταγμάτων	~6.500	~13.000
Οπλοπολυβόλα	360	24
Πολυβόλα	120	124
Πυροβόλα	88	69
Ιππείς	144	2.000

Πίνακας 4

Κατ' αντιστοιχία η Μάχιμη Δύναμη των τουρκικών μονάδων εκτιμήθηκε με βάση τη μέση δύναμη των Ταγμάτων Πεζικού σε 400 οπλίτες εκ των οποίων οι 330 ήταν τυφεκιοφόροι.⁴³

Ενίσχυση του Δυτικού Μετώπου μετά το Μάρτιο του 1921

Το Δυτικό Μέτωπο μετά το πέρας των επιχειρήσεων του Μαρτίου ενισχύθηκε τον Ιούνιο με την 3^η Μεραρχία Καυκάσου από την Τραπεζούντα, την 15^η Μεραρχία Πεζικού από την Αμάσεια, την 14^η Μεραρχία Ιππικού από τη Σεβάστεια και τον Αύγουστο με τις 5^η και 9^η Μεραρχίες Πεζικού της 2^{ης} Ομάδας Μεραρχιών, από το Ντιγιαρμπακίρ και το Γκαζιαντέπ αντίστοιχα. Τον Ιούνιο οργανώθηκε η 6^η Μεραρχία Πεζικού στο Σαντικλί και η Μεραρχία Συγκρότημα στο Αφιόν Καραχισάρ με σκοπό την προσβολή των πλευρών και συγκοινωνιών της Στρατιάς Μικράς Ασίας.

⁴³ Asparuk, *Πρώτη, Δεύτερη Μάχη του Ινονού*, σ. 278. «Ο αριθμός των τυφεκίων στα Συντάγματα αυξήθηκε σε 990».

Η ανώτατη τουρκική διοίκηση εφαρμόζοντας με συνέπεια την Αρχή του Πολέμου “Οικονομία των Δυνάμεων” λεηλάτησε τις στρατιωτικές δυνάμεις των Μετώπων Καυκάσου, Μεσοποταμίας, Αδάνων και της Κεντρικής Στρατιάς για να ενισχύσει το Δυτικό Μέτωπο. Στις αναφερόμενες περιοχές παρέμειναν μόνο ασθενείς δυνάμεις οργανωμένες σε Μεραρχίες, Ταξιαρχίες και Συντάγματα Πεζικού και Ιππικού.

Δυνάμεις αντιπάλων Στρατών τον Ιούνιο του 1921

Με βάση τα στοιχεία του Πίνακα 5, η Στρατιά Μικράς Ασίας διέθετε υπέρτερη ισχύ απ’ αυτή του Δυτικού Μετώπου αλλά κατά τις επιχειρήσεις προς το Εσκή Σεχίρ και στη συνέχεια προς την Άγκυρα η ισχύς αυτή χρησιμοποιήθηκε από ερασιτέχνες της στρατιωτικής τέχνης.

Παρούσες και Μάχιμες Δυνάμεις Όπλα και πυρομαχικά	Στρατιά Μικράς Ασίας	Δυτικό Μέτωπο. ⁴⁴
Σ. Στρατού – Ομάδες Μεραρχιών	3	4
Μεραρχίες Πεζικού	11	15
Μεραρχίες και Ταξιαρχίες Ιππικού	1 Ταξ. Ιπ.	4 Μ.Ιπ., 1 Τ.Ιπ.
Παρούσα δύναμη Αξιωματικών	5.870	6.070
Παρούσα δύναμη Οπλιτών	182.000	109.350
Συνολικώς διατιθέμενα τυφέκια	147.000	59.200
Αξιωματικοί Μεραρχιών Πεζικού	3.655	3.690
Οπλίτες Μεραρχιών Πεζικού	129.000	80.130
Σύνολο τυφεκίων Μεραρχιών ΠΖ	Όλοι οπλισμένοι	49.300
Μεραρχιακά Τάγματα Πεζικού	99	146
Μάχιμη Δύναμη Αξκών - Οπλιτών Ταγμάτων	2.090 91.000	~65.000
Τυφεκιοφόροι	~60.000	~45.000

⁴⁴ Ersikan, *Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ*, Τόμος Β' ΔΥΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ Μέρος 4, (Άγκυρα: 1974), σ. 592. “Δύναμη Δυτικού Μετώπου 15 Ιουνίου 1921”. Στο ίδιο, σ. 599 “Δύναμη τυφεκίων, πολυβόλων και οπλοπολυβόλων”. Στο ίδιο, σ. 600 “Δύναμη πυροβόλων, 51 ορειβατικά, 66 πεδινά, 18 ορειβατικά των 105 χλστ., 13 βαρέα των 150 χλστ., 14 άλλα”.

Οπλοπολυβόλα	2.376	305
Πολυβόλα	804	420
Αξκοί Μονάδων Ιππικού-Ιππείς	90 750	550 5.960
Πυροβόλα	320	162
Βλήματα Πυροβολικού	250.000	28.700
Φορτηγά αυτοκίνητα	1.300	28

Πίνακας 5

Η ελληνική κυβέρνηση δεν εφάρμοζε την Αρχή του Πολέμου “Οικονομία των Δυνάμεων”

Η ελληνική Κυβέρνηση τον Ιούνιο 1921 διατηρούσε στην ηπειρωτική Ελλάδα μια δύναμη 4.130 αξιωματικών και 121.000 οπλιτών περίπου, εκ των οποίων παρόντες ήταν 3.400 αξιωματικοί και 86.000 οπλίτες. Οι απόντες οπλίτες αποτελούσαν το 30% της τοποθετημένης δύναμης, όταν το αντίστοιχο ποσοστό στη Στρατιά Μ. Ασίας αποτελούσε το 11% της τοποθετημένης δύναμης. Εκ των παρόντων, 2.540 αξιωματικοί και 61.000 οπλίτες περίπου επάνδρωναν Έμπεδα, Υπηρεσίες και Μη Μεραρχιακές Μονάδες (Μ.Μ.Μ.), το δε υπόλοιπο 4,5 Μεραρχίες Πεζικού. Οι Μ.Μ.Μ. του Δ' και του Ε' Σωμάτων Στρατού διέθεταν δύναμη μεγαλύτερη από τις αντίστοιχες των Σωμάτων Στρατού της Στρατιάς Μικράς Ασίας που διέθεταν Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού των τριών Μοιρών, των τριών Πυροβολαρχιών εκάστη Μοίρα.⁴⁵ Από την παραπάνω σχολάζουσα δύναμη ήταν δυνατή η οργάνωση στη Στρατιά Μικράς Ασίας 3-4 Συνταγμάτων Μετόπισθεν, πλέον των υπάρχοντων, που θα αναλάμβαναν την κάλυψη των συγκοινωνιών της Στρατιάς Μικράς Ασίας κατά το χρόνο που αυτή θα προήλαινε στο εσωτερικό του Μικρασιατικού υψιπέδου, για να αποφευχθεί η διάθεση Μεραρχιών Πεζικού για το σκοπό αυτό, όπως συνέβη κατά τις επιχειρήσεις προς το Εσκί Σεχίρ και την Άγκυρα. Επίσης, θα ήταν δυνατή η ενίσχυση των 3 Εμπέδων Συνταγμάτων Πεζικού των Σωμά-

⁴⁵ Επιτελική Υπηρεσία Στρατού, Κατάσταση Δυνάμεως Ελληνικού Στρατού την 1^η Ιουνίου 1921 (Φ. 298/Β/1), σ. 32.

των Στρατού προκειμένου να εξασφαλιστεί η αναπλήρωση των απωλειών μάχης και μη μάχης της Στρατιάς. Ουδέν εξ αυτών έγινε.

Δύναμη Δυτικού Μετώπου στο Σαγγάριο την 10 Αυγούστου 1921

Οι απώλειες του Δυτικού Μετώπου στις μάχες της 1–8 Ιουλίου 1921 ανήλθαν σε 440 αξιωματικούς και 7.000 οπλίτες.⁴⁶ Κατά την υποχώρηση προς το Σαγγάριο 30.000 περίπου οπλίτες, οι 24.000 μετά των όπλων τους λιποτάχτησαν.⁴⁷ Οι λιποτάχτες των Μερραρχιών Πεζικού και Ιππικού εκτιμώνται σε 12.000 περίπου. Οι πραγματικές απώλειες μάχης και μη μάχης των Μερραρχιών Πεζικού και Ιππικού ανήλθαν σε 380 αξιωματικούς, 19.300 οπλίτες και 19.300 τυφέκια. Προφανώς το Δυτικό Μέτωπο είχε υποστεί μεγάλη αιμορραγία.

Ενισχύσεις	Αξικοί	Οπλίτες	Τυφέκια	Πολυβόλα	Οπλο/βόλα	Πυροβόλα
Διασωθείσα δύναμη τη 10/23 Ιουλίου ⁴⁸	4.280	72.720	34.975	399	212	151
Ενισχύσεις						
2 ^η Ομάδα Μερραρχιών 5 ^η , 9 ^η Μερραρχίες ΠΖ	472	10.400	6.135	58	16	15
17 ^η Μερραρχία	287	3.012	5.067	5	18	3
18 ^η Μερραρχία	121	3.069	1.967	5	3	4
Ενίσχυση με όπλα ⁴⁹			15.256	57	95	8
Ενισχύσεις						

⁴⁶ Ergikan, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας - Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ*, σ. 583.

⁴⁷ Στο ίδιο, 583. «Συνολικά 30.809 άτομα διασκορπίστηκαν προς τα τέλη Ιουλίου, εκ των οποίων 30.122 ένοπλοι»

⁴⁸ Gokalp Yuznak Αντιστράτηγος, *Πόλεμος της Τουρκικής Ανεξαρτησίας Τόμος 2 Αρχική Περίοδος της Μάχης του Σαγγαρίου, Γεγονότα και Επιχειρήσεις (25 Ιουλίου - 22 Αυγούστου 1921), Τμήμα V, Βιβλίο I*, (Αγκυρα: 1995), σ. 351 - 352

⁴⁹ Ergikan, *Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ*, σ. 91. Πολύ πιθανόν η δύναμη τυφεκίων να ενισχύθηκε με 18.500 τυφέκια που διέθεσαν οι Σοβιετικοί και βρισκόνταν στην πόλη Tuarpe της Ρωσίας (μεταξύ Νοβοροσίσκ και Σότσι)

Δύναμη Δ. Μετώπου 10 Αυγ 1921 ⁵⁰	5.160	89.200	63.400	524	344	181
--	-------	--------	--------	-----	-----	-----

Πίνακας 6. Η 18^η Μερραρχία διαλύθηκε· οι δυνάμεις της διατέθηκαν για την ενίσχυση των 4^{ης} και 23^{ης} Μερραρχιών που είχαν υποστεί σοβαρές απώλειες.

Η ανώτατη τουρκική διοίκηση ενίσχυσε γενναία τη δύναμη του Δυτικού Μετώπου. Οι απώλειες των Μερραρχιών Πεζικού και Ιππικού αναπληρώθηκαν από τους Έμπεδους Λόχους των Συνταγμάτων Πεζικού (~250 ανδρών έκαστος) και από τα Έμπεδα Συντάγματα του Δυτικού Μετώπου.⁵¹

Κλήθηκαν υπό τα όπλα οι γεννηθέντες τα έτη 1881-1899. Η επιστράτευση απέδωσε 50.000 οπλίτες μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου, που κάλυψαν τα κενά από τις απώλειες της μάχης του Σαγγάριου.

Η ενίσχυση της δύναμης του Δυτικού Μετώπου μέχρι την έναρξη των μαχών του ποταμού Σαγγάριου φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα.

Το Δυτικό Μέτωπο στις μάχες του Σαγγάριου παρέταξε 16 Μερραρχίες Πεζικού και 3 Ανεξάρτητα Συντάγματα Πεζικού. Συνολικά 169 Τάγματα με μέση δύναμη 400 οπλιτών περίπου. Συνολικά 67.000 οπλίτες περίπου. Μέση δύναμη τυφεκιοφόρων κατά Τάγμα Πεζικού 330 περίπου. Συνολικά 56.000 περίπου. Το υπόλοιπο των τυφεκίων διατέθηκε στις 4 Μερραρχίες και τη 1 Ταξιαρχία Ιππικού.

Η Στρατιά Μικράς Ασίας κινήθηκε προς το Σαγγάριο με 9 εκ των 11 Μερραρχιών της και επιπλέον 1 Σύνταγμα Πεζικού· συνολικά 84 Τάγματα Πεζικού. Εκτιμάται ότι η μέση δύναμη των Ταγμάτων της Στρατιάς ανερχόταν σε 800 οπλίτες περίπου, εκ των οποίων 550 τυφεκιοφόροι. Συνολική Μάχιμη Δύναμη 67.000 οπλίτες περίπου, εκ των οποίων 46.000 περίπου τυφεκιοφόροι. Η Ανεξάρτητη Μερραρχία παρέμεινε στην Ανατολική Θράκη.

⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 352

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 583 - 584. Υπήρχαν 3 Συντάγματα αναπληρώσεων Πεζικού, 1 Σύνταγμα αναπληρώσεων Ιππικού, και από 1 Τάγμα αναπληρώσεων Πυροβολικού, Μηχανικού

Τούτων λεχθέντων είναι προφανές ότι το Δυτικό Μέτωπο παρά τις μεγάλες απώλειες μάχης και μη μάχης που προέκυψαν από τις επιχειρήσεις του Εσκή Σεχίρ, μπόρεσε να παρατάξει στη μάχη του Σαγγάριου “Μάχιμη Δύναμη” και δύναμη τυφεκιοφόρων ανώτερη της Στρατιάς Μικράς Ασίας. Λαμβάνοντας υπόψη ότι διεξήγαγε άμυνα σε φύσει ισχυρές τοποθεσίες που είχαν οχυρωθεί ισχυρά, διέθετε σημαντικό πλεονέκτημα ισχύος έναντι της Στρατιάς Μικράς Ασίας που σχεδίασε τις επιχειρήσεις με βάση έωλες εκτιμήσεις. Η Στρατιά ανέφερε στην κυβέρνηση ότι θα εκτελούσε επιδρομή στην Άγκυρα και εκτίμησε τις απώλειές της από την επιχείρηση σε 3.000 οπλίτες!

Η χρησιμοποίηση της πολεμικής ισχύος από την τουρκική διοίκηση για την επίτευξη των σκοπών του πολέμου

Περίοδος Ιανουαρίου - Σεπτεμβρίου 1921 – αμυντικές επιχειρήσεις

Η ανώτατη τουρκική διοίκηση είχε αποφασίσει ότι κατά την περίοδο της οργάνωσης του αδύναμου ακόμη τουρκικού στρατού επιβαλλόταν να διεξαχθεί αρχικά ενεργητική άμυνα με σκοπό τη φθορά της ισχύος της ελληνικής Στρατιάς. Ο τουρκικός στρατός θα κάλυπτε ισχυρά τον συγκοινωνιακό κόμβο του Εσκή Σεχίρ και στις δευτερεύουσες κατευθύνσεις θα διέθετε ασθενείς δυνάμεις για να απασχολούν με αιφνιδιαστικές επιθέσεις τις ελληνικές.

Το Αφιόν Καραχισάρ θα εγκαταλειπόταν και οι δυνάμεις της 12^{ης} Ομάδας Μεραρχιών θα διετίθεντο για την κάλυψη του Εσκή Σεχίρ τασσόμενες στο αριστερό της 4^{ης} Ομάδας.⁵²

⁵² Ercikan, Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ, σ. 94. «Η 12η Ομάδα με την 57η Μεραρχία και την 4η Ταξιαρχία Ιππικού τη νύκτα της 30 Ιουνίου 1921 θα εγκατασταθούν στο αριστερό της 4ης Ομάδας».

Η τουρκική διοίκηση αποφάσισε επίσης ότι η κύρια αμυντική μάχη δεν θα διεξαγόταν επί προωθημένων και μεγάλου αναπτύγματος αμυντικών γραμμών, αλλά βαθύτερα στο κεντρικό Μικρασιατικό υψίπεδο με σκοπό αφ' ενός μεν τη διεξαγωγή του αμυντικού αγώνα επί περιορισμένου αναπτύγματος μετώπων, ώστε να προκύπτει «οικονομία δυνάμεων» αφ' ετέρου δε την επιμήκυνση των γραμμών συγκοινωνιών της επιτιθέμενης ελληνικής Στρατιάς, που θα τις καθιστούσε ευάλωτες σε προσβολές και θα δυσχέραινε τον εφοδιασμό της.

Παράλληλα δια ασθενών δυνάμεων του τακτικού στρατού, σωμάτων ατάκτων και αποσπασμάτων επιδρομέων (Akinçi)⁵³ θα επιδιωκόταν η προσβολή των πλευρών και των συγκοινωνιών της ελληνικής Στρατιάς κατά το χρόνο που αυτή θα προωθούνταν προς το κεντρικό Μικρασιατικό υψίπεδο. Όσο βαθύτερα θα εισχωρούσε η ελληνική Στρατιά στο Μικρασιατικό υψίπεδο, τόσο περισσότερες δυνάμεις θα διέθετε για την κάλυψη των πλευρών της, των συγκοινωνιών της και την ασφάλεια του εσωτερικού της κατεχόμενης περιοχής.

Προφανώς η ανώτατη τουρκική διοίκηση είχε αποφασίσει να προσφέρει έδαφος στην ελληνική Στρατιά προκειμένου να την εφελκύσει στο εσωτερικό του Μικρασιατικού υψιπέδου για να την αποδυναμώσει ή ακόμη και να την καταστρέψει, όπως και έγινε.

Σε δεύτερη περίοδο, όταν ο τουρκικός στρατός θα είχε καταστεί μια ισχυρή δύναμη, θα διεξάγονταν επιθετικές επιχειρήσεις για να εξαναγκάσουν τον ελληνικό στρατό να αποχωρήσει από την Ανατολία.

⁵³ Στο ίδιο, σ. 89.

Κύρια χαρακτηριστικά της σχεδίασης και της διεξαγωγής της άμυνας από την ανώτατη τουρκική διοίκηση

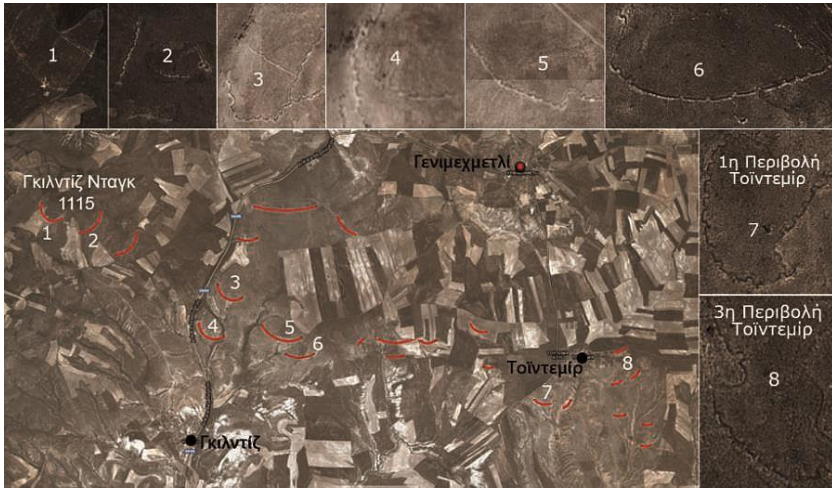

Φωτογραφία 1. Το ύψωμα 1799 κάλυπτε τη κατεύθυνση Ουσάκ – Σεϊντί Γαζί - Έσκι Σεχίρ. Αποτελούσε την κλειδα της τουρκικής άμυνας N-A της Κιουτάχειας. Καταλήφθηκε από την Ι Μεραρχία την 3^η Ιουλ 1921. Οι Τούρκοι εγκατέλειψαν όλη τη γραμμή που κάλυπτε το Έσκι Σεχίρ.

Η κύρια αμυντική προσπάθεια προσανατολίστηκε στην ισχυρή κάλυψη του συγκοινωνιακού, εμπορικού, βιοτεχνικού και βιομηχανικού κόμβου του Έσκι Σεχίρ, το οποίο κάλυπτε ευρέως και την Άγκυρα.

Οι αμυντικές τοποθεσίες οργανώθηκαν επί δεσποζόντων εδαφών που διέθεταν φυσική αμυντική ισχύ, περιορισμένο μέτωπο και παρείχαν ευρεία παρατήρηση και αναπεπταμένα πεδία βολής στον αμυνόμενο.

Οι αμυντικές τοποθεσίες οχυρώθηκαν ισχυρά και σε βάθος με τη χρησιμοποίηση Ταγμάτων Εργασίας που επανδρώνονταν κυρίως από Έλληνες Μικρασιάτες αφού οι Αρμένιοι είχαν εξολοθρευτεί.

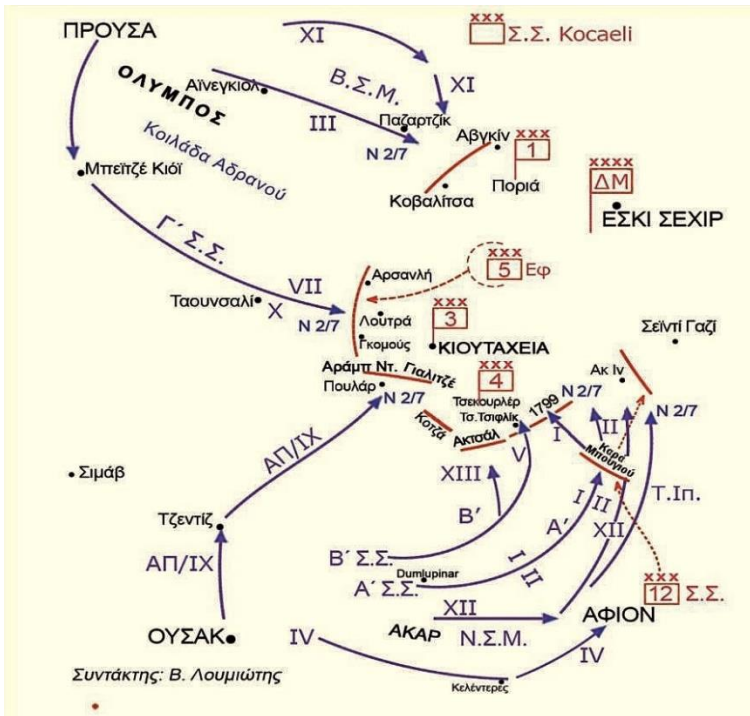

Φωτογραφία 2. Η οχύρωση από το Γκιλντζ Νταγκ μέχρι το Τοϊντεμίρ

Οι αποφάσεις που λήφθηκαν και τα αμυντικά σχέδια που εκπονήθηκαν τηρούσαν τις Αρχές του Πολέμου της "Οικονομίας Δυνάμεων", της "Συγκέντρωσης", του "Επιθετικού Πνεύματος", του "Αιφνιδιασμού" και της "Κλιμάκωσης των Δυνάμεων σε Βάθος".

Το Δυτικό Μέτωπο και οι Ομάδες Μεραρχιών τηρούσαν πάντοτε ένα σημαντικό μέρος των δυνάμεών τους σε εφεδρεία.

Όλες οι δυνάμεις του Δυτικού Μετώπου τηρούσαν κατά τη διεξαγωγή της άμυνας επιθετική στάση που υλοποιούνταν με την εκτόξευση συνεχώς αντεπιθέσεων για την ανακατάληψη απολεσθεισών θέσεων και την τήρηση ετοιμότητας για επιθετική επιστροφή, όταν θα δημιουργούνταν κατάλληλες συνθήκες.

Σχεδιάγραμμα 4. Το μέτωπο της αμυντικής γραμμής που κάλυπτε το Εσκή Σεχίρ ανερχόταν σε ~100 χλμ. Η Στρατιά Μικράς Ασίας δεν μπόρεσε να συντονίσει την εκτέλεση μιας αποφασιστικής μάχης. Η τουρκική αμυντική τοποθεσία διασπάστηκε από την επίθεση των I και V Μεραρχιών.

Κατά τις εαρινές και θερινές επιχειρήσεις του 1921 το Αφίον Καραχισάρ εγκαταλήφθηκε βάσει σχεδίου και οι κύριες τουρκικές δυνάμεις μεταφέρθηκαν βόρεια για να καλύψουν το Εσκή Σεχίρ.

Οι ασθενείς τουρκικές δυνάμεις που παρέμειναν στην περιοχή του Αφίον Καραχισάρ και του Σαντικλί είχαν ως αποστολή να δεσμεύσουν ελληνικές δυνάμεις κρούσεως στην περιοχή του Αφίον Καραχισάρ και να καλύψουν τις κατευθύνσεις προς το Ικόνιο.⁵⁴

⁵⁴ Ercikan, *Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ*, σ. 94. «Η Μεραρχία Συγκρότημα θα καλύψει την κατεύθυνση του Ικονίου και ταυτόχρονα θα έρθει σε επαφή με τον εχθρό για να προσελκύσει περισσότερες δυνάμεις εναντίον της».

Η Αρχή του Πολέμου της “Κλιμάκωση των Δυνάμεων σε Βάθος”

Η κλιμάκωση των δυνάμεων περιλαμβάνεται εμμέσως στις Αρχές του Πολέμου. Αποτελεί όμως γενικό κανόνα που διέπει τη διεξαγωγή των κάθε μορφής πολεμικών επιχειρήσεων και των τακτικών μαχών, μεταξύ και άλλων κανόνων.

Με βάση αυτή την Αρχή η τουρκική διοίκηση κλιμάκωσε τις δυνάμεις κατά την άμυνα σε Ασφαλείας (καλύψεως, γενικές προφυλακές, προφυλακές μάχης), σε δυνάμεις Αποκρούσεως και σε δυνάμεις Εφεδρείας.

Η διοίκηση του Δυτικού Μέτωπου κλιμακώνοντας τις δυνάμεις της σε βάθος και τηρώντας ισχυρές εφεδρείες είχε τη δυνατότητα να αναπροσαρμόζει τη διάταξή της έγκαιρα και να αντιδρά άμεσα και αποφασιστικά στις προκλήσεις της μάχης.

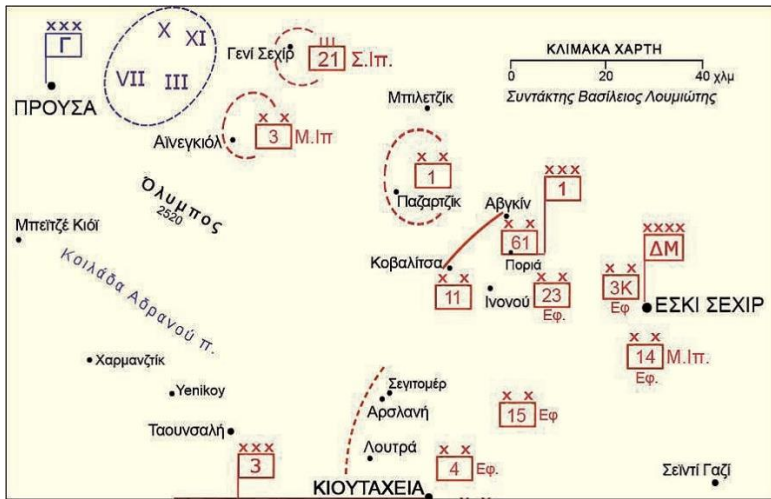
Επιχειρήσεις Ιουλίου 1921 – Κλιμάκωση Βορείως Κιουτάχειας⁵⁵

Κλιμάκωση δυνάμεων υπαγομένων απ’ ευθείας στο Δυτικό Μέτωπο:

Δύναμη Καλύψεως: Τάγμα Πεζικού στο Μπεϊτζέ Κιόι (Ορχανελί).

Εφεδρεία: 15^η Μερραρχία Πεζικού και 14^η Μερραρχία Ιππικού.

⁵⁵ Ergikan, Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ, σ. 193, Σχεδιάγραμμα 19

Σχεδιάγραμμα 5. Κλιμάκωση των τουρκικών δυνάμεων στο Βόρειο τομέα

Κλιμάκωση δυνάμεων 1^{ης} Ομάδας Μερραρχιών:

Δυνάμεις Ασφαλείας: Καλύψεως: 3^η Μερραρχία και 21^ο Σύνταγμα Ιππικού.

Γενικές Προφυλακές: 1^η Μερραρχία Πεζικού.

Δυνάμεις Αποκρούσεως: 11^η και 61^η Μερραρχίες Πεζικού.

Δυνάμεις Εφεδρείας: 23^η και 3^η (Κ) Μερραρχίες Πεζικού.

Διάθεση των δυνάμεων κατά την εξέλιξη των επιχειρήσεων:

Η 3^η και η 23^η Μερραρχίες Πεζικού διατέθηκαν Νότια υπό την 4^η Ομάδα.

Η 11^η Μερραρχία διατέθηκε στη 12^η Ομάδα Μερραρχιών στο Σεϊντί Γαζί.

Η 61^η Μερραρχία διατέθηκε στην περιοχή Ανατολικά του Εσκι Σεχίρ.

Η 15^η Μερραρχία ΠΖ και η 14^η Μερραρχία Ιππικού αποτέλεσαν την 5^η Ομάδα και διατέθηκαν για την απόκρουση της επίθεσης του Γ' Σώματος Στρατού.

Το Δυτικό Μέτωπο απέσυρε 4 Μεραρχίες από την 1^η Ομάδα και τις μετέφερε σε άλλα σημεία επειδή ο διοικητής του Βορείου Συγκροτήματος Μεραρχιών (ΙΙΙη και ΧΙη), Υποστράτηγος Τρικούπης, βραδυπορώντας δεν ενέπλεξε σε μάχη τις δυνάμεις της 1^{ης} Ομάδας (βλ Σχεδιάγραμμα 4).

Επιχειρήσεις Ιουλίου 1921 – Κλιμάκωση Νοτίως Κιουτάχειας⁵⁶

Κλιμάκωση Δυνάμεων 3^η Ομάδας Μεραρχιών:

Δύναμη Καλύψεως: 1^η Μεραρχία Ιππικού

Δυνάμεις Αποκρούσεως: 24^η και 41^η Μεραρχίες Πεζικού

Εφεδρεία: 4^η Μεραρχία Πεζικού. Διατέθηκε στην 4^η Ομάδα.

Κλιμάκωση Δυνάμεων 4^{ης} Ομάδας Μεραρχιών:

Δύναμη Καλύψεως: 2^η Μεραρχία Ιππικού

Δυνάμεις Αποκρούσεως: 5^η (Κ) και 8^η Μεραρχίες Πεζικού.

Εφεδρεία: 7^η Μεραρχία Πεζικού.

Ενισχύσεις: Η 3^η (Κ) και η 23^η Μεραρχίες Πεζικού της 1^{ης} Ομάδας.

Κλιμάκωση Δυνάμεων 12^{ης} Ομάδας Μεραρχιών:

Η 12^η Ομάδα αποχώρησε από το Αφιόν και ανέλαβε την άμυνα των υψωμάτων Terperogian (Καραμπουγιού) και Karabogkruklu.

Στο Αφιόν παρέμεινε η Μεραρχία Συγκρότημα.

Η 12^η Ομάδα ενισχύθηκε με την 7^η Μεραρχία της 4^{ης} Ομάδας, η οποία μετά τη μάχη του Καραμπουγιού επέστρεψε στην 4^η Ομάδα.

Προληπτική κάλυψη του άξονα Τουμλού Μπουνάρ – Σεϊντί Γαζί - Εσκή Σεχίρ:

⁵⁶ Ergikan, *Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκή Σεχίρ*, σ. 193, Σχεδιάγραμμα 19

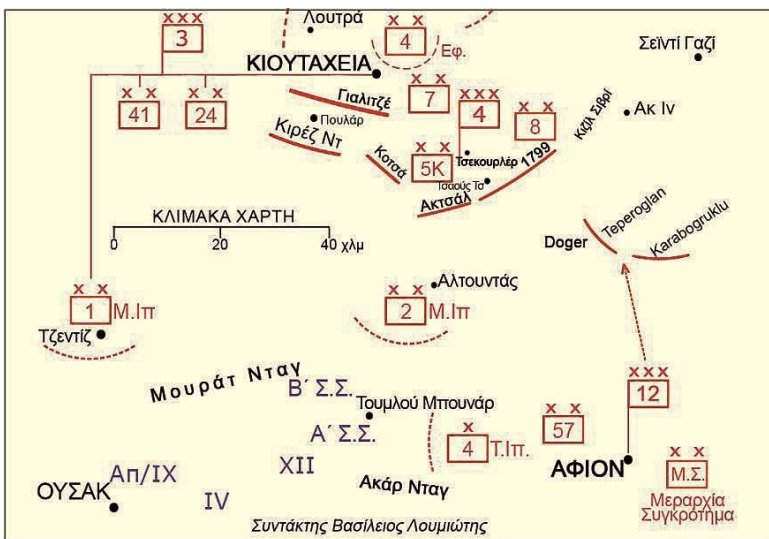
Η 8^η Μερραρχία της 4^{ης} Ομάδας που μετακινήθηκε στο χωριό Ακ Ιν.

Η 11^η Μερραρχία της 1^{ης} Ομάδας που αναπτύχθηκε στο Σεϊντί Γαζί.

Η 1^η και 2^η Μερραρχίες Ιππικού, και η 4^η Ταξιαρχία Ιππικού που μετά το πέρας της καλυπτικής αποστολής τους συμπύχθηκαν στο Σεϊντί Γαζί.

Τούτων λεχθέντων είναι προφανές ότι η διοίκηση του Δυτικού Μετώπου μετακινούσε τις ευκίνητες Μερραρχίες της προς κάθε κατεύθυνση δίκην πιονιών ζατρικίου. Επρόκειτο μερί μιας ορχηστρικής παράστασης.

Η Στρατιά Μικράς Ασίας ενεργούσε πάντα γραμμικά και προφανώς προβλέψιμα.

Σχεδιάγραμμα 6. Κλιμάκωση των τουρκικών δυνάμεων στο Νότιο τμήμα

Κλιμάκωση των δυνάμεων του Δυτικού Μετώπου πριν την έναρξη της μάχης του ποταμού Σαγγάριου

Το Δυτικό Μέτωπο, μετά την αποτυχία της αντεπίθεσης που εκτόξευσε κατά της Στρατιάς Μικράς Ασίας στο Εσκι Σεχίρ

την 8 Ιουλίου 1921, συμπύχθηκε ανατολικά του ποταμού Σαγγάριου.

Εν αναμονή της ελληνικής επίθεσης και μέχρι τη διευκρίνιση της κατεύθυνσης επί της οποίας αυτή θα εξελισσόταν οι δυνάμεις του Δυτικού Μετώπου κλιμακώθηκαν ως εξής:

Σχεδιάγραμμα 7. Κλιμάκωση δυνάμεων Δ. Μετώπου πριν την έναρξη της ελληνικής προέλασης την 1 Αυγούστου 1921 (π.η.μ.) προς το Σαγγάριο

Δυνάμεις Καλύψεως: Οι 1^η, 2^η, 14^η Μεραρχίες Ιππικού και η 4^η Ταξιαρχία Ιππικού αναπτύχθηκαν δυτικά του ποταμού. Αποστολή τους ήταν η παροχή έγκαιρης πληροφόρησης επί της έναρξης της ελληνικής προέλασης και η διευκρίνιση της ελληνικής Κυρίας Προσπάθειας.

Δυνάμεις Αποκρούσεως: Επί της αμυντικής τοποθεσίας αναπτύχθηκαν 7 Μεραρχίες Πεζικού (1^η, 41^η, 24^η, 3^η Κ, 57^η, 11^η, 8^η).

Εφεδρεία Δυτικού Μετώπου: 2 Ομάδες Μεραρχιών (5 Μεραρχίες Πεζικού) και η Ανεξάρτητη 15^η Μεραρχία.

Ενισχύσεις: Οι 5^η και 9^η Μεραρχίες Πεζικού της 2^{ης} Ομάδας Μεραρχιών από το Ντιαρμπακίρ και το Καζαντιέπ και η

17^η Μεραρχία Πεζικού από τη Νικομήδεια. Επίσης οι δυνάμεις της 18^{ης} Μεραρχίας που διαλύθηκε.

Η κλιμάκωση που έλαβε το Δυτικό Μέτωπο του επέτρεψε να πληροφορηθεί από τις Μεραρχίες Ιππικού τη μετακίνηση της κύριας μάζας της Στρατιάς Μικράς Ασίας νοτίως του Σαγγάριου και την προέλασή της δια της Αλμυράς Ερήμου προς τα ανατολικά με σκοπό την υπερκέρραση του αριστερού της τουρκικής παράταξης, περί το Καλέ Γκρότο. Το Δυτικό Μέτωπο αντέδρασε στον υπερκερωτικό ελιγμό της ελληνικής Στρατιάς με τη μεταφορά των εφεδρειών του ανατολικά προς το Καλέ Γκρότο. Επίσης χρησιμοποίησε τις Μεραρχίες Ιππικού για να καλύψει ευρέως το αριστερό της διάταξης του στο Καλέ Γκρότο και παράλληλα για να διακόψει τον εφοδιασμό και τις διακομιδές της Στρατιάς Μικράς Ασίας διά της Αλμυράς Ερήμου, πράγμα που επετεύχθη.

Κλιμάκωση των δυνάμεων της Στρατιάς Μικράς Ασίας και του Δυτικού Μετώπου πριν την τελική μάχη στο Αφιόν Καραχισάρ (1922)

Το Δυτικό Μέτωπο είχε κλιμακώσει τις δυνάμεις του σε βάθος και τηρούσε την προκάλυψη έναντι των ελληνικών δυνάμεων με ασθενείς δυνάμεις των 6^{ης}, 8^{ης}, 16^{ης}, 17^{ης}, 41^{ης}, 1^{ης} και 18^{ης} Μεραρχιών.

Στο σχεδιάγραμμα 8 απεικονίζονται οι θέσεις των Μεραρχιών Πεζικού του 1^{ου}, 2^{ου} και 4^{ου} Σωμάτων Στρατού, και της Ανεξάρτητης 14^{ης} Μεραρχίας Πεζικού που επιτέθηκαν κατά της δεξιάς πτέρυγας της εξέχουσας του Αφιόν. Επίσης σημειώνεται και η θέση της 61^{ης} Μεραρχίας που επιτέθηκε προς αντιπερισπασμό κατά του αριστερού του αμυντικού τμήμα της V Μεραρχίας.

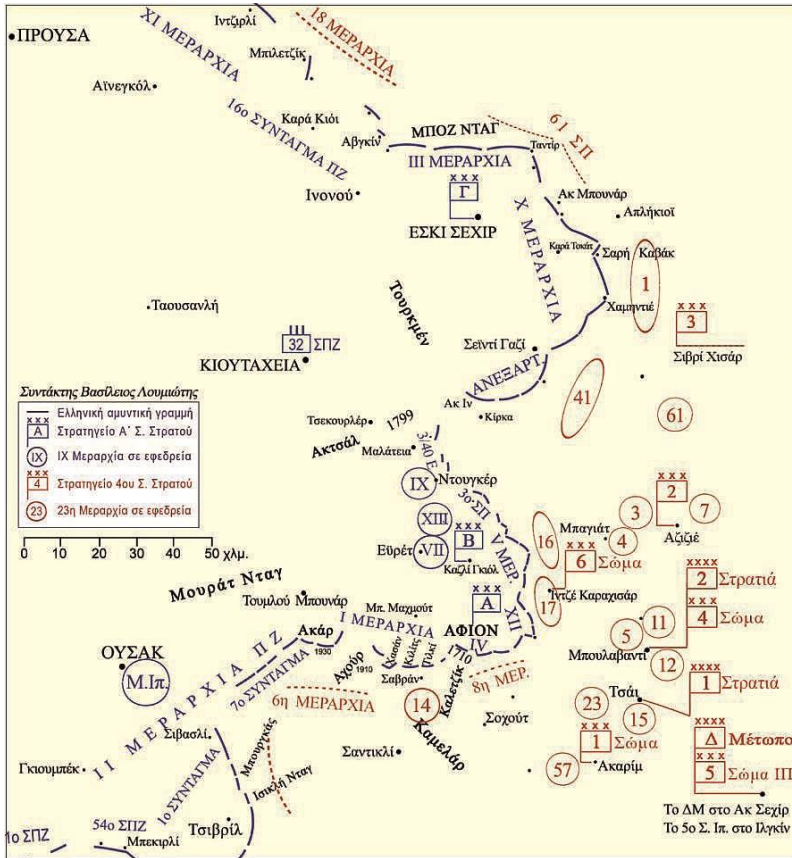
Επομένως εκ των 18 Μεραρχιών του Δυτικού Μετώπου οι 11 βρίσκονταν σε εφεδρεία και επομένως ήταν άμεσα διαθέσιμες για κίνηση. Προφανώς το Δυτικό Μέτωπο διέθετε μεγάλο βαθμό ευκαμψίας και μπορούσε να μετακινήσει τις δυνάμεις ταχέως όπου θα αποφάσιζε να επιτεθεί, όπως και έκανε.

Εν αντιθέσει προς το Δυτικό Μέτωπο, οι δυνάμεις της Στρατιάς Μικράς Ασίας δεν ήταν κλιμακωμένες σε βάθος αλλά παρατεταγμένες επί μιας συνεχούς γραμμής 700 χλμ. που αποτελούσε και την αμυντική τοποθεσία της Στρατιάς.

Οι τρεις Μεραρχίες Πεζικού που αποτελούσαν τη Γενική Εφεδρεία της Στρατιάς Μικράς Ασίας (VII, IX, XIII) δεν ήταν ακέραιες, πλην της VII, και επιπλέον βρίσκονταν στο άκρο αριστερό της αριστερής πτέρυγας της εξέχουσας του Αφιόν Καραχισάρ και απαιτούνταν εξαιρετικά μεγάλος χρόνος να μετακινηθούν νότια.

Στον τομέα της δεξιάς πτέρυγας της εξέχουσας, της στραμμένης προς Νότο, κατά της οποίας επιτέθηκε το Δυτικό Μέτωπο, δεν υπήρχε εφεδρική δύναμη επιπέδου Μεραρχίας, μολονότι ο διοικητής του Α' Σώματος Στρατού Υποστράτηγος Ν. Τρικούπης είχε εκτιμήσει ότι *«το πλέον ευαίσθητον σημείον της παρατάξεώς μας είναι η πρωτεύουσα συγκοινωνία προς Σμύρνη, ο σιδηρόδρομος. Πιθανότερα επομένως, κυρίας εχθρικής ενέργειας φαίνεται να είναι η κατά περιοχής Πασάκιοϊ»*. Παρά ταύτα το ασθενές σημείο της ελληνικής παράταξης, η δεξιά πτέρυγα της εξέχουσας του Αφιόν Καραχισάρ, στερούταν εφεδρείας.⁵⁷ Η Μεραρχία Ιππικού βρισκόταν στο Ουσάκ, 100 χλμ. μακριά από το σημείο που εκδηλώθηκε η τουρκική επίθεση. Περί Δυνάμεων Ασφαλείας ούτε λόγος. Δεν υπήρχαν ούτε προφυλακές μάχης, παρά μόνο σκοποί και ενέδρες.

⁵⁷ Νικόλαος Τρικούπης, *Δεδομένα και Σκέψεις εν σχέσει με την Άμυνα της Ζώνης του Ν. Συγκροτήματος και Συμπλήρωσις Μελετών*, (ΓΕΣ/ΔΙΣ Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τ6, «Τα προ της Τουρκικής Επιθέσεως Γεγονότα» Ανατύπωση 1983), σ. 251

Σχεδιάγραμμα 8. Κλιμάκωση των δυνάμεων του Δυτικού Μετώπου σε Βάθος. Της Στρατιάς Μικράς Ασία σε γραμμική παράταξη 700 χλμ!

Η Αρχή του Πολέμου “Επιθετικό Πνεύμα”

Η αναφερόμενη αρχή προσδιορίζει ότι μόνο με την επιθετική ενέργεια επιτυγχάνονται αποφασιστικά αποτελέσματα επί του αντιπάλου. Η άμυνα αποτελεί προσωρινή ενέργεια. Ο αμυνόμενος οφείλει να περάσει γρήγορα στην επίθεση.

Η άμυνα άνευ επιθετικής στάσης οδηγεί στην αδράνεια, στην απώλεια της πρωτοβουλίας, στη νέκρωση των αντανεκλαστικών και τέλος στην ήττα. Είναι αυτό που συνέβη στην ελληνική Στρατιά το 1922. Ενδεχομένως να συμβεί και στο μέλλον.

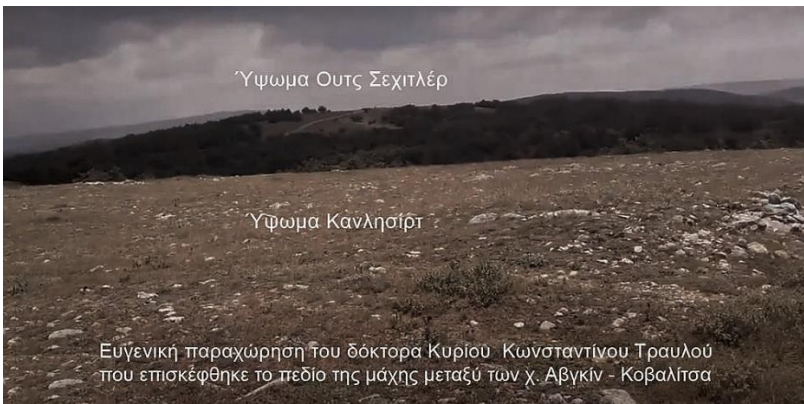
Ο Μέγας Φρειδερίκος περιγράφει την Αρχή του πολέμου “Επιθετικό Πνεύμα”:

*«Πολεμάν υπήρξε πάντοτε επιτίθεσθαι. Εξ όλων των σφαλμάτων ένα μόνο είναι ατιμωτικόν. Η αδράνεια».*⁵⁸

Η τουρκική ηγεσία διαρκώς αμυνόμενη μέχρι τον Αύγουστο του 1921 εφάρμοσε με μεγάλη συνέπεια αυτή την αρχή.

Επεδίωκε τη διατήρηση του εδάφους δια της εκτόξευσης συνεχών αντεπιθέσεων. Εκμεταλλευόταν κάθε ευκαιρία για να αντεπιτεθεί σε βάθος προκειμένου να προσβάλει τα πλευρά και τις συγκοινωνίες της ελληνικής Στρατιάς. Χρησιμοποίησε τολμηρά το Ιππικό της για την αιφνιδιαστική προσβολή των μετόπισθεν της Στρατιάς Μικράς Ασίας.

Εαρινές επιχειρήσεις 1921: Η μάχη στα υψώματα Κανλησίρτ και Ουτς Σεχιτλέρ που υπέρκεινται του χωριού Αβγκίν

Φωτογραφία 3. Μεταξύ των δύο υψωμάτων διεξήχθη η πλέον άγρια και αιματηρή μάχη της Μικρασιατικής Εκστρατείας.

Την 15 Μαρτίου 1921 το 2/39 Σύνταγμα Ευζώνων της ΙΙΙ Μεραρχίας κατέλαβε δια εφόδου το ύψωμα Κανλησίρτ. Την ίδια ημέρα η 1^η τουρκική Μεραρχία εκτόξευσε από το ύψωμα

⁵⁸ Φος, *Αι Αρχαί του Πολέμου*, σ. 243

Ουτς Σεχιτλέρ 22 αντεπιθέσεις για την ανακατάληψή του. Οι απώλειες του 2/39 Συντάγματος Ευζώνων την 15 Μαρτίου ανήλθαν σε 60 αξιωματικούς εκ των οποίων 12 νεκροί και σε υπέρ τους 800 Ευζώνους. Οι αγώνες που διεξήχθησαν στη συνέχεια μεταξύ Κανλησίρτ και Ουτς Σεχιτλέρ έλαβαν δραματική μορφή, με εκατοντάδες νεκρών και τραυματιών εκατέρωθεν. Τούτο προκύπτει και από τις απώλειες των αξιωματικών που ανέλαβαν διαδοχικά τη διοίκηση του ηρωικού 2/39 Συντάγματος Ευζώνων.⁵⁹

Ο Διοικητής του 2/39 Συντάγματος Ευζώνων Συνταγματάρχης Πεζικού Δημοσθένης Ζωϊτόπουλος τραυματίστηκε βαριά την πρώτη ημέρα της επίθεσης. Τη διοίκηση ανέλαβαν διαδοχικά:

α) Ο υποδιοικητής του, Αντισυνταγματάρχης Πεζικού Γρηγόριος Σταμελάκος· φονεύτηκε την ίδια ημέρα.

β) Ο υποδιοικητής του 12^{ου} Συντάγματος, Αντισυνταγματάρχης Πεζικού Ιωάννης Δροσινός· τραυματίστηκε την 17 Μαρτίου 1921.

γ) Ο διοικητής του 1^{ου} Τάγματος Ευζώνων, Ταγματάρχης Πεζικού Φίλιππος Σαμαντάς· φονεύτηκε την 17 Μαρτίου 1921

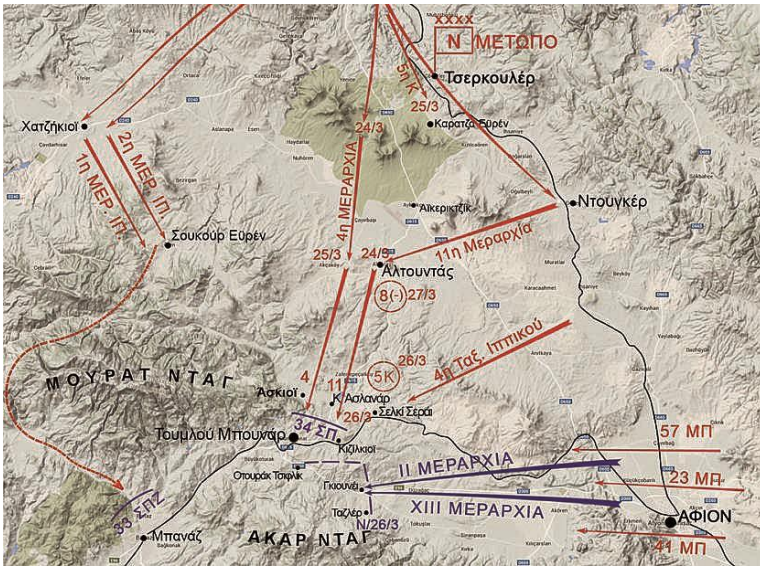
δ) Τη διοίκηση ανέλαβε ο Λοχαγός ΠΖ Γρηγόριος Γραϊκούσης.

Επιχειρήσεις Μαρτίου 1921: Επίθεση κατά των συγγκινωνιών του Α' Σώματος Στρατού

Η ανώτατη τουρκική διοίκηση, μετά τη μεγάλη νίκη που πέτυχε στην τοποθεσία Αβγκίν – Κοβαλίτσα, κατηύθυνε μεγάλες δυνάμεις προς Νότο υπό τη διοίκηση του Νοτίου Μετώπου, με σκοπό να αποκόψει το Α' Σώμα Στρατού που «διαχειμάζε» στο Αφιόν Καραχισάρ από τις συγγκωνίες του με το Ουσάκ. Η αποκοπή θα γινόταν στο Τουμλού Μπουνάρ και δυτικότερα από δύο Μεραρχίες Ιππικού.

⁵⁹ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια Τόμος 1, *Ο Αγών της ΙΙΙ Μεραρχίας παρά το Αβγκίν 14 – 19 Μαρτίου 1921*, σ. 18

Η τουρκική επίθεση απέτυχε επειδή στο Τουμλού Μπουνάρ εγκαταστάθηκε αμυντικά το Απόσπασμα του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού υπό τον Συνταγματάρχη Δημοσθένη Διαλέτη, και κατόπιν μιας άνισης διήμερης μάχης μέχρις εσχάτων, απέτρεψε την καταστροφή του Α' Σώματος Στρατού. Δικαίως σήμερα η 34^η Μηχανοκίνητη Ταξιαρχία φέρει το όνομα Απόσπασμα Δημοσθένη Διαλέτη.

Σχεδιάγραμμα 9. Η τουρκική επίθεση κατά των συγκοινωνιών του Α' Σώματος Στρατού το Μάρτιο του 1921

Αναφέρει ο Κεμάλ για το Απόσπασμα του 34^{ου} Συντάγματος:

«Με τις δυνάμεις που αναφέραμε, δηλαδή τρεις Μερραρχίες Πεζικού και ένα Τάγμα, ο Ρεφέντ Πασάς επιτέθηκε εναντίον εχθρικού Συντάγματος που βρισκόταν στην περιοχή Ασλιχανλάρ (Βορείως του Τουμλού Μπουνάρ). Το ελληνικό Σύνταγμα ανέκοψε την επίθεση του Ρεφέντ. Κέρδισε πολύ χρόνο. Οι δυνάμεις του Ρεφέντ δεν μπόρεσαν να επιτύχουν νίκη, είχαν πολλές απώλειες. Οι εχθρικές Μερραρχίες ... είχαν αφήσει στις προκεχωρημένες θέσεις

του Τουμλού Μπουνάρ ένα Σύνταγμα που δεν έγι-
νε δυνατό να ηττηθεί και να τεθεί εκτός μάχης». ⁶⁰

Τουρκικές επιθέσεις κατά των συγκοινωνιών και της δεξιάς πτέρυγας της Στρατιάς Μικράς Ασίας μετά τις μάχες του Σαγγάριου

Σχεδιάγραμμα 10. Τουρκικές επιθέσεις προς Εσκή Σεχίρ και Αφίον τον Σεπτέμβριο του 1921.

Την επομένη της σύμπτυξης της Στρατιάς Μικράς Ασίας στη δυτική όχθη του Σαγγάριου, ισχυρές τουρκικές δυνάμεις κινήθηκαν νότια του νότιου κλάδου Σαγγάριου, προκειμένου να προσβάλουν τα νώτα της συμπυκνωμένης Στρατιάς και τον εφοδιασμό της στο Εσκή Σεχίρ. Οι δυνάμεις αυτές υπό το 5^ο Σώμα Στρατού Ιππικού αποτελούνταν από 2 Μεραρχίες Πεζικού και 2 Μεραρχίες Ιππικού. Αυτές έφθασαν στο Τσιφτελέρ την 4^η Σεπτεμβρίου, ενώ η Στρατιά Μικράς Ασίας βρισκόταν ακόμη στη δυτική όχθη του Σαγγάριου. Η επίθεση αποκρούστηκε δια συνδυασμένων ενεργειών του Α' Σώματος Στρατού και της Ανεξάρτητης Μεραρχίας, που μόλις είχε φθάσει στο Εσκή Σεχίρ από την Ανατολική Θράκη (βλέπε Σχεδιάγραμμα 2).

⁶⁰ Κεμάλ, *NUTUK – Ο Μεγάλος Ρητορικός*, Τ2, σ. 192-193

Στο σχεδιάγραμμα 11 απεικονίζονται τα κύρια γεγονότα της μάχης Τσαούς Τσιφλίκ - υψώματος 1.799 κατά την οποία διασπάστηκε η τουρκική αμυντική τοποθεσία νοτίως της Κιουτάχειας. Στο σχεδιάγραμμα σημειώνονται οι θέσεις των Στρατηγείων της 4^{ης} τουρκικής Ομάδας σε απόσταση 5 χλμ. από τη γραμμή μάχης και των (ελληνικών) Α' και Β' Σωμάτων Στρατού σε αποστάσεις 25 και 35 χλμ. αντίστοιχα από τη γραμμή της μάχης. Προφανώς ο μεν διοικητής της 4^{ης} Ομάδας διέθετε επίγνωση της τακτικής κατάστασης και μπορούσε να αντιδράσει αποφασιστικά στις προκλήσεις της μάχης, οι δε διοικητές των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού δεν διέθεταν επίγνωση της κατάστασης με αποτέλεσμα:

α) Η XIII Μεραρχία να παραμείνει ακίνητη 10 χλμ. προ του Ακτσάλ Νταγκ επειδή ο "ηρωικός" Συνταγματάρχης Ν. Πλαστήρας αρνήθηκε να επιτεθεί για να μη κάψει τους ευζώνους του. Καμία δύναμη δεν στάθηκε ικανή να του επιβάλει να επιτεθεί.

β) Η μάχη στον τομέα του Β' Σώματος Στρατού διεξάγονταν από το πρωί της 2^{ας} Ιουλίου μόνο από την V Μεραρχία που κατέλαβε τα υψώματα του Τσαούς Τσιφλίκ και μάτων αποκρούοντας τις αντεπιθέσεις των 4^{ης} και 7^{ης} τουρκικών Μεραρχιών που ενισχύονταν με δυνάμεις και το Πυροβολικό της 5^{ης} Μεραρχίας Καυκάσου, αφού αυτή δεν είχε εμπλακεί σε αγώνα, λόγω της αδράνειας της XIII ελληνικής Μεραρχίας.

γ) Η I Μεραρχία επιτέθηκε κατά του υψώματος 1.799 τις απογευματινές ώρες κατόπιν αγωνιώδους παράκλησης του διοικητή της V Μεραρχίας και διεξήγαγε όλη τη νύκτα μια αμφίρροπη μάχη μπροστά στην κορυφή του 1.799. Η I Μεραρχία ζήτησε από τη II Μεραρχία να επιτεθεί κατά του 1.799 από Ανατολικά. Η II Μεραρχία δεν ανταποκρίθηκε. Ομοίως δεν ανταποκρίθηκε και ο διοικητής του Α' Σώματος Στρατού.

δ) Τελικά η τουρκική τοποθεσία διασπάστηκε το πρωί της 3^{ης} Ιουλίου από τις I και V Μεραρχίες. Η Στρατιά διέταξε η καταδίωξη να αρχίσει τη 03:00 ώρα της 4^{ης} Ιουλίου. Η XIII Μεραρχία ξεκίνησε μόλις την 09:00 ώρα, αφού προηγουμέ-

του 5^{ου} Σώματος Ιππικού παρέμειναν αφανείς από την επίγεια ελληνική παρατήρηση λόγω του ότι διεξήχθησαν δια των διαβάσεων του Καμελάρ Νταγκ.

Τη νύκτα της 12ης προς 13η Αυγούστου 1922 (π.ημ.) αναπτύχθηκαν σε πρώτο κλιμάκιο νότια της δεξιάς πτέρυγας της εξέχουσας του Αφιών Καραχισάρ, από το Χασάν Μπελ Δυτικά, μέχρι τον ποταμό Ακάρ ανατολικά, οκτώ τουρκικές Μεραρχίες Πεζικού, που υποστηρίζονταν από το οργανικό πυροβολικό τους (8 x 12 πυροβόλα των 75 χλστ.) και από 40 βαρέα πυροβόλα των 105, 120 και 150 χλστ.. Παράλληλα το 5ο Σώμα Ιππικού (1η, 2η, 14η Μεραρχίες) αναρριχόταν στο Αχούρ Νταγκ για να κατέλθει στη συνέχεια στην πεδιάδα του Σινάν Πασά, στα μετόπισθεν του Α' Σώματος Στρατού. Το 2ο Σώμα Στρατού διέθεσε την 3η Μεραρχία Πεζικού στο 1ο Σώμα Στρατού και με τις 4η και 7η Μεραρχίες αποτέλεσε την εφεδρεία της 1ης τουρκικής Στρατιάς. Κατά της αριστερής πτέρυγας της εξέχουσας προβλεπόταν να επιτεθεί το 6ο Σώμα Στρατού (16η και 17η Μεραρχίες), αλλά επέδειξε αβουλία. Προφανώς η τουρκική διοίκηση εφαρμόζοντας "Οικονομία Δυνάμεων", στο τεράστιο μέτωπο αντιπαράθεσης των 700 χλμ., πέτυχε να συγκεντρώσει έναντι του ασθενούς της ελληνικής Στρατιάς, αναπτύγματος 30 χλμ περίπου, μία συντριπτικά ισχυρότερη δύναμη απ' αυτή των δύο Μεραρχιών του Α' Σώματος Στρατού που κάλυπταν τις συκοινωνίες του Σώματος με τη Σμύρνη.

Παρά τα μέτρα μυστικότητας που έλαβε η τουρκική διοίκηση, το Α' Σώμα Στρατού και η Στρατιά Μικράς Ασίας τις τελευταίες ημέρες πριν την τουρκική επίθεση έλαβαν σημαντικές πληροφορίες από κατάσκοπο, αυτομόλους και την Αεροπορία που αποκάλυπταν ότι η τουρκική επίθεση ήταν επικείμενη. Όμως οι πληροφορίες αυτές δεν ερμηνεύτηκαν ορθώς και ως εκ τούτου δεν λήφθηκαν εγκαίρως τα αναγκαία μέτρα για αποτελεσματική αντίδραση. Η VII Μεραρχία διατάχθηκε να μετακινηθεί στον τομέα της I Μεραρχίας, μόλις τις βραδινές ώρες της 12^{ης} Αυγούστου. Οι εφεδρείες των δύο Μεραρχιών και οι αντίστοιχες των Συνταγμάτων τους παρέμειναν στους καταυλισμούς τους και δεν προωθηθήκαν εγγύς της αμυντικής γραμμής, μολονότι απαιτούνταν πολλές

ώρες πορείας για να φθάσουν στους χώρους εξορμήσεως για να αντεπιτεθούν.

Εν πάση περιπτώσει το Α' Σώμα Στρατού αιφνιδιάστηκε πλήρως από το μέγεθος της ισχύος της τουρκικής επίθεσης και γι' αυτό το λόγο αντέδρασε σπασμωδικά. Μόλις τις απογευματινές ώρες της 13^{ης} Αυγούστου ο διοικητής του Σώματος Υποστράτηγος Τρικούπης αντιλήφθηκε ότι η Κύρια Προσπάθεια του αντιπάλου απέβλεπε στη διάσπαση της δεξιάς πτέρυγας της ελληνικής παράταξης στο Αφιόν Καραχισάρ.

Η κυρίαρχη θέση περί της ανωτερότητας του τουρκικού πυροβολικού έναντι του ελληνικού λόγω του ότι διέθετε και χρησιμοποιούσε κυρίως σύγχρονα πυροβόλα Σκόντα

Κατ' αρχάς επιβάλλεται να αναφερθεί ότι η αναφερόμενη θέση είναι λάθος στη βάση της. Πίσω από τα μέσα βρίσκονται πάντοτε οι άνθρωποι που τα χειρίζονται και τα αξιοποιούν. Η ικανότητα τους είναι αυτή που δίνει αξία στα μέσα. Ασφαλώς οι διοικητές του τουρκικού στρατού και οι πυροβολητές τους ήταν ικανότεροι των αντιστοίχων Ελλήνων διοικητών και πυροβολητών λόγω της αδιαμφισβήτητης μακράς πολεμικής εμπειρίας τους.

Στα συγγράμματα της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, καθώς και σε άρθρα και συγγράμματα αξιωματικών που συμμετείχαν στη Μικρασιατική Εκστρατεία περισσεύουν οι αναφορές για την ανωτερότητα του τουρκικού πυροβολικού έναντι του πολυαριθμότερου ελληνικού, επειδή αυτό διέθετε "αποκλειστικά" σύγχρονα πυροβόλα Σκόντα. Πράγματι ο τουρκικός στρατός διέθετε πυροβόλα Σκόντα, όχι όμως σε μεγάλους αριθμούς. Η απόκτησή τους αποδεικνύει ότι οι Τούρκοι αξιωματικοί που τα επέλεξαν αντιλαμβάνονταν την αξία τους, εν αντιθέσει με τους Έλληνες πυροβολητές που παρέμειναν στα Schneider-Ducrest των 65 χλστ. και στα Schneider-Canet/Δαγκλή των 75 χλστ..

Τα ορειβατικά πυροβόλα Σκόντα ήταν σύγχρονα για την εποχή τους, διετίθεντο στο διαμέτρημα των 75, 105 και

150 χλστ., βάλλονταν με διάφορα γεμίσματα, η γωνία ανύψωσης του σωλήνα τους ήταν μεγάλη (-10° - +50°), (-7° - +70°) και (-5° - +50°) και το μέγιστο βεληνεκές τους ανερχόταν σε 8.250 μ., 11.000μ. και 8.000 μ. αντίστοιχα. Λόγω των μεγάλων γωνιών ανύψωσης του σωλήνα μπορούσαν να εκτελέσουν επισκηπτική βολή, εξαιρετικά αποτελεσματική σε ορεινά εδάφη και όχι μόνο.

Οι αναφορές για τη διάθεση από τους Τούρκους κυρίως πυροβόλων Σκόντα δεν είναι ακριβείς. Στην τελική επίθεση της 13^{ης} Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός διέθεσε στο μέτωπο της κύριας επίθεσης 8 Σκόντα των 105 χλστ. και 5 των 150 χλστ..⁶¹ Η επίθεση υποστηρίχθηκε επίσης από 14 οβιδοβόλα των 150 χλστ., 4 Ρωσικούς όλμους των 150 χλστ., 5 μακρά Ντε Μπάνζ των 120 χλστ. και 6 αγνώστου ταυτότητας πυροβόλα των 105 χλστ..⁶²

Επίσης το τουρκικό πυροβολικό διέθετε τον Αύγουστο του 1922 80 ορειβατικά πυροβόλα υπό την ονομασία Kudretli Dag (ισχυρά ορεινά),⁶³ που διαπιστώθηκε ότι ήταν μάλλον Σκόντα των 75 χλστ.. Στις θερινές επιχειρήσεις του 1921 το Δυτικό Μέτωπο διέθετε πολύ μικρότερο αριθμό Σκόντα 75 χλστ., δεδομένου ότι ο συνολικός αριθμός των ορειβατικών του πυροβόλων ανερχόταν σε 51.⁶⁴

Από την άλλη πλευρά:

Η Στρατιά Μικράς Ασίας διέθετε στο τέλος των θερινών επιχειρήσεων του 1921 24 πυροβόλα Σκόντα των 105 χλστ., που είχαν οργανωθεί σε 3 Μοίρες, οι οποίες διατέθηκαν ανά μία στα τρία Σώματα Στρατού.⁶⁵ Η Α' Μοίρα Σκόντα του Α' Σώματος Στρατού δεν βρισκόταν τον Αύγουστο του 1922

⁶¹ Στρατηγός ε.α. Κεμάλ Νις, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, Η μεγάλη επίθεση (1-31 Αυγούστου 1922)*, Β' ΤΟΜΟΣ, Δυτικό Μέτωπο 6ο Μέρος - 2ο Βιβλίο (Άγκυρα 1968, μψ Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Αλεξάνδρου), σ. 98

⁶² Στο ίδιο, σ. 97-98, 109-111

⁶³ Asparuk, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, Η μεγάλη επίθεση (1-31 Αυγούστου 1922)*, σ. 350

⁶⁴ Ergikan, *Τουρκικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας - Μάχες της Κιουτάχειας, Εσκι Σεχίρ (15 Μαΐου 1921-25 Ιουλίου 1921)*, σ. 600

⁶⁵ Τα πυροβόλα Σκόντα που διέθετε η Στρατιά Μικράς Ασίας αναφέρεται ότι βρέθηκαν σε αποθήκη του οθωμανικού στρατού στη Μαγνησία άνευ κλειστρων, τα οποία χυτεύτηκαν στο Ναύσταθμο του στόλου.

στο τομέα της τουρκικής επίθεσης. Η Στρατιά οργάνωσε επίσης το 1922 και μία Μοίρα Σκόντα των 150 χλστ. αποτελούμενη από 11 πυροβόλα. Η Μοίρα αυτή αντί να βρίσκεται τον Αύγουστο του 1922 στη Μικρά Ασία είχε μεταφερθεί στην Ανατολική Θράκη. Για να κάνει τι;

Προφανώς η Στρατιά Μικράς Ασίας διέθετε τριπλάσιο αριθμό βαρέων πυροβόλων Σκόντα από τον τουρκικό στρατό, αλλά δεν γνώριζε το πώς να τα αξιοποιήσει τακτικά. Η αναλογική κατανομή των βαρέων Μοιρών Σκόντα της Στρατιάς, η διάθεση της Μοίρας των 150 χλστ. στην Ανατολική Θράκη και η μη διάθεση μίας τουλάχιστον Μοίρας Σκόντα 105 χλστ. στο ασθενές της Στρατιάς, δηλαδή τη δεξιά πτέρυγα της εξέχουσας, αποδεικνύει την ύπαρξη σοβαρών ελλειμμάτων στην ορθολογική χρησιμοποίηση του πυροβολικού. Αυτή η θέση υποστηρίζεται επίσης και από τη χειρίστη χρησιμοποίηση του πεδινού και του βαρέος πυροβολικού του Α' Σώματος Στρατού για την υποστήριξη του αμυντικού αγώνα της 13^{ης} και 14^{ης} Αυγούστου 1922. Είναι ενδιαφέρον ότι πεδινό και βαρύ πυροβολικό της IV Μεραρχίας, αποτελούμενο από 12 πεδινά πυροβόλα των 75 χλστ. και 12 βάρεια πυροβόλα των 120 και 150 χλστ., δεν υποστήριξε την αμυντική μάχη στο Καλετζίκ και στον Πριονοειδή Βράχο.

Τα παραπάνω γεγονότα αποδεικνύουν ότι δεν ήταν τα τουρκικά πυροβόλα Σκόντα που έκαναν τη διαφορά στη μάχη, αλλά οι αδυναμίες της Στρατιάς στην αποτελεσματική αξιοποίηση του πολυάριθμου πυροβολικού της, που άγγιζαν και αυτή τη γνώση της χρήσης των πυροβόλων στο πεδίο.

Πρέπει να αναφερθεί ότι το τουρκικό πυροβολικό χρησιμοποιούσε 25 τύπους πυροβόλων.⁶⁶ Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις πολύ περιορισμένες ποσότητες βλημάτων που διέθετε αποτελούσε τον απόλυτο εφιάλτη των υπευθύνων της Διοικητικής Μέριμνας του τουρκικού στρατού.

Η Στρατιά Μικράς Ασίας είχε αποκτήσει από τουρκικές αποθήκες ή από λάφυρα και ένα απροσδιόριστο αριθμό πυροβόλων Σκόντα των 75 χλστ. που δεν αξιοποιήθηκαν στις επιχειρήσεις της Μικράς Ασίας. Την περίοδο του Μεσοπολέ-

⁶⁶ Asparuk, *Η μεγάλη επίθεση (1-31 Αυγούστου 1922)*, σ. 350

μου διετίθεντο 18 Σκόντα των 75 χλστ. που χρησιμοποιήθηκαν στις επιχειρήσεις της περιόδου 1940-1941.⁶⁷

Κατόπιν των όσων αναφέρθηκαν προκύπτει ότι οι διαχρονικές ελληνικές αδυναμίες στη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων δικαιολογήθηκαν με τον εξοπλισμό του τουρκικού πυροβολικού αποκλειστικά με σύγχρονα πυροβόλα Σκόντα.

Επίλογος

Ο τρόπος που οι Τούρκοι αντέδρασαν στην ελληνική εκστρατεία στη Μικρά Ασία την περίοδο 1919 – 1922 πρέπει να αποτελεί αντικείμενο μελέτης πρώτα στις στρατιωτικές σχολές της χώρας μας και δεύτερο στα πανεπιστημιακά ιδρύματα των οποίων το πρόγραμμα σπουδών αφορά τις πολιτικές, στρατηγικές επιστήμες. Όμως αυτό είναι αδύνατο αφού τα συγγράμματα της Διεύθυνσης Ιστορίας του τουρκικού στρατού παραμένουν αμετάφραστα. Προφανώς ο τότε και σήμερα αντίπαλος δεν μπορεί να μελετηθεί.

Επίσης, εφόσον οι πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες της χώρας είχαν μελετήσει τα ζητήματα της Μικρασιατικής Εκστρατείας και το πως ο ανύπαρκτος τουρκικός στρατός του 1920 κατόρθωσε να παρουσιάσει τον Αύγουστο του 1922 μια ισχυρή δύναμη που κατέστρεψε τη Στρατιά Μικράς Ασίας, πιθανόν να γίνονταν σοφότεροι.

Ο αντίπαλος του 1922 είναι ο ίδιος που η πατρίδα μας αντιμετωπίζει από το 1950 μέχρι και σήμερα. Συνεχίζει να επενδύει στη στρατιωτική ισχύ, το επιθετικό πνεύμα κυριαρχεί στη σκέψη της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας του, παραμένει απρόβλεπτος και συνεχίζει να αιφνιδιάζει το ελληνικό κράτος και το στρατό του.

Θεωρώ σκόπιμο να θυμηθούμε τι λέει ο Κεμάλ Ατατούρκ:

⁶⁷ Συνταγματάρχης Περικλής Ελευθεριάδης, *Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923 – 1940*, (Αρχηγείο Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1969, Ανατύπωση 1983), σ. 45

«Είναι αδύνατο να σου δώσουν προσοχή και να σε εκτιμήσουν τη στιγμή που δεν μπορείς να αποδείξεις εμπράκτως ότι το αξίζεις. Η ηγεμονία και η κυριαρχία δεν παραχωρείται σε κανέναν και από κανέναν με συνομιλίες. Οι υποθέσεις του κράτους δεν διευθετούνται με εκκλήσεις για επιείκεια. Η ηγεμονία και η κυριαρχία κατακτώνται με τη δύναμη, την ισχύ και τη βία.»

Ο Κεμάλ ακόμη και αν δεν είχε μελετήσει το Θουκυδίδη είναι βέβαιο ότι τον ακολουθούσε.

* Ο Ταξίαρχος Βασίλειος Λουμιώτης γεννήθηκε στη Δημητσάνα Αρκαδίας το 1952. Αποφοίτησε από τη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων το 1975 ως Ανθυπολοχαγός των Τεθωρακισμένων. Είναι απόφοιτος της Ανωτάτης Σχολής Πολέμου και της Σχολής Εθνικής Άμυνας. Υπηρέτησε σε διάφορες Μονάδες του Όπλου των Τεθωρακισμένων. Διοίκησε επί διετία την 1η/7η Επιλαρχία Μέσων Αρμάτων. Διετέλεσε επιτελής σε Τεθωρακισμένες Ταξιαρχίες και την 1η Στρατιά. Αποχώρησε από το Στράτευμα το 2000.

Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν το θέμα της Μικρασιατικής Εκστρατείας στο Στρατηγικό, Επιχειρησιακό και Τακτικό επίπεδο. Σχετικά άρθρα του έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΝ, στον ημερήσιο τύπο και σε περιοδικά ιστορικού περιεχομένου. Είναι βασικός αρθρογράφος για το θέμα στα ιστολόγια Βελισάριος (velisarios21.wordpress.com) και Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922 (mikrasiatikhekstrateia.gr).

Οι Επιχειρήσεις των κεμαλικών στρατευμάτων στο εσωτερικό της Ανατολίας

*Τρούλης Ι. Μάρκος **

Διδάσκων Τμήματος Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Έναν αιώνα μετά τις δραματικές στιγμές της Μικρασιατικής Καταστροφής, εξακολουθεί να συνιστά ύψιστο διακύβευμα η αναζήτηση των αιτίων, των σφαλμάτων, των χαμένων ευκαιριών, αλλά και η εναργής αποκωδικοποίηση των αποτελεσμάτων, όσον αφορά το σύνολο των πτυχών του μικρασιατικού εγχειρήματος. Με επίκεντρο είτε το ευρύ πολιτικοστρατηγικό πλαίσιο είτε το επιχειρησιακό σκέλος, η ει δυνατόν αντικειμενικότερη εμβάθυνση επί των παρεπομένων του μικρασιατικού πολέμου αποτελεί ζητούμενο, παρά το πλήθος των εξαιρετικών μελετημάτων επί του θέματος.

Η εν λόγω επισήμανση αποκτά εντονότερα χαρακτηριστικά, ενόσω πραγματοποιείται αναφορά στις πολεμικές επιχειρήσεις των κεμαλικών στρατευμάτων στο εσωτερικό της Ανατολίας, μια διάσταση εξαιρετικά παραμελημένη στην ελληνική βιβλιογραφία, αλλά ιδιαίτερα βαρύνουσα για την περιγραφή και ανάλυση τόσο της συνολικής εικόνας του μικρασιατικού πολέμου, όσο και των εφαιτηρίων της τουρκικής κρατογένεσης και κυρίως εθνογένεσης, δηλαδή της «εκ των άνω», κατά το νεωτερικό πρότυπο, καλλιέργειας εθνικής ταυτότητας. Άλλωστε, με βάση την κοσμοθεωρητικών προεκτάσεων ιδιοσυστασία του Ισλάμ, «το κράτος επιβάλλεται εκ των άνω, δίχως να λαμβάνονται υπ' όψιν επιμέρους καταβολές στα επίπεδα της αισθητικής, των προσλαμβανουσών, ενδεχόμενης εθνικής συνείδησης ή παντός είδους παραστάσεων. Η κοινωνία ακολουθεί τη δική της ιστορική δια-

δρομή, αλλά και το κράτος ποδηγετεί, κατευθύνει και διαμορφώνει από μέρους του με άξονα τη δική του επιβίωση».¹

Τούτων δοθέντων, το διακύβευμα της ταυτοτικής ομογενοποίησης της Ανατολίας συνιστά το κεντρικό κριτήριο της επιχειρησιακής δράσης των κεμαλικών στρατευμάτων, πρόκληση η οποία διαπιστώνεται ως διαχρονική απειλή για την τουρκική και σουνιτική ελίτ της Άγκυρας. Η συγκεκριμένη κεμαλική προτεραιοποίηση για τη δημιουργία ενός εθνοκράτους με ευδιάκριτο νεωτερικό αφήγημα κατέστη εμφανής και όσον αφορά τη συναίνεση, που επέδειξε αναφορικά με την ανταλλαγή των πληθυσμών, το 1923, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Τοιουτοτρόπως, είναι κοινώς αποδεκτό το γεγονός ότι «η πολιτική συνάφεια του Ισλάμ είναι τόσο εσωτερική όσο και εξωτερική. Σε όλα σχεδόν τα κυρίαρχα κράτη με καθαρή μουσουλμανική πλειοψηφία, το Ισλάμ είναι η κρατική θρησκεία. Πολλά από αυτά έχουν ρήτρες στα συντάγματά τους, που κατοχυρώνουν τον Ιερό Νόμο του Ισλάμ είτε ως βάση του νόμου είτε ως τη μείζονα πηγή θέσπισης νόμων» αλλά, την ίδια στιγμή, «η Τουρκική Δημοκρατία, υπό την καθοδήγηση του πρώτου Προέδρου της, Κεμάλ Ατατούρκ, υιοθέτησε στη δεκαετία του 1920 σειρά νόμων, αποτέλεσμα των οποίων ήταν η άρση του Ισλάμ, η κατάργηση του Ιερού Νόμου και η διατύπωση του θεσμικού διαχωρισμού θρησκείας και κράτους».²

Με βάση το ως άνω πλαίσιο σκέψης, η ανά χείρας μελέτη παραθέτει το επιχειρησιακό σκέλος των κατά παράταξη μαχών και των ευρύτερα συγκροτημένων πολεμικών επιχειρήσεων, επιχειρώντας ταυτόχρονα να επικεντρωθεί στο κεμαλικό πρόταγμα δημιουργίας έθνους, το οποίο απέληξε εκ των πραγμάτων σε τυφλή βία και μαζικές εκκαθαρίσεις αμάχων, καθώς και στα στρατηγικά αποτελέσματα που η εν λόγω τακτική τελικώς παρήγε.

¹ Τρούλης, Μ. Ι. (2020) *Περί Τουρκίας: Πολιτισμός – Κοινωνία – Γεωστρατηγική – Χαρτογραφική Τεκμηρίωση*. Αθήνα: Ινφογνώμων. Σελ. 23

² Lewis, B. (2002) *The Emergence of Modern Turkey*. 3rd ed. New York: Oxford University Press. Σελ. 20–21

Ιστορικό Συγκείμενο

Αρχικά, οφείλεται να επισημανθεί ότι εκτός των Αρμενίων, οι οποίοι συνέστησαν το «κεντρικό επιχειρησιακό πρόβλημα» για τον Κεμάλ, αντίπαλοί του στο ανατολικό μέτωπο, σε διαφορετικές χρονικές φάσεις της πολεμικής προσπάθειας, προήλθαν από τις τάξεις των Ελλήνων του Πόντου, των Κούρδων, των Γάλλων, αλλά και μικρότερων εθνοτικών ομάδων όπως οι Κιρκάσιοι. Παράλληλα, σημαντικός παράγοντας της εξίσωσης ήταν και οι Μπολσεβίκοι, με τους οποίους ορισμένες εκ των ημιαυτόνομων αντάρτικων ομάδων της Ανατολίας επιχείρησαν να συνεργαστούν. Όμως, τα πάντα έλαβαν πρόωρο τέλος ενόσω ένα από τα πρώτα μέτωπα, που ο Κεμάλ έσπευσε να κλείσει το Μάιο 1920, ήταν εκείνο με τους Μπολσεβίκους, με τις δύο πλευρές να καταλήγουν στο Σύμφωνο Φιλίας της 16^{ης} Μαρτίου 1921.

Οι επιχειρήσεις των κεμαλικών στρατευμάτων στην Ανατολία στόχευαν στην πάταξη των πάσης προέλευσης ετεροτήτων και στην ομογενοποίηση της ανθρωπογεωγραφίας επί τη βάση του θρησκευτικού προσδιορισμού, καθώς το σουνιτικό Ισλάμ αποτέλεσε τη βασική αναφορά για τη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας. Οι συνθήκες των πολέμων προσέφεραν «παράθυρο ευκαιρίας» ούτως ώστε οι Κεμαλικοί να κινητοποιήσουν ένα εφεύρημα, όπως το λεγόμενο «Έθνος του Ισλάμ»,³ με σκοπό την εξόντωση κάθε ετεροπροσδιορισμού και την ανάδυση της νεότευκτης «τουρκικής εθνικής ταυτότητας» και μετέπειτα, τη στέγασή της στην «Τουρκική Δημοκρατία».

Εξάλλου, όπως καταδείχτηκε και κατά τα επόμενα έτη, «η χαρακτηριστική στάση του επίσημου λαϊκισμού είναι εμφανής και στο στρατό: ενώ ο θρησκευτικός δεσμός, οι θρησκευτικές αναφορές και η ερμηνευτική του «δόγματος» υποτάσσονται ρητά στην εθνική ταυτότητα και στην εθνικιστική ιδεολογία, η μουσουλμανικότητα και μάλιστα η σουνιτική μουσουλμανικότητα, υφίστανται ως ένας υπόρρητος τρόπος

³ Kirişci, K. & Winrow, G. (1997) *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-state Ethnic Conflict*. London: Frank Cass. Σελ. 92-93

της τουρκικότητας»,⁴ ενώ όπως υπογραμμίζεται από τον Ιωάννη Θ. Μάζη: «Η θρησκεία αποτελεί στοιχείο κοινωνικού ελέγχου που περιλαμβάνει αξίες, όπως το σεβασμό προς την κυβερνητική εξουσία, τους δημοσίους λειτουργούς και τις κυβερνητικές εντολές. Με αυτό τον τρόπο, η θρησκεία αποτελεί έναν από τους πολλούς τρόπους, μέσω των οποίων εξασφαλίζεται η υπακοή στην πολιτική εξουσία [...] Έχουσα η θρησκεία τη δύναμη να κινητοποιεί τις λαϊκές μάζες αποτελεί και το πλέον ισχυρό πολιτικό στοιχείο στη λαϊκή συνείδηση, διότι μέσω αυτής επιτυγχάνονται τα σημαντικότερα πολιτικά αποτελέσματα».⁵

Πρόκειται για ένα εφεύρημα, άμεσα συνυφασμένο με τη διορατικότητα του Κεμάλ, με την αντίληψη του ότι τα πολυεθνικά αυτοκρατορικά μορφώματα δεν ήταν πλέον βιώσιμα και το μέλλον ανήκε στα εθνοκράτη. Προς τούτο, αν οι μουσουλμάνοι της μικρασιατικής χερσονήσου επιθυμούσαν να επιβιώσουν ως διακριτή και αυτόφωτη οντότητα εντός της αμείλικτης πραγματικότητας του ανταγωνιστικού διεθνούς συστήματος, όφειλαν να συγκροτηθούν υπό όρους εθνοκράτους. Τη συγκεκριμένη προτεραιότητα σύστασης ενός συνεκτικού εθνικού κράτους είχε θέσει ήδη από το 1908 το Κομιτάτο «Ένωση και Πρόοδος», κατά τις διδαχές του Yusuif Akcura, ο οποίος δεν έδινε καμία πιθανότητα επιβίωσης σε ένα κράτος όπου θα συνυπήρχαν Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι,⁶ ενώ και σύμφωνα με τον Ziya Gökalp, ο τουρκισμός όφειλε να θεμελιωθεί υπό τη σκέπη του Ισλάμ. Μάλιστα, κατά τον Gökalp, ένα από τα κυριότερα σφάλματα των μεταρρυθμιστών του Τανζιμάτ ήταν η πεποίθησή τους ότι ήταν εφικτή η καλλιέργεια κοινής ταυτότητας μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων διαφορετικής θρησκείας.⁷ Συνεπώς, όσο

⁴ Μπόρα, Τ. (2007) Στρατός και Εθνικισμός. Εντός του: Ινσέλ, Α. και Μπαϊράμογλου, Α. (επιμ.) *Ο Τουρκικός Στρατός: Ένα Πολιτικό Κόμμα, Μία Κοινωνική Τάξη*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σελ. 159–176. Σελ. 163

⁵ Μάζης, Ι. Θ. (2000) *Μυστικά Ισλαμικά Τάγματα και Πολιτικο-οικονομικό Ισλάμ στη Σύγχρονη Τουρκία*. 2^η εκδ. Αθήνα: Προσκήνιο. Σελ. 81–82.

⁶ Akcura, Y. (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. Σελ. 23

⁷ Akçam, T. (2004) *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*. London: Zed Books. Σελ. 137–138. Όπως έχει τονιστεί από τη Niyazi Kizilyürek: «Ο κύριος σκοπός του κεμαλικού εκπαιδευτικού συστήματος ήταν η μετατροπή των μουσουλμάνων αγροτών σε Τούρκους εθνικιστές. Κατά τον Μουσταφά Κεμάλ, στόχος της εκπαίδευσης ήταν να καλλιεργηθούν οι

αντιφατικό και αν φαίνεται, το εργαλείο του εθνικισμού ήταν η μουσουλμανική ταυτότητα.

Όπως χαρακτηριστικά μεταφέρει ο Αμερικανός Πρέσβης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά την έναρξη των αποτρόπαιων γεγονότων της Αρμενικής Γενοκτονίας (1913–1916), Henry Morgenthau: «Οι συνθήκες του πολέμου έδωσαν στην τουρκική κυβέρνηση την πολυαναμενόμενη ευκαιρία να αναλάβουν τους Αρμένιους... Επέκριναν τους προγόνους τους που είχαν παραλείψει να καταστρέψουν ή να προσηλυτίσουν τις χριστιανικές φυλές στον μωαμεθανισμό την εποχή που τις είχαν καθυποτάξει... Θεωρούσαν την ευκαιρία πρόσφορη για να διορθώσουν την παράλειψη των προγόνων τους του 15ου αιώνα».⁸ Υπό τη συγκεκριμένη έννοια, το Ανατολικό Ζήτημα εισήλθε σε μια σημαντική φάση, κατά την οποία οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί της μικρασιατικής χερσονήσου επαναπροσδιόριζαν τη θέση τους στο διεθνές σύστημα διά της χαρισματικής φυσιογνωμίας του Μουσταφά Κεμάλ.⁹

Τόσο η Αρμενική Γενοκτονία μεταξύ 1915–1917 όσο και τα πολεμικά γεγονότα της περιόδου 1919–1922 στο «δυτικό μέτωπο», με την κατάρρευση των αμυντικών γραμμών του ελληνικού στρατού και το διωγμό εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων, αποτέλεσαν τα κυριότερα βήματα εκτουρκισμού της Ανατολίας αφενός ταυτοτικά και αφετέρου εξ απόψεως οικονομικών δομών, μιας και το μείζον αίτημα των μουσουλμάνων εμπόρων και μεγαλοκτηματιών ήταν η πάση θυσία αποσόβηση του ενδεχομένου ένταξής τους σε χριστιανικά εθνικά κράτη, όπως η Ελλάδα και η Αρμενία. Η εν λόγω ανάγκη, άλλωστε, διαφάνηκε και μέσω της δράσης της «Έ-

νέες γενιές στα ιδανικά της πίστης στο τουρκικό έθνος και στο τουρκικό κράτος και έτσι να προετοιμαστούν να πολεμήσουν τους εχθρούς του έθνους και του κράτους». Kizilyürek, N. (2006) *Κεμαλισμός: Η Γέννηση και η Εξέλιξη της Επίσημης Ιδεολογίας της Σύγχρονης Τουρκίας*. Αθήνα: Μεσόγειος. Σελ. 72

⁸ Akcam, T. (2007) *Μια Επαίσχυντη Πράξη: Η Γενοκτονία των Αρμενίων και το Ζήτημα της Τουρκικής Ευθύνης*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 186.

⁹ Ενδεικτικά περί του Ανατολικού Ζητήματος, βλ.: Τσιριγώτης, Δ. (2010) *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919–1922: Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 119–120. Στογιάννος, Α. (2017) *Η Γένεση της Γεωπολιτικής και ο Friedrich Ratzel: Η Αναίρεση του Μύθου περί του Ρατσελιανού Γεωγραφικού Ντετερμινισμού*. Αθήνα: Λειμών. Σελ. 489–563

νωσης για την Υπεράσπιση των Εθνικών Δικαιών», η οποία περιεγράφη στο Εθνικό Σύμφωνο του 1920 αλλά και νωρίτερα στο Συνέδριο του Ερζερούμ (23 Ιουλίου – 17 Αυγούστου 1919).¹⁰ Κατά συνέπεια, οι συγκεκριμένες προτεραιότητες χαρακτηρίζουν τις στοχεύσεις των επιχειρήσεων των κεμαλικών στρατευμάτων, ερμηνεύουν το υψηλό φρόνημά τους όπως αποκωδικοποιείται στο κεμαλικό αφήγημα περί «Έθνους του Ισλάμ», αλλά και εν πολλοίς εξηγούν την τελικώς επιτυχή έκβασή τους.

Οι Επιχειρήσεις των Κεμαλικών Στρατευμάτων

Θα ήταν παρακινδυνευμένο να αναφερθούμε σε «ανατολικό μέτωπο», καθότι ιδίως τα επεισόδια μεταξύ των κεμαλικών δυνάμεων και των Ελλήνων του Πόντου, των Κιρκασίων ή των Κούρδων συνέστησαν μάλλον επιχειρήσεις κατατριβής στα μετόπισθεν των Κεμαλιστών, οι οποίες μετατράπηκαν σε αφορμή σφαγών εναντίον αμάχων και συγκεκριμένα αποτέλεσαν πρόσχημα για τη Γενοκτονία τόσο εις βάρος του Ποντιακού Ελληνισμού όσο και άλλων εθνοτικών ομάδων με ιστορική παρουσία αιώνων στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Οι επιχειρήσεις αντάρτικων ομάδων στελεχωμένων από πληθυσμούς της περιοχής συνέστησαν απειλή για την επιμελητεία και τις γραμμές ανεφοδιασμού των Κεμαλιστών προς τη Δύση και αντιμετωπίστηκαν από μονάδες υπό τη διοίκηση νέων και ιδιαίτερα φανατισμένων αξιωματικών, στοιχείο το οποίο θεωρείται ότι εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την δυσθεώρητη αγριότητά τους.¹¹

Στις 9 Δεκεμβρίου 1920 στην Αμάσεια, οι δυνάμεις του Κεμάλ οργάνωσαν την Κεντρική Στρατιά υπό τη διοίκηση του Νουρετίν, ο οποίος είχε την ευθύνη της περιοχής μεταξύ Σινώπης και Τραπεζούντας στην ακτή του Ευξείνου Πόντου, καθώς και της ενδοχώρας στη γραμμή Τσορούμ–Αμάσεια–Σεβάστεια. Στη διάθεσή του είχε την 5^η Μεραρχία Καυκάσου, την 15^η Μεραρχία, την 14^η Μεραρχία Ιππικού αποτελούμενη

¹⁰ Ahmad, F. (1993) *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge Σελ. 49

¹¹ Erickson, E. J. (2021) *The Turkish War of Independence: A Military History, 1919–1923*. Santa Barbara: Praeger. Σελ. 113

από την 27^η και την 28^η Ταξιαρχία και τέλος, την 13^η Ανεξάρτητη Ταξιαρχία Ιππικού. Συνολικά, ο Νουρετίν διέθετε υπό τη διοίκησή του 10.000 άνδρες, με τις επιχειρήσεις να ξεκινούν στις αρχές Φεβρουαρίου 1921.¹²

Οι επιχειρήσεις της Κεντρικής Στρατιάς είχαν ως αποτέλεσμα την σχετικά άμεση διάλυση των Ποντίων, αλλά φυσικά και τη Γενοκτονία, η οποία αποκρύπτεται συστηματικά έως και σήμερα από την τουρκική πλευρά. Είναι χαρακτηριστικό ότι σχετικές φιλοτουρκικές αναλύσεις αποδίδουν τα έκτροπα στην απειρία και στην ισχνή εκπαίδευση των στρατιωτών, ενώ αναφορά του Νουρετίν τον Νοέμβριο του 1921 μιλούσε για μόλις «7.000 καμένες οικίες, 5.000 νεκρούς, 3.000 αγνοούμενους και 25.600 εκτοπισθέντες (sic)».¹³ Το τέλος του 1921, μετά και τις περίφημες Δίκες της Αμάσειας όπου καταδικάστηκαν και εκτελέστηκαν πολλοί εκ των ηγετών των Ποντίων, οι τακτικές του Νουρετίν οδήγησαν, όχι απλά στην επιχειρησιακή νίκη των Κεμαλιστών αλλά στη δημιουργία μιας νέας δημογραφικής πραγματικότητας, όχι απλά μέσω πολεμικών επιχειρήσεων, αλλά μέσω τέλεσης γενοκτονικών πρακτικών. Η εν λόγω εξέλιξη επέτρεψε τη μεταφορά δυνάμεων προς δυσμάς εναντίον του Ελληνικού Στρατού τον χειμώνα 1921–1922, ενώ κατόπιν τούτων η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, στις 28 Φεβρουαρίου 1922, αποφάσισε τη διάλυση της Κεντρικής Στρατιάς.

Την ίδια ιστορική περίοδο, η έτερη απειλή για τους Κεμαλιστές ανατολικά προήλθε από κουρδικές αντάρτικες ομάδες. Περιορισμένης εμβέλειας εξεγέρσεις, όπως του Αλί Μπατί μεταξύ 11^{ης} Μαΐου και 18^{ης} Αυγούστου 1919 ή του Αλί Γκαλίπ μεταξύ 20^{ης} Αυγούστου και 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1919, είτε ενθαρρύνθηκαν από τους Βρετανούς στην πρώτη περίπτωση είτε τελούσαν υπό την προστασία της Υψηλής Πύλης όπως συνέβη στη δεύτερη.¹⁴ Η Συνθήκη των Σεβρών περιελάμβανε πρόνοιες για την ίδρυση ανεξάρτητου κουρδικού κράτους και ως εκ τούτου, οι Κούρδοι ζήτησαν μέσω επιστολής να ενημερωθούν αν ο Κεμάλ σκόπευε να σεβαστεί τα

¹² Erickson, E. J. (2021) ό.π., σελ. 91

¹³ Erickson, E. J. (2021) ό.π., σελ. 93

¹⁴ Erickson, E. J. (2021) ό.π., σελ. 101–102.

συμφωνηθέντα. Σε μια κίνηση αντιπερισπασμού, ο Μουσταφά Κεμάλ καθυστέρησε να απαντήσει στους Κούρδους προβαίνοντας σε ελιγμούς, προφανώς για να κερδίσει χρόνο και μετέπειτα να κινηθεί στρατιωτικά εναντίον τους πάση δυνάμει ενώ, κατά το μεσοδιάστημα, αναφερόταν στους «κοινούς ισλαμικούς δεσμούς», οι οποίοι ενώνουν διιστορικά τους Τούρκους και τους Κούρδους και τους καθιστούν «αχώριστους αδερφούς» (öz kardeş).¹⁵

Τον Δεκέμβριο του 1920, οι Κούρδοι είχαν καταφέρει να συγκροτήσουν σημαντική δύναμη ελέγχοντας μεγάλο μέρος της επαρχίας της Σεβάστειας, αλλά ήδη από τις αρχές του 1921 η Κεντρική Στρατιά υπό τον Νουρετίν διοχέτευσε όπλα σε φιλοκεμαλικούς πληθυσμούς διαλύοντας την κουρδική εξέγερση. Με την κινητοποίηση του 54^{ου} Συντάγματος Πεζικού και τις 13^η και 28^η Ταξιαρχίες Ιππικού, οι Κεμαλιστές προέβησαν σε συνδυαστικά πλήγματα έως και τις 21 Ιουνίου 1921 κατά μόλις 500 ανδρών, εξαλείφοντας σε αποφασιστικό βαθμό οιαδήποτε απειλή από πλευράς Κούρδων.¹⁶ Είναι σαφές ότι, κυρίως στην περίπτωση των Κούρδων, επιδιώχθηκε η πραγματοποίηση αποφασιστικών πληγμάτων εκ μέρους των Κεμαλιστών με στρατηγικό στόχο την εκμηδένιση του κινδύνου, ο οποίος θα προερχόταν από εκείνους. Ο Κεμάλ, δηλαδή, επικέντρωσε τη δύναμη πυρός στα ισχυρότερα σημεία του αντιπάλου, όταν οι Κούρδοι είχαν ήδη αρχίσει να οργανώνονται και να προαλείφονται ως κάτοχοι εδαφών.

Ο λόγος της δυναμικής κινητοποίησης των κεμαλικών στρατευμάτων έγκειτο σε δύο δυνητικούς κινδύνους: στη μεγάλη έκταση του θεάτρου επιχειρήσεων, η οποία ήταν ευνοϊκή για ανταρτοπόλεμο και ενέργειες με στόχο την τριβή, καθώς και στη διάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων να εμπλακούν μέσω «αντιπροσώπων». Με άλλα λόγια, κατά την ενδεχόμενη περίπτωση που ο Κεμάλ δεν ενεργούσε αποφασι-

¹⁵ Poulton, H. (1997) *Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*. New York: New York University Press. Σελ. 96. Επιπροσθέτως, σχετικά με την εργαλειακή και ευκαιριακή αναγνώριση από πλευράς του Μουσταφά Κεμάλ του δικαιώματος των Κούρδων στην απόκτηση αυτόνομου καθεστώτος, βλ.: Pope, N. and Pope, H. (1997) *Turkey Unveiled: Atatürk and After*. London: John Murray. Σελ. 249.

¹⁶ Erickson, E. J. (2021) ό.π., σελ. 111-113.

στικά, τόσο το εκτεταμένο και ιδιαίτερο γεωγραφικό ανάγλυφο της Ανατολίας όσο και η πρόθεση των τρίτων δρώντων να προσεταιριστούν όσους θα προβάλλονταν ως οι πιθανότεροι επικρατούντες, θα καλλιεργούσαν ευνοϊκές συνθήκες για έναν παρατεταμένο πόλεμο των κεμαλικών στρατευμάτων σε δύο μέτωπα, τόσο στο δυτικό όσο και στο ανατολικό.

Ας μη λησμονείται το γεγονός ότι, εκτός κάποιων μερικής έκτασης επιχειρήσεων των Γάλλων, οι Μεγάλες Δυνάμεις έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το μέλλον της μικρασιατικής χερσονήσου αλλά, μετά τις εκατόμβες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, διέθεταν ισχνή νομιμοποίηση στο εσωτερικό τους προκειμένου να αναλάβουν αξιοσημείωτο επιχειρησιακό κόστος. Οι Γάλλοι διεξήγαν στρατιωτικές επιχειρήσεις, με απώτερο στόχο να εισέλθουν στα οθωμανικά εδάφη και να ανταγωνιστούν τις βρετανικές δυνάμεις, οι οποίες εμφανίζονταν ως οι μοναδικές νικήτριες κατά την επαύριον του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η Συμφωνία Σάικς-Πικό του 1916 προέβλεπε την εδραία παρουσία της Γαλλίας στο Λίβανο και στη Συρία, αλλά η ηχηρή υπό στρατιωτικούς όρους απουσία της δεν επέτρεπε ουσιαστικά ένα ισχυρό λόγο του Παρισιού στην τύχη της υπό κατάρρευση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η τουλάχιστον αρχική στάση αυτής της έστω υποτυπωδώς ενεργούς γαλλικής εμπλοκής αποτέλεσε αξιομνημόνευτη εξαίρεση.

Γι' αυτό το λόγο, το ανταγωνιστικό παίγνιο διαμορφώθηκε υπό όρους προσεταιρισμού εκείνων, οι οποίοι έδειχναν ισχυροί και αποφασιστικοί στα πεδία των επιχειρήσεων, διαθέτοντας και την αναγκαία νομιμοποίηση μεταξύ των γηγενών πληθυσμών. Η έγκαιρη στρατηγική εκμηδένιση των αντιπάλων στην Ανατολή εξάλειψε τον κίνδυνο αξιοσημείωτης κατατριβής, αλλά και πρόλαβε την ενδεχόμενη άρθρωση στρατηγικής υπό την έννοια του ορισμού αντικειμενικών επιχειρησιακών στόχων και συνεννόησης μεταξύ των αντικεμαλικών δυνάμεων. Ωστόσο, το αποφασιστικό πλήγμα όφειλε, εκτός από έγκαιρο, να είναι και ισχυρό και προς τούτο, ελλείπει ποσοτικά και ποιοτικά επαρκών δυνάμεων, ο Κεμάλ

επέλεξε τον εξοπλισμό άτακτων φιλικών προς τον ίδιο δυνάμεων.

Ήδη προς τα τέλη του 1910, ο οθωμανικός στρατός είχε αναδιοργανωθεί υπό γερμανική καθοδήγηση, αλλά τούτο δεν αποδεικνυόταν αρκετό ενώπιον της πρόκλησης διεξαγωγής ενός πολυμέτρωτου πολέμου και μετά το πέρας εξαιρετικά κοστοβόρων πολεμικών αναμετρήσεων (βλ. Ιταλοτουρκικός Πόλεμος στη Λιβύη 1911, Α' και Β' Βαλκανικός Πόλεμος 1912-1913, Μεγάλος Πόλεμος 1914-1918, Μικρά Ασία 1919-1922). Η εν λόγω γερμανικής έμπνευσης αναδιοργάνωση του στρατεύματος βασίστηκε στη θέαση περί τακτικής του Colmar Frieheer von der Goltz, έχουσα στο επίκεντρο την ιδέα της επιθετικής διάταξης με άμεση υποστήριξη ισχυρών μονάδων πυροβολικού.¹⁷ Σύμφωνα με τον Edward J. Erickson: «Στις 10 Ιουλίου 1910, ο στρατός δημοσίευσε τις κατευθυντήριες οδηγίες προς αναδιοργάνωσή του. Εντός των εν λόγω οδηγιών, οι Τούρκοι αποφάσισαν να υιοθετήσουν την οργανωτική δομή ενός ευρωπαϊκού στρατεύματος, αλλά με σημαίνουσες και ευρείες διαφοροποιήσεις. Αντί των δύο σταθερών ευρωπαϊκών σωμάτων στρατού με δύο ενταγμένες μεραρχίες πεζικού, το Οθωμανικό Γενικό Επιτελείου επέλεξε ένα αναγεννημένο μοντέλο σώματος στρατού με τρεις μεραρχίες πεζικού. Ένα κανονικό σώμα οθωμανικού στρατού με πλήρη ισχύ των τριών μεραρχιών πεζικού περιλάμβανε 41.000 άνδρες και 6.700 ζώα [...] Επιπροσθέτως, οι μεραρχίες πεζικού του Οθωμανικού Στρατού περιλάμβαναν ένα σύνταγμα πυροβολικού με τρία τάγματα έκαστο [...] Η ημερομηνία υλοποίησης της εν λόγω αλλαγής οριζόταν στις 8 Ιανουαρίου 1911».¹⁸

Η Περίπτωση των Αρμενίων

Παρόμοια ήταν η εικόνα και όσον αφορά το μέτωπο των Αρμενίων. Την ανακωχή του Μούδρου ακολούθησαν οι πρωτοβουλίες των ΗΠΑ για τη δημιουργία ενός αρμενικού κράτους

¹⁷ Erickson, E. J. (2007) *Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study*. New York: Routledge. Σελ. 165.

¹⁸ Erickson, E. J. (2007) ό.π., σελ. 166-167.

υπό την προστασία τους, με αφορμή την πρόβλεψη για την υποχρέωση των οθωμανικών στρατευμάτων να αποχωρήσουν από τον Καύκασο και την Περσία. Παράλληλα, ο στόχος θεμελίωσης της «Μεγάλης Αρμενίας» ουσιαστικά απομόνωνε το τουρκικό στοιχείο από την υπόλοιπη – μουσουλμανική – Μέση Ανατολή και καθιστούσε ζωτικής σημασίας τη διατήρηση της Ανατολίας υπό το στρατηγικό έλεγχό του. Μετά τον Μάιο του 1919, οι δυνάμεις του Καραμπεκίρ αποτελούνταν από οργανωμένα τμήματα περίπου 15.000 ανδρών, αλλά και από περίπου 3.000 άτακτους, κινητοποιημένους υπό ισλαμικές επιταγές και την ηγεσία του Οσμάν Αγά. Η αρμενική πλευρά είχε άμεσα διαθέσιμους 8.000 άνδρες υπό τον Στρατηγικό Τονμας Nazarbekian, προερχόμενους κυρίως από τα ένοπλα τμήματα, τα οποία είχαν ηττηθεί το 1918 από τον περίφημο Εμβέρ Πασά και επιβίωσαν στα ορεινά του Καυκάσου.¹⁹

Στην αρμενική περίπτωση ήταν ιδιαίτερα εμφανής η προσπάθεια στρατηγικής συγκρότησης, υπό την έννοια της δραστηριοποίησης σε επίπεδο προσέλκυσης συμμάχων και άρθρωσης αντικειμενικών επιχειρησιακών στόχων, συμπυκνωμένων στην κυριαρχία εν πρώτοις των επαρχιών Βατούμ, Καρς και Αρνταχάν. Οι ηγέτες των Αρμενίων επεδίωξαν να συγκλίνουν τα αρμενικά συμφέροντα με εκείνα Μεγάλων Δυνάμεων, όπως της Βρετανίας, προκειμένου να εξασφαλίσουν στρατιωτική βοήθεια, η οποία εξασφαλίστηκε με παραδόσεις πολεμικού υλικού. Για παράδειγμα, στις 19 Ιανουαρίου 1920, αλλά και τον Ιούλιο όταν, μέσω του Λιμένα του Βατούμ, διοχετεύτηκαν από τη Μεγάλη Βρετανία στους Αρμένιους – μεταξύ άλλων – 440 πυροβόλα και 25.000 τυφέκια. Έως και η Ελλάδα απέστειλε τυφέκια Ross στους Αρμένιους, τα οποία χαρακτηρίστηκαν, όμως, «άχρηστα».²⁰ Η αδυναμία συνδρομής προς τους Αρμένιους αιτιολογείτο σε μεγάλο βαθμό και από τη γεωγραφική απομόνωσή τους, η οποία εξηγούσε αντίστοιχα τη μονομερή προσήλωσή τους μετά το 1920 στη βοήθεια από τη Μόσχα, που και εκείνη είχε πρώτη έρθει σε συμφωνία με τον Κεμάλ.

¹⁹ Erickson, E. J. (2021) ό.π., σελ. 125–127.

²⁰ Erickson, E. J. (2021) ό.π., σελ. 125–127.

Αναμφίλεκτα, η εγκατάλειψη των Αρμενίων επέτρεψε στον Μουσταφά Κεμάλ να αποστείλει οδηγίες στον Καραμπεκίρ στις 6 Φεβρουαρίου 1920 για την άμεση κινητοποίηση των δυνάμεών του και την πραγματοποίηση επιθετικών ενεργειών εις βάρος των αρμενικών δυνάμεων. Όπως κατέστη σαφές και με την περίπτωση των Κούρδων, η διπλωματική απομόνωση και η στρατηγική εξουθένωση οδηγούσε αντιστοίχως στη συσπείρωση των κεμαλικών δυνάμεων και στην υλοποίηση καίριων και αποφασιστικών πληγμάτων. Μέσω ελιγμών, ο ευρύτερος στρατηγικός στόχος εξακολουθούσε να είναι η διάλυση κάθε πιθανότητας δημιουργίας δευτέρου μετώπου ανάλογου με το δυτικό. Ο Κεμάλ, αποκρύπτοντας τα συνεχιζόμενα παρεπόμενα της Αρμενικής Γενοκτονίας, ασκούσε διπλωματική πίεση στις Μεγάλες Δυνάμεις με αφορμή επιμέρους ενέργειες κατά μουσουλμάνων, όπως για παράδειγμα στο Καρς στις 14 Μαρτίου 1920, αλλά εκμεταλλευόταν τα εν λόγω γεγονότα και ως προς το εσωτερικό απευθυνόμενος στα ισλαμικά ένστικτα μεγάλων μαζών της Ανατολίας για την αποτελεσματική κινητοποίησή τους. Εξάλλου, όπως έχει ήδη επισημανθεί, «το «έθνος του Ισλάμ», όπως διακηρυττόταν, συγκέντρωνε πολλές – ετερογενείς κατά τα άλλα – υποκείμενες ομάδες, όπως τους Κιρκάσιους, τους Λαζούς, τους Κούρδους και φυσικά, τους ήδη εκτουρκισμένους πληθυσμούς, οι οποίοι ήταν τελικώς εκείνοι που στελέχωσαν τα κεμαλικά στρατεύματα».²¹

Η τακτική του ήταν επιτυχής και στα δύο επίπεδα, ενώ στο σημείο αυτό, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η αυτοσυγκράτηση του Μουσταφά Κεμάλ στο πεδίο των επιχειρήσεων. Ομολογουμένως, αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποφασιστικός και δυναμικός, όσον αφορά τους αντικειμενικούς πολιτικούς στόχους σχετικά με το Βατούμ, το Καρς και το Αρνταχάν, ενώ – με το βλέμμα στους εσωτερικούς συσχετισμούς – επέδειξε απαραίτητη ανοχή στο ζήτημα του Σαρίκαμης, όταν ο Καραμπεκίρ, στις 13 Ιουνίου 1920, ζήτησε την άδεια επίθεσης με την 9^η και τη 12^η Μεραρχία. Μάλιστα, αποτελεί

²¹ Kirişci, K. and Winrow, G. (1997) ό.π., σελ. 92-93. Επίσης, βλ.: Τρούλης, Μ. Ι. (2021) *Τουρκική Στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία: Κοινωνικές, Ιδεολογικές και Πολιτισμικές Διαμορφώσεις στη Σύγχρονη Τουρκία και Χαρτογραφική Παρουσίαση*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 62.

διακριτό δείγμα της ευρύτερης αποφασιστικότητας των Κεμαλιστών ότι ο Καραμπεκίρ έδωσε εντολές στην 3^η Μεραρχία, ευρισκόμενη στην Τραπεζούντα, να είναι έτοιμη για ανακοπή ενεργειών εκ μέρους των συμμαχικών ή των γεωργιανών δυνάμεων.

Ωστόσο, ο Κεμάλ επέδειξε ιδιαίτερη σωφροσύνη, ώστε να μην εγκρίνει γενική επίθεση ενάντια στην Αρμενία, αναγνωρίζοντας τα συνολικότερα γεωπολιτικά διακυβεύματα της εκθεμελίωσης της νεοσυσταθείσας τουρκοσοβιετικής στρατηγικής σχέσης μέσω στρατιωτικών ενεργειών στο μαλακό υπογάστριο της Μόσχας. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα κεμαλικά στρατεύματα βάσισαν την αναδιοργάνωση και την αντεπίθεσή τους στη βοήθεια, προερχόμενη από τη Μόσχα, η οποία ανεστάλη επ' αφορμή των επιθετικών ενεργειών των Κεμαλιστών κατά της μητροπολιτικής Αρμενίας. Πέραν της οικονομικής βοήθειας και πριν την τουρκική πρόθεση για υπέρβαση των ορίων προέλασης, οι Μπολσεβίκοι είχαν συνδράμει τον Κεμάλ με 6.000 τυφέκια, 5.000.000 σφαίρες ελαφρού οπλισμού και 17.600 βλήματα πυροβολικού, ενώ μετά το Μάρτιο του 1921, διοχετεύθηκαν 33.275 τυφέκια, 327 πολυβόλα, 63.000.000 φυσίγγια, 54 πυροβόλα, 130.000 βλήματα πυροβολικού, 20.000 αντιασφυξιογόνες προσωπίδες, 1.500 σπάθες και μεγάλη ποσότητα λοιπού εξοπλισμού, ενώ στις 3 Οκτωβρίου 1921 παραχωρήθηκαν και 2 αντιτορπιλικά.²² Η εν λόγω βοήθεια εκ μέρους των Μπολσεβίκων κατέστησε σαφές στον Κεμάλ ότι όφειλε να αποφύγει την υπερεξάπλωση, η οποία συνιστούσε ιδιαίτερος θελκτική προοπτική στην περίπτωση της σύγκρουσης με τους Αρμένιους.

Άλλωστε, ο Μουσταφά Κεμάλ επέδειξε παρόμοια αξιοσημείωτη αυτοσυγκράτηση και στο δυτικό μέτωπο. Είναι ενδεικτικό ότι ο «Εθνικός Όρκος» (Misak-ı Milli) δεν εκπληρώθηκε στο σύνολό του ενώ, όπως αναφέρει ο Αχμέτ Νταβούτογλου σε μια από τις πολλές αντιφάσεις του στο «Στρατηγι-

²² Βλ.: Φωτιάδης, Κ. (2008) Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου (Α' Τόμος). Αθήνα: Κεσόπουλος. Gökalp, B. (2006) *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991: Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism*. London: Routledge.

κό Βάθος» όσον αφορά συνολικά την κεμαλική θέαση του διεθνούς συστήματος, «πίσω από την αρχή του Ατατούρκ «ειρήνη στη χώρα και ειρήνη στον κόσμο» υπάρχει ο απολογισμός αυτής της συγκυριακού χαρακτήρα ρεαλιστικής εξωτερικής πολιτικής». ²³ Τουτέστιν, η κεμαλική στρατηγική της αποχής από τις διεθνείς διενέξεις επήλθε ως αποτέλεσμα της σχετικής αδυναμίας του νεότευκτου τουρκικού κράτους να προβάλλει γεωστρατηγικές αξιώσεις με ευνοϊκές πιθανότητες επίτευξης.

Συμπεράσματα

Ο «Εθνικός Όρκος» αποτέλεσε το βραχίονα εκδήλωσης της συνολικής ρητορικής, αλλά και εν μέρει της επιχειρησιακής δράσης των κεμαλικών στρατευμάτων κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία, καθώς επίτασσε, ήδη από το 1920 και σε συνάρτηση με τις αποφάσεις των συνελεύσεων της Ερζερούμης και της Σεβάστειας, ότι: «Πρώτον, τα εδάφη όπου πλειοψηφούσαν οι Οθωμανοί μουσουλμάνοι αποτελούσαν ένα αδιαίρετο όλον, ενώ η τύχη των εδαφών όπου πλειοψηφούσαν Άραβες θα κρινόταν σε δημοψήφισμα. Δεύτερον, δημοψήφισμα θα έκρινε την τύχη των βιλαετιών του Βατούμ, Καρς και Αρνταχάν, τα οποία ήταν υπό ρωσική κατοχή από το 1878 έως το 1918. Τρίτον, το ίδιο θα συνέβαινε όσον αφορά τη Δυτική Θράκη. Τέταρτον, με σκοπό την προστασία των Στενών του Βοσπόρου, το άνοιγμά τους σε διελεύσεις εμπορικών πλοίων πρέπει να συζητηθεί με όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Πέμπτον, τα δικαιώματα των μειονοτήτων θα εγκαθιδρύονταν σε συνάρτηση με τις συνθήκες της Αντάντ (Entente) και των ευρωπαϊκών κρατών. Έκτον, οι διομολογήσεις πρέπει να καταργηθούν με σκοπό την οικονομική και νομική ανεξαρτησία του κράτους». ²⁴

Με άλλα λόγια, τόσο κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων όσο και κατά τη φάση συγκρότησης της Τουρκικής Δημο-

²³ Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*. 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 123.

²⁴ Τρούλης, Μ. Ι. (2021) ό.π., σελ. 65. Zürcher, E. J. (2004) *Turkey: A Modern History*. 3rd ed. New York: I. B. Tauris. Σελ. 138-139.

κρατίας, οφείλεται να αναγνωριστεί ότι ο Κεμάλ επέδειξε την ικανότητα κατανόησης των ευρύτερων διεθνών ισορροπιών και ευαισθησιών των Μεγάλων Δυνάμεων, ως διαμορφωτών της μοίρας των εθνοκρατών πρωτίστως της ευρασιατικής περιμέτρου. Η οριζόμενη προτεραιότητα ανάσχεσης των χερσαίων δυνάμεων ωθούσε τις δυτικές – με προεξάρχουσες τις αγγλοσαξονικές – δυνάμεις να θέτουν στο επίκεντρο του γεωστρατηγικού ενδιαφέροντός τους τον έλεγχο του αναχωματικού δακτυλίου και δη των γεωπολιτικών σημείων ασφυξίας στην κατεύθυνση Βορρά–Νότου, όπως τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, τα οποία συνιστούσαν και εξακολουθούν προφανώς να συνιστούν τον κλειδολίθο διαφύλαξης της κυρίαρχης γεωπολιτικής θέσης των δυτικών πόλων ισχύος. Προς τούτο και ενεργώντας εκ του ασφαλούς, ενώ μετά την ίδρυση του τουρκικού κράτους προέτασε την αρχή της ουδετερότητας και της αποχής από διεθνείς διενέξεις, ο ίδιος ο Κεμάλ, ως Πρόεδρος της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας, ενήργησε αποφασιστικά το 1938 για την τελική προσάρτηση της Αλεξανδρέττας ένα χρόνο αργότερα, επιτυγχάνοντας παράλληλα να αποφύγει την αντίδραση της αμέσως ενδιαφερόμενης Γαλλίας.

Η εν λόγω τακτική του Κεμάλ είχε ήδη διαφανεί σε όλο το φάσμα των επιχειρησιακών αποφάσεων και στην Ανατολία κατά την περίοδο του μικρασιατικού πολέμου. Συμπυκνωνόταν στη διπλωματική και επί του πεδίου εξουθένωση του αντιπάλου έως και απομόνωσή του, σε πόλεμο φθοράς με επιβολή στρατηγικού κόστους και εκμετάλλευση του στρατηγικού βάθους της Ανατολίας, στην κινητοποίηση των μαζών υπό ισλαμικό μανδύα παρά την μετέπειτα υιοθέτηση της αρχής του σεκουλαρισμού, στον προσεταιρισμό ισχυρών συμμάχων μέσω επίδειξης επιχειρησιακής σχετικής αξιοπιστίας και εν τέλει, στη στρατηγική εκμηδένιση του αντιπάλου, δίχως παραχώρηση δυνατότητας αντεπίθεσης ή αντισυμπίερωσης ενδεχομένως ευθυγραμμιζόμενων ηττημένων δρώντων. Τα εν λόγω στοιχεία παρατηρούνται κατ' εξοχήν στη μελέτη των κυριότερων διαστάσεων της συνολικής κεμαλικής στρατηγικής.

Βιβλιογραφία

Μάζης, Ι. Θ. (2000) *Μυστικά Ισλαμικά Τάγματα και Πολιτικο-οικονομικό Ισλάμ στη Σύγχρονη Τουρκία*. 2^η εκδ. Αθήνα: Προσκήνιο.

Μπόρα, Τ. (2007) *Στρατός και Εθνικισμός*. Εντός του: Ινσέλ, Α. και Μπαϊράμογλου, Α. (επιμ.) *Ο Τουρκικός Στρατός: Ένα Πολιτικό Κόμμα, Μία Κοινωνική Τάξη*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σελ. 159–176.

Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*. 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.

Στοιγιάννος, Α. (2017) *Η Γένεση της Γεωπολιτικής και ο Friedrich Ratzel: Η Αναίρεση του Μύθου περί του Ρατσελιανού Γεωγραφικού Ντετερμινισμού*. Αθήνα: Λειμών.

Τρούλης, Μ. Ι. (2020) *Περί Τουρκίας: Πολιτισμός – Κοινωνία – Γεωστρατηγική – Χαρτογραφική Τεκμηρίωση*. Αθήνα: Ινφογνώμων.

Τρούλης, Μ. Ι. (2021) *Τουρκική Στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία: Κοινωνικές, Ιδεολογικές και Πολιτισμικές Διαμορφώσεις στη Σύγχρονη Τουρκία και Χαρτογραφική Παρουσίαση*. Αθήνα: Ποιότητα.

Τσιριγώτης, Δ. (2010) *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919–1922: Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική*. Αθήνα: Ποιότητα.

Φωτιάδης, Κ. (2008) *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου (Α΄ Τόμος)*. Αθήνα: Κεσόπουλος.

Ahmad, F. (1993) *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.

Akçam, T. (2007) *Μια Επαισχυντη Πράξη: Η Γενοκτονία των Αρμενίων και το Ζήτημα της Τουρκικής Ευθύνης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Akçam, T. (2004) *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*. London: Zed Books.

Akçura, Y. (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Erickson, E. J. (2007) *Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study*. New York: Routledge.

- Erickson, E. J. (2021) *The Turkish War of Independence: A Military History, 1919–1923*. Santa Barbara: Praeger.
- Gökay, B. (2006) *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920–1991: Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism*. London: Routledge.
- Kirişci, K. and Winrow, G. (1997) *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans–state Ethnic Conflict*. London: Frank Cass Publishers.
- Kizilyürek, N. (2006) *Κεμαλισμός: Η Γέννηση και η Εξέλιξη της Επίσημης Ιδεολογίας της Σύγχρονης Τουρκίας*. Αθήνα: Μεσόγειος.
- Lewis, B. (2002) *The Emergence of Modern Turkey*. 3rd ed. New York: Oxford University Press.
- Pope, N. and Pope, H. (1997) *Turkey Unveiled: Atatürk and After*. London: John Murray.
- Poulton, H. (1997) *Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*. New York: New York University Press.
- Zürcher, E. J. (2004) *Turkey: A Modern History*. 3rd ed. New York: I. B. Tauris.

* Ο κ. Μάρκος Τρούλης είναι Διδάσκων του Τμήματος Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και της Σχολής Εθνικής Ασφάλειας, με αντικείμενο τις «Διεθνείς Σχέσεις της Τουρκίας», τη «Θεωρία Διεθνών Σχέσεων και Συστημικής Γεωπολιτικής» και τη «Γεωπολιτική Τουρκίας-Καυκάσου». Έλαβε μεταπτυχιακό τίτλο από το London School of Economics, διδακτορικό τίτλο από το Πανεπιστήμιο Πειραιώς με θέμα την Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, ενώ έχει διεξάγει και δύο μεταδιδακτορικές έρευνες στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς και στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας με θέμα τις Αμερικανοτουρκικές Σχέσεις. Έχει εργαστεί ως Ερευνητής (Research Fellow) στο Begin-Sadat Center for Strategic Studies (BESA Center) του ισραηλινού πανεπιστημίου Bar-Ilan, ενώ κατά τα τελευταία έτη είναι μέλος του Εργαστηρίου Γεωπολιτισμικών Αναλύσεων Ευρύτερης Μέσης Ανατολής και Τουρκίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι συγγραφέας επιστημονικών άρθρων σε ελληνικά και ξένα περιοδικά, καθώς και των βιβλίων «Αμερικανοτουρκικές Σχέσεις», «Περί Τουρκίας» και «Τουρκική Στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία», ενώ έχει συγγράψει μαζί με τον Καθηγητή Ιωάννη Μάζη το βιβλίο «Τουρκική Στρατηγική στη Λιβύη» και με τον Καθηγητή Ιωάννη

Μάζη και τη Δρ. Ξανθίππη Δωματιώτη το βιβλίο «Νεορεαλιστική Προσέγγιση Θεωρίας Διεθνών Σχέσεων και Συστημική Γεωπολιτική Ανάλυση», το οποίο έχει μεταφραστεί και κυκλοφορήσει στην αγγλική γλώσσα.

Έκθεση και κριτική των επιχειρήσεων του Σαγγαρίου από το Γ' Σώμα Στρατού

*Κανελλόπουλος Νικόλαος **

Επίκουρος Καθηγητής Στρατιωτικής Ιστορίας στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Μετά το άδοξο τέλος της Μικρασιατικής Εκστρατείας ήταν αναμενόμενο να δημοσιευθούν αρκετές μελέτες και αναλύσεις από συμμετέχοντες αξιωματικούς τόσο για το σύνολο της επιχείρησης όσο και ειδικότερα για την επιχείρηση προς Άγκυρα. Συνεπώς κριτική και συμπεράσματα επί των επιχειρήσεων δημοσιεύθηκαν και έγιναν ευρύτερα γνωστά αμέσως μετά το πέρας της εκστρατείας.¹ Υπήρχε άραγε προβληματισμός και σχετικές αναλύσεις όσο ο ελληνικός στρατός ήταν στην Μικρά Ασία; Παρουσιάζει ενδιαφέρον καθώς συνδέεται με το κύριο θέμα μας, να εξετάσουμε εάν μετά τις επιχειρήσεις και κατά τη διάρκεια της εκστρατείας οι μεγάλες διοικήσεις φρόντιζαν να μελετούν τη διεξαγωγή τους και να καταλήγουν σε χρήσιμα συμπεράσματα.

Πραγματικά εντοπίζονται αρκετές ειδικές εκθέσεις περί του οπλισμού, του πυροβολικού, του ιππικού, των μεταγωγικών, του εφοδιασμού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μία έκθεση του διοικητή της Μεραρχίας Σμύρνης υποστράτηγου Αλέξανδρου Μαζαράκη-Αινιάν με τίτλο «Συμπεράσματα εκ της Γενικής Πολεμικής εκθέσεως». Μετά την εμπειρία των επιχειρήσεων του καλοκαιριού του 1920 σε Θράκη και Μικρά Ασία, ο έμπειρος στρατηγός επισημαίνει την ανάγκη αύξησης της μάχιμης δύναμης της μεραρχίας. Ο λόγος είναι ότι η

¹ Ενδεικτικά θα αναφέρουμε το πρώτο βιβλίο που εκδόθηκε από τον τότε ταγματάρχη του πυροβολικού Χρήστο Ζωϊόπουλο, *Εκστρατεία Σαγγαρίου κατ' Αύγουστον 1921*, Αθήνα 1923, ο οποίος υπηρετούσε στην Χ Μεραρχία Πεζικού του Γ' Σώματος Στρατού. Το επόμενο έτος θα εκδοθεί το: Σέργιος Α. Γυαλίστρας, *Τα αίτια της καταστροφής του 22. Στρατιωτική μελέτη*, Αθήνα 1924.

δράση σε ορεινά εδάφη και σε μεγάλες αποστάσεις από τη διοίκηση της Στρατιάς, απαιτεί μεγαλύτερη αυτονομία και ενίσχυση των μεραρχιών ώστε να διαθέτουν επαρκείς εφεδρείες. Προτείνει την προσθήκη ενός συντάγματος στα υφιστάμενα τρία ή τέταρτου τάγματος στα συντάγματα: «Διά της ενισχύσεως κατά τον έναν ή άλλον λόγον θα επέλθη εξοικονόμησις ανωτέρων Διοικήσεων και Επιτελείων, ων τοσούτον σήμερον στερούμεθα». Στο σημείο αυτό διατυπώνει εύγλωττα ο Μαζαράκης το σημαντικό πρόβλημα της αριθμητικής ανεπάρκειας επιτελικών αξιωματικών. Επίσης δεν θα απαιτηθεί ανάλογη αύξηση των βοηθητικών μονάδων και υπηρεσιών της Μεραρχίας. Συνεπώς η ιδέα είναι η αύξηση του ποσοστού της μάχιμης δύναμης σε σχέση με τους βοηθητικούς σχηματισμούς. Εντοπίζεται η ανάγκη αύξησης του αριθμού των έφιππων ανιχνευτών, ώστε να βελτιωθεί η λειτουργία των συνδέσμων μεταξύ των τμημάτων της μεραρχίας και κυρίως να μην επιβαρύνεται η ημιλαρχία της μεραρχίας και παρεκκλίνει από τις κύριες αποστολές της. Ο στρατηγός διαπιστώνει ότι λόγω της φύσης του εδάφους απαιτείται ισχυρό ορειβατικό πυροβολικό τόσο σε αριθμό όσο και σε διαμέτρημα (μεγαλύτερου διαμετρήματος από το διαθέσιμο των 65mm), ενώ είναι ακατάλληλο το πεδινό και το βαρύ πυροβολικό. Όσον αφορά τις επικοινωνίες, η έκθεση αναλύει ότι απαιτείται η αύξηση του αριθμού των οπτικών τηλεγράφων και η χορήγηση δύο ασυρμάτων μεγαλύτερης ισχύος. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαπιστώσεις του στρατηγού για την εκπαίδευση των αξιωματικών. Οι κατώτεροι αξιωματικοί που προέρχονται από το στράτευμα, όχι δηλαδή οι απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων ή της Σχολής Υπαξιωματικών, υστερούν από άποψη θεωρητικών γνώσεων. Ορισμένοι ανώτεροι αξιωματικοί, ακόμα και απόφοιτοι των Σχολών «ταχέως προαχθέντες και εθισθέντες ως επί το πολύ με τας αρχάς του Πολέμου Χαρακωμάτων, εκέκτηντο σφαλεράς ή συγκεχυμένας τακτικάς αντιλήψεις του Πολέμου κινήσεων...». Ως λύση προτείνεται η συστηματική εκπαίδευση αμφοτέρων.² Πολλά από τα ζητήματα που εντοπίζει ο Μαζαράκης θα κάνουν την εμφάνισή τους κατά τις

² Αρχείο Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), φακ. 243-A-3.

επιχειρήσεις του επόμενου έτους και δεν θα αντιμετωπισθούν έως το τέλος της εκστρατείας. Μετά την επιθετική αναγνώριση του Δεκεμβρίου του 1920, η Στρατιά συνέταξε έκθεση με τα προβλήματα που διαπιστώθηκαν κατά τις επιχειρήσεις. Το επιτελείο της Στρατιάς βρέθηκε προ δυσάρεστων εκπλήξεων ως προς την ικανότητα ορισμένων διοικητών μεγάλων μονάδων για τη διεξαγωγή επιχειρήσεων. Ο τότε συνταγματάρχης Πτολεμαίος Σαρηγιάννης θα καταθέσει στην Ανακριτική Επιτροπή Ελέγχου Δοσιλόγων Στρατιάς Μικράς Ασίας ότι: «Παρά τω εν λόγω Διοικητήν απεσπάσθην εγώ παρά της Στρατιάς όπως παρακολουθήση την επιχείρησιν. Ευθίς άμα τη προελάσει των δυνάμεων τούτων εκ του οχυρωμένου μετώπου Προύσσης ηναγκάσθην λόγω ανεπάρκειας της Διοικήσεως και της απειρίας του Επιτελείου, να αναλάβω προσωπικώς την σύνταξιν άπασων των διαταγών των επιχειρήσεων [...]. Την επομένην κατά την διάρκεια της μάχης ο Διοικητής Σώματος Στρατού μετά του Μεράρχου είχαν απωλέσει τελείως πάσαν έστω και την ελαχίστην ικανότητα προς διοίκησιν και ηναγκάσθην να αναλάβω εγώ στο πεδίον της μάχης την πραγματικήν Διοίκησιν...».³ Οι διαπιστώσεις αυτές αντικατοπτρίζονται στο κείμενο της έκθεσης της Στρατιάς και οδήγησαν στην αντικατάσταση ορισμένων διοικητών μεγάλων μονάδων. Επιπλέον η Στρατιά διαπίστωσε την ακαταλληλότητα των διαθέσιμων χαρτών, τη δυσλειτουργία των συνδέσμων και την ανεπάρκεια των οπτικών τηλεγράφων και των ασυρμάτων.⁴ Άλλη μία περίπτωση κριτικής των επιχειρήσεων και εξαγωγής συμπερασμάτων αποτελεί η διαταγή της Στρατιάς Μικράς Ασίας μετά τις επιχειρήσεις του Ιουνίου – Ιουλίου 1921, όπου εν είδη διδαγμάτων διατάσσει τα κατώτερα κλιμάκια να προβούν σε σχετικές εκπαιδεύσεις (διδασκαλίες). Στη διαταγή αυτή η Στρατιά εντοπίζει σοβαρά προβλήματα, όπως την κακή λειτουργία των συνδέσμων, την έλλειψη πληροφοριών, την ανεπαρκή λήψη μέτρων ασφαλείας, την μη εκτέλεση τακτικών ελιγμών, την

³ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 337-Η-1, φ. 14-15

⁴ Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922). Επιθετικά επιχειρήσεις Δεκεμβρίου 1920 - Μαρτίου 1921*, τόμ. Γ', Αθήνα 1963, σ. 78.

αναποτελεσματική καταδίωξη και την καθυστέρηση έκδοσης διαταγών.⁵

Ωστόσο οι εκθέσεις πεπραγμένων των μεγάλων σχηματισμών συνήθως δεν περιέχουν εκτενείς αναλύσεις ή συμπεράσματα και σπάνια προβαίνουν σε κριτική επί των επιχειρήσεων. Στο αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ) απόκεινται όμως δύο πολύ ενδιαφέρουσες εκθέσεις του ΙΙΙ Επιτελικού Γραφείου του Γ' Σώματος Στρατού (ΣΣ) αναφορικά με τις επιχειρήσεις του Σαγγαρίου. Η πρώτη με ημερομηνία 29 Νοεμβρίου 1921 επιγράφεται «Έκθεσις συνοψίζουσα παρατηρήσεις περί του τρόπου εν γένει του μάχεσθαι του εχθρού» και ως συντάκτης φαίνεται ο επιτελάρχης του Γ' ΣΣ συνταγματάρχης του ιππικού Νικόλαος Σπυρόπουλος.⁶ Η δεύτερη φέρει ημερομηνία 30 Νοεμβρίου 1921 και επιγράφεται «Έκθεσις περί των εχθρικών αμυντικών οργανώσεων, κατανομή των εχθρικών στρατευμάτων και εν γένει διεξαγωγής της εχθρικής αμύνης επί των ανατολικώς του Σαγγαρίου εχθρικών τοποθεσιών».⁷ Η έκθεση υπογράφεται από το ΙΙΙ Επιτελικό Γραφείο (επιχειρήσεων) του Γ' ΣΣ και συγκεκριμένα από τον ταγματάρχη Αθανάσιο Στυμφαλιάδη. Πλήρης η πολεμική έκθεση του Γ' ΣΣ σώζεται στα αρχεία της ΔΙΣ υπογεγραμμένη την 1η Αυγούστου 1923 από τον διοικητή του Σώματος κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων του Σαγγαρίου, Αντιστράτηγο Γεώργιο Πολυμενάκο.⁸ Η έκθεση στηρίζεται στα αρχεία του Γ' ΣΣ και αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο περιγράφονται αναλυτικά οι επιχειρήσεις και στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνονται τα εξής τρία τμήματα: α) παρατηρήσεις επί της ενέργειας των ελληνικών στρατευμάτων β) παρατηρήσεις επί του τρόπου που πολέμησαν οι Τούρκοι και γ) παρατηρήσεις επί της λειτουργίας των υπηρεσιών. Στο δεύτερο τμήμα του δεύτερου μέρους ενσωματώθηκαν οι ανωτέρω εκθέσεις του Νοεμβρίου του 1921 και συγκεκριμένα το κείμενο της πρώτης, συνεπώς πιθανόν και τα υπόλοιπα τμήματα βασίζονται σε εκθέσεις που εκπονήθηκαν

⁵ Νίκος Κανελλόπουλος, *Πέραν του Σαγγαρίου. Η κορύφωση της Μικρασιατικής Εκστρατείας*, Αθήνα 2020, σ. 66, 163-166.

⁶ Αρχείο ΔΙΣ, φακ.387/Ε/1.

⁷ Αρχείο ΔΙΣ, φακ.387/Ε/2.

⁸ Αρχείο ΔΙΣ, φακ.271/Β/1.

αμέσως μετά τις επιχειρήσεις, αλλά διαβάζοντας το κείμενο φαίνεται ότι ενσωματώνονται στοιχεία κριτικής για τα οποία μπορούμε με βεβαιότητα να δηλώσουμε ότι αποτελούν μεταγενέστερες προσθήκες, δηλαδή προσθήκες του έτους 1923, όπου υπάρχει η εκ των υστέρων γνώση για την κατάληξη της εκστρατείας. Άρα οι δύο εκθέσεις του Νοεμβρίου 1921, αποτελούν αυθεντικές καταγραφές της αξιολόγησης των επιχειρήσεων από τους συμμετέχοντες σε χρόνο πολύ κοντινό από την ολοκλήρωσή τους. Καθώς το κείμενό τους σχεδόν ταυτίζεται, θα τις εξετάσουμε παράλληλα και θα επισημάνουμε τις διαφορές τους. Ταυτόχρονα θα αναλύσουμε το περιεχόμενό τους, καταφεύγοντας για λόγους σύγκρισης ή περαιτέρω ανάλυσης και στο κείμενο της έκθεσης του 1923 αλλά και σε άλλες πηγές.

Η πρώτη έκθεση ξεκινάει με μια σύγκριση της οχύρωσης της τοποθεσίας βορειοδυτικά της Κιουτάχειας με εκείνη που συνάντησε το Γ' ΣΣ στο Σαγγάριο: «...ήτο οχυρωμένη, ούτω, δύναται τις να ισχυρισθή, αλλά μετά έτι μείζονος επιμελείας και τέχνης είχαν αμυντικώς οργανωθή η Ανατολικώς του Σαγγαρίου εδαφική έκτασις.-». Η πρώτη αμυντική τοποθεσία των Τούρκων περιλάμβανε τρεις γραμμές χαρακωμάτων, μία στους πρόποδες των υψωμάτων, την κύρια γραμμή αντιστάσεως «επί της στρατιωτικής οφρύος» και την τρίτη στο οροπέδιο πίσω από τα υψώματα, κατά τρόπο που να παραμένει αθέατη από τον επιτιθέμενο. Η πρώτη και η κύρια γραμμή δεν διέθεταν συρματοπλέγματα, αλλά οι θέσεις ήταν άριστα προσαρμοσμένες στο έδαφος, ώστε μόνο από μικρή απόσταση να διακρίνονται, τα δε ενεργά τμήματα είχαν θέσεις για ορθίως πυροβολούντα. Το έδαφος προ των χαρακωμάτων μπορούσε να βληθεί σχεδόν εξ ολοκλήρου από τα πλάγια. Η τρίτη γραμμή περιλάμβανε σημεία αντιστάσεως (περίφρακτα έργα), με διπλή σειρά συρματοπλεγμάτων. Τα παρατηρητήρια των διοικήσεων και του πυροβολικού είχαν τοποθετηθεί στα πλάγια και η επικοινωνία εξασφαλιζόταν με εναέρια τηλεγραφική γραμμή κατά μήκος της οχυρωμένης τοποθεσίας. Το βάθος της πρώτης τοποθεσίας άμυνας ήταν 2,5-3 χιλιόμετρα. Μετά την πρώτη τοποθεσία, ακολουθούσαν δύο ενδιάμεσες, οι οποίες περιλάμβαναν χαρακώματα ορθίως βάλλοντος, δεν διέθεταν συρματοπλέγμα-

τα ή άλλα αμυντικά βοηθήματα και δεν είχαν βάθος. Αλλά μεταξύ τους οι ενδιάμεσες τοποθεσίες απείχαν 5 χιλιόμετρα. Όμως στην έκθεση τονίζεται ότι: «Πρέπει να νοηθή ότι ο εχθρός ποιείται ευρυτάτην χρήσιν της οχυρωτικής πεδίου μάχης, μετατρέπον τάχιστα και μετά πολλής επιδεξιότητος εις καλώς οχυρωμένην, πάσαν τοποθεσίαν, όπου, έστω και προσκαιρώς, εγκαθίσταται». Οι χάρτες που διέθετε η Στρατιά (1:250.000) δεν απεικόνιζαν την πραγματική διαμόρφωση του εδάφους και δεν προΐδεάζαν για τη φυσική οχυρότητα της τοποθεσίας και των διαδοχικών γραμμών που θα μπορούσε ο αμυνόμενος να οργανώσει. Η δεύτερη κύρια αμυντική τοποθεσία παρουσίαζε τα πλεονεκτήματα και την οργάνωση της πρώτης αμυντικής τοποθεσίας. Για την κατάληψη των αμυντικών τοποθεσιών, το Γ' ΣΣ επιδίωκε την εφαρμογή υπερκερωτικών ελιγμών, αλλά όταν αυτό ήταν αδύνατο λόγω της συνέχειας των οχυρώσεων, προσπαθούσε να διασπάσει την αμυντική τοποθεσία μετά από συγκεντρωτικό πυρ πυροβολικού μικρής διάρκειας.⁹

Το πλέον ενδιαφέρον τμήμα των εκθέσεων είναι εκείνο που αναφέρεται στα αντίπαλα στρατεύματα. Το τουρκικό ιππικό «είναι το μάλλον πιστόν και αφωσιωμένον εις τον Κεμάλ». Ενήργησε σε μεγάλο βάθος προ της κύριας αμυντικής γραμμής, ώστε να τηρεί συνεχώς στενή επαφή με τα ελληνικά στρατεύματα, εμποδίζοντας την έγκαιρη αναγνώριση των τουρκικών οχυρώσεων. Κατά τη μάχη επιδείκνυε πείσμα, τόλμη και ευκινησία. Κάλυπτε τα κενά μεταξύ των μεραρχιών πεζικού ή χρησιμοποιούνταν πίσω από τις θέσεις του πεζικού για να εμποδίζει τους φυγάδες. Σύμφωνα με μαρτυρίες αιχμαλώτων «πολλάκις εχρησιμοποιεί ιππικόν μετά πολυβόλων, ως φραγμόν απαγορεύσεως πάσης προς τα οπίσω αναστροφής του εφορμώντος Πεζικού του».¹⁰

Αντίθετα το τουρκικό πεζικό δεν διακρινόταν για το ηθικό του και μαχόταν υπό το καθεστώς της βίας των αξιωματικών του: «Οδηγείται ανοικτιρμόνως ευθύς προς τον θάνατον. Ο Τούρκος πεζός στρατιώτης δεν έχει ή να εκλέξη: τον τυχόν προς τα εμπρός θάνατον, ον καταφέρει αυτώ ο αντί-

⁹ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 387/Ε/1, φ. 1-5.

¹⁰ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 387/Ε/1, φ. 5-6.

παλος, ή τον προς τα οπίσω θάνατον, ον ασφαλώς θα τω κατενέγκη το πιστόλιον του Αξιωματικού του, η σπάθη, η λόγχη ή το πολυβόλον του οπίσω ενεδρεύοντος Τούρκου ιππέως». Η ένδυση και η διατροφή των Τούρκων στρατιωτών ήταν κακή. Συνεπώς, καταλήγει η έκθεση, το τουρκικό πεζικό συγκρατείτο στη μάχη λόγω της βίαιης επιβολής των αξιωματικών και της μεγάλης αναλογίας στελέχωσης των μονάδων του σε αξιωματικούς.¹¹ Το χαμηλό ηθικό του τουρκικού πεζικού πιστοποιείται και από άλλες πηγές. Γνωρίζουμε ότι μετά τις επιχειρήσεις του Ιουνίου – Ιουλίου 1921, 30.000 Τούρκοι στρατιώτες λιποτάκτησαν και ο Κεμάλ εν όψει της ελληνικής προέλασης προς Άγκυρα, εφάρμοσε ευρεία στρατολόγηση, καλώντας και παλαιότερες κλάσεις μεγαλύτερης ηλικίας (με εμπειρία όμως στις επιχειρήσεις της Καλλιπόλης, Παλαιστίνης και Κιλικίας).¹² Επίσης διαθέτουμε και μαρτυρίες Ελλήνων αξιωματικών και οπλιτών, και μάλιστα ορισμένων που ανήκαν στο Γ' ΣΣ, που επιβεβαιώνουν το κλονισμένο ηθικό του Τούρκου πεζού στρατιώτη. Ο λοχαγός του πυροβολικού Βασίλειος Ασημάκης γράφει εν αιχμαλωσία όταν γίνεται για πρώτη φορά μάρτυρας της εκτέλεσης Ελλήνων στρατιωτών και εξόντωσης τραυματιών από τους Τούρκους: «Είταν η πρώτη γνωριμία μας στην αιχμαλωσία με τους Τούρκους. Είχαμε ως τότε γνωρίση το στρατό τους. Γυμνό, κουρελιασμένο, καλόν αρκετά στο χαρακωμα, αλλά ανίκανο για έφοδο, με ελάχιστας μόνο εξαιρέσεις».¹³ Επιπλέον διαθέτουμε αρκετές μαρτυρίες συμμετεχόντων ότι οι Τούρκοι πεζοί ωθούνταν στη μάχη ή συγκρατούνταν στις θέσεις τους υπό την απειλή του όπλου του αξιωματικού τους ή των πολυβόλων.¹⁴ Συνεπώς τα συμπεράσματα της έκθεσης περί του ηθικού των Τούρκων δεν στερούνται βάσης.

¹¹ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 387/Ε/1, φ. 6.

¹² Edward J. Erickson, *The Turkish War of Independence: a military history, 1919–1923*, Santa Barbara, California 2021, σ. 197. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 5nci Kısım 1nci Kitap: Sakaarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylarve Mevzi İlerisindeki Harakât (25 Temmuz–22 Ağustos 1921)*, Άγκυρα 1995, σ. 63-64.

¹³ Βασίλειος Ασημάκης, *Απ' τον τάφο. Ημερολόγιον ενδεκαμήνου αιχμαλωσίας*, Αθήνα 1924, σ. 18.

¹⁴ Κλεάνθης Μπουλαλάς, *Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22 (Με τον φακόν της ιστορικής αληθείας). Αιτίαι και αφορμαί της εθνικής συμφοράς. Μεγαλεία και αθλιότητες. Σφάλματα και διαφυγούσαι ευκαιρίαι*, Αθήνα 1959, σ. 201. Από

Η τακτική όμως του τουρκικού πεζικού ήταν πολύ απο-τελεσματική. Οι Τούρκοι παρέμεναν πίσω, καλυμμένοι σε ασφαλή και αθέατα σημεία και μόνο λίγοι παρατηρητές τοποθετούνταν στα χαρακώματα για να παρακολουθούν την κίνηση του ελληνικού πεζικού. Με αυτό τον τρόπο απέφευγαν τις απώλειες από τα πυρά του ελληνικού πυροβολικού. Αντίθετα το ελληνικό πεζικό προέλαυε υπό τα πυρά του τουρκικού πυροβολικού και όταν αυτό έφθανε σε απόσταση βολής τυφεκίου, τότε οι Τούρκοι καταλάμβαναν τις θέσεις στα χαρακώματά τους. «Από πρώτης όψεως τα εχθρικά χαρακώματα εφαινοντο οιονεί εγκαταλελειμμένα... Όταν το ημέτερον Πεζικόν προελαύνον έφθανεν εις τας μέσας και κυρίως εις τας μικράς αποστάσεις βολής από των Τουρκικών χαρακωμάτων, εγένετο δεκτόν δια ραγδαίου αιφνηδιαστικού εχθρικού πυρός, προξενούντος εν μια στιγμή την κατάπληξιν. Εχρειάζετο τότε ισχυρά εκ μέρους των ημετέρων ηγητόρων θέλησις, όπως υπερνικήση την πρώτην ταύτην εντύπωσιν και παρασύρη επί το πρόσω τα κύματα των ακροβολιστών...». Οι Τούρκοι έκαναν καλή χρήση των εφεδρειών τους και εκτόξευαν ισχυρές αντεπιθέσεις σχεδόν αμέσως μετά την κατάληψη μιας τοποθεσίας από τους Έλληνες. Οι αντεπιθέσεις συνήθως αποτύγγαναν ή οδηγούσαν σε μία αλληλοδιαδοχή επιθέσεων-αντεπιθέσεων στην οποία συνήθως επικρατούσαν οι Έλληνες. Το ελληνικό πεζικό δεν εκμεταλλευόταν επαρκώς την επιτυχία του, καταδιώκοντας τον αντίπαλο σε βάθος.¹⁵ Στη δεύτερη έκθεση (της 30ης Νοεμβρίου 1921) έχει προστεθεί ένα σημαντικό σχόλιο: «Η τοιαύτη χρησιμοποίησις του Πεζικού του εχθρού είναι κατά την γνώμην ημών η μάλλον ενδεδειγμένη δια πάσα διεξαγωγή της

μαρτυρία που λήφθηκε από Τούρκο αιχμάλωτο κατά τις επιχειρήσεις του Σαγ-γαρίου, πληροφορούμαστε: «Δεν τους δίνουν να πούν εκεί πάνω αντίκρυ, στις τουρκικές προφυλακές. Με το πιστόλι στο χέρι οι αξιωματικοί τους δείχνουν το ποτάμι. –«Διψάτε; Να, το ποτάμι! Πάρτε το για να πιείτε. Αλλιώς νερό δεν έχει», Τάκης Κόντος, Μικρασία τέλος, Αθήνα 1980, σ. 130. Άλλο ένα παράδειγμα για τον τρόπο εφόδου των Τούρκων που αφορά τις επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921, καταγράφεται στο Μιχάλης Παπαδάκης, *Το ημερολόγιο ενός λοχίου*, Αθήνα 1969, σ. 75: «Τους είδαμε πολύ κοντά. Βάζουν το ένα χέρι μπρος στα μάτια τους, με το άλλο κρατούν το τουφέκι και προχωρούν. Πίσω τους είναι αξιωματικοί με το πιστόλι στο χέρι. Όποιος δοκιμάζει να υποχωρήσει, ή δειλιάζει, εκτελείται».

¹⁵ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 387/Ε/1, φ. 7-8.

μάχης εν αμύνει». ¹⁶ Ατυχώς αυτή την παραίνεση δεν φαίνεται να εφάρμοσαν οι ελληνικές δυνάμεις κατά την τουρκική επίθεση του Αυγούστου 1922, με αποτέλεσμα να υποστούν συντριπτικές απώλειες από το τουρκικό πυροβολικό.

Οι Τούρκοι διέθεταν αναλογικά με την αριθμητική δύναμη του πεζικού τους, μεγάλο αριθμό πολυβόλων, με κατάλληλη τοποθέτηση και χρήση των οποίων επιτύχαναν εξαιρετικά αποτελέσματα. Μάλιστα συνήθως χειριστές των πολυβόλων ήταν αξιωματικοί. Κάτι ανάλογο συνέβαινε με το πυροβολικό. Ως σκοπευτές χρησιμοποιούνταν αξιωματικοί και το υπόλοιπο κατώτερο προσωπικό ήταν μόνιμο και το μόνο μισθοδοτούμενο στον τουρκικό στρατό. Το τουρκικό πυροβολικό επέδειξε μεγάλη ευελιξία και αποτελεσματικότητα, καθώς, εκτός από την επαγγελματικότητα του προσωπικού:

α) διέθετε άριστα προωθημένα παρατηρητήρια, εφοδιασμένα με διόπτρες και τηλεφωνικό σύνδεσμο και ενισχυμένα ώστε να αντέχουν στη βολή του ελληνικού πυροβολικού.

β) τα πυροβόλα ήταν κατάλληλα ταγμένα σε κεντρικές θέσεις ή μετακινούνταν με ταχύτητα κατά τη διάρκεια της μάχης σε εκ των προτέρων προετοιμασμένες θέσεις, ώστε να καλύπτουν τους τομείς επίθεσης.

γ) διέθετε άριστης ποιότητας υλικό πυροβολικού και χρησιμοποιούσε βλήματα διπλής ενεργείας (εκρηκτικά – βολιδοφόρα).

Λόγω των πλεονεκτημάτων του εδάφους, το τουρκικό πυροβολικό παρέμενε καλυμμένο και σχεδόν ποτέ δεν προσβλήθηκε από το ελληνικό πυροβολικό, το οποίο αντίθετα ήταν υποχρεωμένο να δρα σε ορισμένες φάσεις του αγώνα εκτεθειμένο. ¹⁷

Και οι δύο εκθέσεις περιλαμβάνουν τη δράση της τουρκικής αεροπορίας, η οποία δύο και τρεις φορές ημερησίως προέβαινε σε αναγνωρίσεις και σε κάποιες περιπτώσεις σε

¹⁶ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 387/Ε/2, φ. 13.

¹⁷ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 387/Ε/1, φ. 8-11.

ρίψη προκηρύξεων. Επίσης εκτέλεσε βομβαρδισμούς, οι οποίοι σε δύο περιπτώσεις αποδείχθηκαν επιτυχείς και προκάλεσαν απώλειες στο στρατηγείο του Σώματος Στρατού και στο στρατηγείο της III Μεραρχίας.¹⁸

Η πρώτη έκθεση καταλήγει με μία σύγκριση της αναλογίας αξιωματικών/οπλιτών μεταξύ των δύο στρατευμάτων. Υπολογίζει ότι στον τουρκικό λόχο επί 31 Τούρκων οπλιτών αντιστοιχούσε 1 αξιωματικός, ενώ στην ευνοϊκότερη περίπτωση η αναλογία για τον ελληνικό λόχο ήταν 1 αξιωματικός για 67 οπλίτες. Οι δε Τούρκοι είχαν την δυνατότητα να αντικαθιστούν από το εσωτερικό τις απώλειές τους σε αξιωματικούς εν αντιθέσει με την ελληνική Στρατιά που όσο αυξάνονταν οι απώλειες, η αναλογία έβαινε δυσμενέστερη. Και καταλήγει η έκθεση: «Εις τας ημετέρας Μονάδας, όπου τα στελέχη ήσαν πλείονα, παρετηρείτο γενικώς μείζων καρτερικότης, μείζων ορμή, ακλόνητος η πειθαρχία, και κατά συνέπειαν απεριόριστος η επί των Μονάδων τούτων πεποίθησις της Διοικήσεως ημών».¹⁹ Αν υπολογίσουμε την αναλογία αξιωματικών/οπλιτών για το σύνολο των δυνάμεων που βρέθηκαν αντιμέτωπες στο Σαγγάριο, η σύγκριση είναι πολύ δυσμενέστερη, καθώς η αναλογία για τους Τούρκους μειώνεται περίπου στο 1/16²⁰ και για τους Έλληνες στο 1/41.²¹

Αξιζει να σταθούμε σε ορισμένα σημεία της έκθεσης Πολυμενάκου του έτους 1923. Κατά την πορεία προς το Σαγγάριο, οι άνδρες επέδειξαν αξιοθαύμαστη αντοχή και πειθαρχία. Αυτό αποδίδεται στην εξάσκηση από τις προηγούμενες επιχειρήσεις και στη δραστηριότητα των βαθμοφό-

¹⁸ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 387/Ε/1, φ. 11-12 και φακ. 387/Ε/2, φ. 16. Στο Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος 1920-1922*, τόμ. Α', Αθήνα 1973, σ. 297, δημοσιεύεται φωτογραφία δύο εκ των θυμάτων της αεροπορικής επίθεσης στο στρατηγείο του Γ' ΣΣ οι οποίοι ήταν, σύμφωνα με τις πληροφορίες της λεζάντας, ανιψιοί του διοικητή του Σώματος.

¹⁹ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 387/Ε/1, φ. 12.

²⁰ Η αναλογία υπολογίστηκε σύμφωνα με τον πίνακα στο T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar*, ό.π., σ. 351-352, όπου απεικονίζεται η δύναμη του τουρκικού στρατού την 5η Αυγούστου 1921 (ν.η.), η οποία ανερχόταν σε 4889 αξιωματικούς και 79838 οπλίτες.

²¹ Η αναλογία υπολογίστηκε σύμφωνα με τον πίνακα στο Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922). Επιχειρήσεις προς Άγκυραν, μέρος πρώτο*, τόμ. Ε', Αθήνα 1965, σ. 14, (1860 αξιωματικοί, 75200 οπλίτες και 1380 ιππείς).

ρων. Κατά τη σύμπτυξη όμως, παρατηρήθηκαν φαινόμενα αταξίας και απειθαρχίας, οφειλόμενα στη χαμηλή στελέχωση λόγω των απωλειών σε αξιωματικούς (όταν μάλιστα οι καλύτεροι είχαν τεθεί εκτός μάχης κατά τις επιχειρήσεις), την πτώση του ηθικού και «Εις το ότι δεν ετυφεκίσθησαν τινές εκ των εγκαταλειπόντων τας τάξεις των, μέτρον όπερ έχει αποδειχθή πρακτικώτατον προς πρόληψιν γενικεύσεως της αταξίας. Η επιδειχθήσα επιείκεια και ατιμωρησία κατά των εγκαταλειπόντων τας τάξεις των και παρεκτρεπομένων, εν γένει, οπλιτών, είχε συνεπείας ου μόνον δια την γενομένην μέχρι Δορυλαίου αποχώρησιν, αλλά και κατά την μετέπειτα εξέλιξιν της Μικρασιατικής εκστρατείας».²² Ασκειί κριτική στο σχέδιο της Στρατιάς για ταυτόχρονη υπερκέραση από δεξιά (με το Β' ΣΣ) και διάσπαση του τουρκικού μετώπου στο όριο της ζώνης ενεργείας των Α' και Γ' ΣΣ. Η απόφαση αυτή αποδυνάμωσε και τους δύο επιθετικούς ελιγμούς και παραβίασε την αρχή της συγκέντρωσης των δυνάμεων.²³

Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης το Γ' ΣΣ εξέδωσε τουλάχιστον δύο διαταγές (22 και 26 Αυγούστου 1921)²⁴ στις οποίες καυτηρίαζε τις ολιγωρίες και έδινε κατευθύνσεις. Η δεύτερη διαταγή είναι ιδιαίτερα αυστηρή. Περιγράφει την τακτική των Τούρκων με την οποία ελαχιστοποιούσαν τις απώλειές τους, εν αντιθέσει με τα επιτιθέμενα ελληνικά τμήματα που σε πυκνούς σχηματισμούς ήσαν εκτεθειμένα στο εχθρικό πυρ και δεν τηρούσαν εφεδρείες, ώστε να εκμεταλλεύονται τις τοπικές επιτυχίες. Στην έκθεση του 1923 καταγράφονται με λεπτομέρειες τα τεχνικά στοιχεία της τακτικής κατά την επίθεση, όπου διαπιστώνεται ότι συνήθως χρησιμοποιούνταν οι προ του Α' Παγκοσμίου Πολέμου σχηματισμοί και «η εκ του παλαιού Κανονισμού ακροβολιστική διάταξη» και όχι επικαιροποιημένοι σχηματισμοί με βάση τα διδάγματα του Πολέμου. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι στοιχειώδης ομάδα μάχης θα έπρεπε να είναι η ημιδιμοιρία και βάση και

²² Αρχείο ΔΙΣ, φακ.271/Β/1, φ. 2. Πρόκειται για ένα από τα σημεία της έκθεσης όπου αποδεικνύεται ότι έχει συνταχθεί και με βάση την εκ των υστέρων γνώση του αποτελέσματος της εκστρατείας.

²³ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 271/Β/1, φ. 8-10.

²⁴ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 271/Β/1, φ. 18-24.

πυρήνας της το οπλοπολυβόλο.²⁵ Παρόμοιοι σχηματισμοί είχαν καθοριστεί σε νεότερους κανονισμούς και στηρίζονταν στο πυρ και κίνηση διαδοχικών ομάδων πεζικού.²⁶ Το γεγονός της οπισθοδρόμησης στην τακτική είναι γνωστό και από άλλες πηγές. Ο Αμερικανός στρατιωτικός ακόλουθος στην Αθήνα που θα παρακολουθήσει ως στρατιωτικός παρατηρητής τις επιχειρήσεις του Ιουλίου του 1921, θα γράψει ότι «The fighting seemed to conform exactly to the principles of training before the World War».²⁷

Κεφαλαιώδους σημασίας είναι οι παρατηρήσεις του Πολυμενάκου για το ελληνικό πυροβολικό. Εξαιρεί τη δράση του πυροβολικού και τους αγώνες αξιωματικών και οπλιτών υπό εξόχως δυσμενείς συνθήκες, καθώς εκτελέσθηκαν προσπελάσεις υπό τα πυρά του εχθρού ακόμα και σε αποστάσεις 5-8 χιλιομέτρων ενώ σε πολλές περιπτώσεις λόγω της διαμόρφωσης του εδάφους απαιτείτο η δράση χωρίς κάλυψη. Από την άλλη ασκεί δριμεία κριτική στο γεγονός ότι αξιωματικοί του πεζικού «επέβαλαν» τον τρόπο της τακτικής χρήσης του πυροβολικού, πρακτική επιζήμια για την απόδοσή του. Οι αξιωματικοί του πεζικού αγνοούσαν την τακτική του πυροβολικού και αντιστρόφως οι του πυροβολικού εκείνη του πεζικού, ώστε να επιτυγχάνεται αποτελεσματική και αποδοτική συνεργασία. Επισημαίνει την απουσία συνδέσμων και σε ορισμένες περιπτώσεις την ακατάλληλη εκλογή της θέσης των παρατηρητηρίων του πυροβολικού. Ο Πολυμενάκος καυτηριάζει τη μετάβαση από και προς τα παρατηρητήρια χωρίς να τηρούνται τα μέτρα ασφαλείας (σε ορισμένες περιπτώσεις με σκοπό την άκαιρη επίδειξη ανδρείας) με αποτέλεσμα την αποκάλυψη της θέσης τους, γεγονός που οδηγεί

²⁵ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 271/Β/1, φ. 24-25.

²⁶ Για παράδειγμα στο Υπουργείο Στρατιωτικών, *Εγκόλπιον διμοιρίτου του πεζικού, τεύχος Α', εκπαίδευσις – τακτική*, Θεσσαλονίκη 1917, σ. 245, αναφέρονται τα εξής: «Τα διάφορα κλιμάκια ούτω συγκροτούμενα, έλαβον το όνομα των "κυμάτων" αλλ' ο ορισμός αυτός ουδόλως επιβάλλει ομοιόμορφον τινά σχηματισμόν. Τα μεν πρώτα κύματα (γενικώς δε το πρώτον και το δεύτερον) τάσσονται εν γραμμή, τα δε ακόλουθα, τάσσονται κατά διαφόρους σχηματισμούς [...]. Ο σχηματισμός της εφόδου όθεν δεν συγκροτείται δια της κλιμακώσεως λεπτών ακάμπτων γραμμών... αλλά τουναντίον δια της συμπαρατάξεως τακτικών μονάδων, επιδεκτικών και ευχερούς διοικήσεως, και δη και ελιγμών».

²⁷Martin C. Shallenberger, «The Greek Offensive of July, 1921», *The Military Engineer* 13 (1921), σ. 486.

γούσε στον εντοπισμό τους από τον αντίπαλο, σε άσκοπες απώλειες και δυσχέρανε τη δράση του πυροβολικού.²⁸ Όσον αφορά το υλικό του πυροβολικού, το βαρύ πυροβολικό ήταν ακατάλληλο για πόλεμο ελιγμών, καθώς ήταν αργή η μετακίνηση και ο χρόνος τάξης προς βολή ανερχόταν σε 2 έως 3 ώρες. Εύγλωττη στο σημείο αυτό και η έκθεση των επιχειρήσεων του Σαγγαρίου του Β' ΣΣ, επίσης με ημερομηνία έκδοσης το Νοέμβριο του 1921: το ελληνικό βαρύ πυροβολικό «δεν έχει ει μην αρχαιολογικήν αξίαν».²⁹ Τα δε πεδινά πυροβόλα Schneider είχαν υπερβεί το όριο των 2.000 βολών, οπότε έπρεπε να αντικατασταθεί η κάνη. Μόνο στο Σαγγάριο ανά πυροβολαρχία ερρίφθησαν 4.000 έως 7.000 βολές και τα πυροβόλα χρησιμοποιούνταν από τους Βαλκανικούς Πολέμους. Για τον λόγο αυτό παρουσίαζαν ελάτπωση του βεληνεκούς τους ενώ τεχνικά προβλήματα του υδραυλικού συστήματος επανάταξης δεν επέτρεπαν τη βολή με μεγάλη κλίση και στο μέγιστο δυνατό βεληνεκές.³⁰ Τα προβλήματα που αντιμετώπιζε το ελληνικό πυροβολικό μας είναι γνωστά και από άλλες πηγές. Ο τότε λοχαγός του πυροβολικού Πολύμερος Μοσχοβίτης θα γράψει μετά την εκστρατεία ότι το ελληνικό πυροβολικό έπασχε από την απουσία συνδέσμων και εφαρμογής νέων μεθόδων παρατηρήσεως και κανονισμού βολής: «Τρία χρόνια πυροβολητής εις τη Μικρά Ασία έκανα –και νομιζω είμαι ο μόνος που την έκανα εις τη Μικρά Ασία– βολήν με συνεργασία αεροπλάνου μόνον μια φορά. Την άνοιξιν του 1922 εις τον τομέαν Τσαρίτσης ο νυν αντισυνταγματάρχης της αεροπλοΐας Ξηρός ήλθε και μου εκανόνισεν βολήν εις το Κιοπρουλού...».³¹

Η οχυρωτική του πεδίου μάχης είναι άλλο ένα σημείο που διαπιστώνεται στην έκθεση Πολυμενάκου ότι ο ελληνικός στρατός δεν είχε εξασκηθεί και δεν είχε εθισθεί για την εφαρμογή της.³² Το γεγονός αυτό είχε επισημάνει η Στρατιά από το Σεπτέμβριο του 1921 και είχε εκδώσει οδηγίες για τη

²⁸ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 271/Β/1, φ. 32-34, 37-38.

²⁹ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 265/Ε/1 φ.150

³⁰ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 271/Β/1, φ. 129-138.

³¹ Πολύμερος Μοσχοβίτης, *Αιχμάλωτος στη Μικρά Ασία*, τόμ. Α', Αθήνα 2018, σ. 142-144.

³² Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 271/Β/1, φ. 58-59.

μορφή των αμυντικών γραμμών αλλά και του τρόπου του μάχεσθαι σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «Κατά της φυσικής προς την αμυντικήν οργάνωσιν αποστροφής του ημετέρου στρατεύματος δέον να αντιδράσωσι σθεναρώτατα αι Διοικήσεις εν όλη τη κλίμακι της ιεραρχίας...». ³³ Λίγους μήνες αργότερα, το Δεκέμβριο του 1921, η Στρατιά θα διαπιστώσει ότι στο Νότιο Συγκρότημα δεν έχουν εφαρμοστεί οι οδηγίες της και η αμυντική οργάνωση σε βάθος: «Ιδιαιτέραν όλως εντύπωσιν προξενεί η οχύρωσις της IV Μεραρχίας αποτελουμένη από μίαν απλήν σχοινοτενή γραμμήν χαρακωμάτων μήκους 17 χιλιομέτρων και ετέραν ομοίαν τοιαύτην μήκους 10 χιλιομέτρων εις την προέκτασιν της πρώτης. Η οχύρωσις αύτη παρουσιάζει την κλασικήν μορφήν της οχυρώσεως εν γραμμή (*encordon*) ήτις προβάλλεται πάντοτε ως παράδειγμα κλασικού σφάλματος». Και καταλήγει «Εφιστώ και πάλιν την προσοχήν υμών επί της σημασίας της αντιλήψεως των υφ' υμάς του τρόπου αμυντικής οργανώσεως εις ην δυστυχώς υστερούμεν από του εχθρού ουχί μόνον από απόψεως αποδόσεως εργασίας αλλά και γνώσεως και αντιλήψεως της οχυρώσεως, ήτις δια της αυξήσεως της δραστικότητος των πυροβόλων εν γένει προσέλαβε εξαιρετικήν σημασίαν εις τας πολεμικάς επιχειρήσεις». ³⁴ Η κατάσταση από την άποψη των οχυρώσεων δεν βελτιώθηκε, όπως θα αποδειχθεί κατά την τουρκική επίθεση τον Αύγουστο του 1922.

Τα στοιχεία που προκύπτουν από τις εκθέσεις κατά τη διάρκεια της εκστρατείας και ειδικά από τις δύο εκθέσεις του Νοεμβρίου του 1921 του Γ' ΣΣ, αποδεικνύουν με πειστικό τρόπο ότι ο Ελληνικός Στρατός διέθετε ικανότατους αξιωματικούς με γνώση και εμπειρία ώστε να αναλύσουν τον αντίπαλο, να επισημάνουν τις αδυναμίες της ελληνικής πλευράς και να διαγνώσουν τις ελλείψεις ή τα μειονεκτήματα του διαθέσιμου υλικού. Μέσα από τους υπηρεσιακούς διαύλους οι αξιωματικοί ανέφεραν τα προβλήματα και σε ορισμένες περιπτώσεις πρότειναν λύσεις ή –αναλόγως της θέσης τους– καθόριζαν μέτρα για την αντιμετώπιση ή την επίλυσή τους.

³³ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 304/Ε, φ.28-30.

³⁴ Αρχείο ΔΙΣ, φακ. 305/Γ, φ. 19-20, 24-25.

Το ζήτημα ήταν η αδράνεια ως προς την υιοθέτηση των προτάσεων, η εφαρμογή τους με αργούς ρυθμούς ή η αδυναμία θεραπείας και αντιμετώπισης των προβλημάτων για πρακτικούς λόγους. Επίσης δεν φαίνεται να ήταν αποδεκτή από όλο το σώμα των αξιωματικών η ανάγκη των αλλαγών, καθώς δεν υπήρχε ενιαίο δόγμα, εκπαίδευση και εφαρμογή των προβλεπόμενων από τους νεότερους –με βάση τα διδάγματα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου– κανονισμούς.³⁵ Πολλές από τις ελλείψεις που έπρεπε να αποκατασταθούν ή οι βελτιώσεις που έπρεπε να εφαρμοστούν εντοπίζονται ήδη από το 1920. Αυτά τα προβλήματα θα γίνουν οξύτερα κατά το 1921-1922, καθώς η Στρατιά θα συνταραχθεί μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 όταν εμπειροπόλεμες διοικήσεις ή αξιωματικοί θα απομακρυνθούν και θα επανέλθουν απότακτοι αξιωματικοί από το 1917 που αγνοούσαν την εξέλιξη της πολεμικής τακτικής και της τεχνολογίας, όπως διαμορφώθηκαν μετά το πέρας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Παράλληλα την ίδια περίοδο ο αντίπαλος ενισχύθηκε τόσο σε αριθμούς όσο και σε μέσα και ο πόλεμος απέκτησε ολοκληρωτική μορφή με τις επιχειρήσεις να πραγματοποιούνται σε μεγάλο βάθος από τις βάσεις του Ελληνικού Στρατού και εναντίον ισχυρά οργανωμένων τοποθεσιών. Αποτέλεσε κατά συνέπεια σοβαρό μειονέκτημα για τον Ελληνικό Στρατό στη Μικρά Ασία ότι την περίοδο που κλιμακώθηκαν οι επιθετικές του επιχειρήσεις και κορυφώθηκε η εκστρατεία, δεν ήταν δυνατή η πλήρης αξιοποίησή του –ούτως ή άλλως ανεπαρκούς– ανθρώπινου δυναμικού, με αποτέλεσμα να στερηθεί των υπηρεσιών ικανών αξιωματικών. Παράλληλα πολύτιμος χρόνος είχε διαρρεύσει μετά το Καλοκαίρι του 1920 έως τον Μάρτιο του 1921, κατά τον οποίο οποιαδήποτε προσπάθεια αναδιοργάνωσης, βελτίωσης και ενίσχυσης ατόνησε, εν αντιθέσει με τον συνεχώς βελτιούμενο και ισχυροποιούμενο αντίπαλο. Δεν πρέπει από την άλλη να παραγνωρίζουμε ότι, παρά τα εντοπισμένα

³⁵ Χαρακτηριστικά είναι όσα έγραφε ο αντισυνταγματάρχης Παναγιώτης Γαζής για τις επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία: «...[ο ελληνικός στρατός] κατέληξε να οδηγείται εμπειρικός άνευ καθορισμένου δόγματος, αιωρούμενος μεταξύ μεθόδων ενεργείας του 1912 και του 1918, πολλάκις δε συμφώνως με αυτοσχεδίους εμπνεύσεις των ηγητόρων του». Παναγιώτης Γαζής, «Ο Ελληνικός Στρατός εις μέλλοντα πόλεμον: με υλικόν του παρελθόντος γίνεται προπαρασκευή πολέμου του μέλλοντος;», *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρησις* 106 (1933), σ. 67.

μειονεκτήματα και τις ελλείψεις, ο Ελληνικός Στρατός χάρη στην εργατικότητα, την προσπάθεια και τη θυσία αξιωματικών και οπλιτών διατήρησε τη δυναμικότητά του ώστε να επιχειρήσει έως τα πρόθυρα της Άγκυρας κατά τρόπο που οδήγησε τον αντίπαλο σε οριακή και κρίσιμη κατάσταση.

** Ο κ. Νικόλαος Σ. Κανελλόπουλος είναι επίκουρος καθηγητής Στρατιωτικής Ιστορίας στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων. Είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος με θέμα Η οργάνωση και η πολεμική τακτική του βυζαντινού στρατού στην ύστερη περίοδο (1204-1461) από το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας. Έχει συμμετάσχει σε διεθνή και πανελλήνια επιστημονικά συνέδρια και έχει δημοσιεύσει άρθρα για τον πόλεμο στο Βυζάντιο κατά την ύστερη περίοδο, τις πολεμικές επιχειρήσεις κατά την Ελληνική Επανάσταση και τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Είναι συγγραφέας της μονογραφίας Πέραν του Σαγγαρίου: η κορύφωση της Μικρασιατικής Εκστρατείας.*

Πρόσφατες δημοσιεύσεις του:

«Ο πόλεμος φθοράς και η τακτική της εξαπάτησης και του αιφνιδιασμού στις πολεμικές επιχειρήσεις του Βυζαντίου (11ος-13ος αι.)», Βυζαντινά Σύμμεικτα 32 (2022).

«The Battle of Peta (1822): When the Philhellenes Fought Like the Greek Irregulars», Byzantine and Modern Greek Studies 45 (2021).

Τέταρτο μέρος: Αφιόν Καραχισάρ: η αποφασιστική μάχη του πολέμου

Συντονιστής

Κουτρής Σταύρος, Αντγος ε.α., Πρόεδρος ΕΑΑΣ

Ο αμυντικός αγώνας του Νοτίου Συγκροτήματος την 13^η και 14^η Αυγούστου 1922

Ματζάκος Ανδρέας, Αντγος ε.α., ΜΑ Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές, Υποψήφιος Διδάκτωρ ΔΠΘ

Η οπτική της Ανωτάτης ηγεσίας επί των επιχειρήσεων του Αυγούστου 1922

Βλάσσης Κωνσταντίνος, Ιστορικός ερευνητής, συγγραφέας

Ο ρόλος του τουρκικού ιππικού στη μάχη του Αφιόν Καραχισάρ

Μπακιρτζής Ιωάννης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο

Φεγγομύτης Δημήτριος, Υποψήφιος Διδάκτωρ ΔΠΘ

Ο Αγώνας του Νοτίου Συγκροτήματος την 13^η και 14^η Αυγούστου 1922

*Ματζάκος Ανδρέας **

Αντιστράτηγος ε.α., ΜΑ Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές, Υποψήφιος Διδάκτωρ ΔΠΘ

Στην εισήγηση μου θα αναφερθώ στον αμυντικό αγώνα του Νοτίου Συγκροτήματος, την 13^η Αυγούστου, την πρώτη ημέρα δηλαδή που ξεκίνησε η τελική επίθεση του Κεμάλ κατά των αμυνομένων δυνάμεων της Στρατιάς Μικράς Ασίας (ΣΜΑ) και την επομένη 14^η Αυγούστου του 1922.

Γιατί τις δυο πρώτες ημέρες μόνο; Διότι αφ' ενός μεν η κυρία αμυντική μάχη δόθηκε τις δύο πρώτες ημέρες μέχρι το μεσημέρι της 14ης Αυγούστου, οπότε και το Α' Σώμα Στρατού (ΣΣ) διέταξε σύμπτυξη και αφετέρου διότι στον περιορισμένο χρόνο μιας εισηγήσεως δεν μπορούν να αναφερθούν περισσότερα γεγονότα με λεπτομέρειες.

Ως Νότιο Συγκρότημα νοούνται οι δυνάμεις των Α' και Β' ΣΣ, οι οποίες και αποτελούσαν το Νότιο Συγκρότημα, μέχρις διαλύσεως του, μετά την ανάληψη της αρχηγίας της ΣΜΑ από τον Χατζανέστη.

Στην εισήγηση μου θα αναφερθώ στα παρακάτω θέματα:

- Θεωρητικό Πλαίσιο για Πόλεμο-Άμυνα (Κλαούζεβιτς-Ζομινί)
- Πολιτικός Σκοπός
- Στρατιωτικός Σκοπός
- Επιλογή Τοποθεσίας Αμύνης
- Σύγκριση Αντιπάλων Δυνάμεων

- Διεξαγωγή Επιχειρήσεων 13-14 Αυγούστου
- Διαταγή Συμπύξεως
- Συμπεράσματα

Θεωρητικό πλαίσιο

Η αναφορά στο θεωρητικό πλαίσιο γίνεται προκειμένου να υπάρξει μία μεθοδολογία για την κριτική των αμυντικών επιχειρήσεων. Ξεκινώντας θα χρησιμοποιήσω από τη Θεωρία του Πολέμου των δύο μεγάλων θεωρητικών εκείνης της εποχής, του Κλαούζεβιτς και του Ζομινί. Οι θεωρίες τους διδάσκονταν στις δύο σπουδαιότερες Σχολές Πολέμου εκείνης της εποχής, του Βερολίνου και των Παρισίων, στις οποίες αποστέλλονταν ανά τακτά χρονικά διαστήματα και Έλληνες επιτελείς προκειμένου να τις παρακολουθήσουν.

Αυτές οι θεωρίες ήταν σε γνώση των βασικών επιτελών της ΣΜΑ όπως αποδεικνύεται από τις διαταγές που εξέδιδε το επιτελείο, και συνεπώς επηρέαζαν τις αποφάσεις τους.

Από τη στρατιωτική επιστήμη επιλέγω μόνον δύο σημεία, αυτά που αναφέρονται στον Διοικητή και στην Εφεδρεία. Και αυτό διότι η προσωπικότητα του διοικητή παίζει σημαντικό ρόλο στο σχεδιασμό και στη διεύθυνση των επιχειρήσεων, η δε δύναμη και η θέση των εφεδρειών, παίζει αποφασιστικό ρόλο στη διεξαγωγή του αγώνα.

Οι επιτελείς απόφοιτοι των σχολών πολέμου που μνημονεύσαμε προηγουμένως και υπηρετούσαν κατά τη διάρκεια των αμυντικών επιχειρήσεων στο επιτελείο της ΣΜΑ, φαίνονται στον παρακάτω πίνακα:

ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΣΧΟΛΩΝ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΟΜΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΣΧΟΛΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ	ΘΕΣΗ
Κων-νος Πάλλης	Ακαδημία Πολέμου Βερολίνου	Αρχηγός Επιτελείου Στρατιάς (Παπούλας)
Πτολεμαίος Σαρηγιάννης	Ανωτέρα Σχολή Πολέμου Παρισίων	Υπαρχηγός Επιτελείου Στρατιάς (Παπούλας)
Γεώργιος Βαλέπτας	Ακαδημία Πολέμου Βερολίνου	Αρχηγός Επιτελείου Στρατιάς (Χατζανέστης)
Μιχαήλ Πάσσαρης	Ανωτέρα Σχολή Πολέμου Παρισίων	Υπαρχηγός Επιτελείου Στρατιάς (Χατζανέστης)
Νικόλαος Τρικούπης	Ανωτέρα Σχολή Πολέμου Παρισίων	Διοικητής Α'ΣΣ

Ο Οθωμανικός Στρατός διέθετε 550 εκπαιδευμένους σε σχολές πολέμου του εξωτερικού, στο σώμα Γενικών Επιτελών (Πηγή: Κων-νος Βλάσσης, Σώμα Γενικών Επιτελών, Περιοδικό ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΝ, Τεύχος 4, Χειμώνας 2022)

Από τον πίνακα παρατηρούμε ότι και κατά τη διάρκεια της διοικήσεως της ΣΜΑ τόσο από τον Παπούλα, όσο και από τον Χατζανέστη, οι επικεφαλής του επιτελείου της ΣΜΑ ήταν απόφοιτοι σχολών πολέμου του εξωτερικού.

α. Κλαούζεβιτς (On War-1832)

Στον Κλαούζεβιτς αναφέρομαι οπωσδήποτε στο βιβλίο του On War το οποίο εξέδωσε η γυναίκα του ένα χρόνο μετά τον θάνατό του. Συνολικά από τη θεωρία του Κλαούζεβιτς θα αναφερθώ στα εξής σημεία:

- Αντικειμενικός σκοπός του πολέμου: Ο Κλαούζεβιτς είναι ο πρώτος που περιγράφει τον πόλεμο ως σύγκρουση θελήσεων. Η επιβολή της θελήσεως μας επί του αντιπάλου.
- Θέληση για πόλεμο: Όσο δεν την επιβάλω στον αντίπαλο και ο πόλεμος συνεχίζεται, πρέπει να φοβάμαι ότι ο αντίπαλος θα επιβάλει την δική του σε μένα.

- Ο σκοπός του πολέμου καθορίζεται πάντοτε από την πολιτική ηγεσία. Ο πόλεμος είναι πολιτική υπόθεση. Μέσω του πολέμου επιτυγχάνει ένας εμπόλεμος τον σκοπό του πολέμου.
- Η κατάληψη εδάφους είναι απαραίτητη για να μην μπορεί ο αντίπαλος να στρατολογήει νέες δυνάμεις. Η ΣΜΑ σε όλη την διάρκεια των επιθετικών επιχειρήσεων είχε επιδοθεί σε έναν αγώνα καταλήψεως πόλεων, επιδιώκοντας πολιτικές σκοπιμότητες προς τέρψη του πολιτικού κόσμου στο εσωτερικό και όχι σκοπό πολέμου.
- Ο Κλαούζεβιτς έδωσε έμφαση στην αβεβαιότητα και τον κίνδυνο που παρουσιάζονται στη μάχη. Ως αντιστάθμισμα σ' αυτές τις αναπόφευκτες καταστάσεις, θεωρούσε την ευφυΐα ενός διοικητή. Στη ΣΜΑ όμως λόγω πολιτικών σκοπιμοτήτων και του διχασμού, τοποθετούνταν αξιωματικοί σε θέσεις διοικητών, χωρίς πολεμική πείρα, χωρίς να είναι ικανοί να αναπτύξουν πρωτοβουλία, ενώ σύνηθες φαινόμενο ήταν η άρνηση εκτελέσεως διαταγών.
- Ο Κλαούζεβιτς θεωρεί την Άμυνα ως την ισχυρότερη μορφή πολέμου. Γιατί όμως συμβαίνει αυτό; Διότι ο αμυνόμενος έχει με το μέρος του το έδαφος, το οποίο γνωρίζει καλύτερα από ό,τι ο επιτιθέμενος και το οποίο οργανώνει με ορύγματα και άλλα κωλύματα. Δηλαδή μόλις ένας αμυνόμενος φύγει από την αμυντική τοποθεσία διότι τον εξανάγκασε η επιθετική ισχύς του αντιπάλου να το κάνει, χάνει το πλεονέκτημα του αγώνα της αμύνης.
- Εδώ σημειώνουμε επίσης ότι η άμυνα είναι προσωρινή μορφή αγώνα σκοπός της οποίας είναι η απορρόφηση της επιθετικής ισχύος του αντιπάλου, μέχρι ο αμυνόμενος να ανακτήσει την πρωτοβουλία ώστε να περάσει στην επίθεση. Η

ΣΜΑ περιέπεσε σε άμυνα χωρίς προοπτική ανακτήσεως της πρωτοβουλίας.

- Όμως στην άμυνα, υπάρχουν και παράγοντες οι οποίοι επιδρούν δυσμενώς στην διεξαγωγή της. Σημειώνουμε τους κυριότερους, οι οποίοι όπως θα δούμε στη συνέχεια, παρατηρήθηκαν όλοι στον τρόπο που η ΣΜΑ διεξήγαγε τον αμυντικό της αγώνα: αδυναμία παρατηρήσεως των κινήσεων του εχθρού, μη ύπαρξη πεδίων βολής ώστε να μπορούν οι αμυνόμενοι να εκμεταλλεύονται το βεληνεκές των όπλων τους, έλλειψη δρομολογίων για κίνηση ενισχύσεων, έλλειψη ικανών εφεδρικών δυνάμεων.

β. Ζομινί (Art of War) (Επιτελάρχης του επιτελείου της Στρατιάς του Ney)

Ο Ζομινί είναι ο πρώτος που έδωσε έναν πρακτικό ορισμό της Στρατηγικής, αναλύοντας τις ενέργειες του Ναπολέοντα. Έγραψε ότι Στρατηγική «είναι η τέχνη του να φέρεις τον όγκο της δυνάμεως σου στο σημαντικό σημείο του θεάτρου των επιχειρήσεων».

Ο Ζομινί προσπαθεί να βρει σταθερές αρχές οι οποίες να έχουν εφαρμογή σε κάθε πόλεμο, ώστε εφαρμόζοντας τις ένας διοικητής να κερδίσει τον πόλεμο. Αυτό φυσικά ήταν κάτι που δεν μπορούσε να γίνει, αφού η κάθε εποχή στην οποία συμβαίνει ένας πόλεμος έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες.

Με τη θεωρία του προσπάθησε βασικώς να εξηγήσει τις επιτυχίες του Ναπολέοντα, ο οποίος επεδίωκε με την επιλογή κεντρικής θέσεως για τον όγκο των δυνάμεων του, να αντιμετωπίζει ξεχωριστά τις δυνάμεις των αντιπάλων του. Αυτό ακριβώς έκανε και ο Κεμάλ με την τελική του επίθεση που θα εξετάσουμε παρακάτω.

Ο Ζομινί έδωσε μεγάλη βαρύτητα στον ρόλο της Γραμμής των Επιχειρήσεων (Line of OPS) και των Εσωτερικών

Γραμμών, έννοιες οι οποίες εφαρμόστηκαν και από την ΣΜΑ. Τα των εσωτερικών γραμμών εξηγεί το παρακάτω σχήμα:

Τέλος ο Ζορνί έγραψε για τη σημασία της Λογιστικής-Διοικητικής Μέριμνας στην υποστήριξη των στρατευμάτων. Γι' αυτό και η ΣΜΑ έδωσε υπερβολική σημασία στην κάλυψη της Σιδηροδρομικής Γραμμής δια μέσου της οποίας γινόταν ο ανεφοδιασμός των δυνάμεων της, σε σημείο που η ανάγκη αυτή, να μετατραπεί σε σκοπό του πολέμου για την περίοδο των αμυντικών επιχειρήσεων.

ΕΠΙΠΕΔΑ ΠΟΛΕΜΟΥ – ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ - ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ

ΠΟΛΕΜΟΥ	ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ	ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ	1922
Πολιτικό	Στρατηγική Εθνικής Ασφαλείας	Κυβέρνηση - ΥΕΘΑ	Πρωθυπουργός Υπουργός Στρατιωτικών (Γούναρης/Πρωτοπαπαδάκης Θεοτόκης)
Στρατηγικό (Ενοπλες δυνάμεις-ΓΕΕΘΑ)	Στρατιωτική Στρατηγική	ΓΕΕΘΑ ΓΕΣ-ΓΕΝ-ΓΕΑ	Διοικητής Στρατιάς Μικράς Ασίας (Χατζανέστης-Επιτελείο Στρατιάς)
Επιχειρησιακό		Επιχειρησιακός Διοικητής	Διοικητής Στρατιάς Μικράς Ασίας
Τακτικό		Μείζονες Σχηματισμοί	Α'-Β'-Γ' Σώματα Στρατού

Σε ότι αφορά στα επίπεδα του πολέμου και της διοίκησης, θα επικεντρωθώ στα δύο πρώτα επίπεδα που φαίνονται στο

πίνακα που παραθέτω, στο πολιτικό και στο στρατηγικό. Το στρατηγικό επίπεδο εκείνη την εποχή ήταν ο Διοικητής και το επιτελείο της ΣΜΑ. Και τούτο διότι στο επίπεδο αυτό υπήρχε αλληλεπίδραση με την πολιτική ηγεσία. Για τις αμυντικές επιχειρήσεις, το αποκορύφωμα αυτής της πολιτικο-στρατιωτικής συνεργασίας, ήταν η σύσκεψη στην Κιουτάχεια στις 15 Ιουλίου του 1922, όπως θα δούμε παρακάτω.

γ. Εφεδρεία-Διοικητής

Κλείνοντας το Θεωρητικό Πλαίσιο, θα αναφέρω λίγα στοιχεία για την εφεδρεία, το ρόλο που παίζει στη διεξαγωγή της μάχης και για τον Διοικητή και την προσωπικότητά που πρέπει να επιδεικνύει στη μάχη.

Η εφεδρεία αποτελεί το αποφασιστικό μέσο επεμβάσεως μιας οποιασδήποτε διοικήσεως στον αγώνα. Το κρίσιμο στοιχείο για τη χρήση της εφεδρείας είναι ο χρόνος της εμπλοκής της στον αγώνα. Αυτός που αποφασίζει τη χρήση της είναι ο Διοικητής, όταν εκτιμήσει ότι ο εχθρός έχει ήδη εκδηλώσει την κυρία του προσπάθεια σε κάποιον τομέα της αμυντικής τοποθεσίας. Οι αντεπιθέσεις δια των εφεδρειών συνήθως γίνονται αμέσως με την κατάληψη κάποιου εδάφους, προτού ο εχθρός σταθεροποιηθεί και οργανώσει αποτελεσματική άμυνα. Αυτό σημαίνει ότι η εφεδρεία πρέπει να είναι σε χώρο τέτοιο, ώστε να μπορεί χρονικά να επέμβει εγκαίρως στον αγώνα. Μάλιστα ο κανονισμός Πεζικού (ΠΖ) που διδασκόταν στις σχολές αξιωματικών του 1915, καθόριζε ότι η αντεπίθεση εξαπολύεται πριν ο εχθρός φτάσει στα συρματοπλέγματα.

Ερχόμενος τώρα στον Διοικητή, έχει σημασία να δούμε με ποιον τρόπο μπορεί να επέμβει στη μάχη, ώστε να καθορίσει την έκβασή της. Κατά τη στρατιωτική επιστήμη μπορεί να επέμβει με τέσσερις τρόπους:

- Με δυνάμεις τις οποίες μπορεί να μετακινήσει από ένα σημείο σ' ένα άλλο, κατόπιν εγκαίρως προσανατολισμού τους.

- Με διαταγές προς τα τμήματα του, για την έκδοση των οποίων όμως πρέπει να έχει πληροφορίες για το πως εξελίσσεται ο αγώνας, καθώς και για την κατάσταση όχι μόνο των δικών του δυνάμεων, αλλά των προϊσταμένων και των γειτονικών κλιμακίων.
- Με πυρά. Στη διάρκεια των αμυντικών επιχειρήσεων, δεν μετακινήθηκε Ορειβατικό Πυροβολικό μη εμπλεγμένων με τον εχθρό μονάδων σε άλλες που αντιμετώπιζαν ισχυρή πίεση. Επίσης ούτε και ήταν δυνατόν να μετακινηθεί το βαρύ πυροβολικό, λόγω του χρόνου που απαιτούσε μια τέτοια μετακίνηση.
- Με τροποποίηση των ορίων εντός των οποίων ενεργούν οι μονάδες του.

Συγκρότηση της Στρατιάς

ΣΩΜΑ	ΜΕΡΑΡΧΙΑ	ΤΟΜΕΑΣ	ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ	ΜΕΤΩΠΟ
Α΄	I	Ακάρ Νταγ	4, 5, 49, 2/38	50 χλμ
	IV	Καμελάρ	1/38, 49, 4	20 χλμ
	V	Μπορντί	33, 43, 44	50 χλμ
	XII	Ιντζέ Καρά Χ	14, 41, 46	30χλμ
Β΄	II	Ζώνη Ουσάκ	1, 7, 31, 34	170 χλ,
	VII	Εϋρέτ	22, 23, 37	Εφεδρεία
	IX	Κενό μεταξύ Β΄ και Γ΄ ΣΣ	25, 26, 3/40	Εφεδρεία
	XIII(-5/42)		2, 3, 5/42	

Μέσα στο δίμηνο Απριλίου-Μαΐου, η ΣΜΑ οριστικοποιεί τη διάταξη των δυνάμεων ακολουθώντας τις μεταβολές των τουρκικών δυνάμεων. Το Νότιο Συγκρότημα, αποτελούμενο από τα Α΄ και Β΄ ΣΣ, είχε διαθέσει σε κάθε Σώμα Στρατού

τέσσερις Μεραρχίες ΠΖ. Όπως φαίνεται και στον κατωτέρω πίνακα, όλες οι Μεραρχίες είχαν τομέα ευθύνης, δηλαδή ήταν εξ ολοκλήρου ή μερικώς αμυντικώς ταγμένες, πλην της VIIης και της IXης που ήταν καθαρά σε ρόλο εφεδρείας. Από τη XIIIη Μεραρχία του Β' ΣΣ έλειπε το 5/42 σύνταγμα Ευζώνων που ήταν εφεδρεία του Α' ΣΣ.

Πολιτικός σκοπός του πολέμου

Στο τμήμα αυτό θα εξετάσουμε ποιος ήταν ο πολιτικός σκοπός του πολέμου. Δηλαδή για ποιο λόγο η ΣΜΑ ανέλαβε τις αμυντικές επιχειρήσεις.

Στις 22 Αυγούστου του 1921, η ΣΜΑ είχε υποβάλει αναφορά προς την κυβέρνηση στην οποία έλεγε ότι:

- Η Στρατιά είχε ήδη προχωρήσει ανατολικότερα του Σαγγαρίου.
- Είχαν επιμηκυνθεί αρκετά οι γραμμές συγκοινωνιών ενώ όλο και λιγότερα αυτοκίνητα ήταν στη διάθεση των Μεραρχιών για μεταφορές.
- Δεν υπήρχε καμία βεβαιότητα για την κατάληψη της Αγκύρας, ενώ γινόταν μνεία και για ενδεχόμενο ατύχημα.

Η ΣΜΑ στην αναφορά της έθετε ερωτήματα προς την κυβέρνηση για το εάν το μέχρι τότε επιτευχθέν αποτέλεσμα ήταν αρκετό για επιτυχείς διαπραγματεύσεις καθώς και για το εάν συνέφερε η συνέχιση της προελάσεως προς Άγκυρα.

Τέλος η ΣΜΑ έλεγε ότι χρειάζεται σύμπτυξη από τη γραμμή Τσαλ Νταγ-Καλέ Γκρότο διότι υπήρχε καταπόνηση των τμημάτων, αδυναμία αναπληρώσεως απωλειών, το ηθικό των ανδρών είχε κλονιστεί ένεκα των μεγάλων απωλειών και υπήρχαν ελλείψεις σε πυρομαχικά ΠΒ. Σημειώνουμε ότι οι μεγάλες απώλειες στο ΠΖ οφείλονταν στην ανεπαρκή υποστήριξη του ελιγμού με πυρά ΠΒ.

Η αναφορά αυτή της ΣΜΑ είναι πολύ σημαντική, διότι στην ουσία έθετε τη βάση για τις αμυντικές επιχειρήσεις. Η

ανάγκη συμπτώξεως που αναφέρει η ΣΜΑ, παρέπεμπε ευθέως στην μετάπτωση σε άμυνα και συνεπώς την παραχώρηση της πρωτοβουλίας στον Κεμάλ. Άρα ο ελληνικός στρατός δεν μπορούσε, με τις παρούσες συνθήκες, να συνεχίσει τη διεξαγωγή επιθετικών επιχειρήσεων.

Η κυβέρνηση απαντά στην αναφορά της ΣΜΑ στις 26 Αυγούστου, προτού στείλει συνολική απάντηση σε όλα τα τεθέντα ζητήματα, ως εξής: «...ανεπηρέαστη και αδέσμευτη από κάθε πολιτική σκέψη και από κάθε δοθείσα μέχρι τότε έγκριση, να ρυθμίσει αποφάσεις και ενέργειές της αποκλειστικά και μόνο συμφώνως προς το στρατιωτικό συμφέρον».

Από την απάντηση της κυβέρνησης συμπεραίνονται τα εξής:

- Δίδεται ελευθερία κινήσεων στον Παπούλα.
- Δεν υφίσταται στρατιωτικό συμφέρον αποκομμένο από το εθνικό, δηλαδή από τον πολιτικό σκοπό του πολέμου.
- Δεν σχολιάζεται από την κυβέρνηση η γραμμή συμπτώξεως που αναφέρει η ΣΜΑ. Άρα δεν είχε τεθεί θέμα συμπτώξεως μέχρι τον Αύγουστο του 21 και ούτε και είχε συμφωνηθεί συγκεκριμένη γραμμή συμπτώξεως στο έδαφος, μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Εάν είχε συμφωνηθεί η γραμμή που τελικώς κατέλαβε η ΣΜΑ στο έδαφος, αυτό θα σήμαινε ότι η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία θα είχαν εξετάσει και θα είχαν μελετήσει με ποιες δυνάμεις θα καταλαμβάνονταν αυτή η γραμμή.

Στο διπλωματικό πεδίο τον Μάρτιο του 22, η κυβέρνηση έθεσε στις συμμαχικές δυνάμεις την περίπτωση δημιουργίας αυτόνομου κράτους στην Μικρά Ασία. Οι μεγάλες δυνάμεις δεν δέχτηκαν αυτή την πρόταση και η κυβέρνηση αποφάσισε να μην εκκενώσει τη Μικρά Ασία. Έτσι ο Παπούλας υπέβαλε πρόταση για σύμπτυξη του μετώπου, καθώς στο υπόμνημα αυτό έλεγε ότι «είναι αδύνατος η διεξαγωγή νέων επιχειρήσεων από τις δυνάμεις της ΣΜΑ».

Στο τακτικό επίπεδο και στο έδαφος, μετά την καταστροφή της σιδηροδρομικής γραμμής στο τμήμα Πολατλί-Αλπίκιοι, ο κίνδυνος για επιθετική ενέργεια των Τούρκων κατά του Δορυλαίου δεν υφίστατο πλέον. Οπότε η ΣΜΑ βλέπει τη δυνατότητα να ενισχύσει την άμυνα στην περιοχή του Αφιών με μετακίνηση δυνάμεων.

Στρατιωτικός σκοπός του πολέμου

Χωρίς η ΣΜΑ να έχει σε γραπτή διαταγή σαφώς καθορισμένο τον πολιτικό σκοπό για τη συνέχιση του πολέμου, από τη διπλωματική κατάσταση συνάγουμε ότι θα έπρεπε να αναπτύξει αμυντικά τις δυνάμεις της προκειμένου να εξασφαλίσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη περιοχή στη Μικρά Ασία. Η σκοπιμότητα αυτής της ενέργειας ήταν το κέρδος χρόνου αλλά και το πλεονέκτημα του ελέγχου μιας μεγάλης σχετικά εκτάσεως εντός της Μικράς Ασίας, προκειμένου η ελληνική κυβέρνηση να έχει επιχειρήματα στην εν εξελίξει διαπραγμάτευση.

Συμπερασματικά, ο στρατιωτικός σκοπός του πολέμου ήταν η διατήρηση εδάφους δια των αμυντικών επιχειρήσεων και η κάλυψη της σιδηροδρομικής γραμμής Σμύρνης-Ουσάκ-Αφιών Καραχισάρ-Εσκή Σεχίρ.

Αμυντική διάταξη της Στρατιάς Μικράς Ασίας

Έχοντας λοιπόν κατά νουν τον πολιτικό σκοπό του πολέμου και με εμπεδωμένη τη σκέψη στο επιτελείο της ΣΜΑ για κάλυψη της σιδηροδρομικής γραμμής, διότι μέσω αυτής γίνονταν ο εφοδιασμός της και η επικοινωνία με τη Σμύρνη, η τελική διάταξη της ΣΜΑ όπως φαίνεται στον χάρτη, άρχιζε από Βορρά από την Κίο, κατέβαινε νοτίως καλύπτοντας τους κόμβους του Εσκή Σεχίρ και του Αφιών και στη συνέχεια έκανε στροφή νοτιοδυτικά καταλήγοντας στις εκβολές του Μαιάνδρου στο Αιγαίο πέλαγος.

Το μήκος αυτής της αμυντικής περιοχής έφτανε τα 750 χιλιόμετρα, ενώ κάλυπτε μία περιοχή κατά την έννοια Ανατολή-Δύση 400 χιλιομέτρων. Στον τεράστιο αυτό χώρο υπήρχαν τα τρία ΣΣ, με το Γ΄ στο ΕσκίΣεχίρ και τα Β΄ και Α΄ στην περιοχή του Αφίων. Η έδρα της ΣΜΑ ήταν στη Σμύρνη, 400 χιλιόμετρα μακριά από τον κόμβο του Αφίων. Να σημειωθεί ότι η μεταγγιση δυνάμεων από το Βόρειο προς το Νότιο Συγκρότημα δεν ήταν δυνατή χωρίς τη χρήση της σιδηροδρομικής γραμμής, λόγω της παρεμβολής του ορεινού όγκου του Ολύμπου.

Επιλογή τοποθεσίας αμύνης

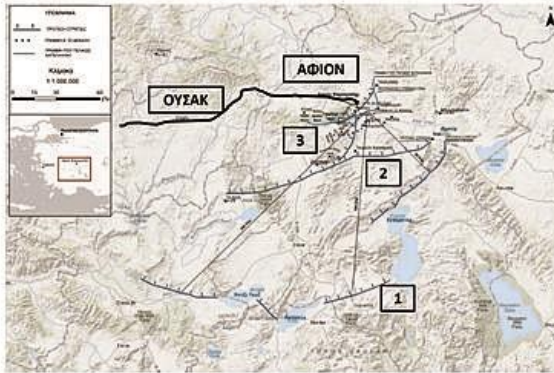
Αφού ελήφθη η απόφαση για διατήρηση όσο το δυνατόν μεγαλύτερας εκτάσεως στη Μικρά Ασία, τέθηκε το ζήτημα πώς θα καλυφθεί ο κόμβος συγκοινωνιών του Αφίων. Μέχρι πού έπρεπε να επεκταθεί προς Νότον δηλαδή, το Πρόσθιο Όριο Τοποθεσίας (ΠΟΤ).

Στις 11 Σεπτεμβρίου του 1921, η ΣΜΑ ζήτησε τη γνώμη του Νοτίου Συγκροτήματος περί της καταλήψεως μιας εκ των γραμμών, είτε των λιμνών (Γραμμή 1 και 2 στο χάρτη), είτε της γραμμής νοτιώς Τσιβρίλ-Σαντουκλί-Τσιφούτ Κατσαμπά-Τσαί. Και για τις δύο γραμμές το Νότιο Συγκρότημα α-

πήντησε αρνητικά, λόγω της μεγάλης αποστάσεως των από το Αφίον και της ελλείψεως επαρκών δυνάμεων.

Λίγες μέρες μετά, στις 20 Σεπτεμβρίου, η ΣΜΑ σε αναφορά της έλεγε στο Νότιο Συγκρότημα ότι θεωρεί επιβαλλομένη την κατάληψη της γραμμής Καμελάρ-Καλετζίκ Ντάγ-Μουτατίμπ-Ταλισιάρ (Γραμμή 3 στον χάρτη).

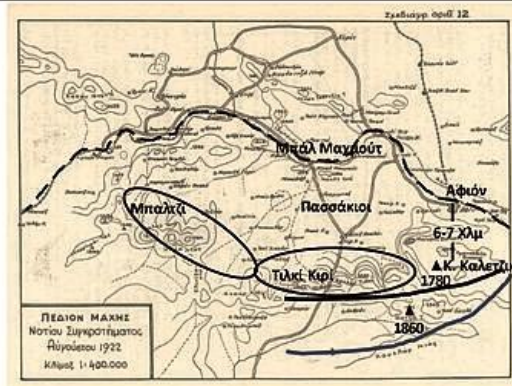
ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑΣ ΑΜΥΝΗΣ

19

Στις 21 Σεπτεμβρίου, το Α' ΣΣ διέταξε την ΙVη Μεραρχία να καταλάβει τα υψώματα Μιχαήλ-Χαλιμορού- Καλετζίκ Νταγ, για αμυντική εγκατάσταση.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑΣ ΑΜΥΝΗΣ

20

Τελικώς από τη γραμμή των λιμνών που απείχε περί τα 140 χιλιόμετρα από τον κόμβο του Αφιόν, η ΙVη Μεραρχία, κατέλαβε την γραμμή Κιουτσούκ Καλετζίκ (Μικρό)-Μαύρος Βράχος-1.710, δια του 49 ΣΠ. Όπως φαίνεται στον επόμενο χάρτη, λίγα χιλιόμετρα μακριά από το μικρό Καλετζίκ, ήταν το μεγάλο Καλετζίκ (Μπουγιούκ) και ενδιάμεσως η κορυφή Κοτζά Τεπέ, η οποία υπέρκειτο της αμυντικής τοποθεσίας του Νοτίου Συγκροτήματος, επέτρεπε ευχερή παρατήρηση των δραστηριοτήτων των ελληνικών δυνάμεων και χρησιμοποιήθηκε ως παρατηρητήριο από τον Κεμάλ την ημέρα της τελικής επιθέσεως.

Παρατηρώντας την τελική αμυντική γραμμή που κατέλαβε η ΣΜΑ, φαίνεται αμέσως το μικρό βάθος της αμυντικής τοποθεσίας νοτίως του Αφιόν, το οποίο δεν υπερέβαινε τα 6 με 7 χιλιόμετρα. Αυτό σήμαινε ότι ο κόμβος του Αφιόν θα ήταν εύκολο να προσβληθεί ακόμα και από πυρά του τουρκικού ΠΒ, με μικρή προώθηση του. Πλέον αυτού, η αμυντική τοποθεσία έβαινε παραλλήλως με τη σιδηροδρομική γραμμή, συνεπώς πιθανή επιτυχία διαρρήξεως της τοποθεσίας σε κάποιο σημείο θα έδινε τη δυνατότητα αποκοπής της γραμμής στις τουρκικές δυνάμεις. Τα μειονεκτήματα αυτά έγιναν αντιληπτά από τον Τρικούπη που ανέλαβε την διοίκηση του Νοτίου Συγκροτήματος στις αρχές του 1922, αλλά τότε ήταν αργά γιατί τα υψώματα που είχε αφήσει εκτός αμυντικής τοποθεσίας το Νότιο Συγκρότημα, είχαν καταληφθεί από τις τουρκικές δυνάμεις.

Όπως γράφει στο βιβλίο του ο Μπουλαλάς, σχέδιο αμύνης της ΣΜΑ δεν υπήρχε, καθώς δεν είχε συνταχθεί. Στις 23 Δεκεμβρίου του 1921, το Νότιο Συγκρότημα κοινοποίησε μία μελέτη του στα ΣΣ, επί πιθανών τουρκικών επιθετικών ενεργειών. Στην μελέτη αυτή γράφει ότι πιθανή κύρια προσπάθεια των τουρκικών δυνάμεων θα είναι στην περιοχή Πασάκιοι-Μπανάζ (Βλέπε προηγούμενο Χάρτη). Και οι δύο αυτές περιοχές είναι δυτικά του Αφιόν και πολύ κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή.

Στην μελέτη αυτή, είχε σχεδιάσει δύο αντεπιθέσεις εκτός τοποθεσίας, η μία προς Σαντουκλί νοτίως της ζώνης ευθύνης της Ιης Μεραρχίας και η άλλη προς Μπροντί-

ΙντζέΚαραχισάρ, έναντι της ζώνης του Β' ΣΣ, όπως φαίνεται στον παρακάτω χάρτη (μπλε βέλη).

Τέλος πρέπει να σημειωθεί και να προσεχθεί στην αμυντική διάταξη του Νοτίου Συγκροτήματος, ότι εντός του τομέα της Ιης υπήρχε ένα κενό μήκους 10 περίπου χιλιομέτρων, στην περιοχή Τσαί, στο οποίο δεν ήταν υπήρχαν αμυντικά ταγμένες δυνάμεις, και άλλο ένα κενό μεταξύ των τομέων Ιης και ΙVης Μεραρχιών, μήκους 5 περίπου χιλιομέτρων.

Σχέδιο επιθέσεως κεμαλικών δυνάμεων

Στις 24 Ιουλίου του 22, ο διοικητής του Δυτικού Μετώπου Ισμέτ Πασάς εξέδωσε διαταγή επιχειρήσεων με την οποία καθόριζε την αποστολή και τους αντικειμενικούς σκοπούς των Στρατιών του (1^{ης} και 2ας). Τα κυριότερα σημεία αυτής της διαταγής ήταν:

- α. Επίθεση με τον κύριο όγκο των δυνάμεων του μεταξύ ποταμού Ακάρ και όρους Ακάρ, προκειμένου να ριφθεί το κύριο εχθρικό σώμα προς Βορρά.
- β. Να ηττηθούν οριστικά οι δυνάμεις της Ι και ΙV ελληνικών ΜΠ, σε γενική (αποφασιστική) μάχη.

- γ. Κατάληψη των υπ' αυτών κατεχομένων τοποθεσιών.

Βλέπουμε ότι και ο Κεμάλ χρησιμοποιεί τον κύριο όγκο των δυνάμεων του κατά τμήματος της τοποθεσίας της ΣΜΑ (Ζομινί).

Η βάση για την επιτυχία του σχεδίου ήταν η απόκρυψη των προθέσεων των τουρκικών δυνάμεων μέχρι τέλους. Άρα ο αιφνιδιασμός του εχθρού, που αποτελεί και μια από τις Αρχές του Πολέμου, επέτυχε σε τακτικό επίπεδο χάρις στη λάθος επιλογή της αμυντικής τοποθεσίας από το Νότιο Συγκρότημα. Έχοντας επιλέξει κατάληψη υψωμάτων χαμηλοτέρων από αυτά που κατείχαν οι τουρκικές δυνάμεις, δεν είχε δυνατότητα παρατηρήσεως των προωθήσεων και των προετοιμασιών των εχθρικών δυνάμεων. Να σημειωθεί ότι όλες οι μετασταθμεύσεις των τουρκικών δυνάμεων εγένοντο νύκτα υπό την κάλυψη του σκότους.

Σύγκριση αντιπάλων δυνάμεων

Οι δυνάμεις ήταν σχεδόν ισοδύναμες αριθμητικά, αλλά υπήρχαν μερικά στοιχεία που διαφοροποιούσαν τις τουρκικές δυνάμεις, όπως θα φανεί στους πίνακες που ακολουθούν:

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΘΕ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

	ΜΕΡΑΡΧΙΕΣ ΠΖ	ΜΕΡΑΡΧΙΕΣ ΙΠ	ΠΥΡΟΒΟΛΑ
ΣΤΡΑΤΙΑ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ	12 (38 ΣΠ)	1	400 (Α:158 Β: 106)
ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ	15	5	197
Α'ΠΠ	988 ΣΠ		2.200

Από τον Πίνακα με τη Σύγκριση των Δυνάμεων του Θεάτρου Επιχειρήσεων (ΘΕ) προκύπτει ότι οι τουρκικές δυνάμεις υπερτερούσαν σε Μεραρχίες ΠΖ, είχαν λιγότερα πυροβόλα, τα οποία όμως ήταν πιο σύγχρονα από τα ελληνικά και είχαν μεγαλύτερο βεληνεκές, ενώ υπερτερούσαν κατά πολύ στο ιππικό. Πλέον αυτού, το τουρκικό ιππικό είχε μικρά σε μέγε-

θος άλογα κατάλληλα για τα ορεινά δρομολόγια της Μικράς Ασίας, ενώ τα άλογα του ελληνικού ιππικού ήταν μεγαλόσωμα και ακατάλληλα για τα συγκεκριμένα εδάφη.

ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ

ΜΕΡΑΡΧΙΑ	ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ			ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ			ΟΠΛΙΣΜΟΣ		
	Μάχ	Μη μάχ	Σύν	Ένοπλοι	Άοπλοι	Σύν	Τυφέκια	Πυροβόλα	Πολυβόλα
11/IV ΣΣ	209	112	321	4982	2490	7422	4375	46	12

ΜΕΡΑΡΧΙΑ	ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
XIII/B' ΣΣ	412	13.487	13.895
ΜΟΠ (75 χιλ)			Μη μάχιμοι 4.250
Σύνταγμα: 3.215			

Αναλύοντας τη δύναμη μιας τυπικής τουρκικής Μερραρχίας, της 11ης του IV ΣΣ, βλέπουμε ότι είχε 7.472 άνδρες. Μία τυπική ελληνική Μερραρχία όπως είναι η XIIIη του Β'ΣΣ, είχε 10.3487 άνδρες. Όμως οι αριθμοί δεν λένε πάντοτε την αλήθεια και η ανάλυση της δυνάμεως δείχνει ότι στην τουρκική Μερραρχία υπάρχουν 2.500 άοπλοι οι οποίοι ακολουθούν τους ένοπλους και είναι έτοιμοι να πάρουν τον οπλισμό τους σε περίπτωση που αυτοί τεθούν εκτός μάχης, αποτελώντας έτσι μία αμέσως διαθέσιμη εφεδρεία. Αυτό σήμαινε ότι μία Μερραρχία στη διάρκεια επιθέσεως, μπορούσε να διατηρεί τον ρυθμό επιθέσεως ανεξαρτήτως των αρχικών απωλειών.

Από τον παρακάτω πίνακα με τη σύγκριση των δυνάμεων στην περιοχή του Αφιόν, βλέπουμε πως ο Κεμάλ εφήρμωσε την αρχή που γράφει ο Ζομινί, περί συγκεντρώσεως του όγκου των δυνάμεων σε τμήμα της τοποθεσίας, προκειμένου να αντιμετωπισθεί μέρος μόνον των δυνάμεων του αντιπάλου.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΑΦΙΟΝ ΚΑΡΑΧΙΣΑΡ

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΟΜΕΑΣ I-IV			ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΟΜΕΑΣ I-IV		
ΜΕΡΑΡΧΙΕΣ	ΤΑΓΜΑΤΑ ΠΖ	ΣΥΝΟΛΟ	ΜΕΡΑΡΧΙΕΣ	ΤΑΓΜΑΤΑ ΠΖ	ΣΥΝΟΛΟ
I+5/42	12	33	I-14, 15, 23, 57	40	90
IV+49	12		IV-5, 11, 12	3010+10	
VII	9		6, 8		

Στον τομέα των I-IV ΜΠ, τα 33 συνολικά ελληνικά ΤΠ, ήρθαν αντιμέτωπα με 90 τουρκικά.

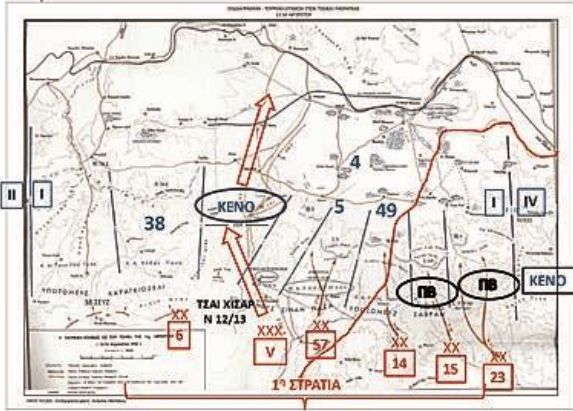
Τουρκική επίθεση

α. 13 Αυγούστου-Τομέας I ΜΠ

(1) Στις 04:30 της 13ης Αυγούστου, ξεκίνησε σφοδρός βομβαρδισμός ΠΒ κατά του Κέντρου Αντιστάσεως (ΚΑ) Τιλκί Κιρί Μπελ και του Σημείου Στηρίγματος Καγιάντιμπι. Στον τομέα της Ιης Μεραρχίας επιτίθεται η 1η τουρκική Στρατιά. Η προσπάθεια όπως φαίνεται στο χάρτη γίνεται δίπλα ακριβώς από το κενό που υπάρχει μεταξύ των δύο μεραρχιών. Η καλή παρατήρηση που διέθεταν οι τουρκικές δυνάμεις από τα υπερκείμενα της ελληνικής αμυντικής τοποθεσίας υψώματα, αλλά και οι πληροφορίες που είχαν συγκεντρώσει, οδηγεί την τουρκική επίθεση στο συγκεκριμένο σημείο.

(2) Το 1^ο ΤΠ του 49 ΣΠ δέχεται την τουρκική επίθεση και εγκαταλείπει το ύψωμα Τιλκί Κιρί Μπέλ, στις 07:40. Παράλληλα το 5^ο τουρκικό Σώμα Ιππικού, εισχωρεί στα μετόπισθεν της ελληνικής τοποθεσίας δια μέσου του άλλου κενού, στο Τσάι Χισάρ.

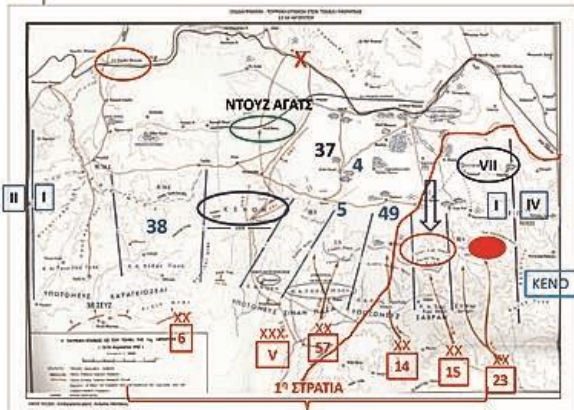
ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΗ - ΤΟΜΕΑΣ Ι ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ

27

(3) Στις 07:50 η Μερραρχία διέταξε αντεπίθεση από το 4ο ΣΠ προς το Τιλκί Κιρί. Ο διοικητής του ΣΠ, ενεργώντας την αντεπίθεση, βλέπει ότι κινδυνεύει αριστερά του το ΚΑ Κιλίτς Αρσλάν, οπότε διοχετεύει μέρος των δυνάμεων του προς τα εκεί. Μέχρι την 13.30, η αντεπίθεση του 4 ΣΠ, είχε επιτύχει μερικώς.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΗ - ΤΟΜΕΑΣ Ι ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ

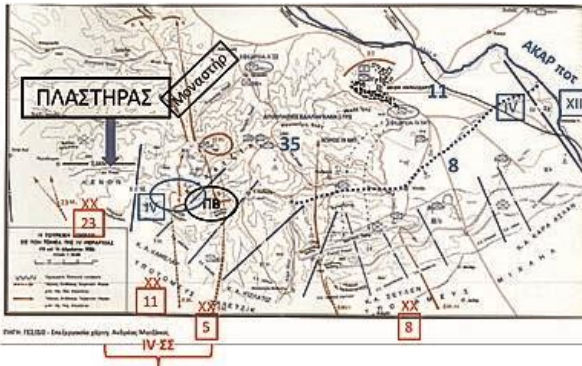
28

(4) Στις 09:00 το πρωί, 2.000 ιππείς του 5^{ου} ΣΣ Ιππικού, είχαν καταφέρει να φτάσουν μέχρι το Ντουζ Αγατς. Αυτή η εξέλιξη ήταν πολύ σημαντική, διότι το ιππικό διοχετεύοντας δυνάμεις δια μέσου του κενού, πέτυχε χωρίς διάρρηξη της τοποθεσίας, να φτάσει στη σιδηροδρομική γραμμή. Έτσι

(3) Έτσι στις 06:45 καταλαμβάνεται ο Μαύρος Βράχος. Στον τομέα αυτό βλέπουμε ότι ο εχθρός, σχεδόν δύο ώρες μετά την έναρξη της προπαρασκευής ΠΒ, καταλαμβάνει τον πρώτο αντικειμενικό σκοπό του. Η ΙVη Μεραρχία ζήτησε από το Α' ΣΣ τη διάθεση της εφεδρείας του, δηλαδή το απόσπασμα Πλαστήρα. Το Α' ΣΣ διέταξε τον Πλαστήρα να σχηματίσει απόσπασμα από 1 ΤΠ Ευζώνων, 1 πυροβολαρχία την ΧΙΙΙ ΜΟΠ και να κινηθεί προς Καλετζίκ. Τον έθετε δε υπό τη διοίκηση της ΙVης Μεραρχίας.

(4) Ο Πλαστήρας ξεκίνησε την 08:10, δηλαδή μιάμιση ώρα μετά την κατάληψη του Μαύρου Βράχου. Η ΙVη Μεραρχία τον διέταξε να ανέβει στο Καμελάρ και να κάνει αντεπίθεση για ανακατάληψη των θέσεων. Ο Πλαστήρας δεν έκανε αντεπίθεση, αλλά με τις δυνάμεις που είχε, πήγε στη θέση Ακ Ντερέ όπως φαίνεται στο χάρτη, προκειμένου όπως είπε αργότερα στην έκθεση που υπέβαλε, να ανακόψει ροή τουρκικών δυνάμεων που περνούσαν από το αριστερό της ΙVης προς το εσωτερικό της τοποθεσίας.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΗ -ΤΟΜΕΑΣ ΙV ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ

(5) Στις 10:00 το Α' ΣΣ, αιτήθηκε τη διάθεση ενός ΣΠ από την ΙΧη Μεραρχία και τη μεταφορά του στο Αφιόν. Η ΙΧη Μεραρχία διέθεσε το 26 ΣΠ το οποίο στις 13:00 ξεκίνησε σιδηροδρομικώς από το Ντουγκέρ.

(6) Στους άλλους τομείς του Νοτίου Συγκροτήματος, βορείως του Αφιόν, ουδεμία πίεση δέχεται η ΧΙΙη Μεραρχία.

Αντιθέτως η Vη Μεραρχία δέχεται επίθεση στη Δασοκορυφή και το Β' ΣΣ, την ενισχύει με 1 ΤΠ από το 2° ΣΠ της XIII ΜΠ.

(7) Το Α' ΣΣ στις 11:30 διατάσσει επίθεση της IIας Μεραρχίας, προς Τσουκουρτζά, για την ανακούφιση της Ιης.

γ. 13 Αυγούστου- Ενέργειες ΣΜΑ και ΣΣ

(1) Η ΣΜΑ ενημερώνεται για την τουρκική επίθεση την 08:15Ω. Δηλαδή από την 04:30, περνούν 4 ώρες για να αντιληφθεί η ΣΜΑ τι γίνεται στο μέτωπο. Στις 12:30, εκδίδει την πρώτη της διαταγή μετά την τουρκική επίθεση. Αυτή λαμβάνεται από το Α'ΣΣ την 16:15. Στη διαταγή αναφέρει η ΣΜΑ:

- Ο τομέας της εχθρικής κυρίας προσπάθειας δεν έχει διευκρινιστεί.

- Το Γ'ΣΣ να προπαρασκευάσει αντεπίθεση προς Μπορντί

- Η V ΜΠ υπάγεται τακτικώς στο Β'ΣΣ

- Η διάθεση τμημάτων της IX ΜΠ στο Α'ΣΣ να μην γίνει χωρίς διαταγή της ΣΜΑ. Υπόψιν ότι όταν γραφόταν η διαταγή, το 26 ΣΠ φορτωνόταν ήδη στο τρένο.

- Η Μ Ιπ να εκτελεί αιτήσεις του Α'ΣΣ.

Επί της ουσίας, όλη την αμυντική μάχη στον κόμβο του Αφίον την δίδει το Α' ΣΣ, το οποίο διατηρεί το Σταθμό Διοι-

κήσεως του μέσα στην πόλη του Αφιόν, τουλάχιστον 7 χιλιόμετρα από εκεί που εξελίσσεται ο αγώνας και χωρίς δυνατότητα παρατηρήσεώς του.

(2) Το βράδυ πλέον, στις 19:30, η ΣΜΑ εκδίδει διαταγή προς τα Α΄ -Β΄ και Γ΄ ΣΣ, στην οποία μεταξύ άλλων γράφει:

- Ο εχθρός δεν εξεδήλωσε εισέτι τον τομέα εις τον οποίο προτίθεται να στρέψει την Κυρία του Προσπάθεια.

- Το Β΄ ΣΣ ενισχυμένο και με απόσπασμα από το Γ΄ ΣΣ, θα ενεργήσει επιθετικώς προς Μπορντί-Τσαί. Η ενέργεια λέει η ΣΜΑ πρέπει να εκδηλωθεί μέχρι το πρωί 15 Αυγ, το αργότερο. Οι εφεδρείες της ΣΜΑ είχαν μείνει περί το Ευρέτ, μακριά από το Αφιόν, ενώ η εκτίμηση ήταν ότι ο εχθρός θα ενεργούσε νοτίως Αφιόν. Άρα ήταν τελείως λάθος ο προσανατολισμός των εφεδρειών.

- Επί της ταχύτητος και της αποτελεσματικότητος της επιθέσεως του Β΄ΣΣ, στηρίζεται η έκβασις ολοκλήρου του αγώνος.

(3) Εδώ παρατηρούμε ότι η ΣΜΑ επεμβαίνει στον αγώνα με δυνάμεις, χωρίς όμως να έχει καταλήξει σε σαφή εκτίμηση περί της κυρίας προσπάθειας του εχθρού. Οι δυνάμεις που διατίθενται από το Β΄ ΣΣ για την αντεπίθεση, η οποία σημειωτέον είναι εκτός της αμυντικής τοποθεσίας, είναι οι V-IX-XIII ΜΠ. Από την IX ΜΠ, έχει ήδη κινηθεί το 1^ο ΤΠ του 26 ΣΠ στο Αφιόν το οποίο και είχε φθάσει στο Αφιόν την 23:00, και ενώ το II/26 ενώ βρισκόταν σε διαδικασία φορτώσεως σε τρένο, διατάσσεται να αποβιβαστεί.

Ο διοικητής του Β΄ ΣΣ ευρίσκεται σε δίλημμα, διότι ενώ ξέρει ότι το Α΄ ΣΣ πιέζεται και χάνει εδάφη, έχει διαταχθεί να ενεργήσει αντεπίθεση και με την IX ΜΠ, Σύνταγμα της οποίας έχει ανάγκη το Α΄ ΣΣ.

Επίσης ενώ η αντεπίθεση ορίζεται από την ΣΜΑ για την 15^η Αυγούστου, το Β΄ΣΣ υπολογίζει ότι θα μπορέσει από την 16^η Αυγούστου το πρωί.

(4) Την ίδια ημέρα, πρώτη ημέρα της τουρκικής επιθέσεως, στις 24:00, το Α΄ ΣΣ λαμβάνει διαταγή της Στρατιάς, με την οποία καθορίζεται, το Α΄ ΣΣ να τηρήσει την τοποθεσία

του και να ενεργήσει αντεπιθέσεις με ΙΙ-ΙV-Μ Ιπ, εκτός τοποθεσίας όπως και το Β'ΣΣ, στα πλευρά της 1^{ης} τουρκικής Στρατιάς.

(5) Τέλος τη νύχτα 13/14 Αυγούστου, η ΣΜΑ τηλεγραφεί προς την ελληνική κυβέρνηση: «η μάχη εξελίσσεται ομαλώς». Για την ΣΜΑ δηλαδή πρόκειται για μια απλή μάχη, σαν αυτές που έδινε το 1920, όταν ακόμη ο Κεμάλ δεν είχε οργανώσει τις δυνάμεις του.

δ. 14 Αυγούστου-Αλληλοσυγκρουόμενες διαταγές

Η ημέρα αμέσως μετά τα μεσάνυχτα ξεκίνησε με σειρά αλληλοσυγκρουομένων διαταγών. Συγκεκριμένα:

(1) Την 01:30 το Α' ΣΣ διατάσσει την Μ Ιπ να κινηθεί προς Τουμλού Μπουνάρ προκειμένου να καλύψει το κενό μεταξύ Ταζλέρ-Κίρκα. Άρα η αντεπίθεση προς Τσουκουρτζά ακυρώνεται, ολόκληρη η συγκρότηση που είχε διαταχθεί την προηγούμενη δεν ισχύει, και συνεπώς αφήνεται η Ιη ΜΠ χωρίς βοήθεια.

(2) Την 08:30 και ενώ η Ι ΜΠ πιέζεται, το Α' ΣΣ την διατάσσει να αναλάβει αντεπίθεση με όποιες δυνάμεις μπορεί, προς ανακούφιση του δεξιού της ΙVης ΜΠ. Η αντεπίθεση αναλαμβάνεται πράγματι, παρά τις δυσκολίες, από το 23 ΣΠ/VIΙ ΜΠ, αλλά στην πορεία ενισχύει το ΚΑ Τιλκί Κιρί Μπέλ που πιέζεται από νέες τουρκικές επιθέσεις.

(3) Η ΣΜΑ έχει περιλάβει την ΙΧη ΜΠ στην αντεπίθεση του Β' ΣΣ, αλλά την επομένη τη διαθέτει στο Α' ΣΣ και βάζει στην θέση της την ΧΙΙ.

Την 10:00, διακόπτεται η επικοινωνία μεταξύ Α και Β' ΣΣ.

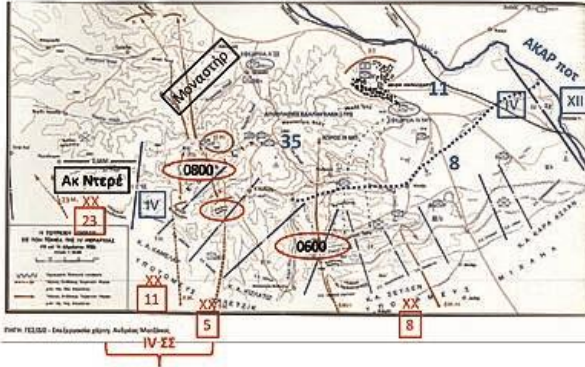
ε. 14 Αυγούστου-Τομέας ΙVης ΜΠ

(1) Στις 06:00 καταλαμβάνεται ο Πριονοειδής Βράχος, οπότε ο κίνδυνος στο αριστερό πλευρό του 8^{ου} ΣΠ είναι άμεσος.

(2) Στις 08:00 καταλαμβάνεται το υψ.1710 Κιουτσούκ Καλετζίκ που αποτελούσε και τη ραχοκοκαλιά της τοποθεσίας της Μεραρχίας. Ο Πλαστήρας διατάσσει αντεπίθεση τελικά

με το ΙΙΙ ΤΠ 5/42, το οποίο μόλις είχε έρθει από το Αφιόν. Το Τάγμα αποδεκατίστηκε χάνοντας τους 500 από τους 700 άνδρες του.

14 ΑΥΓ -ΤΟΜΕΑΣ ΙV ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ

37

(3) Στις 09:00, το Α' ΣΣ διέθεσε το 46 ΣΠ της ΧΙΙης ΜΠ στη Μεραρχία.

Και ενώ αυτά συμβαίνουν μέχρι την 09:00 το πρωί στον τομέα της ΙVης Μεραρχίας, την 10:30, ο διοικητής του Α' ΣΣ εκδίδει διαταγή συμπύξεως. Η διαταγή αποστέλλεται προς τις Ι-ΙV-ΧΙΙ ΜΠ και το Β' ΣΣ.

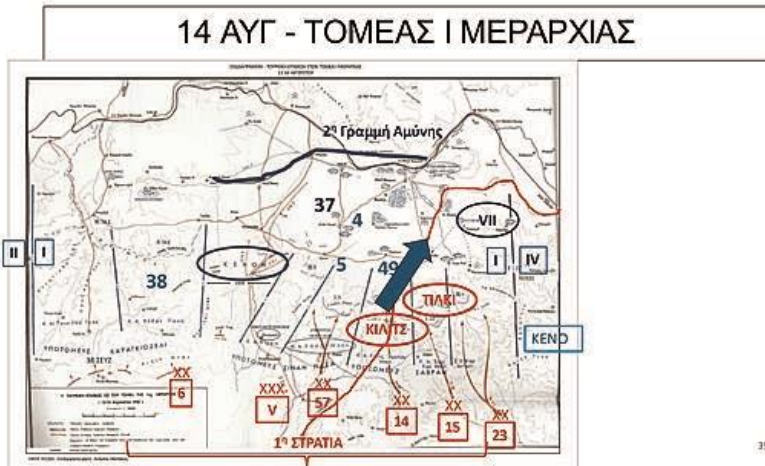
Όμως η διαταγή συμπύξεως δεν πήγε στο Β' ΣΣ, διότι το κέντρο επικοινωνιών δεν ήταν στην θέση του, στο Αφιόν. Το προσωπικό του είχε φύγει μαζί με το υλικό του, χωρίς να μπορεί να διευκρινιστεί ποιος έδωσε τη διαταγή αποχωρήσεως.

Ο διοικητής του Α' ΣΣ προετοίμαζε την εκκένωση του Αφιόν, γιατί, όπως ο ίδιος έγραψε αργότερα, τον ανησυχούσε η διείσδυση του εχθρικού ιππικού από το κενό που υπήρχε εντός της ΖΕ της Ιης ΜΠ.

στ. 14 Αυγούστου-Τομέας Ι ΜΠ

(1) Στις 13:00 καταλαμβάνεται το ΚΑ Τιλκί Κιρί.

(2) Μισή ώρα αργότερα ακόμα δυνάμεις από το ΚΑ Κιλίτζ υποχωρούν εν αταξία προς τη δεύτερα γραμμή αμύνης.

(3) Σε ολόκληρο τον τομέα της Μερραρχίας, μόνο ο τομέας Σινάν Πασά διατηρούσε τις θέσεις του.

(4) Στις 11:00, διακόπτεται η επικοινωνία μεταξύ της Μερραρχίας και του Α' ΣΣ.

(5) Τελικώς στις 14:30, και η 1η Μερραρχία εκδίδει διαταγή συμπτώξεως.

Διαταγή συμπτώξεως

(1) Στις 14 Αυγούστου, μία ημέρα μετά την έναρξη της τουρκικής επιθέσεως δηλαδή, οι Μερραρχίες Α' Γραμμής και το προϊστάμενό τους κλιμάκιο Α' ΣΣ, εκδίδουν διαταγή συμπτώξεως. Από την ημέρα και την ώρα που εξεδόθη διαταγή συμπτώξεως, οι δυνάμεις της ΣΜΑ, δεν θα είναι ικανές πλέον να αντιτάξουν αποτελεσματική άμυνα, μέχρι και της αποχωρήσεως του Ελληνικού Στρατού από τη Μικρά Ασία. Οι ώρες και μόνο που το κάθε κλιμάκιο εξέδωσε την διαταγή συμπτώξεως, μαρτυρούν την έλλειψη συντονισμού και επικοινωνίας που υπήρχε μεταξύ αυτών των κλιμακίων.

(2) Ας δούμε αναλυτικά, τι ώρα εξέδωσε την διαταγή συμπτώξεως το κάθε κλιμάκιο:

Το Α' ΣΣ στις 10:30.

Η 1η ΜΠ στις 12:00.

Η Ι ΜΠ στις 14:30, ενώ δεν είχε λάβει την διαταγή συμπύξεως του Α' ΣΣ. Να σημειωθεί ότι στην πορεία του αγώνα, της είχε διατεθεί και η διοίκηση της VIIης ΜΠ.

Το Β'ΣΣ ενώ ετοιμαζόταν για αντεπίθεση εκτός τοποθεσίας, έλαβε διαταγή συμπύξεως.

Συμπεράσματα

Κλείνοντας την εισήγηση μου, θα αναφερθώ στα συμπεράσματα που προκύπτουν από τα γεγονότα που αναφέρθηκαν, κατά επίπεδο πολέμου:

α. Στρατηγικό

(1) Δεν υποστηριζόταν επαρκώς ο πολιτικός σκοπός του πολέμου από τα διατιθέμενα μέσα, αφού μόνο η στρατιωτική ισχύς, ήταν στη διάθεση της κυβερνήσεως. Η δε Στρατιά, δεν μπορούσε να έχει τις δυνάμεις που απαιτούνταν για την αντιμετώπιση της εχθρικής επιθέσεως σε τόπο και χρόνο.

(2) Δεν ήταν δυνατόν να καμφθεί η θέληση του Κεμάλ για πόλεμο, μέσω της αμύνης, ενώ δεν είχε καμφθεί όλο το προηγούμενο διάστημα που η ΣΜΑ ενεργούσε επιθετικά.

(3) Με τη μετάπτωση της ΣΜΑ σε άμυνα, η πρωτοβουλία των κινήσεων πέρασε στον Κεμάλ. Έτσι οι δυνάμεις του ήταν ικανές για επίθεση σε οποιοδήποτε σημείο της τοποθεσίας, σε χρόνο που αυτές θα επέλεγαν. Αυτή η δυνατότητα του Κεμάλ δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστεί από μία Στρατιά η οποία είχε αναπτύξει τις δυνάμεις της σ' ένα μέτωπο 700 χιλιομέτρων.

(4) Η Στρατιά, μένοντας στην Σμύρνη, δεν ήταν σε θέση να διοικήσει τα ΣΣ και να επεμβαίνει εγκαίρως σ' έναν αγώνα που οι εξελίξεις έτρεχαν κάθε ώρα.

β. Τακτικό

(1) Η στοίχιση της τοποθεσίας αμύνης σε έδαφος χωρίς βάθος και υποκείμενο αυτού των τουρκικών δυνάμεων ευ-

θύνεται για τον αιφνιδιασμό της Στρατιάς και τη γρήγορη κατάρρευση του μετώπου.

(2) Η έλλειψη ικανών εφεδρειών για άμεσες αντεπιθέσεις είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία των αμυνομένων να ανακαταλάβουν απολεσθέντα εδάφη. Δεν τίθεται καν θέμα χρόνου, διότι ουδεμία ανακατάληψη έγινε. Μόνο ο Πλαστήρας θα μπορούσε να ανακαταλάβει το Καλεντζίκ, αλλά δεν έκανε αντεπίθεση, μη εκτελώντας τη διαταγή που είχε λάβει.

(3) Η διάθεση της VIIης ΜΠ τμηματικά δεν επέτρεψε την επίτευξη κάποιου αποφασιστικού αποτελέσματος την πρώτη κρίσιμη ημέρα της τουρκικής επιθέσεως.

(4) Η έλλειψη συνδέσμου μεταξύ Α' ΣΣ και Μεραρχιών ευθύνεται για την απουσία συντονισμού πριν τη λήψη σημαντικών αποφάσεων.

(5) Τα κενά στην τοποθεσία αμύνης, σε τμήματα μάλιστα που είχε εκτιμηθεί ότι ο εχθρός θα εφήρμοζε την κυρία του προσπάθεια, είχαν τραγικές συνέπειες για τη συνολική αμυντική προσπάθεια της ΣΜΑ.

** Ο κ. Ανδρέας Ματζάκος γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα. Είναι Απόστρατος Αξιωματικός του Στρατού Ξηράς, απόφοιτος της Σχολής Πολέμου και της Σχολής Εθνικής Αμύνης. Έχει υπηρετήσει δύο φορές στο NATO, στο SHAPE και στο IMS, σε τμήματα επιχειρήσεων. Κατέχει μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών στις Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές από το Πάντειο Πανεπιστήμιο. Είναι υποψήφιος διδάκτωρ του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. Ομιλεί αγγλικά και γαλλικά. Έχει δύο δημοσιεύσεις άρθρων στην ελληνική έκδοση του περιοδικού Foreign Affairs, ενώ αρθρογραφεί τακτικά στον ιστότοπο liberal.gr για θέματα Άμυνας και Διπλωματίας. Είναι δόκιμος ερευνητής στον τομέα Διεθνούς Πολιτικής του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων του Παντείου Πανεπιστημίου, ασχολούμενος με την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Είναι μέλος του Ελληνικού Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών.*

Η οπτική της Ανωτάτης ηγεσίας επί των επιχειρήσεων του Αυγούστου 1922

*Βλάσσης Κωνσταντίνος **

Ιστορικός ερευνητής, Συγγραφέας

«Ελπίζω να έχη διατεθή καταλλήλως η εν Μικρά Ασία δύναμις διατηρουμένης επαρκούς γενικής εφεδρείας όπως χρησιμοποιηθή προς ενίσχυσιν προσβληθησομένου τυχόν τομέως και να μη ευρίσκεται διασκορπισμένος ο Στρατός εις γραμμήν παρατάξεως. Ελπίζω επίσης ότι υπηρεσία πληροφοριών λειτουργεί καλώς ώστε να μη ευρεθώμεν προ απροόπτων εκπλήξεων»

Ελευθέριος Βενιζέλος, Ιανουάριος 1920

Ελληνικές σκέψεις και σχέδια

Τον Μάιο του 1922, η κυβέρνηση συνεργασίας στην Αθήνα σχεδίαζε να λάβει δύο πρωτοβουλίες προκειμένου αφ' ενός μεν να συνεγείρει τους Συμμάχους ώστε να επισπευσθεί η σύγκληση μιας νέας διάσκεψης ειρήνης για το Ανατολικό, αφ' ετέρου δε να προσέλθει στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων από θέση ισχύος. Συγκεκριμένα, στην Ανατολική Θράκη σκόπευε να προβεί σε συγκέντρωση δυνάμεων επί της μεθορίου της Τσατάλτζας, ώστε να καταστήσει πειστικό τυχόν εγχείρημα προέλασης και εισόδου ελληνικών στρατευμάτων στην Κωνσταντινούπολη. Σε κάθε περίπτωση, αν δεν καθίστατο δυνατή μια τέτοια εξέλιξη, οι στρατιωτικές αυτές συγκεντρώσεις θα παρέμεναν επί τόπου, ώστε κατά τη διάρκεια των επόμενων διαπραγματεύσεων που επρόκειτο να διεξαχθούν, να υφίστανται ως μια δυνητική απειλή κατά της Πόλης. Σε σχέση με τη Μικρά Ασία, η ελληνική κυβέρνηση προσανατολιζόταν στην ανακήρυξη αυτόνομου κράτους επί της υπό ελληνικό έλεγχο ζώνης, που λαμβάνοντας και διε-

θνή αναγνώριση θα δημιουργούσε τετελεσμένο, αποτελώντας παράγοντα που δεν θα μπορούσε να αγνοηθεί.¹

Στα τέλη Μαΐου, ο νεοτοποθετηθείς διοικητής της Στρατιάς Θράκης Αντιστράτηγος Χατζανέστης κλήθηκε στην Αθήνα για συνεννοήσεις. Παρόντων του πρωθυπουργού Πρωτοπαπαδάκη, του υπουργού Στρατιωτικών Θεοτόκη και των υπουργών Γούναρη, Στράτου και Μπαλατατζή, ανέπτυξε τις σκέψεις του για την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί σε σχέση με την ελληνοκεμαλική σύγκρουση. Κατά τη γνώμη του, με τη σταθεροποίηση και αδράνεια του μετώπου της Μικράς Ασίας, η μόνη λύση θα ήταν η σύμπτυξη των ελληνικών δυνάμεων, ενώ το κέντρο βάρους των διεθνών εξελίξεων μετατοπιζετο στα Στενά, οπότε η Ελλάδα θα έπρεπε να στείλει από τη Μικρά Ασία ενισχύσεις στην εκεί Στρατιά, η οποία είχε αποδυναμωθεί και η κατάστασή της κρινόταν κρίσιμη. Ο Αντιστράτηγος Χατζανέστης πρότεινε τη διατήρηση στη Μικρά Ασία δύο ανεξάρτητων μα αλληλοϋποστηριζόμενων ζωνών, μίας περιμετρικά της Σμύρνης και έτερης από το Αδραμύττιο έως την Κίο, αφού πριν είχε εκτελεστεί γενική σύμπτυξη της Στρατιάς Μικράς Ασίας. Από επιχειρησιακής άποψης, η ύπαρξη των δύο αυτών ζωνών δεν αποτελούσε πρόβλημα, καθώς εάν ο εχθρός επιχειρούσε να επιτεθεί εναντίον της μιας, θα διέτρεχε τον κίνδυνο πλευροκόπησης από την άλλη.²

Η κυβέρνηση εξέφρασε την αντίθεσή της στη συγκεκριμένη πρόταση, καθώς στη μεγάλη εδαφική ζώνη που θα ήταν πλέον αφύλακτη μετά την σύμπτυξη της Στρατιάς, διέμενε σημαντικός αριθμός χριστιανών, οι οποίοι θα προτιμούσαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους καταφεύγοντας στις υπό ελληνικό έλεγχο ζώνες. Δίδοντας έμφαση στους πληθυσμούς, η πολιτική ηγεσία δεν επιθυμούσε την πρόκληση ενός προσφυγικού κύματος των χριστιανών εντός της Μικράς Ασίας. Η δρομολόγηση του εγχειρήματος στην Κωνσταντινού-

¹ Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης, «Οίκαδε», ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922, εκδόσεις Archive, Αθήνα 2022, σσ. 60-61, όπου και γενικότερα οι εξελίξεις σε πολιτικοστρατιωτικό επίπεδο το έτος 1922.

² Μ. Π. Παπαστρατηγάκη, *Ο Αρχιστράτηγος Χατζανέστης 1863-1922*, εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα 2002, σσ. 231-232. εφ. *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 30 Αυγούστου 1922, σ. 1, 2, όπου συνέντευξη Νικολάου Στράτου.

πολη, προϋπέθετε την σταθερή παρουσία του Ελληνικού Στρατού στα κεκτημένα της Μικράς Ασίας, διαφορετικά η κυβέρνηση παραιτείτο από τη σκέψη για Κωνσταντινούπολη.³

Προς άρση του αδιεξόδου και σε συμβιβαστική αντιπρόταση που έγινε στον Αντιστράτηγο Χατζανέστη για σύμπτυξη των ελληνικών δυνάμεων σε μια γραμμή από την Πάνορμο στο Βορρά έως τη Φιλαδέλφεια στο Νότο, ώστε να προστατεύεται το σύνολο των χριστιανικών πληθυσμών (αποφεύγοντας τη δημιουργία προσφυγικού προβλήματος), αυτός απάντησε ότι δεν μπορούσε να διατυπώσει υπεύθυνη γνώμη απλώς με τη μελέτη των χαρτών. Η κυβέρνηση πρότεινε και ο αντιστράτηγος δέχθηκε να αναλάβει την Αρχιστρατηγία κι αφού μεταβεί στη Μικρά Ασία προκειμένου να μελετήσει εκ του σύνεγγυς, να εισηγηθεί εν συνεχεία αρμοδίως.⁴

Ο Αρχιστράτηγος έφθασε στη Μικρά Ασία στις 28 Μαΐου και διέταξε τη συγκρότηση δύο επιτροπών μελέτης γραμμών στο βόρειο και νότιο μέτωπο, ώστε να καλυφθεί η σκέψη άμυνας στη γενική γραμμή Κίος-Φιλαδέλφεια, όπως και τη μελέτη σύμπτυξης από το IV Επιτελικό Γραφείο της Στρατιάς, με προοπτική υλοποίησης μεταξύ Αυγούστου-Σεπτεμβρίου. Ακολούθως, αναχώρησε για 15θήμερη επιθεώρηση του μετώπου.⁵ Εκεί, διαπίστωσε τη σοβαρότητα των οχυρώσεων σε ορισμένους τομείς, δίχως, όμως, όπως παρατήρησε να υφίσταται ενιαίος σχεδιασμός βάσει κεντρικής καθοδήγησης από τη Στρατιά. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται, ότι οι ισχυρότερες οχυρώσεις είχαν εκτελεστεί στον τομέα της XI Μεραρχίας Πεζικού, οι οποίες κατά τραγική ειρωνεία εν τέλει δεν χρησίμευσαν, καθώς η συγκεκριμένη μονάδα έμελλε τον Αύγουστο να τις εγκαταλείψει δίχως αγώνα, αλλά και να αιχμαλωτιστεί το μεγαλύτερο μέρος της. Παράλληλα,

³ *Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά*, εκδόσεις Αθήναι, Αθήναι 1976, σσ. 433, 500, 649, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη, Νικολάου Θεοτόκη και Νικολάου Στράτου αντίστοιχα· εφ. *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 30 Αυγούστου 1922, σσ. 1, 2, όπου συνέντευξη Νικολάου Στράτου.

⁴ Στα ίδια

⁵ *Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά*, ό.π., σσ. 437, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη.

σύμφωνα με τις διαβεβαιώσεις των προϊσταμένων σωματαρχών και μεράρχων, το ηθικό των ανδρών ήταν καλό και θα τηρούσαν τις θέσεις τους σε ενδεχόμενη επίθεση του εχθρού.

Ο Αρχιστράτηγος αποφάσισε να διατηρήσει τον υφιστάμενο σχεδιασμό ως προς την ελληνική αντίδραση σε ενδεχόμενη κεμαλική επίθεση, με τα σχέδια να βασίζονται στην εκτόξευση πλευρικών αντεπιθέσεων.⁶ Παρά την εισήγηση για μεταφορά 1 ή 2 μεραρχιών από το βόρειο μέτωπο, νότια στο Αφιόν Καραχισάρ, δεν συναίνεσε με το σκεπτικό πως αποσκοπούσε στη γενικότερη λύση μέσω της σχεδιαζόμενης σύμπτυξης δυτικά.⁷ Ταυτόχρονα, πληροφορήθηκε, ότι οι Κεμαλικοί δεν είχαν σοβαρές δυνατότητες εκτόξευσης επίθεσης, εξαιτίας του χαμηλού ηθικού και της μη διάθεσης κατάλληλου εξοπλισμού.⁸ Μετά από αυτές τις θετικές εντυπώσεις, με την επιστροφή του στη Σμύρνη διέταξε την έναρξη μεταφοράς μονάδων στην Ανατολική Θράκη, δίχως να αναμένει να ενημερώσει και να λάβει έγκριση από την κυβέρνηση.⁹

Παράλληλα, ο Αρχιστράτηγος απέρριψε την έκθεση που του υπέβαλλε ο νεοεπονομασθείς Υπαρχηγός του Επιτελείου της Στρατιάς Μικράς Ασίας Συνταγματάρχης Πεζικού Μιχαήλ Πάσσαρης για αλλαγή της παράταξης. Δεδομένου του τεράστιου μετώπου που έπρεπε να τηρηθεί, η βασική ιδέα της έκθεσης ήταν η διαπίστωση του ευάλωτου της ελληνικής παράταξης νοτιοδυτικά του Αφιόν Καραχισάρ και η ανάγκη δημιουργίας ικανών εφεδρειών προς αποφασιστική επέμβαση στη μάχη, με τη μεταφορά της II Μεραρχίας (4 συντάγματα) όπισθεν των I και IV Μεραρχιών. Ταυτόχρονα, ολόκληρη η X Μεραρχία (3 συντάγματα) και 2 συντάγματα της Ανεξάρτητης Μεραρχίας, θα απαλλάσσονταν από την Προκάλυψη, προκειμένου να τηρούν ετοιμότητα προς επέμ-

⁶ Στο ίδιο, σσ. 436, 500, 501, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη και Νικόλαου Θεοτόκη αντίστοιχα.

⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 139, όπου κατάθεση Συνταγματάρχη Πάσσαρη· Π. Παναγάκου Αντιστρατήγου ε.α., *Συμβολή εις την ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922*, Αθήναι 1961, σσ. 575-576.

⁸ *Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά*, ό.π., σσ. 436-437, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη.

⁹ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 435, 500, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη και Νικόλαου Θεοτόκη αντίστοιχα.

βαση στο αριστερό της ελληνικής παράταξης στην περιοχή του Αφιόν Καραχισάρ.¹⁰

Κατά την υποβολή του υπομνήματος, ο μεν Επιτελάρχης Υποστράτηγος Βαλέπτας απάντησε στον Συνταγματάρχη Πάσσαρη, πως βρισκόταν «εν αγνοία των νέων μεθόδων αμύνης», ενώ ο Αρχιστράτηγος ότι εισηγείτο επί ενός μετώπου «το οποίο δεν έσχομεν την ευκαιρίαν να επισκεφθώμεν και περί διατάξεως περί ων δεν ηκούσαμεν τας γνώμας των πραγματοποιησάντων αυτάς και από μακρού εν Μ. Ασία διοικούντων». ¹¹ Ο Αρχιστράτηγος δεν απέρριψε κατά βάση το σκεπτικό, θεώρησε, όμως, πως ενδεχόμενη αλλαγή της ελληνικής παράταξης γινόμενη ασφαλώς αντιληπτή από τον εχθρό, θα τον οδηγούσε σε ανάλογη εκ μέρους του αντίδραση. Σε κάθε περίπτωση κυρίαρχο στοιχείο στο σχεδιασμό του ήταν η με την πρώτη ευκαιρία εκτέλεση της σύμπτυξης στις υπό μελέτη γραμμές.¹²

Την περίοδο εκείνη διαπιστώθηκε και μια εσφαλμένη εκτίμηση των ελληνικών Επιτελικών Γραφείων ως προς τον υπολογισμό της δύναμης του κεμαλικού Στρατού. Συγκεκριμένα, η ελληνική Στρατιά παρουσιαζόταν να υπερέχει στη μάχιμη δύναμη, καθώς το μεν I Επιτελικό Γραφείο κατά τις εκτιμήσεις του για την κεμαλική δύναμη προσμετρούσε σε αυτήν τα μεταγωγικά μάχης, σε αντίθεση με την πρακτική του II Επιτελικού Γραφείου. Συνεπώς, το έμπυχο δυναμικό των Κεμαλικών παρουσιαζόταν στο 80% του πραγματικού. Αν και ενημερώθηκε ο Επιτελάρχης, δεν μεταβλήθηκε ο τρόπος υπολογισμού, ούτε αυτή η διαπίστωση επηρέασε την απόφαση μεταφοράς ενισχύσεων από τη Μικρά Ασία στη Θράκη.¹³

Ο Αρχιστράτηγος επέστρεψε στην Αθήνα όπου ενημέρωσε την κυβέρνηση για τα συμπεράσματά του εξηγώντας το πως διέταξε την ενίσχυση της Θράκης και είναι χαρακτη-

¹⁰ Μιχ. Ν. Πάσσαρη Υπαρχηγού Επιτελείου Στρατιάς Μικράς Ασίας, *Διάσπασις-Διάλυσις-Αιχμαλωσία, Τόμος Πρώτος*, έκδοσις εφημερίδος "Τα Παγκόσμια Στρατιωτικά Νέα", Αθήναι 1934, σσ. 42-44.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 89.

¹² *Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά*, ό.π., σσ. 139, 465, όπου κατάθεση Συνταγματάρχη Πάσσαρη και απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη αντίστοιχα.

¹³ Παναγάκος, ό.π., σ. 683· Πάσσαρης, ό.π., σ. 83.

ριστικό ότι όταν ερωτήθηκε αν δεν φοβάται μήπως από τη μεταφορά αυτών των δυνάμεων επωφεληθεί ο Κεμάλ και εκτοξεύσει επίθεση, η απάντηση ήταν: «*Δυστυχώς δεν βλέπω επίθεση, θα ηυχόμην τοιαύτην, διότι διά των διαταγών τας οποίας έδωκα, διά του πνεύματος, το οποίον εμφύσησα εις όλους τους διοικητάς των σωμάτων και μεραρχιών, έχω την πεποίθησιν ότι επίθεσις του εχθρού δι' ελιγμών στρατηγικών θα καθίστατο ήττα και καταστροφή*» και «*συνέστησε μάλιστα να μη γίνη καταθορύβησις εν Αθήναις αν εκ της επιθέσεως του εχθρού προκύψη υποχώρησις τις, διότι το τέρμα του αγώνος θα επιφέρωσιν ελιγμοί μελετημένοι ήδη*».¹⁴

Ο αντίπαλος

Στο υπόμνημα που υπέβαλε ο Συνταγματάρχης Πάσσαρης τον Ιούνιο, σημείωνε εύστοχα: «*Ο εχθρός επιτιθέμενος, θα επιζητήση πιθανώς την επιτυχίαν ουχί διά σοβαράς προσβολής της Ανατολικώς Αφιών Καραχισσάρ ισχυρώς κατεχομένης και ωργανομένης ημετέρας αμυντικής γραμμής, αλλά μάλλον διά προσπαθείας υπερκεράσεως της παρατάξεως ημών και προσβολής των συγκοινωνιών μας και δη της κυρίας τοιαύτης, του Σιδηροδρόμου προς Σμύρνην*». Εξειδικεύοντας, τέλος, σημείωνε: «*Το πλέον ευαίσθητον σημείον της κυρίας παρατάξεώς μας είναι η πρωτεύουσα συγκοινωνία προς Σμύρνην, ο σιδηρόδρομος. Πιθανωτέρα επομένως, περίπτωσις κυρίας εχθρικής ενεργείας φαίνεται να είναι η κατά περιοχής Πασσάκιοι, είτε Μπανάζ [σ.σ. ΙΙ ΜΠ και δεξί αυτής], συγχρόνως δε και κατά του άκρου αριστερού της παρατάξεως, [σ.σ. Μπελτζεμίτσα, Ντουγκέρ] προς αντιπερισπασμόν*».¹⁵

Σύμφωνα με το σκεπτικό της κεμαλικής πλευράς, η οποία κατά τις αρχές Ιουλίου εξέτασε το ζήτημα της επιλογής του τομέα επίθεσης, υπήρχαν 3 εναλλακτικές:

¹⁴ *Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά*, ό.π., σσ. 500, 501, όπου απολογία Νικολάου Θεοτόκη· εφ. *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 30 Αυγούστου 1922, σ. 1, 2, όπου συνέντευξη Νικολάου Στράτου.

¹⁵ Πάσσαρης, ό.π., σσ. 42, 43.

α') Στον τομέα μεταξύ Σιβρί Χισάρ και Σεϊντί Γαζί οι δυνατότητες ανεφοδιασμού ενός μεγάλου όγκου Στρατού ήσαν ανεπαρκείς, ενώ και το έδαφος δεν ευνοούσε την απόκρυψη των συγκεντρώσεων, ούτε την κατάληψη κατάλληλων θέσεων για το Πυροβολικό, ενώ αντίθετα οι ελληνικές θέσεις περιελάμβαναν δεσπόζοντα υψώματα. Συνεπώς, ναί μεν ένα θετικό αποτέλεσμα θα ανάγκαζε τις ελληνικές δυνάμεις να υποχωρήσουν, αλλά δεν θα συντρίβονταν.

β') Στον τομέα μεταξύ Σεϊντί Γαζί και Αφιόν οι συγκοινωνίες επέτρεπαν τον ανεφοδιασμό των δυνάμεων επί 1-2 ημέρες προέλασης μόνο, ενώ και το έδαφος ήταν δυσπρόσιτο με ελάχιστες οδούς, συνεπώς σε περίπτωση ευνοϊκής εξέλιξης, απλά θα σημειωνόταν μια περιορισμένη προώθηση των κεμαλικών θέσεων.

γ') Τέλος, στον τομέα του Αφιόν οι συγκοινωνίες ήσαν απολύτως επαρκείς για την υποστήριξη ευρείας επίθεσης, ενώ και το έδαφος ήταν κατάλληλο για την τάξη του Πυροβολικού, μα και την απόκρυψη των συγκεντρώσεων.

Η επίθεση μπορούσε να διεξαχθεί βορείως ή νοτίως του Ακάρ ποταμού. Στο πρώτο ενδεχόμενο, οι επιτιθέμενοι θα προωθούντο ακάλυπτοι μέσω της κοιλάδας του Ακάρ, με τους Έλληνες να κατέχουν θέσεις με απεριόριστη παρατήρηση και καλά οχυρωμένες. Αντίθετα, το δεύτερο ενδεχόμενο προσέφερε δυνατότητα πλήγματος όπισθεν του δεξιού άκρου της ελληνικής παράταξης, παραλύοντας την άμυνα του Αφιόν και διακόπτοντας την εγγύς του μετώπου σιδηροδρομική συγκοινωνία με την Σμύρνη. Με ένα πλήγμα ολόκληρο το ελληνικό μέτωπο θα κλονίζετο, ενώ εκτελώντας την επιχείρηση αιφνιδιαστικά και με την κατάλληλη εκμετάλλευση, η ελληνική Στρατιά θα περιερχόταν σε αδυναμία και ίσως αναγκαζόταν να πολεμήσει επί αναπεπταμένου εδάφους και να διαλυθεί. Παράλληλα, συλλεχθείσες πληροφορίες για το ελληνικό Πυροβολικό του τομέα αποκάλυπταν ότι αυτός ήταν ο πλέον ευαίσθητος της ελληνικής παράταξης.¹⁶

¹⁶ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), C 2, Ks. 6, 3. Kitap, Ankara 1969, μετάφραση Αντιστρατήγου ε.α. Ιωάννη Αλεξάνδρου.

Άλλο θέμα που απασχόλησε ήταν η δυνατότητα επέμβασης των ελληνικών εφεδρειών. Σύμφωνα με τους τουρκικούς υπολογισμούς, ενώ η επίθεση θα κατευθύνετο εναντίον 2 ελληνικών μεραρχιών, την επόμενη της επίθεσης θα μπορούσαν να είχαν προστεθεί άλλες 3-4 μεραρχίες και την μεθεπόμενη άλλες 2. Συνεπώς, προς επιτυχή και ταχεία διάρρηξη του μετώπου, υπολόγισαν πως έπρεπε να συγκεντρώσουν 10-11 μεραρχίες πεζικού στον τομέα επίθεσης.¹⁷

Όπως σημειωνόταν χαρακτηριστικά: «*Βασική προϋπόθεση του σχεδίου μας είναι όπως, μέχρι την τελευταία στιγμήν, δηλαδή μέχρις αποπερατώσεως των συγκεντρώσεων εις την περιοχήν επιθέσεως, αποκρύψωμεν από τον εχθρόν τας πραγματικάς μας προθέσεις. Μόνον διά του τρόπου τούτου, εκμηδενίζοντες τας ασθενείς εχθρικές δυνάμεις, θα έχωμεν αρχίση τας πολεμικάς επιχειρήσεις με υπεροχήν δυνάμεως και ηθικού. Διά τον λόγον τούτον και μέχρις ότου αρχίσωμεν τας ενεργείας μας, θα πρέπει να αποκρύψωμεν την πρόθεσιν και διάθεσίν μας δι' επίθεσιν, ακόμη και από τα ιδικά μας τμήματα*».¹⁸

Εντός διαστήματος 10 ημερών (οι μετακινήσεις άρχισαν τα μεσάνυκτα 1/2 Αυγούστου), επιτεύχθηκε η συγκέντρωση σε μια περιοχή εύρους 25 χιλιομέτρων, 12 μεραρχιών, έτοιμων να κινηθούν επιθετικά.¹⁹ Η ελληνική πλευρά άρχισε να λαμβάνει τις πρώτες ανησυχητικές πληροφορίες μόνο από την 8^η Αυγούστου (επιβεβαιώθηκαν στις 10 Αυγούστου), δηλαδή μετά από την παρέλευση μιας εβδομάδας. Εξαιτίας της αυστηρής τήρησης μέτρων προφύλαξης, οι πληροφορίες αυτές είχαν ως πηγή αποκλειστικά και μόνο αυτόμολους, ώστε η μόνη αντίδραση από ελληνικής πλευράς, ήταν η επαλήθευση έπειτα από διεξαγωγή αναγνωριστικών πτήσεων.²⁰

Κρίσιμος παράγοντας σε μια γενική επίθεση, είναι η κατοχή επαρκούς οπλισμού, υλικού και πυρομαχικών από

¹⁷ Στο ίδιο

¹⁸ Στο ίδιο

¹⁹ Στο ίδιο

²⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922), τόμος έβδομος, Το τέλος της εκστρατείας 1922 - μέρος πρώτον, Υποχωρητικοί αγώνες των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1987 - ανατύπωση αρχικής 1962, σ. 47.

πλευράς επιτιθέμενου. Στην περίπτωση των Κεμαλικών, αν και τον Ιούλιο είχαν καταφθάσει 21 περίπου σύγχρονα αεροπλάνα δίωξης υψηλών επιδόσεων, εν τούτοις διαθέσιμα στο μέτωπο ήταν μόλις 3. Παρομοίως, ενώ αρχικά είχε τεθεί ως προαπαιτούμενο η διάθεση 1.000 οβίδων ανά πυροβόλο, κατά την ημέρα της επίθεσης το απόθεμα ανήρχετο μόλις σε 300 βλήματα για βαρέα πυροβόλα και 400 για κάθε άλλο τύπο. Τέλος, ενώ υπήρχε μεγάλος αριθμός ανυπόδητων ή ανδρών δίχως στρατιωτική ένδυση, αυτό δεν απέτρεψε την κεμαλική στρατιωτική ηγεσία από την απόφασή της περί εκτέλεσης ευρείας επίθεσης, με τους υπόλοιπους διαθέσιμους άνδρες.²¹

Παραμονές των επιχειρήσεων

Το επόμενο διάστημα, αμέσως μετά τη διευκρίνιση της κατάστασης στην Ανατολική Θράκη, οπότε μεταξύ 14-16 Ιουλίου ακυρώθηκε κάθε σχέδιο για ελληνική προέλαση προς την Κωνσταντινούπολη, ο Αρχιστράτηγος επέστρεψε στη Σμύρνη αποφασισμένος να προχωρήσει με τη σύμπτυξη επί της γραμμής Πάνορμος-Φιλαδέλφεια. Η ανάγκη για μια τέτοια κίνηση φαινόταν επιτακτική, όχι μόνο γιατί πλησίαζε ο Αύγουστος και τον Σεπτέμβριο θα επήρχετο η εποχή των βροχών, αλλά και εξαιτίας πληροφοριών που άρχισαν να λαμβάνονται τον Ιούλιο για ενίσχυση των κεμαλικών δυνάμεων με οπλικά συστήματα που θα τους προσέδιδαν ποιοτική υπεροχή στον επιχειρησιακό τομέα.²²

Στις 6 Αυγούστου πραγματοποιήθηκε αιφνιδιαστική επίθεση από κεμαλικές δυνάμεις στο προγεφύρωμα της Ορτάντζας, στον δευτερεύοντα τομέα του Μαιάνδρου. Η επίθεση ήταν επιτυχής, καθώς αφ' ενός μεν η ελληνική φρουρά αιφνιδιάστηκε, αφ' ετέρου δε πέτυχε τον σκοπό της, αποσπώντας την προσοχή της ελληνικής πλευράς. Ο Αρχιστράτηγος, αν και πιεζόμενος να μεταβεί στην Αθήνα προκειμένου να λάβει έγκριση για την σύμπτυξη της Στρατιάς, αποφάσισε να

²¹ Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi*, ό.π.

²² *Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά*, ό.π., σ. 445, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη.

παραμείνει έως ότου διευκρινιστεί η κατάσταση στην Ορτάντζα, καθώς λόγω των μεγάλων αποστάσεων καθυστερούσε η προετοιμασία ελληνικής αντεπίθεσης.²³

Τις επόμενες ημέρες άρχισαν να συλλέγονται πληροφορίες για την μετακίνηση δυνάμεων στον τομέα νοτίως του Ακάρ ποταμού, όπου ενώ στην α' γραμμή στάθμευαν 3 μεραρχίες Πεζικού, προωθήθηκαν δίπλα τους και οι υπόλοιπες 3 του τομέα.²⁴ Το Επιτελείο της Στρατιάς μη έχοντας αντιληφθεί τη μετακίνηση επιπλέον δυνάμεων νοτίως του Ακάρ, υπέθεσε πως η προσέγγιση των 3 μεραρχιών στο μέτωπο εξηγείτο από την επιθυμία επικείμενης αντικατάστασης των εκεί 3 ευρισκομένων στην α' γραμμή.²⁵ Ωστόσο, η ελληνική πλευρά δεν ήταν σε θέση να αντιληφθεί μέσω αεροπορικών αναγνωρίσεων τι ακριβώς συνέβαινε, εξαιτίας αφ' ενός μεν της ανεπάρκειας των αεροπορικών μέσων, αφ' ετέρου δε των μέτρων που ελάμβανε η κεμαλική πλευρά για την απόκρυψη των κινήσεών της. Ως προς τα αεροπορικά μέσα ήταν γνωστό πως οι καταπονημένοι κινητήρες των ελληνικών αεροσκαφών δεν επέτρεπαν την εκτέλεση σε μεγάλο βάθος αποστολών, ώστε να αποκτηθεί εικόνα για τις εφεδρείες και τα μετόπισθεν, ενώ συνέτειναν στην ακύρωση προγραμματισμένων πτήσεων.²⁶ Συνεπώς, υπήρχε ένα κενό πληροφοριών για τις υπόλοιπες 8 μεραρχίες βορείως Ακάρ, τη στιγμή που η ελληνική Στρατιά αγνοούσε εντελώς και τη θέση του V Σώματος Ιππικού (3 μεραρχίες Ιππικού και 1 Πεζικού).²⁷

Ο Αρχιστράτηγος δεν ανησύχησε από τις μετατοπίσεις αυτές, καθώς θεώρησε πως πρόκειται για απλή μετακίνηση εντός του τομέως και δεδομένου ότι δεν είχαν γίνει αντιληπτές οι μετακινήσεις προς Νότο των μεραρχιών βορείως Ακάρ, δεν τις εξέλαβε ως μέρος μιας στρατηγικής συγκέντρωσης. Καθώς έως τις 12 Αυγούστου, νοτίως Ακάρ είχε πιστοποιηθεί η στάθμευση μόνο 6 μεραρχιών, εξακολουθούσε να

²³ Στο ίδιο, σ. 434, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη.

²⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922), τόμος έβδομος, ό.π., σ. 47.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 48.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 47.

²⁷ Στο ίδιο, σσ. 55, 58.

έχει την εντύπωση πως ο όγκος των εχθρικών δυνάμεων διατηρείτο βορείως του ποταμού.²⁸

Το Α' ΣΣ μετά την αξιολόγηση των πληροφοριών που συνελέγησαν από την 8^η έως την 12^η Αυγούστου, δρομολόγησε τη μεταφορά ως ενίσχυση στο μέτωπο νοτίως Ακάρ ενός Αποσπάσματος (3 τάγματα) της VII Μεραρχίας, ενώ την επόμενη ημέρα επρόκειτο να ακολουθήσει και η υπόλοιπη μεραρχία (6 τάγματα).²⁹ Την ίδια ημέρα το 63^ο Σύνταγμα Πεζικού (2 τάγματα) που είχε μεταφερθεί στην Πάνορμο, διετάχθη να κινηθεί σιδηροδρομικώς προς Φιλαδέλφεια όπου στάθμευε και το τρίτο τάγμα του, ώστε να βρίσκεται κατά το δυνατόν εγγύτερα του μετώπου.³⁰ Παράλληλα, στις 12 Αυγούστου κλήθηκε από την Ανατολική Θράκη η II/I Επιλαρχία για να μεταφερθεί στο Γ' ΣΣ, ενώ το 62^ο Σύνταγμα Πεζικού (3 τάγματα) διετάχθη να ετοιμαστεί προκειμένου να μεταφερθεί στην Σμύρνη.³¹

Μόλις αργά το βράδυ της 12^{ης} Αυγούστου, δεδομένου ότι είχε παρατηρηθεί πύκνωση των καταυλισμών νοτίως Ακάρ, το Επιτελείο της Στρατιάς σχημάτισε την εντύπωση πως ήταν δυνατόν να έχουν μετακινηθεί προς τα εκεί άλλες 3 μεραρχίες, ανεβάζοντας το σύνολο σε 9.³² Δυστυχώς, οι εκτιμήσεις αυτές επιβεβαιώθηκαν εκ των πραγμάτων την επόμενη ημέρα, συνεπώς δεν υπήρχαν πλέον περιθώρια έγκαιρης αντίδρασης με τη λήψη πρόσθετων μέτρων. Στην πραγ-

²⁸ Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά, ό.π., σ. 450, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη: «Εις αυτήν την παράταξιν υπήρχον 5 μεραρχίαι εν αρχή εις το νότιον σκέλος [...] Ανατολικώς υπήρχον 8 μεραρχίαι [...] Μεταξύ του Συγκροτήματος αυτού και του Βορείου υπάρχουν 4 ακόμη και εις το Βόρειον Συγκρότημα 3. Συνεπώς έχουμε 20 μεραρχίας τουρκικάς. Δηλαδή, ο κύριος όγκος του εχθρού ήτο εις το ανατολικόν σκέλος, ο δε δευτερεύων περί το Αφιόν, ήτο εις το νότιον. Φυσικά μία τοιαύτη παράταξις ενεδείκνυε πρόθεσιν άλλην απ' εκείνας τας οποίας είδομεν [...] Αι τελευταίαι αναγνωρίσεις δεν επέφερον αύξησιν των δυνάμεων, αλλ' εσημείωσαν ότι η 14^η Μεραρχία προήχθη και ετάχθη μεταξύ της 6^{ης} και 8^{ης} εις την πρώτην γραμμήν, ότι αι άλλα δύο και μία εκ του ανατολικού σκέλους ετάχθησαν εις την δευτέραν γραμμήν προς Σαλιχλή. Ήσαν λοιπόν 6 μεραρχίαι νοτίως του Ακάρ. Απομένουν βορείως 7. Αι 4 σχεδόν πλησίον είχαν συγκεντρωθή προς το Σεϊντί Γαζή. Δεν έγιναν συγκεντρώσεις, έγιναν μετατοπίσεις παρατάξεως».

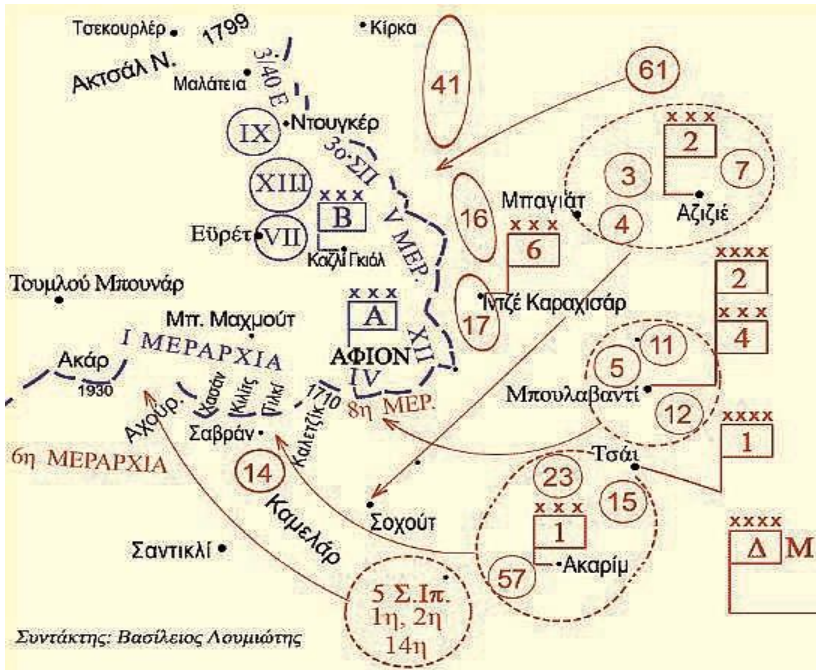
²⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922), τόμος έβδομος, ό.π., σσ. 50, 52-53.

³⁰ Στο ίδιο, σσ. 2.

³¹ Στο ίδιο, σσ. 55.

³² Στο ίδιο, σσ. 55-56.

ματικότητα, αντί 6 μεραρχιών, νοτίως Ακάρ είχαν συγκεντρωθεί 12 μεραρχίες και 3 μεραρχίες Ιππικού. Βορείως Ακάρ είχαν παραμείνει μόλις 3 μεραρχίες και 1 μεραρχία Ιππικού.³³

Η συγκέντρωση του όγκου των κεμαλικών μεραρχιών νοτιοδυτικά της πόλης του Αφιόν Καραχισάρ

Η ελληνική οπτική

Σύμφωνα με τον σχεδιασμό, οι μεραρχίες του Α' και Β' ΣΣ είχαν αναπτυχθεί γραμμικά στο μέτωπο και οι μόνες διαθέσιμες εφεδρείες που είχαν απαλλαγεί από καθήκοντα Προκάλυψης ήταν η VII Μεραρχία (9 τάγματα), IX Μεραρχία (7 τάγματα) και το Απόσπασμα Πλαστήρα (3 τάγματα). Στο ευρύτατο μέτωπο που έπρεπε να καλυφθεί (μήκος 840 χιλιομέ-

³³ Στο ίδιο, σσ. 56, 57, 58· Παναγάκος, ό.π., σ. 563.

τρων, εκ των οποίων 500 αποτελούσαν το κύριο μέτωπο)³⁴ οι υπόλοιπες μεραρχίες είχαν απλωθεί επί της κύριας αμυντικής γραμμής, δίχως βάθος στην παράταξή τους και διατηρώντας 1 σύνταγμα εκάστη ως εφεδρεία. Σε ορισμένους τομείς του μετώπου παρέμεναν αφύλακτα μεγάλα κενά, απλώς επιτηρούμενα από έφιππες περιπολίες.

Όπως αναφέρθηκε, ο Αρχιστράτηγος διατήρησε τον επιχειρησιακό σχεδιασμό του προηγούμενου Επιτελείου της Στρατιάς Μικράς Ασίας, με την πρόβλεψη διενέργειας πλευρικών αντεπιθέσεων, προς απόκρουση τυχόν κεμαλικής επίθεσης. Κατά την Επιθεώρηση, ο Αρχιστράτηγος ενημέρωσε σωματάρχες και μεράρχους για τις σκέψεις του επί του θέματος. Όπως εξήγησε αργότερα ενώπιον του Στρατοδικείου: *«όταν έλαβον γνώσιν όλων αυτών των στοιχείων των διαφόρων εργασιών του Επιτελείου, διέγνωσα κατά την εμμήν κρίσιν ένα μέγα σφάλμα. Όλα είχαν κανονισθή επί μιας σφαλεράς ιδέας, της αμύνης από χαρακωμάτων, υπολογιζομένης με τεχνικάς λεπτομερείας πολύ καλές, αλλ' εχούσας εν θεμελιώδες σφάλμα: να κρατήσωμεν τας θέσεις. Μα είναι λύσις αυτή, κύριοι; Μα ο Στρατός έχει σκοπόν να κρατή τας θέσεις του ή να συντρίβη τον εχθρό; Το να κρατή τας θέσεις του είναι μία μεταβατική κατάσταση, η οποία προϋποθέτει μίαν άλλην αιτίαν, η οποία θα λύση το ζήτημα. [...] Παρ' ημίν λοιπόν όλαι αυταί αι μελέται είχαν σφαλεράν την βάση. Δηλαδή προϋπέθετον ένα μέτωπον, εις το οποίον εμπρός δεν έπρεπε να πάμε, διότι απεδείχθη ότι αυτό είναι επιζήμιον, οπίσω δεν έπρεπε να πάμε, διότι αυτό δεν το ήθελεν η προκάτοχος Διοίκησις. Τι έπρεπε να γίνη; Να μείνωμεν εκεί. Τότε λοιπόν είπον εις τους διαφόρους σωματάρχας, αρχόμενος από του Τρικούπη, ο οποίος διώκει το Α' Σώμα Στρατού και εις τον Διγενή και εις όλους τους μεράρχους και εις τους επιτελάρχας μερικών μεραρχιών, ότι αυτό δεν δύναται να εξακολουθήση, ότι ημείς πρέπει να συντρίψωμεν τον εχθρόν, αλλά δι' άλλου τρόπου, όχι καθήμενοι και αναμένοντες, αλλ' ει δυνατόν υποχωρούντες και ελισσόμενοι να τον συντρίψωμεν. Προείπον δε εις τους διοικητάς των σωμάτων αυτά, διά να γνωρίζουνε ότι αυτό είναι μία θεμελιώδης ιδέα, την*

³⁴ Πάσσαρης, ό.π., σ. 15.

*οποίαν έπρεπε να γνωρίζουν οι σωματάρχαι διά να μελετήσουν το πράγμα· διότι σας βεβαιώ ότι έως εκείνην την στιγμήν δεν εσκέπτοντο παρά μόνον πως να κρατηθώμεν εις τας θέσεις μας».*³⁵

Επ' αυτού του ζητήματος, είναι χαρακτηριστικό, ότι μετά το επιτυχές εγχείρημα κατά της Ορτάντζας, η Στρατιά εξέδωσε διαταγή, με την οποία τόνιζε:

«Του απροσδοκήτου τούτου άκρως λυπηρού ατυχήματος [...] δέον να καρπωθώμεν δύο σπουδαίων διδαγμάτων.

α) Άπαντες πρέπει να αγρυπνώμεν αναμένοντες την εχθρικήν επίθεσιν, δυναμένην από στιγμής εις στιγμήν να εκδηλωθή [...] Πρέπει πάντες καθ' άπαν το μέτωπον από των μεράρχων μέχρι του στρατιώτου να είναι άγρυπνοι.

*β) Πρέπει πάντες να κατανοήσωσι βαθύτατα ότι απόκρουσις εχθρικής επιθέσεως δύναται πραγματοποιηθή ουχί δι' ανεπτυγμένων τμημάτων, άτινα ευρισκόμενα εις τομείς δευτερευούσης δράσεως ή πλήρους αδρανείας απόλλυνται, αλλά δι' εφεδρειών τηρουμένων οπίσω εις κόμβους οδεύσεων παρ' απασών των υπερτιθεμένων Διοικήσεων και τούτο απαιρήτως γενήσεται επί βλάβη τηρουμένης πυκνότητος πρώτης γραμμής».*³⁶

Από την πλευρά του, το Α' ΣΣ εξέδωσε διαταγή, η οποία όπως φαίνεται από τα παραπάνω «*δύο σπουδαία διδάγματα*», απέδιδε αξία μόνο στο ένα, δίδοντας το στίγμα της ακλόνητης άμυνας: «*Αν ο εχθρός επιχειρήση επίθεσιν και αντί να αιφνηδιάση ημάς αιφνηδιασθή αυτός, εμπίπτων εις φραγμόν καλώς συνδεδεασμένων πυρών Πεζικού, αυτομάτων όπλων και Πυροβολικού, είναι βέβαιον ότι θα αποτύχη, σταματών οριστικώς προ των ημετέρων συρματοπλεγμάτων θα υποστή καταστροφήν, αρκεί ταύτα να ώσιν καλώς συνδεδεασμένα με σχέδιον των πυρών μας ίδια πλαγιοφυλάξεως, ώστε να επαυξάνωσι πραγματικώς την αξίαν αυτών».*³⁷

³⁵ Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά, ό.π., σσ. 441-442, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη.

³⁶ Πάσσαρης, ό.π., σ. 106

³⁷ Στο ίδιο, σ. 108

Όπως καταφαίνεται, τόσο ο Αντιστράτηγος Χατζανέστης, όσο και ο Υποστράτηγος Τρικούπης διοικητής του Α' ΣΣ που έδρευε στο Αφίον Καραχισάρ, κατά τον σχεδιασμό έλαβαν σοβαρά υπ' όψιν τους το κλονισμένο ηθικό των ανδρών. Ο μεν Χατζανέστης πρόκρινε την ιδέα εκτέλεσης πλευρικών αντεπιθέσεων βάσει και του προηγούμενου σχεδιασμού επί αρχηγίας Παπούλα. Ο δε Τρικούπης συμφωνούσε, διότι ακριβώς λόγω του ηθικού οι άνδρες μόνο άμυνα μπορούσαν να εκτελέσουν επιτυχώς και μόνο μετά από μια αμυντική νίκη, με ανυψωμένο ηθικό επιτρέπετο η εν συνεχεία ανάληψη αντεπιθετικής πρωτοβουλίας. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον, ότι προκειμένου να προστατεύσει τους άνδρες και να μην κλονιστεί περαιτέρω το ηθικό, έλαβε κάποιες αμφιβόλου αξίας πρωτοβουλίες,³⁸ όπως:

α') απαγόρευσε την διάνοιξη χαρακωμάτων σε μια β' γραμμή αμύνης, ώστε να μην προϊδεάζονται αρνητικώς οι άνδρες,

β') απαγόρευσε τη διενέργεια αεροπορικών επιδρομών ώστε να μην εκδηλωθούν αντίποινα από την κεμαλική Αεροπορία (που ενδεχομένως κατέρριπταν το ελληνικό ηθικό),

γ') αρνήθηκε την έγκαιρη εκκένωση του Αφίον (τουλάχιστον από το Στρατηγείο).

Συνεπώς, ενώ και οι δύο αντιλαμβάνονταν το χαμηλό ηθικό των ανδρών και ότι έπρεπε να εκτελεστεί αντεπίθεση, στο σκεπτικό του Υποστρατήγου Τρικούπη υπήρχε ως προϋπόθεση ο αποκλεισμός οποιασδήποτε ιδέας υποχώρησης (ανελαστική άμυνα), ενώ ο Αρχιστράτηγος θεωρούσε δεδομένη μια υποχωρητική κίνηση κι εν συνεχεία δι' ελιγμού επίτευξη της συντριβής του αντιπάλου. Μπορεί να θεωρηθεί ως σύγχυση, αλλά γεγονός είναι ότι ο Αντιστράτηγος Χατζανέστης θεωρούσε πως το Α' ΣΣ θα μπορούσε να κρατήσει άμυνα τόσο χρόνο ώστε να εκτελεστούν όλες οι ετοιμασίες για τις πλευρικές αντεπιθέσεις, ενώ κι ο Υποστράτηγος Τρι-

³⁸ Κλεάνθους Κ. Μπουλαλά αντιστρατήγου ε.α - πτυχιούχου Ανωτέρας Σχολής Πολέμου Παρισίων, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922 (με τον φακόν της ιστορικής αληθείας)*, Αθήναι 1959, σ. 246· Νικολάου Δέα Υποπτεράρχου ε.α., *Μεσουράνημα και Συντρίμια-Άγνωστες σελίδες από τους εθνικούς μας αγώνες 1917-1922*, Αθήναι 1976, σ. 352.

κούπης επιζητούσε τη διενέργεια επιτυχούς άμυνας, ως βασική προϋπόθεση για τις αντεπιθέσεις που θα ακολουθούσαν.

Ωστόσο, η κρίση του Υποστράτηγου Τρικούπη ήταν εκ των πραγμάτων εσφαλμένη. Ο τότε διευθυντής του III Γραφείου Επιχειρήσεων της Στρατιάς Συνταγματάρχης Πάσσαρης, σύμφωνα και με τις εντολές του Αρχιστρατήγου Χατζανέστη, επιχείρησε να εξηγήσει το πως η ηγεσία του Α' ΣΣ οδηγήθηκε στην ουτοπική πίστη περί ακλόνητης άμυνας επί μιας απλωμένης και ασθενούς αμυντικής παράταξης: *«προσπάθειά μας έπρεπε να είναι η χρησιμοποίησις του χώρου, ίνα μειώσωμεν τα αποτελέσματα της εκφανούς και προσωρινώς αναποτρέπτου αριθμητικής μειονότητας, **κερδίζοντας τον ελλείποντα χρόνον συγκεντρώσεως.** Εν συμπεράσματι έπρεπε να εγκαταλείψωμεν την ετησίαν καθήλωσιν και ακινησίαν ίνα ελιχθώμεν, [...] με ένα σκοπόν: **την επίτευξιν της συγκεντρώσεως όλων εις τον χώρον της μάχης,** αδιάφορον αν ο χώρος ούτος δεν θα ήτο εκείνος όστις είχαν εκλεγή και προπαρασκευασθή παρά του εχθρού.*

Το γεγονός ότι αυτοί ούτοι οίτινες από μακρού είχαν συντάξει τας μελέτας των πλευρικών εξορμήσεων και τας είχαν προπαρασκευάσει δι' αναγνωρίσεων, έπειτα εις το πράγμα ενήργησαν όλως αντιθέτως, ήτο εις ημάς εντελώς ακατανόητον και δεν εισήλθομεν εις την οδόν του ψυχολογικού εκτροχιασμού, ον ασυνειδήτως υπέστησαν ούτοι, ειμή όταν ελάβομεν γνώσιν βραδύτερον της καταχωρηθείσης ανωτέρω διαταγής του Α' Σ. Στρατού [βλ. σημ. 36]. Πραγματικώς οπίσω και ουχί μακράν των χαρακωμάτων εις πέντε χιλιομέτρων απόστασιν, είναι η πόλις του Αφιών, εν η από έτους κατοικεί η Διοίκησις αύτη και όλαι αι Υψηροσίαι και ο όγκος των μεταγωγικών είναι εκεί συσσωρευμένα, εκεί διέρχεται και η σιδηροδρομική γραμμή. Το γεγονός τούτο υλικώς αντιληπτόν ανά πάσαν στιγμήν, προεξάρχει ψυχολογικώς εν τη διανοία αυτής, [. . .]

Αλλ' εάν δεν διαθέτωμεν το απαραίτητον βάθος ελιγμών, τότε πως θα ενεργήσωμεν ίνα μας δοθή ο χρόνος της δι' εξορμήσεως συγκεντρώσεως; Η εντύπωσις εκ της θέας των δυσπροσίτων ορέων και των προ των χαρακωμάτων

συρματοπλεγμάτων και η συγκεκριμένη γνώσις των μετωπικών αγώνων και συναφών μεθόδων του γαλλογερμανικού μετώπου, ως και η βλαβερὰ πείρα προγενεστέρων αποκρούσεως εχθρικών επιδρομών, ὅτε ο Τουρκικός Στρατός ἀπετελείτο ἀπὸ τσέτας, ἀποφαίνονται ἐν τῇ διαταγῇ τοῦ Α΄ Σ. Στρατοῦ ὅτι ἐάν ο εχθρὸς **δεν αἰφνιδιάσῃ** τὴν πρώτην γραμμὴν, θα υποστή προ αὐτῆς **καταστροφὴν**. Συνεπῶς οὐχὶ μόνον ο ἀπαιτούμενος χρόνος ευρέως παρέχεται, ἀλλὰ και πάσα προσπάθεια συγκεντρώσεως παρέλκει.

Ἐάν οἱ συμπαγεῖς παρατάξεις τοῦ γαλλογερμανικοῦ μετώπου ηξίωσαν ὅτι δεν θραύωνται, το ηξίωσαν ὑπὸ τον ὄρον ὅτι ἔχουν το δικαίωμα να καμφθοῦν. Ο ἰστός ἀράχνης, ὃν ἀπετέλει ἡ γραμμικὴ διασπορά, ηξίου ἡ Διοίκησις τοῦ Α΄ Σ. Στρατοῦ ὅτι μόνον να αἰφνιδιασθῆ εἶναι δυνατόν και ὅτι, τούτου ἀποτρεπομένου, ἡ γραμμὴ ἐπιτηρήσεως δεν θραύεται, ἀλλ΄ οὐδέ κάμπτεται προ οἰωνδήποτε εχθρικών δυνάμεων. Οὕτω ἐσυνέχισεν ἀκαμπτον τὴν ἀντίστασιν, μέχρις οὐ αἰ κερματιζόμεναι παρὰ τριπλασίου εχθροῦ μονάδες ἐθραύσθησαν και διελύθησαν.

Ἀλλὰ πόσον χρόνον ἐφρόνει ὅτι θα ἀνθέξῃ ἀπολύτως ἀκαμπτος ἡ προσβαλλομένη γραμμὴ; Θα ἀνθέξῃ μήπως μέχρις ὀριστικῆς συντριβῆς τῆς εχθρικῆς ἐπιθέσεως; Ο εχθρὸς δεν θα κερδίσῃ ἐν τινὶ ἐκτάσει δύο ἢ τρία ἢ και δέκα χιλιάμετρα;

Ἀλλ΄ ἀφοῦ ἐφαντάζετο τούτο ἡ Διοίκησις αὐτὴ ἀντὶ να προστρέχῃ ἐν ταις προμελέταις και διαταγὰς τῆς εἰς πλευρικὰς ἐξορμήσεις, ἔπρεπε ἐκ τῶν προτέρων να προκρίνη ἀπ΄ ἐναντίας ὡς ἐπιβαλλομένην τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἀμέσου μεταφορὰς τῆς ἐλαχίστης ἐν συγκεντρώσει ἐφεδρείας προς ἄμεσον, διὰ παρενθέσεως ἐνίσχυσιν τοῦ προσβαλλομένου μικροῦ τμήματος τοῦ τεραστίου μετώπου. [. . .]

Κατ΄ ἀνάγκην ὅθεν πρέπει σαφῶς να ἀποφασίσωμεν δι΄ ἐν ἐκ τῶν δύο. Ἡ εἶναι δυνατόν να ἀποκρουσθῆ ὁ εχθρὸς ὀριστικῶς ἐπὶ τοῦ προσβαλλομένου μετώπου δι΄ ἐνισχύσεως τούτου ἀμέσου [...] ρίπτοντες ἐκεῖ μέχρι και τοῦ τελευταίου κινητοποιησίου τμήματος, δεχόμενοι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ μας ταύτῃ τὴν ὀριστικὴν κρίσιν τοῦ ἀγώνος, ἢ ἀμφιβάλλομεν πε-

ρί τούτου και τότε ο αγών αυτός είναι δευτερευούσης σημασίας δι' ημάς και έχει ένα μόνον σκοπόν: να παρατείνη τον αγώνα, επί τω τέλει και μόνον να μας δώση τον χρόνον όπως καταφθάσουν οι κύριαι δυνάμεις μας, από τας οποίας μόνως προσδοκώμεν την κρίσιν και τας οποίας συνεπώς δεν επιτρέπεται ούτε να καταναλώσωμεν διά τμηματικάς ενισχύσεις του δευτερεύοντος αγώνος, αλλά ούτε και να αναβάλωμεν την έναρξιν της τόσον επειγούσης πλευρικής κινήσεώς των [...] Αφ' ης στιγμής όμως εδέχθημεν την τελευταίαν ταύτην άποψιν, η ελαστικότητα είναι όρος απαραίτητος διά τον δευτερεύοντα τούτον αγώνα και ο χώρος στοιχείον επάναγκες κατά τρόπον απόλυτον εις αυτόν, ίνα συμπτυσσόμενος αποφεύγει τα κρίσιμα κτυπήματα του εχθρού φθειρών απεναντίας τούτον και έλκων αυτόν προς τας ερχομένας εν σπουδή πλευρικός δυνάμεις μας.

Η Διοίκησης του Α' Σ. Στρατού επεθύμει να έλθουν πλευρικός τα Α' και Β' Σ. Στρατού ίνα κρίνουν την μάχην διότι έβλεπε λογικός την κατάφορον μειονεκτικότητα εις ην θα ευρίσκετο αύτη προ συγκεντρωμένης της εχθρικής Στρατιάς, υποστάσα όμως εκ παραλλήλου επιρροάς εντυπωσιακάς ηρνείτο εις τον δευτερεύοντα αγώνα την κατά βάθος διάταξιν και ελαστικότητα και τον απαραίτητον χώρον ελιγμών. Το μόνον συνεπώς μέσον όπερ της απέμενε προς συγκράτησιν του αγώνος τούτου ήτον η ενίσχυσις αυτού κατά σταγόνως διά τμηματικής φθοράς της ασθενούς στρατηγικής εφεδρείας, της οποίας εν τούτοις η εις τας εξορμήσεις συμμετοχή ήτο απολύτως απαραίτητος. Ούτω αύτη ανέβαλε και συνεπώς κατήργει τας εξορμήσεις, ουδ' αυτάς τας πλευρικός αμέσους ενισχύσεις διά των ιδίων μεραρχιών πειραθείσα να πραγματοποιήση, παρά τας μελέτας της και τας σχετικός διαταγάς της Στρατιάς, αλλ' ετήρει το σύνολον των διεσκορπισμένων μεραρχιών εν παθητική αναμονή αδρανούν, ελπίζουσα ούτω να πραγματοποιήση την εξαγγελομένην διά της καταχωρηθείσης διαταγής της χίμαιραν, της διά του τρόπου τούτου **καταστροφής της εχθρικής Στρατιάς** και φανταζομένη ότι είναι ποτέ δυνατόν μία γραμμή χαρακωμάτων να μείνη εσαεί άκαμπτος, ενώ είναι γνωστόν και εκτός συζητήσεως ότι, και εάν ο αμυνόμενος διαθέτει αριθμητικήν υπερο-

*χίν, είναι αδύνατον να είναι βέβαιος ότι διακύμανσός τις της μάχης δεν θα τον φέρει πέντε και δέκα χιλιόμετρα οπίσω».*³⁹

Η επίθεση

Πράγματι, όταν ξέσπασε η επίθεση της 13^{ης} Αυγούστου, η αρχική σκέψη τόσο του Τρικούπη (με έκδοση προπαρασκευαστικών διαταγών),⁴⁰ όσο και του Χατζανέστη ήταν η διενέργεια πλευρικών αντεπιθέσεων, αλλά με την πάροδο του χρόνου ο Τρικούπης κλονίζεται, καθώς αντιλαμβάνεται πως η τρομερή συγκέντρωση κεμαλικών δυνάμεων κινδύνευε να ανατρέψει το παν, με τη διάρρηξη του μετώπου, ακυρώνοντας με αυτόν τον τρόπο την κύρια προϋπόθεση επί του οποίου βασίστηκε ο σχεδιασμός του. Συνεπώς, το πρωί της 14^{ης} Αυγούστου, ο Τρικούπης αρχίζει να ζητά όλες οι εφεδρείες να σπεύσουν προς διατήρηση του μετώπου στο Αφιόν, καθιστώντας εκ των πραγμάτων προβληματικές τις πλευρικές αντεπιθέσεις, ελλείψει δυνάμεων.⁴¹

Το σφάλμα του σωματάρχη ήταν, ότι υποτιμώντας τον αντίπαλο, την ίδια στιγμή υπερτίμησε την ελληνική αμυντική οργάνωση. Στο σχεδιασμό του Α' ΣΣ θα έπρεπε να είχε εκτιμηθεί ως παράμετρος η ταχεία έλευση ενισχύσεων, που προϋπέθετε μία οργάνωση συλλογής πληροφοριών υψηλού επιπέδου, την οποία όμως η Στρατιά δεν διέθετε. Ο μεγάλος όγκος εχθρικών δυνάμεων, επέβαλε έναν ραγδαίο ρυθμό εξελίξεων στο πεδίο της μάχης, ωθώντας τον Υποστράτηγο Τρικούπη στην απώλεια της ψυχραιμίας του, ζητώντας τελι-

³⁹ Πάσσαρης, ό.π., σσ. 112-117.

⁴⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922), τόμος έβδομος, ό.π., σσ. 77, 80.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 109, όπου αναφορά σταλείσα στις 09.00' από το Α' ΣΣ προς την Στρατιά, η οποία ελήφθη κατά τις 11.30': «Ανάγκη απόλυτως ενισχυθή επειγόντως πιεζόμενον και κλονιζόμενον μέτωπον διά πάσης διαθεσίμου δυνάμεως Β' και Γ' Σωμάτων Στρατού». Ο Συνταγματάρχης Πάσσαρης σχολιάζει (σ. 183) σχετικά: «Όταν πλέον η παταγώδης πραγματικότητα είχαν ήδη παρασύρει τα πάντα, τότε μόνον αντελήφθη η Διοίκησις του Α' Σώματος Στρατού ότι ούτε το 26^{ον} Σύνταγμα, ούτε και τα υπόλοιπα τέσσαρα τάγματα της ΙΧ θα ήρκουν ίνα καταστήσουν ακλόνητον την γραμμικήν διασποράν αλλ' ότι προς τούτο θα απαιτείτο άπασα η διάθεσιμος δύναμις των Β' και Γ' Σ. Στρατού. Αυτή είναι η τελευταία φάσις των αντιλήψεων της Διοικήσεως του Α' Σ. Στρατού, δι' ην ανέτειλεν η πραγματικότητα ότε η μάχη έδυνεν».

κά τη σύγκλιση στο Αφιόν Καραχισάρ κάθε διαθέσιμης εφεδρείας του Β' και του Γ' Σώματος Στρατού! Όμως αν αυτές έσπευδαν για να κλείσουν τα κενά, τότε με τι δυνάμεις θα εκτοξεύονταν οι βάσει σχεδιασμού πλευρικές αντεπιθέσεις, οι οποίες αντεπιθέσεις ήσαν αυτές που θα συνέτριβαν τον εχθρό (σύμφωνα με τις απόψεις που είχε αναπτύξει κατά την Επιθεώρηση ο Αρχιστράτηγος);

Ο Αντιστράτηγος Χατζανέστης, εξηγεί την αντίδρασή του, που οδήγησε στην ανάληψη πλέον από τη Στρατιά, του ελέγχου των επιχειρήσεων: *«κατάλαβα ότι ο Τρικούπης είχε πάθει το εξής: Ηθέλησε να κρατηθή επί των θέσεών του και ενόμιζεν ότι ό,τι είχομεν και δεν είχομεν έπρεπε να πάη εκεί. Το θεωρώ λάθος και αφού το εθεώρησα λάθος δεν έπρεπε να το αφήσω, επειδή εθεώρουν και ένα μειονέκτημα να αφήσω την πρωτοβουλίαν εις τον εχθρόν. Βλέπω τον Τρικούπην, ο οποίος ζητεί να του ρίξω εκεί, να πέσουν όλοι μαχόμενοι εις μίαν γραμμήν. Είπον ότι εγώ πρέπει να αναλάβω την πρωτοβουλίαν της επιθέσεως και δι' αυτό την 13^{ην} το βράδυ, μετά τας πληροφορίας του Τρικούπη ότι ο εχθρός είχε 8 μεραρχίας και όχι 6, παρεσκεύαζον την επίθεσιν διά των απομεινασών δυνάμεων του Διγενή και της Ανεξαρτήτου Μεραρχίας, ίνα κάμω μίαν επίθεσιν και αφαιρέσω την πρωτοβουλίαν από τον εχθρόν και να μη επιμείνη ο εχθρός να ρίξη την γραμμήν του Ακάρ Νταγ. Διατάσσω εις την αρχήν όχι σπουδαιοτάτην επίθεσιν, αλλά εις άπαντας τους τομείς, διότι είχα την εντύπωσιν ότι δεν το κάμνουν ευχαρίστως οι διάφοροι τομείς. Προετίμων να αφήσουν άλλον να βγάλη τα κάστανα, το οποίον ήτο σφάλμα. Αυτό το είδον μέχρι τέλους του αγώνος. Δεν ενόουν ότι ο εχθρός επιτιθέμενος εις ένα-ένα θα τον ετσάκιζε. Το πράγμα το προέβλεπον και το έλεγον εις τον επιτελάρχη: "Τώρα θα έλθη η σειρά του τάδε" και ήρχετο. Λοιπόν ήθελον να γίνη επίθεσις εις όλα τα σημεία σύμφωνα με τας οδηγίας διά να συγκρατήσουν τον εχθρόν εκεί, όπως το έκαμαν οι Τούρκοι, μας εκτύπησαν παντού διά να μη ημπορέσωμεν να μεταφέρωμεν εφεδρείας προς τον κύριο τομέα της επιθέσεως».*⁴²

⁴² Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά, ό.π., σσ. 451-452, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη.

Όπως σημειώνει και ο Αρχιστράτηγος: «*Το χαρακτηριστικόν εν τη τουρκική επιθέσει ήτο σφοδρότης Πυροβολικού και αφθονία μέσων. Όλως το αντίθετον δηλαδή εκείνου το οποίον συνέβη κατά τον περυσινόν αγώνα*». ⁴³ Βάσει των συνήθων χρονοδιαγραμμάτων εξέλιξης των επιχειρήσεων του 1921, ήταν λογικό να αναμένεται πως εν πάση περιπτώσει η εκτόξευση των πλευρικών αντεπιθέσεων θα σημειωθεί έγκαιρα. Είναι χαρακτηριστικό, ότι βάσει σχεδιασμού οι δυνάμεις που από το Γ' ΣΣ θα έπρεπε να κινηθούν επιθετικά προς αντιπερισπασμό, διαπιστώθηκε πως μόλις την 3^η ημέρα των επιχειρήσεων θα μπορούσαν να εκτελέσουν την αποστολή, γι' αυτό και ο Αρχιστράτηγος σημείωσε αργότερα: «*Η χρησιμοποίησις εφεδρειών προϋποθέτει ότι θα αφεθή ο χρόνος προς χρήσιν αυτών. Προϋποθέτει ότι οι μαχόμενοι θα κρατήσουν τον εχθρόν μέχρις ου φθάσουν αύται. Δεν προϋποθέτει κατάρρευσιν της γραμμής πριν κινηθούν αύται*». ⁴⁴

Σε κάθε περίπτωση, από τις πληροφορίες που άρχισε να λαμβάνει το πρωί και βλέποντας τις δυνάμεις του να μην είναι σε θέση να αντέξουν την εχθρική πίεση, ο Υποστράτηγος Τρικούπης αποφάσισε κατά τις 10.00' της 14^{ης} Αυγούστου την εγκατάλειψη του Αφιόν Καραχισάρ και τη σύμπτυξη. ⁴⁵

Σε ενδεχόμενη διάρρηξη της ελληνικής αμυντικής τοποθεσίας στο Αφιόν Καραχισάρ, η κεμαλική ηγεσία είχε υπ' όψιν της ενδεχόμενη υποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων βόρεια περί την Κιουτάχεια, όπου θα μπορούσαν να συνενωθούν με το Γ' ΣΣ και να διεξάγουν υπό ευνοϊκές συνθήκες γι' αυτές αγώνα. ⁴⁶ Αυτό, όντως, ήταν ένα ενδεχόμενο που σκέφθηκε ο Αντιστράτηγος Χατζανέστης. ⁴⁷ Ωστόσο, επέλεξε τη σύμπτυξη δυτικά, γιατί είχε υπ' όψιν του την προστασία του αυτόνομου Μικρασιατικού Κράτους και τα σχέδια για χά-

⁴³ Εφ. ΣΚΡΙΠ, 27 Αυγούστου 1922, σ. 1, 2, όπου συνέντευξη Αντιστρατήγου Χατζανέστη.

⁴⁴ Στο ίδιο.

⁴⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922), τόμος έβδομος, ό.π., σσ. 110-114.

⁴⁶ Türk İstiklal Harbi, *Bati Cephesi*, ό.π.

⁴⁷ Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά, ό.π., σ. 146, όπου εξέταση Συνταγματάρχη Πάσσαρη.

ραξη αυτού ανατολικά της Φιλαδέλφειας, όπου και επρόκειτο να συμπυχθεί η Στρατιά.⁴⁸

Όταν αναφέρθηκε στον Αρχιστράτηγο η διάσπαση του μετώπου, αυτός στην απολογία του αργότερα, σημείωσε: *«Εκ της ιστορίας του πολέμου παρετήρησα ότι ένας αρχιστράτηγος αποτυγχάνων διστάζει να λάβη μίαν απόφασιν και ότι δεν θέλω να το κάμω και εγώ, πρέπει να δοθή μία διαταγή προς τον Τρικούπην να δώση μάχην εκ παρατάξεως δυτικώς του Αφιών-Καραχισάρ, η οποία θα κρίνη τον όλο αγώνα. Ότι εν περιπτώσει καθ' ην δεν επιτύχη και κρίνη εκ της καταστάσεως των στρατευμάτων, να υποχωρήση διά Τουλού-Μπουνάρ διαδοχικώς εις Ουσάκ μέχρι γραμμής υποχωρήσεως ανατολικώς της πόλεως Φιλαδέλφειας, η οποία συνέπιπτε με την γραμμήν, την οποία εγώ είχον θέσει ως όριον συμπύξεως και είχον μελετήσει»;*⁴⁹

Πράγματι, μετά την ενημέρωση του Τρικούπη για σύμπτυξη, ζήτησε από αυτόν να ανακαταλάβει τις θέσεις του, εάν όμως υποχρεωνόταν σε υποχώρηση να διεκδικεί το έδαφος βήμα προς βήμα, καλύπτοντας την Σμύρνη, συμπυκνόμενος έως ένα όριο ανατολικά του Τουμλού Μπουνάρ.⁵⁰ Αργότερα, όταν κατέστη φανερό πως δεν υπήρχε άμεσα περίπτωση ελληνικής αντεπίθεσης, ζήτησε ο Τρικούπης κατά τη σύμπτυξη να καλύπτει την Σμύρνη και να αναλάβει αντεπίθεση όταν αυτό καθίστατο δυνατό.⁵¹ Μόλις, όμως, τα ξημερώματα της 15^{ης} Αυγούστου, επιθυμώντας να ενημερώσει πληρέστερα για τις γενικότερες προθέσεις του τον Τρικούπη, απέστειλε διαταγή με την οποία διευκρίνιζε πως αν δεν ήταν δυνατή η μάχη εκ παρατάξεως, *«επιβάλλεται απολύτως, διά τε στρατιωτικούς και πολιτικούς λόγους, η προς Δυσμάς κινήσις υμών, προς κατάληψιν γραμμής παρά Τουμλού Μπου-*

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 454, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζηνανέστη.

⁴⁹ Στο ίδιο, σσ. 145-146, όπου εξέταση Συνταγματάρχη Πάσσαρη.

⁵⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922), τόμος έβδομος, ό.π., σ. 139.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 147.

*νάρ και βραδύτερον οριστικής τοιαύτης ανατολικώς Φιλαδελφείας».*⁵²

Επισημαίνεται, πως από την αρχή των επιχειρήσεων, διαπιστώθηκε η αδυναμία του συστήματος επικοινωνιών να διεκπεραιώσει έγκαιρα τα σήματα. Όπως παρατηρήθηκε για την έκδοση, κρυπτογράφηση, αποστολή, λήψη και αποκρυπτογράφηση ενός τηλεγραφήματος, μεσολαβούσαν ακόμα και 6-8 ώρες. Επιπλέον, από την 14^η Αυγούστου το Α' ΣΣ απώλεσε τον ασύρματο και έκτοτε μέσω συνδέσμων έστειλε αναφορές στο Β' ΣΣ προκειμένου να μεταβιβαστούν από εκεί στο Γενικό Στρατηγείο. Ωστόσο, αφ' ενός μεν ο ασύρματος του Β' ΣΣ δεν ήταν τόσο ισχυρός όσο αυτός του Α' ΣΣ, αφ' ετέρου δε κατά την υποχωρητική κίνηση έπρεπε να συσκευάζεται περιορίζοντας την εκμετάλλευσή του, ενώ παράλληλα εμποδιζόταν να εκπέμψει εξαιτίας παρασίτων που παρενέβαλαν ισχυροί τουρκικοί σταθμοί ασυρμάτων.⁵³

Την 15^η Αυγούστου, ο Υποστράτηγος Τρικούπης είχε κατά τις 14:00' στο Ουλουτζάκ διαπιστώσει τη διάσπαση των δυνάμεών του με αυτές του Υποστρατήγου Φράγκου και αργότερα διέταξε την παύση της κίνησης.⁵⁴ Η τελευταία διαταγή του Αντιστρατήγου Χατζανέστη (βλ. σημ. 52) που είχε σταλεί στις 02:00' τα ξημερώματα, δεν φαίνεται πως ελήφθη από τον ασύρματο του Β' ΣΣ και συνεπώς ο Υποστράτηγος Τρικούπης δεν έσπευσε να συνεχίσει την κίνηση των δυνάμεών του δυτικά, ώστε συνενούμενος με την Ομάδα Φράγκου να εγκατασταθεί ισχυρώς επί της οχυρής τοποθεσίας του Τουμλού Μπουνάρ, ξεφεύγοντας και από την επαπειλούμενη απομόνωση και κύκλωση των δυνάμεών του.⁵⁵

Με την παραπάνω εσφαλμένη απόφαση, σφραγίστηκε η μοίρα της Ομάδας Τρικούπη και όλης της Στρατιάς. Ο Υποστράτηγος Τρικούπης, που μεταπολεμικά στην αναφορά του σημείωσε πως σκόπευε να κατευθυνθεί και εγκατασταθεί στο

⁵² Στο ίδιο, σσ. 174-175.

⁵³ Δέας, ό.π., σσ. 381-382.

⁵⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922), τόμος έβδομος, ό.π., σ. 170.

⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 175.

Τουμλού Μπουνάρ,⁵⁶ φάνηκε να μην αναλαμβάνει πρωτοβουλία στις κρίσιμες περιστάσεις και να παραμένει προσηλωμένος στην κατά γράμμα υπακοή στην προηγούμενη διαταγή του Αρχιστρατήγου περί υποχώρησης και διεκδίκησης «*βήμα προς βήμα*» του εδάφους. Πιθανόν, η αποτυχία του στον αμυντικό αγώνα περί το Αφιόν Καραχισάρ και η διάψευση τόσο της προσωπικής του άποψης, όσο και της διαβεβαίωσης που έδωσε κατά την Επιθεώρηση στον Αντιστράτηγο Χατζανέστη περί ακλόνητου μετώπου, βάρυνε στο ψυχολογικό πεδίο, αναγκάζοντάς τον να φανεί τυπικός και πειθαρχικός στην τελευταία διαταγή που έλαβε για «*βήμα προς βήμα*» υποχώρηση.

Επίμετρο

Η Ανώτατη ηγεσία της Στρατιάς Μικράς Ασίας (Αντιστράτηγος Παπούλας), παρέτεινε ασύγγνωστα την εγκατάσταση της δύναμής της επί της πλέον προωθημένης γραμμής Εσκή Σεχίρ-Αφιόν Καραχισάρ. Η διατήρηση μιας τέτοιας γραμμής έως τις αρχές του 1922 –οπότε και οι κεμαλικές δυνάμεις δεν είχαν σαφώς αναπτύξει τις επιθετικές τους ικανότητες– προς εξυπηρέτηση πολιτικών λόγων (μελλοντικές διαπραγματεύσεις) μπορούσε να δικαιολογηθεί. Όμως, θα έπρεπε να είχε τεθεί ένα χρονικό όριο, το οποίο δεν θα έπρεπε να ξεπεραστεί και εν τω μεταξύ να προετοιμαστεί μια γενική γραμμή σύμπτυξης, η οποία οχυρούμενη θα αποτελούσε ασφαλές καταφύγιο για την καταπονημένη ελληνική Στρατιά.⁵⁷ Αυτό αντελήφθη ο Αντιστράτηγος Χατζανέστης και μάλιστα όπως σημείωσε στην απολογία του, το είχε σκεφθεί πριν την ανάληψη των καθηκόντων του.⁵⁸ Δυστυχώς, η απαίτηση χρόνου

⁵⁶ Νικολάου Θ. Τρικούπη Αντιστρατήγου, *Διοικήσεις Μεγάλων Μονάδων εν πολέμω 1918-1922*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2001 – ανατύπωση αρχικής 1935, σ. 324.

⁵⁷ Μπουλαλάς, ό.π., σ. 222.

⁵⁸ Η Δίκη των Εξ-Επίσημα Πρακτικά, ό.π., σσ. 433, όπου απολογία Αντιστρατήγου Χατζανέστη: «Όταν ανεχώρησα, ως Αρχιστράτηγος πλέον της Μ. Ασίας, δεν είχεν αποφασισθή τι ακόμη περί συμπτώξεως [. . .] Τονίζω ότι απήτησα την σύμπτυξιν, δεν θα μετέβαινον εις Μ. Ασίαν εάν δεν μου επιτρέπετο αύτη. Επρόκειτο μόνον περί του τρόπου της συμπτώξεως και περί μελέτης επιτοπίου, την οποίαν μάλιστα ειδικώς ο κ. Πρωτοπαπαδάκης εσύστησε».

για τις σχετικές μελέτες, προπαρασκευές και κυρίως την εκτέλεση μιας τέτοιας σύμπτυξης, έδωσε τον καιρό στις κεμαλικές δυνάμεις να προετοιμάσουν την επίθεσή τους. Ίσως, αν η κυβέρνηση συνεργασίας στην Ελλάδα, είχε σχηματιστεί αμέσως μετά την ψήφιση του Αναγκαστικού Δανείου (τέλη Μαρτίου 1922) και είχε αντικατασταθεί από τότε ο Αντιστρατηγός Παπούλας, αυτός ο απαραίτητος χρόνος, να είχε βρεθεί.

Συμπερασματικά, η ελληνική ηγεσία διέγνωσε το αδύνατο σημείο της όλης παράταξης στο μέτωπο, αλλά φάνηκε να εφησυχάζει καθώς όλες οι έως τότε φήμες για κεμαλική επίθεση είχαν διαψευσθεί και οι δύο πρώτοι μήνες του θέρους παρήλθαν δίχως την παραμικρή ενόχληση, αλλά κυρίως:

α') απέτυχε στην επίβλεψη της αμυντικής οργάνωσης στη γραμμή του μετώπου νοτίως Ακάρ,

β') υποτίμησε την αποφασιστικότητα του αντιπάλου,

γ') απέτυχε στον τομέα των πληροφοριών, αδυνατώντας να εντοπίσει την μετατόπιση του κέντρου βάρους των κεμαλικών δυνάμεων νοτίως Ακάρ,

δ') παρέμεινε σταθερή στην ευρύτερη σκέψη γενικής σύμπτυξης, απορρίπτοντας εισηγήσεις για την εν τω μεταξύ μεταβολή της παράταξης.

Ως εκ τούτου, ο Αρχιστράτηγος αμέλησε να λάβει όλα τα μέτρα, εφησυχάζοντας από τις διαβεβαιώσεις των υφισταμένων του, ότι αφενός μεν ο αντίπαλος δεν δύναται να επιτεθεί, αφετέρου δε ότι οι άνδρες θα πολεμούσαν επιτυχώς σε περίπτωση αμυντικού αγώνα. Σε δεύτερο χρόνο η κατάσταση επιδεινώθηκε, εξαιτίας της αδυναμίας στενής παρακολούθησης και λήψης πληροφοριών επί του αντιπάλου για τον τομέα στον οποίο θα εκτοξεύσει την κύρια προσπάθειά του. Τέλος, από την πλημμελή αξιοποίηση των μέσων και τα προβλήματα επικοινωνιών που ανέκυψαν, προήλθε το τελευταίο μείζον σφάλμα, με την μη έγκαιρη λήψη κατά την 15^η Αυγούστου (βλ. σημ. 52), των διευκρινίσεων περί των σκέψεων και σκοπών του Αρχιστρατήγου, ώστε να προσαρ-

μόσει με τη σειρά του και ο Υποστράτηγος Τρικούπης το σχεδιασμό του.

Η ανατροπή των πάντων από την σφοδρότητα της κεμαλικής επίθεσης, ήταν αυτή που πυροδότησε ραγδαίες εξελίξεις και συνεπώς ταχύτατη εναλλαγή καταστάσεων στο επιχειρησιακό επίπεδο, σε αντίθεση με την έλλειψη προσαρμοστικότητας και ευελιξίας που επέδειξε ο Υποστράτηγος Τρικούπης για ανάληψη της ευθύνης και πρωτοβουλίας. Η κατάσταση αυτή ήταν πρωτόγνωρη για τα έως τότε ελληνικά δεδομένα, αναδεικνύοντας το σοβαρό πρόβλημα των επικοινωνιών όχι μόνο μεταξύ Μετώπου και Γενικού Στρατηγείου, αλλά ακόμα και αυτών μεταξύ των μονάδων του Α' ΣΣ. Σε αντίθεση με την προηγηθείσα εμπειρία του 1921, οπότε η ελληνική Στρατιά είχε την πρωτοβουλία των κινήσεων, δρώντας επιθετικά, ώστε οι επικοινωνίες δεν φάνηκε να αποτελούν τόσο κρίσιμο παράγοντα,⁵⁹ το 1922 αναδείχθηκαν πλήρως με τη μετάπτωση της ελληνικής Στρατιάς σε άμυνα και την σφοδρότατη κεμαλική επίθεση.

Σε γενικότερο πλαίσιο, η ελληνική ανώτατη ηγεσία, φαίνεται να λάμβανε υπ' όψιν όχι το χειρότερο δυνατό σενάριο εξέλιξης των πραγμάτων, αλλά το ακριβώς αντίθετο, αφού οποιαδήποτε ενδεχόμενη αντίδραση του αντιπάλου υπέθετε πως θα *προσαρμοζόταν* προς εξυπηρέτηση των ελληνικών σχεδιασμών για γενική σύμπτυξη. Άπαξ και ο Υποστράτηγος Τρικούπης δεν ανέλαβε στις 15 Αυγούστου την επιβαλλόμενη πρωτοβουλία συντονίζοντας τις κινήσεις της ομάδας του σύμφωνα με τις έκτακτες εξελίξεις στο πεδίο της μάχης, θα οδηγήσει την επόμενη ημέρα τα στρατεύματα στη διεξαγωγή υπό μειονεκτικούς όρους της Μάχης του Ιλμπουλάκ-Χαμούρκιοϊ, οπότε τελεσίδικα χάνεται κάθε πιθανότητα άμυνας στην κεμαλική επίθεση. Εντός 4 ημερών, η Στρατιά Μικράς Ασίας κατέρρευσε πλήρως.

⁵⁹ Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, ότι το Γενικό Στρατηγείο έλαβε γνώση των γεγονότων της 8^{ης} Ιουλίου 1921 (κεμαλική αντεπίθεση στο Εσκή Σεχίρ), μόνο το απόγευμα της ημέρας εκείνης, όταν ήδη είχαν λήξει νικηφόρα για την ελληνική πλευρά οι μάχες.

* Ο Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1970. Κατάγεται από τη Μεσσηνία. Φοίτησε στις ΗΠΑ και είναι κάτοχος *Bachelor of Computer Science* και *Master of Business Administration – Management* από το *New York Institute of Technology*. Από το 1994, συνεργάστηκε ως ελεύθερος συνεργάτης με περιοδικά του ειδικού τύπου, με το ενδιαφέρον του να επικεντρώνεται στη μελέτη της διπλωματικής και κυρίως στρατιωτικής ιστορίας της Ελλάδας κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Το 2016 απέκτησε μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών από το Τμήμα Πολιτικών Επιστημών & Ιστορίας (κατεύθυνση Νεότερη & Σύγχρονη Ιστορία) του Παντείου Πανεπιστημίου. Μετέφρασε το βιβλίο Ελεύθερος Σκοπευτής στο Βιετνάμ – Τα απομνημονεύματα του Carlos Hathcock. Συνέγραψε τα βιβλία: Η Μάχη της Κριμαίας (Σεπτέμβριος 1941-Ιούλιος 1942), Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδας (1936-1940), Τα τεθρακισμένα στον Ελληνικό Στρατό (1920-1940), Πρόσφυγες, Οικονομία & Νομοθεσία κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία, ο επίμαχος Νόμος 2870/1922, «Περί της παρανόμου μεταφοράς προσώπων ομαδών ερχομένων εις Ελληνικούς λιμένες εκ της αλλοδαπής», Οίκαδε: ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922 και Οι τελευταίες ημέρες του Αρμοστή. Συμμετείχε επίσης με το κεφάλαιο «Από την Μεγάλη στην Μείζονα Ελλάδα – Οι συννενοήσεις Βενιζέλου και Lloyd George το καλοκαίρι του 1920» στο βιβλίο «κ' η Ανατολή του αιμάτου σιντριβάνι» Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922 - Αίτια και συνέπειες μιας καταστροφής.

Ο ρόλος του τουρκικού ιππικού στη μάχη του Αφιόν Καραχισάρ

*Μπακιρτζής Ιωάννης **

Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου, Θράκης, στο γνωστικό αντικείμενο «Υστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία και Σύγχρονο Τουρκικό κράτος: Ιστορία και κοινωνία».

*Φεγγομύτης Δημήτριος **

Υποψήφιος Διδάκτωρ στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου, Θράκης

Abstract

Turkish offensive against Greek military forces in Asia Minor (August 1922) by an excellent movement, planned by Mustafa Kemal and cooperating military leaders. Greek forces defended a tremendous extensive front (713 km) and were deprived of reserves. Greek «Achilles' heel» was the railways hub (also logistic center) of Afyon Karahisar. The right flank of Greek army, consisted of I and IV infantry divisions was in critical situation because of many position disadvantages. The Turkish plan was to launch converging attacks with the 1st and 2nd Armies against the Greek positions around Afyon Karahisar. The 1st Army would attack northwards, on the Greek positions southwest of Afyon Karahisar, held by the Greek A' Corps. The V Cavalry Corps (commander Fahrettin paşa-Altay) would assist the 1st Army by infiltrating through less guarded Greek positions in Kirka valley, and coming behind the Greek front lines. The 2nd Army would attack westwards, on the Greek positions

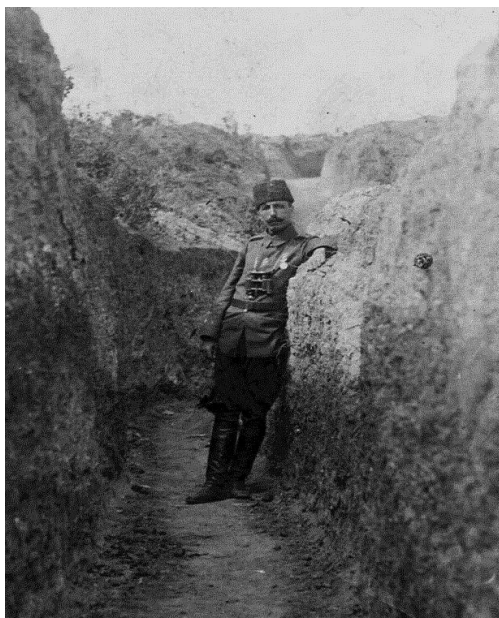
north of Kara Hisar. The Turkish attack opened in the night of 25–26 August 1922, when the Turkish V Cavalry Corps passed through the Kirka gorge behind the Greek lines. The gorge was guarded by a patrolling Greek rifle company, which was easily overrun by the advancing Turkish cavalry. The Turkish cavalry proceeded to cut the Greek telegraph lines and the railway line, thus seriously hampering communications between Smyrna and Afyon Karahisar. The final result of all these factors was that the contribution of the Turkish cavalry to the final victory was huge.

Ονόματα Κλειδιά: 5^ο Σώμα/V Süvari Kolordusu, Αφιών Καραχισάρ, Fahrettin paşa (Altay), Νικόλαος Τρικούπης, Μουσταφά Κεμάλ, İsmet paşa (İnönü), Ahırdağ, Çayhisar.

Στην τελική αναμέτρηση που έκρινε την μοίρα της Μικρασιατικής Εκστρατείας, τον Αύγουστο του 1922, και συγκεκριμένα στην κατάρρευση της ελληνικής διάταξης νοτιοδυτικά της εξέχουσας του Αφιών Καραχισάρ, καταλυτικής σημασίας ρόλο επιτέλεσε το Τουρκικό Ιππικό, συγκροτούμενο στο 5^ο Σώμα/V (beşinci) Süvari Kolordusu, υπό τη διοίκηση του Fahrettin paşa (Altay). Η προσωπικότητα και οι τακτικές ικανότητες του διοικητή, η ιδιαίτερη σύνθεση του εν λόγω σώματος και οι ελιγμοί που το κατέστησαν αποτελεσματικό, είναι οι τρεις συνιστώσες για τη σύνθεση της παρούσας ανακοίνωσης.

Ξεκινώντας από το πρώτο ζήτημα, θεωρούμε απαραίτητο να σημειώσουμε ορισμένες βιογραφικές πληροφορίες για τον διακεκριμένο Fahrettin paşa, με το επώνυμο που του απέδωσε ο ίδιος ο ιδρυτής της νέας Τουρκίας, ο Μουσταφά Κεμάλ το 1934, και προς τιμήν του οποίου ονοματίζεται το νέο, τουρκικής σχεδίασης και κατασκευής, μέσο άρμα.¹

¹ Τα βιογραφικά στοιχεία του Στρατηγού από το: *Türk İstiklâl Harbine katılan, Tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların biyografileri*, Ankara 1989, 113-115

Ο Fahrettin πασα (Altay) στα χαρακώματα της Καλλιπόλης (1915), ως Επιτελάρχης του Γ' ΣΣ

Ο Fahrettin πασα (Altay) παρασημοφορημένος με τα μετάλλια που κέρδισε στην Καλλιπόλη

Ο Fahrettin Altay (1880-1974) είχε αλβανική καταγωγή από την Σκόδρα και ήταν γόνος οικογενειών στρατιωτικών αμφοτερόπλευρα. Αποφοίτησε από τη Σχολή Πολέμου, το 1900, πρώτος ανάμεσα στους 421 συμμαθητές του, και από τη Στρατιωτική Ακαδημία, το 1902, έκτος σε σειρά. Η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου τον βρήκε επιτελάρχη του Γ΄ Σώματος Στρατού και γνωρίστηκε με τον, ηλικιακά κατά ένα έτος νεότερό του, Μουσταφά Κεμάλ, ενόσω υπηρετούσε στο Μέτωπο των Δαρδανελίων. Το 1915 διορίστηκε Αναπληρωτής Υφυπουργός Πολέμου και την ίδια χρονιά προήχθη στο βαθμό του Συνταγματάρχη. Κατόπιν, στάλθηκε ως διοικητής του Παλαιστινιακού Μετώπου και, μετά την οθωμανική ήττα στην Παλαιστίνη, το αρχηγείο του 12^{ου} Σώματος μεταφέρθηκε στο Ικόνιο, όπου υπηρέτησε ως διοικητής του, μέχρι το τέλος της παγκόσμιας σύρραξης.

Ο Fahrettin paşa (Altay), ως Σωματάρχης του Ε΄ ΣΣ Ιππικού, σε αναμνηστική φωτογραφία του 1922, με επιτελή του

Κατά τη διάρκεια του Μικρασιατικού Πολέμου, διετέλεσε διοικητής του 5^{ου} Σώματος Ιππικού. Στο ενεργητικό του, ως μεγαλύτερη επιτυχία στις επιχειρήσεις του Αυγούστου

1922, καταγράφηκε ο ελιγμός με τον οποίο το 5^ο Σώμα δειύδουσε πίσω από την ελληνική διάταξη, υπερφαλαγγίζοντας την I Μεραρχία (Υποστράτηγος Αθανάσιος Φράγκου). Το ιππικό του απέκοψε τις ελληνικές γραμμές επικοινωνιών-συγκοινωνιών και ανεφοδιασμού, προκαλώντας ανυπέρβλητες δυσχέρειες στα υποχωρούντα υπό αφόρητη πίεση ελληνικά στρατεύματα και συνέβαλε στην αιχμαλωσία της ομάδας μεραρχιών του Στρατηγού Νικολάου Τρικούπη. Στην προέλαση προς τη Σμύρνη, το 5^ο Σώμα Ιππικού αποτέλεσε την επιθετική αιχή όλου του Τουρκικού Στρατού.

Κατά τα έτη 1933-1935, επιλέχθηκε ως μεσολαβητής για την χάραξη της μεθοριακής γραμμής μεταξύ του Ιράν και του Αφγανιστάν και αποστρατεύθηκε το 1945. Από το 1946 ως το 1950, διετέλεσε βουλευτής της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης (*Büyük Millet Meclisi*) με το κεμαλικό Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (*Cumhuriyet Halk Partisi*), ως πληρεξούσιος της περιφέρειας του *Burdur*.

Ο απόστρατος Στρατηγός, Fahrettin Altay, με πολιτική περιβολή, από τα χρόνια που πολιτεύθηκε και εκλέχθηκε ως βουλευτής *Burdur* (1946-1950)

Σύμφωνα με το λιτό αυτό βιογραφικό, μπορούν να επισημανθούν κάποια κομβικά σημεία στην καριέρα του Στρατηγού, κατά την περίοδο προ του Μικρασιατικού Πολέμου, που εξηγούν τη δράση του σε αυτόν. Παράλληλα, οφείλουμε να κάνουμε και μια μικρή παρέκβαση, σχετική με μεγάλο μέρος του σώματος των Οθωμανών-Τούρκων αξιωματικών που πολέμησαν το 1922. Κατά πρώτον, ότι, έως τον Μικρασιατικό πόλεμο, ο Fahrettin είχε συμπληρώσει σχεδόν δεκαετή πολεμική δράση. Η υπηρεσία του, μέχρι τότε, είχε εμπλουτισθεί τόσο με διοικητικές θέσεις όσο και με επιτελικές. Ανήκε, δηλαδή, στη γενιά των εμπορούμενων, λίγο έως πολύ, από την εθνικιστική νεοτουρκική ιδεολογία αξιωματικών που ωρίμασαν επιχειρησιακά και τακτικά στην πυκνή, μεταβατική και πιο πολυτάραχη 15ετία, αυτήν του 1908-1923, δηλαδή του τέλους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από την έκρηξη του Νεοτουρκικού Κινήματος μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης.

Ο Fahrettin paşa (Altay) σε αναμνηστική φωτογραφία του Μεσοπολέμου, με δύο επιτελείς του

Εξαιτίας δε αυτής της ωρίμανσης, συμπυκνώνονταν εφόδια καριέρας, που σε αξιωματικούς άλλων στρατών επιτυγχάνονταν τουλάχιστον σε αρκετές δεκαετίες, και αν. Επιπλέον, πρέπει να προσμετρηθεί ότι η συμμετοχή τους σε συνωμοτικές δράσεις εναντίον του αυταρχικού καθεστώτος του σουλτάνου Αμπντούλχαμίτ Β΄ τους είχε προσφέρει ε-

μπειρίες από μυστικές οργανώσεις και τους κανόνες της συνωμοτικότητας, πράγμα που τους επέτρεψε να αποκτήσουν και το προσόν της ανάληψης ριψοκίνδυνων πρωτοβουλιών και πείρα στον πόλεμο των πληροφοριών.²

Αν και το οθωμανικό ιππικό είχε εδραιώσει καλή φήμη πριν από το 1918, ποτέ δεν ήταν επαρκές, ώστε να έχει ουσιαστική επίδραση στις επιχειρήσεις των Οθωμανών κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, 1914–1918. Κατά τη διάρκεια του Μικρασιατικού Πολέμου, ωστόσο, σημειώνουμε πως ο ρόλος του κατέστη ζωτικής σημασίας και η ισχύς και η ευελιξία του προσέφερε στο εθνικιστικό κεμαλικό κίνημα ένα ξεχωριστό πλεονέκτημα. Οι άνδρες του όπλου ίππευαν στιβαρά και με πολύ σταθερή πρόσφυση σε ανώμαλο έδαφος άλογα, μικρόσωμης διάπλασης, καταγόμενα από τις ράτσες των υψιπέδων της Ανατολίας. Όταν υπήρχε διαθεσιμότητα, κάθε ιππέας είχε στη διάθεσή του δύο κτήνη, ώστε να μπορεί να τα εναλλάσσει κατά διαστήματα και να επιμηκύνεται, έτσι, η κινητικότητα εκάστης μονάδας σε μεγάλη ακτίνα.

Οθωμανικό ιππικό, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918), σε φωτογραφία από το βιβλίο των David Nicolle-Raffaele Ruggeri, *The Ottoman Army 1914-18*

² Πληρέστετα βιογραφικά στοιχεία και ολοκληρωμένη αναφορά στην πολεμική δράση του Fahrettin paşa στο Mustafa Okuklu, *Fahrettin Altay* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), İzmir, 2009

Την 1^η Σεπτεμβρίου του 1920, ο στρατηγός *Fevzi paşa* (Çakmak), επιτελάρχης των τουρκικών δυνάμεων, έδωσε εντολή για τη συγκρότηση δύο μεραρχιών ιππικού, δυνάμεως 3.000 ανδρών εκάστη και, επιπλέον, την ίδια χρονιά, ιδρύθηκε σχολή ιππασίας. Καθώς ο κεμαλικός στρατός οργανωνόταν και μεγεθυνόταν, το όπλο του ιππικού ακολουθούσε τις εξελίξεις. Στις αρχές του 1922, το 5^ο Σώμα Ιππικού διέθετε τρεις Μεραρχίες, καθεμία συγκροτούμενη από τέσσερα Συντάγματα, συνολικής δυνάμεως 10.450 ανδρών, με 48 πολυβόλα και 16 πυροβόλα, στην πλειονότητά τους ορειβατικά, γεγονός που έδινε στους Τούρκους αποφασιστική υπεροχή έναντι της ενιαίας ελληνικής Μεραρχίας Ιππικού. Κατά την έναρξη της Μεγάλης Επίθεσης–*Büyük Taaruz*, του Αυγούστου του 1922, ο συνολικός αριθμός του τουρκικού ιππικού είχε φτάσει τους 12.000 άνδρες, συμπεριλαμβανομένων και των οργανικών κλιμακίων των μεραρχιών πεζικού.³

	Subay	Er	Hayvan	Tüfek	Makinalı	Kılıç	Bomba	Top
Kor.Kh. ve Bağlı Birlikleri	50	1,050	500	450	-	450	150	4 Sahra
1. Süvari Tümeni	171	2,750	2,650	1,530	16	1,280	100	4 Dağ
2. Süvari Tümeni	174	3,240	3,710	1,940	16	1,870	190	4 Dağ
14. Süvari Tümeni	155	2,860	2,620	1,530	16	1,200	180	4 Dağ
Toplam	550	9,900	9,480	5,450	48	4,800	620	16

Ο πίνακας με τις δυνάμεις του τουρκικού ιππικού στην τελική επίθεση. Στην αριστερή, κάθετη στήλη με τη σειρά από πάνω προς τα κάτω: Δυνάμεις του Στρατηγείου του Ε' Σώματος, 1, 2, και 14^η Μεραρχίες Ιππικού και κάτω το σύνολο. Στην επάνω οριζόντια σειρά, από αριστερά προς τα δεξιά: Αξιωματικοί, Ιππείς, Κτήνη, Τυφέκια, Πολυβόλα, Σπάθες, Απόθεμα Οβίδων, Πυροβόλα. Στη δεξιά στήλη επεξηγούνται τα πυροβόλα: 4 πεδινά στο Στρατηγείο και στις 3 Μεραρχίες από 4 ορειβατικά. Πηγή: *Türk İstiklal Harbi*, (1968). Cilt:II, Kısım:6, 2. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basimevi.

³ Philip Jowett, Stephen Walsh, *Armies of the Greek-Turkish War 1919-22*, εκδότης: Martin Windrow, Osprey Publishing, 2015, 20. Σημαντικές λεπτομέρειες για την αναδιοργάνωση του τουρκικού ιππικού μετά την ελληνική επίθεση στο Σαγγάριο και τη συμβολή των Σοβιετικών στο Ridvan Bal, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari birlikleri (1920-1965)* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία) Ankara, 2006, 38-41

Ο Σωματάρχης Fahrettin paşa (Altay) με επιτελείς και τους με-
ράρχους σε επί χάρτου σχεδιασμό, παραμονές της επίθεσης του
Αυγούστου 1922

Εξ απόψεως εξοπλισμού το τουρκικό ιππικό είχε εξελιχθεί, μέχρι το 1922, στην ελίτ των εθνικιστικών δυνάμεων και εφοδιάστηκε με τις καλύτερες διαθέσιμες στολές και όπλα. Οι περισσότεροι ιππείς ενδύονταν με στολές του πρώην Οθωμανικού Στρατού ή καινούργιες, που ακολουθούσαν τον παλαιότερο σχετικό κανονισμό. Σχεδόν όλος ο οπλισμός και τα τυφέκια ήταν του Οθωμανικού Στρατού, προ του 1918, αν και υπήρξαν αναφορές για κάποιες ρουμανικής κατασκευής σπάθες που δόθηκαν ως μέρος της βοήθειας των Σοβιετικών. Αρκετά συντάγματα λογχοφόρων ήταν σε υπηρεσία από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, ενώ τα καλύμματα κεφαλής ήταν είτε του τύπου του νέου κυλινδρικού υφασμάτινου είτε, συνηθέστερα, το καλπάκι από μαλλί αρνιού. Οι δυτικοί αυτόπτες μάρτυρες συχνά εντυπωσιάζονταν από την εμφάνιση του εθνικιστικού ιππικού, μάλιστα, ένας εξ αυτών σημείωσε ότι μια μονάδα που είδε ήταν «υπέροχοι άνδρες» που φορούσαν καινούργιες πεντακάθαρες στολές και καλπάκια κίρκασιανού τύπου, ενώ κάποιος άλλος περιγράφει τους ιππείς ως ομοιόμορφα εξοπλισμένους, ζωσμένους με τρεις ζώνες-φυσίγγιοθήκες έκαστος. Για μια από τις πρώτες μονάδες που εισήλθαν στη Σμύρνη το 1922, ανα-

φέρθηκε ότι φορούσαν μαύρες στολές με μαύρο φέσι και έφεραν κόκκινο εθνόσημο, αστέρι και ημισέληνο.⁴

Αντιθέτως, οι ελληνικές μονάδες ιππικού βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση έναντι των κεμαλικών, όντας κατώτερες σε αριθμό αλόγων και εξοπλισμό. Σύμφωνα με πληροφορίες, κάποιοι στρατιώτες έπρεπε να χρησιμοποιήσουν ξιφολόγχες τύπου *Lebel*, λόγω έλλειψης από σπάθες. Επιπλέον, το ελληνικό ιππικό δεν προέβη στις δέουσες αναγνωρίσεις, γεγονός που οδήγησε σε αρκετές εσφαλμένες αποφάσεις της ανώτατης διοίκησης, κατά τη διάρκεια της τελικής τουρκικής επίθεσης.⁵

Με βάση τα παραπάνω, αντιλαμβάνεται κανείς ότι στο ρικνό ανάγλυφο με τα στενά ορεινά δασώδη περάσματα και τις λοφοσειρές κατά μήκος της περιοχής μεταξύ Αφιόν Καραχισάρ και της οχυρωμένης γραμμής του *Dumlupınar*, όπου κρίθηκε η αναμέτρηση, πόσο μεγάλο πλεονέκτημα προσέδιδε ένα όπλο με τέτοια επιχειρησιακά χαρακτηριστικά. Συμπερασματικά, δεν επρόκειτο για το μέχρι προ ολίγων μηνών, σχεδόν παραστρατιωτικό σώμα, τηρουμένων των αναλογιών, αλλά ήταν ένα ευέλικτο με ικανούς διοικητές όπλο. Οι δυνατότητές του εκδιπλώνονταν ιδανικά σε ενέργειες αιφνιδιαστικής, βαθιάς, πλαγιοκοπικής διείσδυσης πίσω από τις εχθρικές γραμμές με όλες τις συνέπειες, όπως παρενόχληση και πρόκληση πανικού, καταστροφή συγκοινωνιακών και επικοινωνιακών υποδομών και παρεμπόδιση επίτευξης επαφής μονάδων ή σχηματισμών. Επομένως, ήταν ένα αρκετά «λεπτεπίλεπτο» όπλο με πολύ ειδικές αποστολές. Εάν θέλαμε να συνοψίσουμε όλες αυτές τις ιδιότητες, θα το χαρακτηρίζαμε ως ένα ταχυκίνητο καταδρομικό, πεζομάχο ιππικό.

Συγκριτικά με τα παραπάνω, προκύπτει ότι το τουρκικό ιππικό μικρή σχέση είχε με το αντίστοιχο του Ελληνικού Στρατού. Ο τελευταίος, στη Μικρά Ασία, εκτός των οργανικών κλιμακίων ιππικού των μεραρχιών ή των συνταγμάτων, παρέτασε τον βαρύ σχηματισμό της Μεραρχίας Ιππικού, υπό τον Υποστράτηγο Ανδρέα Ροϊδη-Καλλίνσκη, και επιτελάρχη,

⁴ Jowett, Walsh, *Armies*, ό.π., 41

⁵ Στο ίδιο, 13.

τον Αντισυνταγματάρχη Αλέξανδρο Παπάγο, υπαγόμενη απ' ευθείας στη διοίκηση της Στρατιάς. Οι ίπποι του όπλου ήταν βαρείς κέλητες, κατάλληλοι για επιχειρήσεις μόνο σε πεδινό έδαφος. Ο ελληνικός σχηματισμός στάθμευε στο Ουσάκ, αρκετά μακράν του κρίσιμου σημείου εκδήλωσης της τουρκικής επίθεσης και δεν έλαβε μέρος στις μάχες, παρά μόνον, όταν όλα είχαν κριθεί, υποστηρίζοντας την υποχώρηση της ομάδας Φράγκου, στη μάχη οπισθοφυλακών του Σαλιχλί. Εκφράστηκε η άποψη ότι επρόκειτο για φιλοβασιλικό σχηματισμό που σκοπίμως διατηρήθηκε αλώβητος από εμπλοκή στις επιχειρήσεις, προκειμένου να στηρίξει το καθεστώς μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα και σε περίπτωση εκδήλωσης στασιαστικών κινημάτων ή και επεισοδίων που αναμενόταν, λόγω του προσφυγικού όγκου και των αντιδράσεων για την καταστροφή του στρατού.

Στο κέντρο, ο εξαιρετικός στρατιώτης, Γεώργιος Στανωτάς, Διοικητής της Μεραρχίας Ιππικού στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940-1941. Εδώ, ως Ίλαρχος της Μεραρχίας Ιππικού, στη Μικρασία. Ο σκοπός της φωτογραφίας είναι να φανεί το μέγεθος των ίππων που χρησιμοποιούσε ο Ελληνικός Στρατός.

Τούτων δοθέντων, η μη ουσιαστική συμμετοχή του σχηματισμού στις κρίσιμες ημέρες της τουρκικής επιχείρησης τεκμαίρεται και από επίσημες ελληνικές πηγές, σύμφωνα με τις οποίες, στις 12/08/1922, παραμονή της μεγάλης τουρκικής επίθεσης, η πλειονότητα της δύναμης της Μεραρχίας είχε διατεθεί, με διαταγές της Στρατιάς, σε διάφορες αποστο-

λές. Μετά όμως από πληροφορίες για μεγάλες τουρκικές συγκεντρώσεις, η Μεραρχία ζήτησε από τη Στρατιά να συγκεντρώσει τις Μονάδες της, για να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει εισβολή του Τουρκικού Ιππικού. Τμήματα της Μεραρχίας Ιππικού ενίσχυσαν με κάθε δυνατό τρόπο το μαχόμενο Πεζικό, όμως η απειλή που προερχόταν από το εχθρικό Ιππικό στα μετόπισθεν, και ο κίνδυνος αποκοπής μεγάλων μονάδων απορρόφησε τον κύριο όγκο της Μεραρχίας.⁶

Η Μεραρχία Ιππικού ακόμη και στις 24 Αυγούστου ανέφερε στην Στρατιά δια του Επιτελάρχη της, Αντισυνταγματάρχη Αλεξάνδρου Παπάγου, ότι η Μεραρχία αποτελεί αξιόμαχη δύναμη, δεν έχει υποστεί κλονισμό και μπορεί να εκτελέσει την αποστολή της. Μολονότι είχε ως αποστολή την κάλυψη του Νοτίου Συγκροτήματος της Στρατιάς, η Μεραρχία Ιππικού διατάχθηκε, με την υπ' αριθμόν 6267/ 29/8/ 1922 Διαταγή, να φθάσει όσο το δυνατό συντομότερα στον Τσεσμέ, με σκοπό την επιβίβασή της σε πλοία, αφήνοντας μόνο το 3^ο Σύνταγμα Ιππικού στη διάθεση του Νοτίου Συγκροτήματος.⁷

Σύμφωνα δε με τις πληροφορίες εκ της αφήγησης του Fahrettin paşa, κατά τη διείσδυσή του στα ελληνικά μετόπισθεν, το 5^ο Σώμα Ιππικού δεν συνάντησε Έλληνες ιππείς, παρ' ότι, όπως ήταν λογικό, τους ανέμενε: *26 Αυγούστου- Η Μεραρχία εχθρικού Ιππικού που δεν εμφανίζεται σήμερα, μας κίνησε τις υποψίες. Ίσως ήταν κάπου μακριά και θα ερχόταν αύριο. Πριν όμως την βρούμε και την εξαλείψουμε, δεν μπορούσαμε να είμαστε ήσυχoi. 27 Αυγούστου - Σήμερα, εκ μέρους του εχθρού δεν ήρθαν ενισχύσεις από δυσμών ούτε το ιππικό του εμφανίστηκε πουθενά.*⁸

Πρωθύστερα, στο ζήτημα της προετοιμασίας της μεγάλης επίθεσης του Αυγούστου του 1922, υπενθυμίζεται πως οι οριστικές αποφάσεις για το σχεδιασμό και τον χρόνο εκδήλωσης λήφθηκαν στη μεγάλη σύσκεψη που έλαβε χώρα στο

⁶ *Ιστορία Ιππικού-Τεθωρακισμένων*, εκδ. ΓΕΣ Διεύθυνση Εκπαιδευσεως/3^ο, Αθήνα, Μάρτιος 1995, 40

⁷ *Ιστορία Ιππικού*, ό.π., 41

⁸ Fahrettin Altay, *10 yıl savas 1912 -1922 ve sonrası*, İstanbul, 1970, 334 και 336

Akşehir και για το περιεχόμενο της οποίας πληροφορίες λαμβάνουμε από απομνημονευματικές πηγές, σύγχρονες των γεγονότων:[...] επειδή ο καιρός ήταν ζεστός, τα παράθυρα ήταν ανοιχτά και μιλούσαν με δυνατή φωνή, για να ακούει ο *İsmet paşa* λόγω της βαρηκοΐας του.⁹ Άκουγαν όλοι οι οδηγοί των διοικητών που βρίσκονταν στην πλατεία, απέναντι από το Δημαρχείο του *Akşehir*. Μαζεύτηκε και άκουγε και κόσμος που ενδιαφερόταν. Εκείνο τον καιρό βρισκόταν στο *Akşehir* και στη συγκεκριμένη πλατεία ένας πολύ γνωστός μου αξιωματικός με θέση στο επιτελείο του Δυτικού Μετώπου και μου μετέφερε τις ειδήσεις. Τα άκουσαν όλοι, γιατί μιλούσαν με δυνατή φωνή. Ο *Yakup Şevki paşa* με επαρκή επιχειρήματα ισχυρίστηκε ότι η επίθεση δεν μπορεί να γίνει τώρα, διότι δεν είναι ακόμα κατάλληλα προετοιμασμένη η επιμελητεία, η τροφοδοσία και τα μέσα μεταφοράς, ενώ πρέπει να γίνουν διορθωτικές κινήσεις. Εάν όμως είναι υποχρεωτικό να γίνει τώρα η επίθεση, υπερασπίστηκε την ιδέα πως πρέπει να προωθηθούν στρατεύματα από το *Aziziye* στο *Seyidiğazi* και το *Altıntaş*.[...] Ο διοικητής της 1^{ης} Στρατιάς (*Nureddin paşa*, επονομαζόμενος *Sakallı*-γενειοφόρος, ο άνθρωπος που παρέδωσε τον Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο στον όχλο), αντιθέτως, είπε ότι το στράτευμά του είναι με το μαχαίρι στα δόντια. Ο *İsmet paşa*, ενισχύοντας την άποψη του *Şevki paşa*, είπε ότι, επειδή οι δυνάμεις είναι ακόμη διασκορπισμένες και δεν μπορεί από την επίθεση να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα, όπως πάντα, εμφανίστηκε αμφιταλαντευόμενος και με αμφιβολίες. [...] Ο *Fevzi paşa* είπε ότι η επίθεση πρέπει να γίνει, όχι όμως από την πλευρά του *Aziziye* αλλά ότι κατάλληλη τοποθεσία είναι από τα νότια και νοτιοδυτικά του *Afyon*. Τελικώς, ο *Mustafa Kemal* παρουσίασε τις απόψεις του και την απόφασή του και, σχολιάζοντας την άποψη του *Fevzi paşa*, την υποστήριξε και είπε ότι έτσι πρέπει να γίνει. Η ημερομηνία της επίθεσης προσδιορίστηκε για τις 15 Αυγούστου και καθορίστηκαν οι τελευταίες ετοιμασίες για τη βελτίωση των δυνατοτήτων του

⁹ Υποσημειώνεται πως η εκπαίδευση και η υπηρεσία του *İsmet paşa* (*İnönü*) στο όπλο του πυροβολικού του είχε προκαλέσει προβλήματα ακοής· τούτο το αξιοποίησε με διπλωματικό τρόπο στις διαπραγματεύσεις της Λοζάνης, όπου έμεινε παροικιόδης η «επιλεκτική ακοή» του στις συζητήσεις. Η παρατήρηση στο Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Εξωτερική πολιτική 1914-1923*, Αθήνα, 1983, 358-359.

στρατεύματος και του ανεφοδιασμού. Προς το τέλος Ιουλίου, με επικείμενες τις πρώτες επιχειρήσεις, στάλθηκε το 5^ο Σώμα Ιππικού που βρισκόταν στην περιοχή *Ilgin* ανατολικά του *Akşehir*, δυτικά του *Sandıklı*. Ακόμη, το 1^ο Σώμα Στρατού που ήταν στην πλευρά του *Akşehir* και του *İshaklı*, προωθήθηκε απευθείας στην περιοχή ανάμεσα *Sandıklı*–*Şuhut*. Για να μην γίνουν αντιληπτές από τον εχθρό οι μετακινήσεις, εκτελούνταν τη νύχτα.¹⁰

Ο ίδιος απομνημονευματογράφος σημειώνει για την αντίπαλη πλευρά, ότι οι Έλληνες τελούσαν σε κατάσταση άγνοιας και ήταν εξαντλημένοι από τον πόλεμο, οπότε δεν μπόρεσαν να πληροφορηθούν ούτε για την από μινός ληφθείσα απόφαση ούτε για την πραγματοποίηση της επίθεσης ούτε, ακόμη, για τις ετοιμασίες. Εάν ενημερώνονταν ο αρχηγός του Ελληνικού Στρατού, ο Αντιστράτηγος Γεώργιος Χατζηανέστης, που βρισκόταν στη Σμύρνη, χωρίς αμφιβολία

¹⁰ Ali İhsan (Sabis), *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve gizli cihetleri*, τ. 6, İstanbul 1993, 278

θα ερχόταν στο μέτωπο του Αφιόν Καραχισάρ. Αξίζει εδώ να παρατηρήσουμε πως είναι προφανές για τους Τούρκους ανωτάτους αξιωματικούς, ότι η παρουσία του αρχηγού του στρατεύματος κοντά στο θέατρο των επιχειρήσεων και για λόγους αναπτέρωσης του ηθικού αλλά, κυρίως, για να έχει ο Αρχιστράτηγος άμεση προσωπική αντίληψη της τακτικής κατάστασης και της πορείας των επιχειρήσεων, ήταν αυτονόητη.¹¹ Συνεχίζει δε, πως ο Υποστράτηγος Νικόλαος Τρικούπης, Σωματάρχης του Α΄ Σώματος, χωρίς να σκεφτεί και να εκτιμήσει την κατάσταση, δεν έδωσε γρήγορα την εντολή να χρησιμοποιηθούν οι μεραρχίες που ήταν συγκεντρωμένες στην περιοχή του *Döğler* (εννοεί το Β΄ Σώμα Στρατού, υπό τον Υποστράτηγο Κίμωνα Διγενή), ώστε να ενισχύσουν τη δεξιά πλευρά του ελληνικού στρατού που βρισκόταν σε κίνδυνο.¹²

Οφείλουμε να επισημάνουμε την ορθή, επί της τακτικής, παρατήρηση του Στρατηγού *Ali İhsan*, ωστόσο, η ευθύνη, τουλάχιστον σε αυτή την χρονική στιγμή, δεν βαρύνει τον Νικόλαο Τρικούπη αλλά τον Γεώργιο Χατζηανέστη που είχε καταργήσει τα τακτικά Συγκροτήματα, Βόρειο και Νότιο και τα είχε υπαγάγει απευθείας στη διοίκηση της Στρατιάς, στερώντας από τους διοικητές που είχαν άμεση αντίληψη της κατάστασης, τη δυνατότητα να εκτελέσουν αυτοβούλως και ταχέως τους ελιγμούς που έκριναν απαραίτητους. Μάλιστα, με ένα αχαρακτήριστο σκεπτικό ο Αρχιστράτηγος ήθελε να κρατήσει ανέπαφο το Β΄ ΣΣ του Υποστρατήγου Κίμωνα Διγενή, για να το χρησιμοποιήσει σε αντεπίθεση κατά του δεξιού του επιτιθεμένου, αλλά του διέφυγε μια «λεπτομέρεια», ότι για εκτελεστούν οι σχεδιασμοί του έπρεπε να αντέξει το μέτωπο νοτιοδυτικά του *Afyon*.¹³

¹¹ Κατ' αντιδιαστολή με την παραμονή του Χατζηανέστη στη Σμύρνη, ο Mustafa Kemal μαζί με όλη την στρατιωτική ηγεσία είχε εγκατασταθεί στην κορυφή του όρους Kocatepe, παρατηρώντας τους ελιγμούς των δυνάμεών του, σε απόσταση μικρότερη των 10 χλμ. από τη γραμμή του πυρός.

¹²İhsan, *Harp Hatıralarım*, ό.π., 278.

¹³Michael Llewellyn-Smith, *Το όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*, έκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 2009, 495-497 και Νικόλαος Θ. Τρικούπης, *Διοίκησης Μεγάλων Μονάδων εν Πολέμω 1918-1922*, Αθήνα, 1935, 320.

Χαρακτηριστικό του γεγονότος ότι το Επιτελείο του Α' Σώματος Στρατού δεν κατάφερε ούτε να κατανοήσει το «η-λίου φαινότορον», την κατεύθυνση της κύριας προσπάθειας του αντιπάλου, είναι η παρατήρηση του *Ali İhsan* ότι: [...] *στο Eskişehir και νοτίως αυτού δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν (οι Έλληνες) ότι απέναντί τους είχαν αδύναμες τουρκικές μονάδες [...] και έμειναν χωμένοι στα χαρακώματα προσπαθώντας να αμυνθούν.*¹⁴ Προς επίρρωση της διαπίστωσης του Τούρκου Στρατηγού, ο Νικόλαος Τρικούπης ανέφερε προς τη Στρατιά Μικράς Ασίας, την 26^η Αυγούστου στις 7 το πρωί: [...] *Προθέσεις εχθρού δεν διευκρινίσθησαν εισέτι.*¹⁵

Ερχόμενοι στην εκδήλωση της επίθεσης, σημειώνουμε ότι, μέχρι την παραμονή αυτής, όλες οι τουρκικές μονάδες πλησίασαν σε απόσταση 10-15 χιλιομέτρα από τη γραμμή εκκίνησης και περίμεναν την τελευταία νύχτα, να πλησιάσουν τις ελληνικές θέσεις. Φυσικά, τα ελληνικά τμήματα προκαλύψεως αντιλήφθηκαν τις πρόσω κινήσεις, πλην, το μόνο που έγινε από τη διοίκηση ήταν η ενίσχυση των μέτρων ασφαλείας. Ήδη από τις 24 Αυγούστου, μεταφέρθηκε και το τουρκικό Γενικό Στρατηγείο από το *Akşehir* στο *Şuhut*

¹⁴ İhsan, *Harp Hatıralarım*, ό.π., 279

¹⁵ Τηλεγράφημα του στρατηγού Νικολάου Τρικούπη προς τον αρχηγό Στρατιάς Μικράς Ασίας, Σμύρνη, στις 13.8.22 και ώρα 7^η πρωινή. Το πλήρες κείμενο του τηλεγραφήματος έχει ως εξής: *Από χαραυγής σήμερα εχθρός ανέλαβεν επίθεσιν επί μετώπου από ποταμού Ακάρ μέχρι Τιλκί-Κιρί-Μπέλ συμπεριλαμβανομένου. Εχθρική επίθεσις εξεδηλώθη επίσης εις αριστερόν τομέως Μπορντί. Μάχη εξελίσσεται ομαλώς. Προθέσεις εχθρού δεν διευκρινίσθησαν εισέτι. Η «ομαλή εξέλιξη της μάχης» αποκάλυπτε ή παχυλή άγνοια της τακτικής καταστάσεως ή βραδύτητα αντίληψης της ραγδαίας τροπής της. Βλ. στο Τρικούπης, *Διοικήσις*, ό.π., 290. Κατά τη νεότερη έρευνα, [...] *Μετά από μιάμιση ώρα (08.30) έφθασε στο ΓΕΣ δεύτερο δελτίο που ενημέρωνε τον Αρχιστράτηγο ότι ο εχθρός είχε καταλάβει τη δασωμένη περιοχή, την οποία κατείχε η V μεραρχία. Προς ανακατάληψη ετοιμαζόταν αντεπίθεση. Πέρα από αυτό ο Τρικούπης πληροφορούσε τον Χατζανέστη, πως έθεσε την V μεραρχία κάτω από τις διαταγές του Β' Σώματος Στρατού. Αυτές οι μεταβολές, που ήσαν κινήσεις σπασμωδικές, δημιουργούσαν μεγαλύτερη σύγχυση, διότι οι άνδρες των διαφόρων μονάδων δεν γνώριζαν τελικά που ανήκουν διοικητικά. Βλ. στο άρθρο του Σαράντου Καργάκου, Η καμπάνα χτυπά στη Σμύρνη, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.orp.gr/wordpress/?p=34441> (τελευταία ανάκτηση 28/08/2022).**

και έτσι, όλες οι μονάδες ήταν έτοιμες για την επίθεση, από το βράδυ της 25^{ης} Αυγούστου.¹⁶

Τουρκικό πεζικό με την λόγχη εφ' όπλου στα χαρακώματα, εν αναμονή του σαλπίσματος επίθεσης την 13^η/26^η Αυγούστου 1922

Εξειδικεύοντας στο 5^ο Σώμα Τουρκικού Ιππικού, κύριο θέμα της παρούσας ανακοίνωσης, σύμφωνα με το επιχειρησιακό σχέδιο, αυτό θα ανέμενε τους σχηματισμούς του πεζικού να ξεκινήσουν την επίθεση και να αχθούν σε μια συγκεκριμένη γραμμή. Αυτό που μετέβαλε τον αρχικό σχεδιασμό, ήταν η πληροφορία ότι η I ελληνική Μεραρχία επιτηρούσε το κενό των περίπου 10 χλμ. στα ορεινά του *Ahır dağ* με έναν μόνο λόχο ιπ-πικού. Ένας κάτοικος από το χωριό *Tokuşlar*, ονόματι *Haydar Ağa*, έδωσε την πληροφορία ότι τα δύσβατα και δασωμένα περάσματα στο *Ahır dağ* επιτηρούνταν από τους Έλληνες μόνο την ημέρα και έμεναν αφύλακτα τη νύχτα και τούτο επιβεβαιώθηκε με αναγνώριση. Κατόπιν, προ-

¹⁶ Hüseyin Börekçi, *Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci süvari kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasındaki harekâtı*, (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία) Ankara, 2022, 331

τάθηκε στην ανώτατη τουρκική διοίκηση η ανάληψη δράσης του 5^{ου} Σώματος πριν από την προγραμματισμένη ώρα και, όταν ελήφθη η έγκριση, ολοκληρώθηκαν οι προετοιμασίες και καθορίστηκαν τα φαράγγια και τα μονοπάτια που θα ακολουθούνταν στη διείσδυση.¹⁷

Ο δασωμένος, απόκρημνος αυχέννας του *Çayhisar* επί του όρους *Ahır Dağ*, μέσω του οποίου διείσδυσαν βαθιά στα νώτα της 1^{ης} Μεραρχίας οι ιππείς του *Fahrettin paşa* και έφθασαν μέχρι το σιδηροδρομικό σταθμό του *Küçükköy*

Η πορεία καθορίστηκε από τα δυτικά του *Çiğil Tepe*, στο *Ahır Dağ*, στις απότομες και δασώδεις περιοχές ανάμεσα στο *Yörük Mezarı* και την κοιλάδα *Sinan Paşa*, όπου υπήρχε διαθέσιμο ένα μονοπάτι. Επειδή όμως το πέρασμα ήταν δύσβατο και οι διοικητές ήταν απρόθυμοι να το διαβούν, ο Σωματάρχης τους διέταξε emphaticά να εκτελέσουν, λέγοντας πως, αν δεν προωθηθούν, θα υπάρξει ζήτημα, εν ολίγοις τους απείλησε.¹⁸

Ο *Fahrettin paşa* αντιλήφθηκε την έναρξη της επίθεσης από τους ήχους των πυροβόλων εξ ανατολών. Παράλληλα, εξ αιτίας της δύσβατης περιοχής, τα στρατεύματά του ετοι-

¹⁷ Altay, *10 yıl savaş*, ό.π., 332 και Çağlar Öngel, *Türk İstiklal harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, (διδακτορική διατριβή), Afyon-karahisar Temmuz, 2022, 345-346.

¹⁸ Öngel, *Türk İstiklal harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, ό.π., 350

μάστηκαν μεν, χωρίς όμως να γνωρίζουν επακριβώς τα δρομολόγια, λαμβάνοντας υπόψη και την ανάγκη να αποφύγουν το κίνδυνο προσβολής από την ελληνική Μεραρχία Ιππικού, στην κοιλάδα *Altıntaş*, ενώ από τις πρώτες ενέργειές τους, στις 26 Αυγούστου, ήταν να κόψουν τα τηλεγραφικά καλώδια και να καταστρέψουν, σε πολλά σημεία, τη σιδηροδρομική γραμμή.¹⁹

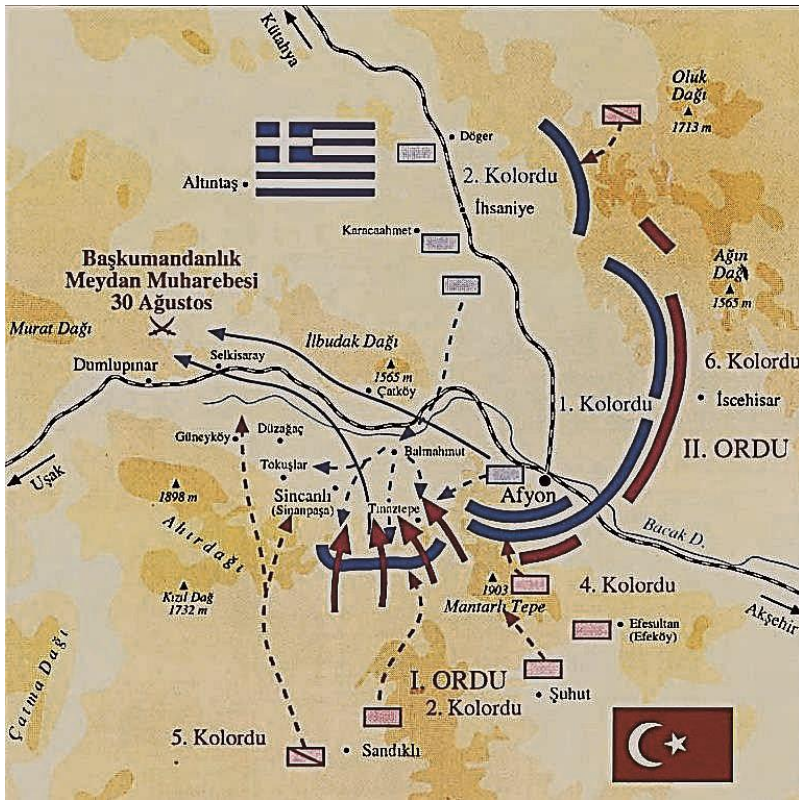
Αρχικός στόχος ήταν το κομβικό σημείο για τη μεταφορά προς ενίσχυση των ελληνικών δυνάμεων, ο σιδηροδρομικός σταθμός του *Küçük köy*, με σημερινή ονομασία *Yıldırım Kemal* από το όνομα του εκεί πεσόντος αξιωματικού, και, μολονότι ήταν δύσκολο να καταληφθεί, τελικώς αυτό επιτεύχθηκε, καθώς η φρουρά του ήταν ολιγάριθμη. Κατόπιν, ο επόμενος στόχος ήταν να μην καταστεί δυνατή η σύνδεση των διασπασμένων ελληνικών δυνάμεων.²⁰

Το δεύτερο πρωινό της επίθεσης, την 27^η Αυγούστου, το 5^ο Σώμα Ιππικού βρισκόταν στην περιοχή *Düzağaç-Ayvalı-Akçaşehir-Kırka-Çayhisar* και ήταν σε επαφή με τα ελληνικά τμήματα. Το πρωί, στις 04:30, ο Σωματάρχης έλαβε εντολή από τον διοικητή της 1^{ης} Στρατιάς να πραγματοποιήσει αναγνώριση της δύναμης της ελληνικής εφεδρείας και των συγκεντρώσεων στην περιοχή *Dumlupınar* και να καθυστερήσει την άφιξη ενισχύσεων. Κατόπιν αυτού, έταξε τις μεραρχίες του στις τρεις πλευρές του οροπεδίου *Akçahisar* και ανέθεσε σε κάθε μία τον τομέα αναγνώρισης. Το απόγευμα, η 1^η Μεραρχία Ιππικού ξεκίνησε την επίθεσή της προς τα μετόπισθεν της διαρρηγμένης ελληνικής γραμμής, ενώ η 2^η επιτέθηκε προς το *Yelgediği*, πάνω από το *Başkimse*. Η 2^η Μεραρχία Ιππικού κατέστρεψε το σιδηροδρομικό σταθμό *Küçük köy* και συγκρούστηκε με τα τμήματα που υπερασπιζόνταν τη σιδηροδρομική γραμμή. Η 14^η Μεραρχία συγκρούστηκε, επίσης, με τμήματα στα βόρεια του *Karacaören*, στο *Tazılar* και στα νοτιοανατολικά του *Kızılca*, μέχρι το βράδυ, χρησιμοποιώντας ένα Σύνταγμα σε κάθε τομέα.²¹

¹⁹ Börekçi, *Büyük Taarruz'da Süvariler*, ό.π., 60

²⁰ Öngel, *Türk İstiklal harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, ό.π., 18

²¹ Στο ίδιο, 421

Σχεδιαγραμματική απεικόνιση της διάταξης των αντιπάλων στην εξέχουσα του Afyon Karahisar τη στιγμή της έναρξης της τουρκικής επίθεσης, προερχόμενη από τουρκική πηγή

Στις 27 Αυγούστου, την ημέρα που διερράγη το μέτωπο, το ελληνικό Επιτελείο εγκαταστάθηκε στην περιοχή *Eğret* και, σύμφωνα με τον Fahrettin, οι ελληνικές δυνάμεις: [...] ή θα επιτίθονταν στο δεξιό του τουρκικού στρατού ή θα υποχωρούσαν στην γραμμή *İlbudak–Dumlupınar–Toklu* και θα κρατούσαν εκεί το μέτωπο.²² Επί του σημείου τούτου υπενθυμίζεται ότι τον ελιγμό της ελληνικής αντεπίθεσης στο δεξιό της τουρκικής παράταξης, δηλαδή στο κάθετο σκέλος της εξέχουσας του Αφιών, είχε κατά νου και ο Χατζηανέστης από τη Σμύρνη.

²² Altay, *10 yıl savaşı*, ό.π., 337.

Τελικώς, εκ μέρους των Τούρκων λήφθηκε η απόφαση για επίθεση στη μάζα τη μετακινούμενη με το ελληνικό στρατηγείο και τα στρατεύματα μετακινήθηκαν προς την περιοχή. Όμως οι Στρατηγοί Τρικούπης και Φράγκος ήταν αναγκασμένοι να συγκρουστούν με τη 2^η και τη 14^η Μεραρχίες Ιππικού, αντίστοιχα, με αποτέλεσμα να αιφνιδιαστούν και να καθυστερήσουν. Η 14^η Μεραρχία έχασε, κατά την άποψη του Fahrettin, τότε, την μεγάλη ευκαιρία. Η διατύπωσή του έχει ως εξής: *Ο διοικητής της 14^{ης} Μεραρχίας Ιππικού, εάν μπορούσε να προβλέψει την κατάσταση και συνέχιζε την επίθεση, ή θα αιχμαλωτιζόνταν όλοι ή θα περνούσαν από το σπαθί. [...] Παρ' όλα αυτά, το αποτέλεσμα ήταν σπουδαίο. Ο εχθρός πανικοβλήθηκε και έφυγε. Ο Τρικούπης απομακρύνθηκε από τις υπόλοιπες δυνάμεις του και δεν μπόρεσε να συνενωθεί. Τελικώς, η 14^η Μεραρχία, την επόμενη μέρα, 28^η Αυγούστου, τις μεσημεριανές, ώρες ενώθηκε με το υπόλοιπο Σώμα. Η 1^η Μεραρχία μη έχοντας καμία παρενόχληση, ξεκίνησε την επίθεση στην κατεύθυνση του Eğret, και το αποτέλεσμα της μάχης ήταν, να υποχωρήσουν οι ελληνικές δυνάμεις και, προκειμένου να μειωθεί η μαχητική τους ικανότητα και να απαγορευθεί η ένωση των ομάδων Τρικούπη-Φράγκου, το τουρκικό πεζικό πλησιάζοντας, άρχισε να περισφίγγει τον κλοιό, χωρίς να επιτρέψει την εγκατάσταση άμυνας στο Dumlurinar.*²³

Στις 28 Αυγούστου το πρωί, το τουρκικό ιππικό εξαπέλυσε δύο σημαντικές αιφνιδιαστικές επιθέσεις, αφού πρώτα είχε κόψει τις οδούς διαφυγής από το *Afyon* προς *Dumlurinar* και *Uşak* στην περιοχή *Küçük köy*, ήδη από το βράδυ της 27^{ης} Αυγούστου. Ο διοικητής του 5^{ου} Σώματος αποφάσισε να κρατήσει μια Μεραρχία και να προωθήσει τις υπόλοιπες προς *Eğret* και το όρος *İbülak*, τη νύχτα της 27^{ης} προς 28^η Αυγούστου. Σκόπευε να εκτοξεύσει αιφνιδιαστική επίθεση στο ελληνικό 2^ο Σώμα. Ωστόσο, μία από τις δύο Μεραρχίες του, η 14^η, υπό τη διοίκηση του Αντισυνταγματάρχη *Suphi*, καθυστέρησε, διότι χρειάστηκε μακρά πορεία, ώστε να συναντήσει τις ελληνικές μονάδες, ενώ η 2^η, υπό τον Αντισυνταγματάρχη *Zeki*

²³ Altay, *10 yıl savaş*, ό.π., 337-338

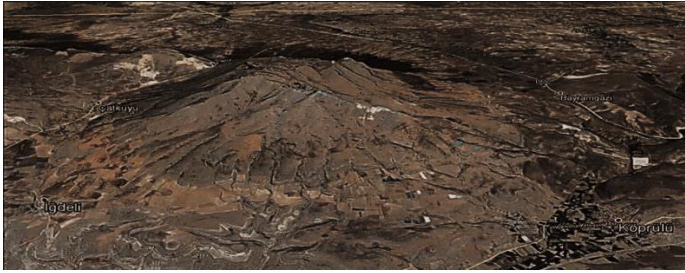
αποπροσανατολίστηκε και διασπάστηκε λόγω του σκότους και ένα Σύνταγμα της κατευθύνθηκε προς το *Bayramgazi*. Έτσι, αντί να φτάσουν όλα τα τμήματα στο *Eğret*, μόνο 2 Συντάγματα το κατάφεραν.²⁴ Στο εν λόγω χωριό η 9^η Μεραρχία και τμήματα του 2^{ου} ελληνικού Σώματος, που δεν είχαν ακόμη συμμετάσχει στη μάχη, καταυλίζονταν και αναπαύονταν. Εκεί, δέχθηκαν επίθεση από τα Σύνταγματα του τουρκικού ιππικού, την αυγή. Η ισχύς των επιτιθεμένων ήταν 1.200 άνδρες έναντι 12.000 της ελληνικής μεραρχίας. Η επίθεση προκάλεσε σύγχυση και χάος στις ελληνικές τάξεις και σημειώθηκαν μεγάλες απώλειες. Ωστόσο, όταν οι ελληνικές δυνάμεις ανασυντάχθηκαν και αντιστάθηκαν, το τουρκικό ιππικό αναγκάστηκε να αποσυρθεί στην κατεύθυνση του *Ulucak*.²⁵

Κατά το μεσημέρι της 28^{ης} Αυγούστου, η 2^η και 14^η Μεραρχίες συνενώθηκαν στην περιοχή *Ulucak* και ο *Fahrettin paşa* διέταξε αυτές να λάβουν αμυντικές θέσεις με προσανατολισμό βόρεια-βορειοανατολικά. Εν-τω μεταξύ, ο Τρικούπης εξακολουθούσε να αγωνίζεται να κατευθυνθεί προς *Dumlupınar*, περνώντας από το *Yelgediği* και, αφού διαπίστωσε ότι το ιππικό του είχε φράξει το δρόμο, ξεκίνησε την προσπάθεια διάρρηξης.

Οι δυνάμεις του τουρκικού ιππικού, με τη σειρά τους, καθυστέρησαν τις ελληνικές μέχρι το βράδυ, οπότε, για να μη διαλυθούν, υποχώρησαν προς το *Altıntaş*. Έτσι, αποτράπηκε η συνένωση της ομάδας Τρικούπη στα βόρεια του όρους *İbulak* με την ομάδα Φράγκου στο Νότο, καθώς, στο μεταξύ, το τουρκικό πεζικό είχε παρεμβληθεί μέχρι το βράδυ. Το τουρκικό ιππικό έπαιξε σημαντικό ρόλο στους ελιγμούς εκείνης της ημέρας, καθώς επέτυχε να αποκλείσει τον δρόμο προς *Kütahya* αποσύροντας τις δύο Μεραρχίες του προς την περιοχή *Altıntaş*.

²⁴ Öngel, *Türk İstiklal harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, ό.π., 428

²⁵ Στο ίδιο, 433

Δορυφορική φωτογραφία (Google) του ορεινού συγκροτήματος *İbulak-Resulbaba* από Νότο προς Βορρά (υψομ. 1.344), όπου απορρίφθηκε η ομάδα των Στρατηγών Τρικούπη-Διγενή, αναγκάστηκε να δώσει μάχη υπό δυσμενέστατους όρους και τα υπολείμματά της να διαρρεύσουν δυτικότερα και να αιχμαλωτισθούν

Αναμνηστική φωτογραφία του Fahrettin paşa με το επιτελείο του, ίσως στη Σμύρνη

Η ομάδα Τρικούπη διανυκτέρευσε στα βόρεια του όρους *İbulak*, δίνοντας έτσι το χρονικό περιθώριο στα τουρκικά στρατεύματα να αποκόψουν τις δυνάμεις της. Βεβαίως, εκείνο που έπρεπε να πράξει, κατά τον Fahrettin, ήταν σύντομη πορεία, μέρα και νύχτα, με σύντομες αναπαύσεις.

Ο Τρικούπης υπερασπίστηκε την απόφασή του, ισχυριζόμενος ότι η πορεία, υπό συνθήκες σκότους, θα μπορούσε να προκαλέσει αταξία, αφού δεν διέθετε αξιόπιστους οδηγούς, ενώ διάφοροι ιστοριογράφοι συνέκριναν την πορεία του με ρυθμό σαλιγκαριού. Για να αποφύγει την πλήρη κύκλωση και να ενωθεί με την ομάδα Φράγκου στο *Dumlupınar*, ο Τρικούπης σκόπευε να ξεκινήσει πορεία την 03:00 της 29^{ης} Αυγούστου αλλά, λόγω της καθυστερημένης λήψης των εντολών, οι δυνάμεις του κατάφεραν να εκκινήσουν μόλις στις 05:00. Περαιτέρω, η πρόθεση του Τρικούπη να ακολουθήσει τη συντομότερη όδευση προς *Dumlupınar* ήταν, κατά τον Fahrettin, το δεύτερο λάθος του, διότι υπήρχαν τουρκικές μονάδες διατεταγμένες προς αυτή την κατεύθυνση. Παρόλο που είχε διακινδυνεύσει επιτιθέμενος στις τουρκικές δυνάμεις, τα στρατεύματά του δεν είχαν την απαιτούμενη ισχύ, οπότε θα ήταν ασφαλέστερο και πλέον τελέσφορο να ακολουθούσε λίγο μακρύτερη διαδρομή, βόρεια.²⁶

Ο Fahrettin αναφέρεται ιδιαίτερα στην αμυντική γραμμή του *Dumlupınar* λέγοντας ότι αυτές οι θέσεις, ξεκινώντας από τα ανατολικά του όρους *Murat* έβαιναν προς νότο, μέχρι τα όρη *Toklusivrisi* και *Ahır*. Ο δρόμος Αφιόν Καραχισάρ-Σμύρνης και η σιδηροδρομική γραμμή περνούσαν από την τοποθεσία που είχε παλαιότερα οργανωθεί από τους Έλληνες. Η περιοχή ήταν ορεινή και δυσπρόσιτη και, επιπλέον, δεν επέτρεπε την κύκλωση ούτε από το Βορρά ούτε από το Νότο. Αν ο Τρικούπης είχε καταφέρει να αποσύρει τις μεραρχίες του και να συνενωθεί με τις υπόλοιπες ελληνικές σε αυτή την θέση, ο Τουρκικός Στρατός θα ήταν υποχρεωμένος να διασπάσει μια πολύ ισχυρή αμυντική γραμμή.²⁷

Επανερχόμαστε, για να συνεχίσουμε περί του τί ακολούθησε. Στις 29 Αυγούστου το βράδυ, οι γενικές διαταγές στο Σώμα Ιππικού, από το τουρκικό Επιτελείο, ήταν να απαγορευθεί η ελληνική υποχώρηση και, όντως, οι Μεραρχίες ήταν έτοιμες να αναλάβουν δράση το βράδυ, όμως ο

²⁶ Στο ίδιο, 505

²⁷ Στο ίδιο, 359

Fahrettin paşa, καθώς υπέφερε από κρίση ελονοσίας δεν μπορούσε να τεθεί επικεφαλής. Στην περιοχή του *Çalköy*, απ' όπου υποχωρούσε η ομάδα Τρικούπη, η οδός διαφυγής φράχθηκε, με αποτέλεσμα η ομάδα να υποστεί αρκετές απώλειες και, τελικώς, να αιχμαλωτισθεί.²⁸

Ο Fahrettin, περί των γεγονότων αυτών καταλήγει: *Έπρεπε να απαγορευθεί η υποχώρηση και η εγκατάσταση σε νέα γραμμή άμυνας. Εκείνη την ημέρα, απέναντι στον Ελληνικό Στρατό, τη μάχη εκ συναντήσεως την κέρδισε η ανώτατη διοίκηση (εννοεί, βεβαίως, τον Κεμάλ ο οποίος, σύμφωνα με τις τουρκικές πηγές, τη διηύθυνε και, έκτοτε, στην τουρκική ιστοριογραφία μνημονεύεται ως η μάχη του Αρχιστρατήγου). Οι δύο Έλληνες Σωματάρχες συνελήφθησαν αιχμάλωτοι. Αφού αιχμαλωτίσθηκε ο Τρικούπης, ρωτήθηκε από τον İsmet Paşa, γιατί δεν επιτέθηκε με κατεύθυνση προς την Κορυγα και απάντησε ότι το ιππικό πέρασε πίσω του και δεν μπορούσε να πάει πουθενά. Ο Διγενής στην ίδια ερώτηση απάντησε ότι έχασε όλες τις δυνάμεις του και αδυνατούσε να πράξει κάτι και το μόνο που προσπαθούσε ήταν να σώσει εαυτόν.*²⁹

[...] τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἠπῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χεῖρονα τῶν πρώτων (Ἐπιστολή Πέτρου β' Κεφ. 02)

Στο τέλος όλων αυτών ο Τούρκος Στρατηγός περιγράφει την κατάληψη της Σμύρνης. Στις 9 Σεπτεμβρίου το πρωί, το ιππικό ξεκίνησε πορεία προς Σμύρνη και στο

²⁸ Altay, *10 yıl savaş*, ό.π., 342

²⁹ Öngel, *Türk İstiklal harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, ό.π., 446

Mersinli συνελήφθησαν αιχμάλωτοι Έλληνες αξιωματικοί και πάνω από χίλιοι στρατιώτες, όπως επίσης και στο *Kemer* αιχμαλωτίστηκαν τέσσερις αξιωματικοί και 700 στρατιώτες.³⁰ Ο πρώτος προπορευόμενος λόχος με διοικητή το Λοχαγό *Selahattin*, αφού πέρασε τη γέφυρα του *Halkarınar* και πλησιάζοντας στη βιομηχανία *Tuzakoğlu* αντιμετώπισε εχθρικά πουρά και φονεύθηκαν τέσσερις στρατιώτες. Οι προπορευόμενες ομάδες συνέχιζαν να προχωρούν προς τα κυβερνητικά κτήρια. Περνώντας δίπλα από το λιμάνι και αφού αντάλλαξαν χαιρετισμό με Άγγλους ναυτικούς, κάποιοι διερχόμενοι, με πολιτική περιβολή, έριξαν χειροβομβίδες, με αποτέλεσμα ο λοχαγός *Selahattin* και μερικοί στρατιώτες να τραυματιστούν ελαφρά.³¹

Έλη λογχοφόρων του τουρκικού ιππικού, κατά την είσοδό της στην Σμύρνη. Η φωτογραφία από το βιβλίο των Philip Jowett-Stephen Walsh, *Armies of the Greek-Turkish War 1919-22*.

Επίσης, ο *Fahrettin*, αναφορικά με την ύψωση της σημαίας στο κτήριο της διοίκησης αναφέρει:[...] *Μερικοί στρατιώτες βγήκαν αμέσως στον εξώστη, φιλώντας την ένδοξη σημαία μας, έκαναν έπαρση και την χαιρέτησαν. Ανεβαίνοντας η σημαία με την ημισέληνο και το άστρο της, έμοιαζε*

³⁰ Στο ίδιο, 467. Πρόκειται, πιθανώς, για τα υπολείμματα του αποσπάσματος του Συνταγματάρχη Ζεγκίνη, που ήταν στην περιοχή Οδεμής, δυνάμει 5.000 ανδρών, περίπου, που παραδόθηκε άνευ πίεσης.

³¹ Öngel, *Türk İstiklal harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, ό.π., 465-466

ως ένα πρόσωπο που ήταν γεμάτο αίμα από τις πληγές. Την ίδια στιγμή που ο Λοχαγός Zeki (ο κατοπινός Πτέραρχος Zeki Doğan) ανέβαζε την τουρκική σημαία στο κτίριο της διοίκησης, ο Ταγματάρχης Resat έκανε το ίδιο στο Kadifekale.³²

Λαϊκή λιθογραφία που αναπαριστά την ύψωση της ημισελήνου στο Kadifekale, στο όρος Πάγος, την ακρόπολη της Σμύρνης. Η φωτογραφία από τον Ridvan Bal, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari birlikleri (1920–1965)* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Ankara, 2006.

Ο διοικητής της 2^{ης} Μεραρχίας Συνταγματάρχης Zeki (Soydemir), ερχόμενος στο κτήριο της διοίκησης και με άνωθεν έγκριση όρισε νομάρχη τον Abdülhalim bey και η είδηση διαδόθηκε στο λαό. Ο διοικητής της 1^{ης} Μεραρχίας, ενώ ήταν στο λιμάνι, με ασύρματο από γαλλικό θωρηκτό, μετέδωσε στην Άγκυρα τα ευχάριστα νέα ότι είχαν εισέλθει στην Σμύρνη. Ο Fahrettin rasha εγκατέστησε το επιτελείο του στο κέντρο διοίκησης των στρατώνων και έστειλε λεπτομερή αναφορά στο επιτελείο του δυτικού μετώπου, ότι καταλήφθηκε η Σμύρνη και επικρατεί τάξη. Στο κτήριο διοίκησης μαζί με τον νομάρχη δέχτηκε τα συγχαρητήρια του

³² Στο ίδιο, 392

λαού και κατόπιν όρισε κεντρική διοίκηση και έδωσε εντολές στη στρατονομία. Αυτά που έγιναν στις 9 Σεπτεμβρίου, τα μεταφέρει ως εξής: Οι δυνάμεις ασφαλείας συνεργάστηκαν με τη διοίκηση και το δήμο. Στην πόλη ζούσαν πάνω από 100 χιλιάδες Ρωμιοί, Αρμένιοι και Εβραίοι και παροτρύνθηκαν από τη διοίκηση που εισήλθε στην πόλη, να παραδώσουν τους στρατιώτες του εχθρικού στρατού που απέκρυπταν, καθώς και να αποστείλουν οπλισμό και στολές στα στρατόπεδα. Οι Μεραρχίες στις περιοχές που είχαν καταληφθεί, είχαν εξασφαλίσει την τροφοδοσία τους και περιήλθαν στην κατοχή τους και τα πυρομαχικά που είχε εγκαταλείψει ο ελληνικός στρατός. Οι πανηγυρισμοί του κόσμου επιτράπηκε να διαρκέσουν μέχρι τα μεσάνυχτα και μετά όλοι επανήλθαν στα σπίτια τους και επικράτησε ησυχία.³³

Ο Fahrettin Altay με την επιτυχή συμμετοχή του στη Μεγάλη Επίθεση του Αυγούστου έλαβε και το αναλογούν μερίδιο στη στρατιωτική ιστορία, καθώς [...] *στη μάχη του Αφyon Karahisar το Σώμα Ιππικού, αφού πέρασε τη στενή διάβαση, προσπάθησε να αξιοποιήσει το κενό που άφησε στο μέτωπο ο ελληνικός στρατός, και συγκεντρώθηκε σε μια κοιλάδα νότια της σιδηροδρομικής γραμμής. Την ίδια μέρα στις 12:00 μμ, είχε κόψει τη σιδηροδρομική συγκοινωνία και το απόγευμα της ίδιας ημέρας το Σώμα Ιππικού, μαχόμενο σε τρία μέτωπα έδειχνε ότι είχε υπό τον έλεγχο του τη γραμμή. Κατόπιν, διήνυσε πορεία 500 χλμ. από το Ilgin στη Σμύρνη, χωρίς να σταματήσει για 20 μέρες.*³⁴

Βιβλιογραφία–Δικτυογραφία

Altay Fahrettin, 10 yıl savaş 1912 -1922 ve sonrası, İstanbul, 1970

Bal Rıdvan, Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari birlikleri (1920–1965) (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία) Ankara, 2006

³³ Altay, *10 yıl savaş*, ό.π., 355.

³⁴ Στο ίδιο, 371

Börekçi Hüseyin, Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci süvari kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasındaki harekâtı, (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Ankara, 2022

İhsan Ali (Sabis), Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve gizli cihetleri, τ. 6, İstanbul 1993

Jowett Philip, Walsh Stephen, Armies of the Greek-Turkish War 1919-22, εκδότης: Martin Windrow, Osprey Publishing 2015

Llewellyn-Smith Michael, Το όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία, έκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 2009

Nicolle David - Ruggeri Raffaele, The Ottoman Army 1914-18

Okuklu Mustafa, *Fahrettin Altay* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), İzmir 2009

Öngel Çağlar, *Türk İstiklal harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, (διδακτορική διατριβή), Afyon-karahisar Temmuz, 2022

Türk İstiklal Harbi, (1968). Cilt: II, Kısım: 6, 2. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi

Türk İstiklâl Harbine katılan Tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların biyografileri, Ankara 1989

Ιστορία Ιππικού-Τεθωρακισμένων, εκδ. ΓΕΣ Διεύθυνση Εκπαίδευσης/3^ο, Αθήνα, Μάρτιος 1995

Καργάκος Σαράντος, Η καμπάνα χτυπά στη Σμύρνη, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.orp.gr/wordpress/?p=34441> (τελευταία ανάκτηση 28/08/2022)

Ρούκουνας Εμμανουήλ, *Εξωτερική πολιτική 1914-1923*, Αθήνα 1983

Τρικούπης Νικόλαος Θ., *Διοικήσεις Μεγάλων Μονάδων εν Πολέμω 1918-1922*, Αθήνα, 1935

* Ο κ. Ιωάννης Μπακιρτζής είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου, Θράκης, στο γνωστικό αντικείμενο «Ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία και Σύγχρονο Τουρκικό κράτος: Ιστορία και κοινωνία».

Δίδαξε στο Trakya Üniversitesi ως Επίκουρος Καθηγητής της Ελληνικής Γλώσσας στο Τμήμα Μετάφρασης και Διερμηνείας, μεταξύ των ετών 2007-2008, ως Λέκτορας στο Τμήμα Γλώσσας- Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών και ως Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου.

Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται στον 19ο αιώνα και στην καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Θράκη, τα δημογραφικά, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα που προκύπτουν από τις επετηρίδες, τα λεξικά, τα πρακτικά Ιεροδικείων, τους προϋπολογισμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την εκπαίδευση, σχολεία, διδακτικά προγράμματα και δάσκαλοι, κατά την ύστερη περίοδο.

** Ο κ. Δημήτρης Φεγγομύτης, επαγγέλματος αστυνομικός, είναι υποψήφιος διδάκτορας του Τμήματος Ιστορίας & Εθνολογίας του Δ.Π.Θ. στο γνωστικό αντικείμενο της Οθωμανικής και Τουρκικής Ιστορίας. Απόφοιτος του Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας & Πολιτισμού Παρευξινίων Χωρών – Τουρκική Κατεύθυνση του Δ.Π.Θ.. Έπειτα ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στο Π.Μ.Σ. «Σπουδές στην Τοπική Ιστορία – Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις» του Τμήματος Ιστορίας & Εθνολογίας του Δ.Π.Θ. Παράλληλα είναι δόκιμος ερευνητής στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (Ι.ΔΙ.Σ.) του Παντείου Πανεπιστημίου στον Τομέα Διεθνούς Πολιτικής (Βαλκάνια-Τουρκία) καθώς και μέλος του Ελληνικού Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών (ΕΛ.Ι.Σ.ΜΕ.). Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται, η οθωμανική και τουρκική ιστορία καθώς και η ιστορία της Θράκης.*

Συμπεράσματα συνεδρίου

*Παπασωτηρίου Χαράλαμπος **

*Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών στο
Πάντειο Πανεπιστήμιο*

Όταν οι νικητές του Πρώτου Παγκόσμιου Πόλεμου επέβαλαν στην Πύλη τον Αύγουστο 1920 τη Συνθήκη των Σεβρών, θεωρούσαν ότι είχαν απέναντί τους την παρηκμασμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η ίδια η συνθήκη όμως, που διαμέλιζε ακόμα και τον μικρασιατικό πυρήνα των τουρκικών πληθυσμών της, έδωσε τρομερή ώθηση στον αναδυόμενο τουρκικό εθνικισμό. Ο σουλτάνος μπορεί να αποδέχθηκε τη Συνθήκη των Σεβρών, ο τουρκικός λαός όμως υποστήριξε τον Κεμάλ που την απέρριψε και δημιούργησε νέα εθνική κυβέρνηση στην Άγκυρα. Αυτή η εξέλιξη αποτέλεσε μέρος της γενικότερης ιστορικής διαδικασίας, που ξεκίνησε με την Επανάσταση του 21, με την οποία οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες στο ανατολικό μισό της Ευρώπης αντικαταστάθηκαν από τα εθνικά κράτη.

Με τη Συνθήκη των Σεβρών ο Βενιζέλος εξασφάλισε τη διεθνή νομιμοποίηση του στρατιωτικού ελέγχου από την Ελλάδα της περιοχής της Σμύρνης. Με την ήττα του στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 και την επαναφορά του βασιλέα Κωνσταντίνου στο θρόνο όμως η Ιταλία και η Γαλλία εγκατέλειψαν τις δεσμεύσεις τους και απέσυραν τις δυνάμεις τους από τις περιοχές που ήλεγχαν στη νότια Μικρά Ασία, αφήνοντας μόνες την Ελλάδα και τη Βρετανία (βορειότερα από την περιοχή της Σμύρνης). Το εθνικιστικό κίνημα του Κεμάλ, που υποστηριζόταν από τους Μπολσεβίκους της Σοβιετικής Ρωσίας, απέκτησε κατά το 1921-2 πολεμοφόδια και από τους Ιταλούς και τους Γάλλους.

Με την εξασθένηση των διεθνών ερεισμάτων της Ελλάδας, η αντιβενιζελική κυβέρνηση υιοθέτησε στις αρχές του 1921 στρατηγική αποφασιστικής στρατιωτικής νίκης ενάντια στον Κεμάλ. Η εκστρατεία στον Σαγγάριο και προς την Άγκυρα όμως δεν πέτυχαν αυτόν τον στόχο. Λόγω της εξωτερικής ενίσχυσης το κίνημα του Κεμάλ αποκτούσε ολοένα περισσότερη στρατιωτική ισχύ.

Τέθηκε το ερώτημα προηγουμένως αν μπορούσε να είχε αποφευχθεί η Μικρασιατική Καταστροφή. Η απάντηση που προκύπτει από το συνέδριο είναι ότι η Μικρασιατική Εκστρατεία θα μπορούσε να έχει λιγότερο καταστροφικό τέλος. Ακόμα και αν δεχθεί κανείς ότι δεν ήταν βιώσιμος ένας ελληνικός θύλακας στην περιοχή της Σμύρνης με τον τουρκικό εθνικισμό επικεντρωμένο στην εξάλειψή του, μπορούσε η αποχώρηση του ελληνικού πληθυσμού να γίνει πιο σταδιακά και οργανωμένα και επιπλέον να κρατηθεί η Ανατολική Θράκη.

Στη Μικρασιατική Καταστροφή συνέβαλαν μεταξύ άλλων οι εξής στρατιωτικοί παράγοντες:

- Όταν οι αντιβενιζελικοί ήρθαν στην εξουσία στα τέλη του 1920, έδιωξαν από τον στρατό τους βενιζελικούς αξιωματικούς, που πολέμησαν κατά τα τελευταία δύο χρόνια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου και γνώρισαν τις εξελίξεις στις πολεμικές μεθόδους. Οι αντιβενιζελικοί αξιωματικοί που τους αντικατέστησαν είχαν μείνει στις πολεμικές μεθόδους των βαλκανικών πολέμων.
- Η Στρατιά της Μικράς Ασίας είχε ιππικό της τάξης μόλις 1.000 ιππέων, σε αντιδιαστολή με το ιππικό των 17.500 ιππέων του Κεμάλ, που αποδείχθηκε κρίσιμο στην αποφασιστική μάχη του Αφιόν Καραχισάρ, τον Αύγουστο του 1922.
- Ο κεμαλικός στρατός απέκτησε λόγω εξωτερικής υποστήριξης μεγάλη υπεροχή σε πυροβολικό. Επιπλέον η ελληνική πλευρά δεν είχε αεροπορική ισχύ, παρά την αεροπορική παράδοσή μας από τους βαλκανικούς πολέμους.

- Ο ελληνικός στρατός είχε ελλείψεις οχυρωματικές πρακτικές. Δεν ανέπτυξε άμυνα σε βάθος.

Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι τα εδάφη που κατακτήθηκαν με την προέλαση της Στρατιάς της Μικράς Ασίας το 1921 δεν εγκαταλείφθηκαν μετά την αποτυχία του στόχου να ηττηθεί αποφασιστικά ο Κεμάλ. Μπορεί να θεωρήθηκε ότι ο έλεγχος των εδαφών ως τη γραμμή Εσκή Σεχίρ και Αφιόν Καραχισάρ σε βάθος 350 χιλιομέτρων από την ακτή αποτελούσε διαπραγματευτικό χαρτί που δεν έπρεπε να εγκαταλειφθεί αμαχητί. Έβαλε όμως τη Στρατιά σε εξαιρετικά μειονεκτική αμυντική θέση.

Το μήκος του μετώπου της Στρατιάς της Μικράς Ασίας το 1922 ήταν όσο του δυτικού μετώπου στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μοιραία οι δυνάμεις της Στρατιάς αναπτύχθηκαν πολύ αραιωμένες. Τον Αύγουστο του 1922 ο Κεμάλ ήταν σε θέση να συγκεντρώσει ισχυρές δυνάμεις σε σχετικά μικρό τμήμα του μετώπου στο Αφιόν Καραχισάρ αποκτώντας συντριπτική τοπική υπεροχή. Η μεγάλη συγκέντρωση του τουρκικού πυροβολικού στη μάχη του Αφιόν Καραχισάρ στις 13-14 Αυγούστου επέφερε τη διάρρηξη του ελληνικού μετώπου που εκμεταλλεύθηκαν με ραγδαία προέλαση οι ισχυρές δυνάμεις του τουρκικού ιππικού. Οι μεγάλες αποστάσεις μεταξύ των μεραρχιών της Στρατιάς δεν επέτρεψαν τη σταθεροποίηση νέου μετώπου. Μέσα σε δύο εβδομάδες οι δυνάμεις της Στρατιάς υποχώρησαν ως τη θάλασσα και άρχισαν να εκκενώνουν τη Μικρά Ασία.

Στο συνέδριο διαπιστώθηκε, ότι υπήρχε σχέδιο από το 1919 ανάπτυξης οχυρωμένης αμυντικής γραμμής κοντά στη Σμύρνη, παρότι η γεωμορφολογία με τις κάθετες προς την ακτή γραμμές των ποταμών και κοιλάδων δεν ευνοούσε την άμυνα. Αν η Στρατιά μετά τις μη αποφασιστικές επιθετικές επιχειρήσεις του 1921 είχε συμπυκωθεί σε μια τέτοια ήδη σχεδιασμένη συμπαγή αμυντική γραμμή κοντά στη Σμύρνη, θα ήταν λιγότερο πιθανό να ηττηθεί κατά κράτος τόσο γρήγορα.

Κλείνοντας, οφείλουμε να μελετάμε την ιστορία μας για να αντλούμε διδάγματα όχι μόνο από τις νίκες μας, αλλά και από τις ήττες μας για να μην επαναληφθούν.

Σας ευχαριστώ

** Ο κ. Χαράλαμπος Παπασωτηρίου είναι Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Αποφοίτησε με Άριστα από τη Σχολή Φιλοσοφίας, Πολιτικής και Οικονομικών του πανεπιστημίου της Οξφόρδης και πήρε το διδακτορικό του από το Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του πανεπιστημίου Stanford των ΗΠΑ. Είναι πρόεδρος του ΕΣ του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων.*

Έχει πλούσιο συγγραφικό έργο. Ενδεικτικά αναφέρονται τα έργα του: «Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου», «Ο Αγώνας για την ελληνική ανεξαρτησία – Πολιτική και Στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», «Ελλάδα, Νοτιοανατολική Ευρώπη και νέο διεθνές σύστημα», «Βυζαντινή υψηλή στρατηγική», «Η Διεθνής Πολιτική στον 21^ο αιώνα», «America since 1945 – The American moment», «Η Κίνα από την ουράνια αυτοκρατορία στην ανερχόμενη υπερδύναμη του 21^{ου} αιώνα». Το πιο πρόσφατο έργο του είναι «Η Αμερικανική Πολιτική από το Φραγκλίνο Ρούσβελτ στον Ντόναλντ Τραμπ».

Το Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών (ΕΛΙΣΜΕ) είναι ένα ανεξάρτητο, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, ινστιτούτο στρατηγικών μελετών, αναλύσεων και έρευνας. Σκοπός του, η αδέσμευτη και αξιόπιστη άρθρωση δημόσιου λόγου επί θεμάτων γεωπολιτικής (γεωστρατηγική, γεωοικονομία), εξωτερικών και εσωτερικών θεμάτων εθνικού ενδιαφέροντος, θεμάτων ιστορίας καθώς και διεθνών θεμάτων, με έμφαση σε ζητήματα ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος, με σκοπό την συμβουλευτική συνεισφορά στην εκπλήρωση των εκάστοτε εθνικών συμφερόντων καθώς και στη εκπλήρωση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

